

NEMZETŐRJELVÉNY

-

TANULMÁNYOK AZ 1956-OS NEMZETŐRSÉGRŐL
2009-2013

NEMZETŐRJELVÉNY
-
TANULMÁNYOK AZ 1956-OS
NEMZETŐRSÉGRŐL
2009-2013

Budapest (Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa) 2015.

Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa
(1956 NHT)

A kötetet szerkesztette
Bokodi-Oláh Gergely

Felelős kiadó
Válóczy István nyá. mk. dandártábornok

A kötetet lektorálta
Szecsey István

© Szerzők
© 1956 NHT

ISBN 978-963-89929-1-8

TARTALOM

<i>Bokodi-Oláh Gergely</i> Előszó	6
<i>Válóczy István</i> Elnöki ajánlás	8
<i>Böőr László</i> Nemzetőrparancsnokok Pest megyében 1956 októberében	10
<i>Cseh Zita</i> Az egri nemzetőrök rendvédelmi tevékenysége az 1956-os forradalomban	23
<i>Csomor Erzsébet</i> Az 1956-os események Zala megyében, különös tekintettel a nemzetőrségre	36
<i>Csurgai Horváth József</i> Székesfehérvár és Fejér megye, 1956 – kitekintéssel a nemzetőrségre	47
<i>Erdős Ferenc</i> Sztálinváros – Dunapentele nemzetőrei 1956-ban	51
<i>Farkas Csaba</i> A szegedi nemzetőrség 1956-ban	60
<i>Fekete István</i> A katonák szerepe a szolnoki '56-os eseményekben	65
<i>Filep Tibor</i> Az 1956-os forradalmi események Hajdú-Biharban, a katonák és a nemzetőrök szerepe	79

<i>Galambos István</i> Nemzetőrök Veszprém megyében 1956-ban	92
<i>Germuska Pál</i> Nemzetőrök Komárom megyében 1956-ban	101
<i>Horváth Miklós</i> 1956 nemzetőrsége	113
<i>Katona Attila</i> „Legyen a népe a hatalom, megszenvedett és vérzett érte.” Adalékok Vas megye és Szombathely 1956-os forradalmának történetéhez	123
<i>Kis József</i> A borsodi nemzetőrség, 1956	136
<i>Nagy Róbert</i> Az 1956-os forradalom és szabadságharc Győr-Sopron megyei eseményei, különös tekintettel a nemzetőrség megszervezésére	156
<i>Némethné Dikán Nóra</i> Az 1956-os események Szabolcs-Szatmár megyében, különös tekintettel a nemzetőrségre	169
<i>Orgoványi István</i> A nemzetőrség Bács-Kiskun megyében 1956-ban	183
<i>Rozs András</i> Baranya megyei és pécsi nemzetőrségek az 1956-os forradalomban	195
<i>Somlai Katalin</i> Békés megye, 1956 - Kitekintéssel a nemzetőrségre	224
<i>Szakolczai Attila</i> Az 1956-os nemzetőrség megalakulása	240

<i>Szántó László</i> Nemzetőrök Somogy megyében 1956-ban	249
<i>Szilágyi Mihály</i> Nemzetőrök Tolna megyében 1956-ban	257
<i>Tulipán Éva</i> Munkásmilíciák és nemzetőrség Budapesten 1956-ban	266
<i>Tyekvicska Árpád</i> Az 1956-os események Nógrád megyében, különös tekintettel a nemzetőrségre	274
Rövidítésjegyzék	295
Személynévmutató	298
Helynévmutató	310
Forrásjegyzék	317
Bibliográfia	326

ELŐSZÓ

Király Béla, az 1956-os nemzetőrség főparancsnoka a forradalom és szabadságharc 50. évfordulóján, 2006-ban érkezettnek látta az időt, hogy a számtalan, addigra hiteltelenné vált nemzetőr szervezet mellett létrehozzon egy olyan szervezetet, ami méltóképpen ápolja az 1956-os nemzetőrök emlékét, a szervezet hagyományát.

A Honvédelmi Minisztérium és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum támogatásával életre hívott egyesület „Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa” nevet kapta. Tiszteletbeli elnöke maga Király Béla vezérezredes (†2009), elnöke Válóczy István nyá. mk. dandártábornok, elnökségi tagjai Földvári Attila ezredes (†2012), Földvári Rudolf, Tóth Sándor, Ujságh Tibor (†2014), főtítkára – így a napi ügyek intézője, a rendezvények szervezője – én magam lettem.

A szervezet történész szakértőkkel együttműködve csak olyan jelentkezőket tüntetett ki a nemzetőrjelvénnel, akik hiteles dokumentumokkal tudták igazolni 1956-os szerepvállalásukat. Több mint háromszáz egykori nemzetőr vehette át ünnepélyes keretek között azt a jelvényt, amit 1956-ban a szovjet támadás miatt már nem maradt idő sem nagy tételben legyártani, sem kiosztani.

Király Béla továbbá tudományszervező munkát határozott meg az egyesület számára. Ezt a 2009-2013 között évente megrendezett, a témában tartott konferencia sorozattal, az ezeken elhangzott előadások alapján készült tanulmányokat magában foglaló, összesen öt konferencia kiadvánnyal valósítottuk meg. Az előadók meghívása során célunk volt, hogy minden alkalommal legyen az 1848-49-es nemzetőrséget bemutató előadás is. Fő célkitűzésünket, hogy az országos kitekintéssel bíró történészek mellett az minden megyéből megnyerjünk legalább egy-egy, a korszakkal foglalkozó történészt, levéltárost, sikeresen megvalósítottuk.

Ebben a kötetben a fenti előadások anyagából készült tanulmányok közül válogattunk. Két országos kitekintéssel bíró, valamint egy fővárosi vonatkozásban készült tanulmány mellett minden megyéből szerepel legalább

egy írás a gyűjteményben. Reményeink szerint az így összefogott tanulmányok közelebb viszik az olvasót az 1956-os nemzetőrség megismeréséhez.

Budapest, 2014. december 5.

Bokodi-Oláh Gergely

ELNÖKI AJÁNLÁS

Megtisztelő feladat volt számomra, hogy „Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa” 2008-ban már jogilag is elismert egyesület választott elnökeként folytathattam azt a hagyományápoló munkát, amit az 1956-os forradalom és szabadságharc kitörésének 50 éves évfordulója alkalmából Prof. Dr. Király Béla nyá. vezérezredes, az 1956-os nemzetőrség volt főparancsnoka kezdeményezésére, a Honvédelmi Minisztérium, és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, személy szerint Dr. habil. Holló József altábornagy úr támogatásával megalakult egyesület felvállalt. Az egyesület egyik feladatának tekintette, hogy az 1956-ban igazoltan nemzetőr szolgálatot teljesített egykori nemzetőrök a megbecsülés jeleként megkaphassák az 50 évvel korábban már elkészült, de a szovjet intervenció miatt ki nem osztott nemzetőrjelvényeiket. Király Béla a több mint 300 veterán nemzetőr elismerése mellett szorgalmazta, támogatta, és haláláig segítette az egyesület tudományos munkáját is.

A hagyományápolás, a nemzetőrség 1956-os szerepének és valóságos tevékenységének feltárása, tisztázása és széleskörű megismertetése azért is fontos feladat, mert a közvetlen eredményein túlmenően közvetve is hozzájárulhat annak az 1956-os forradalom és szabadságharcról kialakult hiányos és téves képnek a tisztázásához, amit a több évtizedes elhallgatás és tudatos ferdítések alakítottak ki.

A 2009-től évente megrendezett tudományos konferenciáinkon az ország egészét átfogó, az egyes megyék és területek helyi történéseit legjobban ismerő történészek, muzeológusok, levéltárosok, egyetemi tanárok és kutatók előadásait hallgathattuk meg és foglalhattuk immáron öt kötetbe, amelyeket az egyesületünk minden tagja számára térítésmentesen biztosítottunk. A szélesebb körű megismertetés érdekében az ország minden nagyobb könyvtárába, és egyes egyetemeire is küldtünk példányokat.

A kiadott anyag egyedülállóságát éppen az a tény igazolja, hogy a társadalmi önszerveződés által 1956-ban létrejött, országos nemzetőri tevékenységről ilyen széleskörű, átfogó feldolgozás még nem készült.

Ennek a felismerésnek az alapján az egyesület elnöksége úgy döntött, hogy az öt kötetből egy olyan válogatást állítunk össze, ami egy kötetbe foglalva ad hiteles áttekintést az 1956-os nemzetőrség országos történéseiről.

Mindezek alapján jó szívvel ajánlom jelen kötetünket azoknak, akik csak hiteles ismereteket keresnek az 1956-os nemzetőrségről, és azoknak is, akik a megismert források alapján további kutatásokkal akarják gazdagítani a nemzetőrség hagyományainak ápolását.

Ma még velünk élnek, és gyakran nehéz körülmények között élnek 1956 aktív résztvevői, köztük azok a nemzetőrök, akik nehéz, és nem veszélytelen szerepet vállaltak akkor, amikor a haza érdeke ezt szükségessé tette, és utána évtizedeken keresztül családjukkal együtt elviselték a megtorlás következményeit.

Van még mit tennünk a történetek tisztázása érdekében! Ehhez a közös munkához kérem, és remélem nemzettársaink együttműködését.

Budapest 2014 karácsonya

Válóczy István

nyá. mk. dandártábornok

Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa
elnöke

NEMZETŐRPARANCSNOKOK PEST MEGYÉBEN 1956 OKTÓBERÉBEN

Az 1956-ban létezett Pest megye 1950. január 1-jével alakult. Ekkor végérvényesült az a korábban kialakult helyzet, hogy a megye székhelye egyúttal az ország fővárosa is, továbbá, hogy az ország fővárosa csak Pest megyével határos. Pest megye az ország harmadik legnagyobb területű, a legnagyobb lélekszámú (1956-ban 760.000 fő), és a legsűrűbben lakott megyéje volt, melynek igazgatását a megyei tanács alárendeltségében négy városi (Cegléd, Nagykőrös, Szentendre és Vác), 11 járási és 181 önálló községi tanács látta el. A népesség igen kis hányada – mindössze 13%-a – élt a négy városban. A legjellegzetesebb települési forma a 3–10.000 lélekszámú nagyközség, melyekben a lakosság közel 50%-a élt. A nagy lélekszámú községek elsősorban Budapest vonzáskörzetében találhatóak, illetve járási székhelyek voltak. A főváros közvetlen vonzáskörzetéhez tartozó településeken – melyekhez a községek 47%-a tartozott – élt a megye lakosságának több mint fele (51%). Pest megye az ország legiparosodottabb megyéje volt, ahol a jelentős ipari üzemek a főváros és Vác környékén működtek. Számottevő volt a mezőgazdaságból élők aránya is: a megye középső – Budapest környéki – részén 30%-ot tett ki, de a déli részen elérte az 50-60%-ot is. Az erőltetett kollektivizálás főleg a megye déli és középső részén eredményezett élet- és működésképtelen termelészövetkezeteket. A megye északi részén az egyéni gazdálkodás volt a jellemző, többnyire igen kis területű „birtokokon”.

A megye lakosságának összetétele heterogénebb volt más megyéknél. Társadalmi feszültségeket eredményezett a II. világháborút követő ki- és betelepítések következtében bekövetkezett lakosságcsere, és különleges „színfoltot” jelentett az állandó üldözések és zaklatások elől a Duna-menti nyaraló községekbe, vagy Gödöllőre és környékére állandó jelleggel kitelepült mintegy húszezer személy, akiknek szerepe a forradalom idején lényegesen nagyobb volt számarányuknál.

A főváros és Pest megye között mindennapi és szoros kapcsolat volt. A megye kereső népességének egyharmada – több mint százezer fő – napi rendszerességgel járt Budapestre dolgozni, de a mezőgazdasági termelők is – vagy családtagjaik – naponta hordták terményeiket a főváros piacaira. A forradalom fővárosában, Budapesten működött a megye valamennyi központi szerve. Az itt dolgozó fővárosi lakosok munkájuk során rendszeres kapcsolatot tartottak a megye lakosságával és jelentős volt azon fővárosi lakosok száma is, akik Budapestről jártak a Pest megyében lévő munkahelyükre (1956-ban, pl. 800 pedagógus).

Jelentős számú katonai alakulat tartózkodott állandó jelleggel a megye területén. Bár magasabb katonai parancsnokság csak Cegléden volt (a 30. számú tüzér hadosztály), de számottevő erőt jelentettek a Cegléden állomásozó két tüzérezred (45. és 103. számú), a nagykovácsi 19. számú tüzérezred, a táborfalvi 66. számú tarackos tüzérezred, a váci 52. számú légvédelmi tüzérezred, ugyancsak Vácott a 32. számú híradó ezred, az Aszódon lévő 15. számú és a Piliscsabán lévő 8. számú gépesített ezred katonái. A fővároshoz közel, Szentendrén volt a székhelye a Híradó- és Műszaki Tiszti Iskolának. Bár a katonák számát illetően nem volt számottevő a megyében lévő két nagy lőszerraktár őrsége (Pusztavacson illetve Táborfalván), jelenlétük azonban éppúgy meghatározó volt a térségben, mint a Tápiószecsőn lévő 14. számú tüzér fegyverbázisnak. A katonai alakulatok közvetlen jelenléte meghatározó volt a forradalom napjaiban, illetve a nemzetőrséggel való együttműködésben.

A kor szokásának megfelelően a magyar katonai alakulatok közelében a legtöbb helyen volt szovjet katonai bázis is. Pest megyében, Budapesttől 25 kilométerre volt a forradalom idején különösen nagy szerepet játszó tököli szovjet főparancsnokság, egy páncélos és egy légi támaszpont közepén.

Az október 23-ai események Pest megyében azonnal és közvetlenül éreztették hatásukat. A megyéből számosan vettek részt a fővárosi tüntetéseken, és többségük hazatérve első kézből tájékoztatta a helybelieket a forradalom eseményeiről. A katonai alakulatokat azonnal mozgósították. 23-án este a szentendrei tiszti iskolásokat a pártközpont és a

Belügyminisztérium, a piliscsabai ezred katonáit pedig a rádió védelmére vezényelték ki és az aszódi ezred 1. zászlóalját is Pestre irányították. A katonaság a megye egyes településein már 24-én hajnalban megkezdte a rendszeres ellenőrzést. A fővárossal közvetlenül érintkező járásokban 24-én hajnalban már megjelentek a felfegyverzett fiatalok, és Dunakeszin megtörtént az első összecsapás is a rendőrökkel. 24-én a gödöllői agráregyetem hallgatóinak, 25-én a pilisi bányászoknak és a szentendrei tüntetőknek Budapestre vonulásáról van tudomásunk. 25-ére a tüntetések a fővároshoz közeli településeken általánossá váltak, de a fiatalok – akiket általában egyetemistáknak neveztek – megjelentek a fővárostól távolabbi településeken is.

Pest megyében ezekben a napokban többször dörögtek a fegyverek. Különböző okokból használták fegyvereiket a rendőrök, a katonák, a felfegyverzett pártalkalmazottak, de több helyen használták szerzett fegyvereiket a tüntetők is. Horváth Miklós hadtörténész állapította meg alapvető művében: *„A lakosságból, illetve idegenekből szervezett fegyveres csoportok vagy önállóan tevékenykedő fegyveresek Pest megyében a többi megyéhez képest sokkal nagyobb aktivitással tevékenykedtek.”*¹ '56 októberében Pest megyében a forradalmi eseményekkel összefüggésben 37 haláleset történt, amelyből azonban csak öt a tüntetők által elkövetett gyilkosság. (Közülük is – legalábbis - vitatott a budakeszi kettős haláleset, melynek a Hadtörténeti Intézet és Múzeum akkori parancsnoka volt az egyik áldozata.) A rendfenntartó szervek szétesése következtében megrendült közbiztonság hiányát kihasználva nem volt ritka a lopás, a fosztogatás, az erőszak, vagy a korábbi sérelmek erőszakos megtorlása sem. Ezek megakadályozására az újonnan alakult nemzeti vagy forradalmi bizottságok legelső intézkedései közé tartozott a nemzetőrségek megszervezése.

Pest megyében a városokban és a járási székhelyeken 25-26-án, a községekben általában ezeket követően, 27-28-án alakultak meg a helyi bizottságok. A községi nemzeti bizottságok küldötteiből október 30-31-én

¹ HORVÁTH Miklós: *1956 hadikronikája*. Budapest (Akadémiai) 2003. [továbbiakban: HORVÁTH 2003] 134.

alakultak meg a járási bizottságok, míg a megyében – sajátos helyzete következtében – megyei, központi bizottság nem szerveződött. A nemzeti/forradalmi bizottságok megalakulásukkor illetve legkésőbb másnap kinevezték vagy megbízták a nemzetőr parancsnokokat. Ma már ismert mind a négy városi parancsnok személye és tevékenysége, a 11 járásból 9 járási parancsnokról vannak adatok, míg az egyik járási parancsnoknak csak a neve ismert. A megye 181 nagyközsége, községe közül a nemzetőrparancsnokokra vonatkozóan nincs semmiféle adat 62 településről, további 12 parancsnoknak csak a neve ismert. Tény azonban, hogy a megye szinte valamennyi településén volt nemzetőrség, hiszen a legtöbb forrás megemlíti a nemzeti bizottságok ténykedését elmarasztalva, hogy *„községünkben is megtörtént a nemzetőrség megszervezése”*.

Szinte kizárólag csak később keletkezett források állnak a rendelkezésemre, mert a községi nemzetőrségek vagy nem készítettek írásos feljegyzést, vagy a forradalom leverése után azonnal megsemmisítették azokat. Pest megyében csak a szentendrei nemzetőrség iratai maradtak meg viszonylag nagy számban, és szórványosan találhatóak – elsősorban nemzetőr igazolványok – a különböző perek mellékletei között. Országosan is ritka csemege az érdi nemzetőrök esküszövege: *„Én, ... önkéntes nemzetőr felesküszöm a nemzeti kormányra. A nemzeti kormány és választott feletteseim parancsának engedelmeskedem. Feladatomnak tekintem a rend, a biztonság megőrzését, alávetem magam a nemzetőrség szolgálati fegyelmének. Ha eskümet megszegném, sújtsa a Nép haragja.”* Saját kezű aláírások, összesen 44. (Megjegyzem, hogy az Érdi Nemzeti Bizottság a Dunántúli Nemzeti Bizottságot ismerte el törvényesnek.)

Jelenleg a községek 60%-ában működött parancsnokok legjellemzőbb adatait ismerjük. Ha ehhez a 60%-hoz hozzászámítom még a nyolc járási és a négy városi parancsnokot, akkor ez már elégséges ahhoz, hogy a parancsnokok legjellemzőbb adatait (életkor, foglalkozás, felelősségre vonás) jellemzőnek, azaz szignifikánsnak tekinthessük.

Összesen 144 azon parancsnokok száma, akiknek – a nevén kívül – valamelyik, személyére vonatkozó adatát ismerem. Természetesen ez a 144

személy nem jelent 144 települést, hiszen van olyan településünk, ahol több személy is betöltötte a parancsnoki funkciót, akár időrendben egymás után (pl. Gyónon október 28-december 4. között négyen is), vagy pedig egyidejűleg, egymás mellett, megosztva a funkciókat (pl. Monoron volt nyomozó csoport – vezetője volt a nemzetőrség tényleges parancsnoka -, de ugyanolyan jogosítványai voltak a rendőri tagozat vezetőjének – egy rendőrfőhadnagynak - és a katonai tagozat vezetőjének, egy honvéd századosnak. Ahol a járőrszolgálatot a polgári nemzetőrök, valamint a honvédek és a rendőrök együtt adták, jellemző volt ez a parancsnoki megosztás).

A nemzetőrparancsnokok életkorát vizsgálva némileg meglepő, hogy nincs kiemelkedő korosztály, fiatalok és idősebbek egyaránt találhatóak közöttük. Összesen 117 parancsnok születési ideje áll rendelkezésünkre. Az talán természetes, hogy a legtöbben a nem fiatal, ennek következtében már jelentős élettapasztalattal rendelkező, önmaguknak tekintélyt szerzett 35-39 éves korosztályból kerültek ki: az összes parancsnok 21,4%-a. Ha ehhez hozzáveszem az ugyanazon tulajdonságokkal rendelkező 40-44 éves korosztály 12,8%-át, akkor ez a legaktívabb korban lévő csoport az összes parancsnok valamivel több mint egyharmadát teszi ki. Figyelemre méltó a 29 év alattiak 18,8%-a, hiszen ilyen fiatalon még nem jellemző fegyveres alakulatok feletti parancsnoki beosztás. És talán nem tűnik torzításnak, ha a fiatalabbakhoz számítjuk a 30-34 éves korosztályt, ami esetünkben 15,3%, így a „fiatalok” – tehát a 20-34 évesek – már a legnagyobb részt adják a maguk 34,1%-al. (Ez is nagyjából egyharmad.) Ez az adat is az '56-os forradalom egyik jellemzőnek tartott sajátosságát, az ifjúság jelentős szerepét támasztja alá. De ugyanilyen jellemzőnek tartjuk a nemzetőr parancsnokok között az 50 év felettiak – a már „tekintélyes emberek” – 21,3%-os jelenlétét is. (50-54 éves 11,1%, 55 feletti: 10,2%.) És, hogy teljes legyen a kép, meg kell még említenünk a 45-49 évesek 9,4%-át, akikre talán az érett, higgadt gondolkodást és cselekvést tekinthetjük jellemzőnek.

Ami az '56-os nemzetőrparancsnokok foglalkozását illeti, itt 130 személy adatait sikerült többé-kevésbé beazonosítani. A problémát itt nem

csak az adatok hiánya, hanem azok megbízhatatlansága is jelenti. A legtöbb adat ugyanis a különböző periratokban található, ezekről viszont köztudott, hogy foglalkozásként a letartóztatáskor betöltött munkakört adják meg, és ez bizony a tömeges letartóztatások idejére sok esetben – éppen a forradalmi szerep miatt – már megváltozott. A másik hibaforrás a szándékos torzítás: gyakran csak a „csendőr” vagy a „volt horthysta katonatiszt” foglalkozást tüntették fel. (Jellemző, hogy ahol az ’56 őszén betöltött foglalkozást adták meg, ott is szükségesnek tartották megjegyezni, hogy volt csendőr (14 esetben), illetve volt horthysta katonatiszt (16 esetben). A volt csendőrök és katonatisztek a parancsnok 23%-át jelentik, tehát jellemző arányt képviselnek.

A foglalkozása szerint ismert 130 parancsnok legnagyobb része a mezőgazdaságban dolgozott, többnyire egyéni gazdálkodóként vagy „kulákként”. Ezt természetesnek is tarthatjuk, hiszen ők voltak otthon, őket ismerték a legtöbben és helyismeretük is leginkább nekik volt. Számuk 35, ami a 130-nak 27%-a. Őket követi a 22 iparban dolgozó gyári munkás (17%) és a 13 önálló iparos (10%). Ezek az arányok némileg kevesebbek a megyei foglalkoztatási aránynál: Pest megyében hivatalosan 40-45% volt a mezőgazdasági és 36-38% az ipari foglalkozású kereső. Természetesnek vehetjük, hogy azokban a bizonytalan napokban a tekintély és a tisztelet, illetve vezetői képességek alapján megbízott parancsnokok között számarányukhoz képest lényegesen nagyobb súllyal szerepeltek a tanítóktanárok (13-an), a rendőrök, körzeti megbízottak (12-en), az aktív katonatisztek (11-en) és a különböző tisztviselők (9-en). Meglepően sok gépkocsivezető (5) továbbá 2-2 egyetemi hallgató illetve kereskedő, egy-egy tűzoltó, állatorvos, díszlettervező, vágár és alkalmi munkás kapott nemzetőr parancsnoki megbízatást. Meggyőződésem azonban, hogy további adatfeltárással a nemzetőrpáncsnokok társadalmi helyzetét a most ismertetettnél árnyaltabban is fel lehet és fel kell majd dolgozni.

Vizsgálatom harmadik része az ’56-os nemzetőrpáncsnokok felelősségre vonására terjed ki. Ismételten fel kell azonban hívni a figyelmet arra a tényre, hogy adataim döntő részét csak a jogszolgáltató szervek

irataiból tudtam venni. Így nincsenek adataim azokról, akik ellen nem indult rendőri vagy bírósági eljárás, vagy „eljártak” ugyan ellenük, de ennek nem maradt írásos nyoma. Nincsenek adataim azokról sem, akiket „csak” elbocsátottak munkahelyükről, akiket meghurcoltak, akiket „csak” megverték vagy csak egy-két éjszakát töltöttek a túlsúfolt rendőrségi fogdáiban. Jelenlegi ismereteim szerint a Pest megyében mintegy 200 főre tehető, nemzetőr parancsnoki megbízást hosszabb-rövidebb ideig betöltő személy közül a forradalom leverését követően 12-en hagyták el az országot (akkori szóhasználat: disszidáltak), 40-en kerültek 6-9 hónapra minden indoklás, vizsgálat vagy bírói ítélet nélkül internálótáborba (akkori szóhasználat: közbiztonsági őrizetbe vették őket), valamint 32 volt nemzetőrparancsnokot állítottak bíróság elé és ítélték hosszabb-rövidebb időtartalmú börtönbüntetésre. 18-at közülük a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvételért, nyolcat a népi demokratikus államrend elleni szervezkedésért, míg hatot a népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatásért ítélték el. A büntetés mértéke általában egy-másfél év börtön volt, ha a parancsnokok „csak” a legalapvetőbb közbiztonsági intézkedéseket tették meg illetve rendelték el: a fegyverek összeszedését – civilektől, pártalkalmazottaktól, volt ÁVH-soktól –, illetve ha egyes személyeket rövid időre őrizetbe vettek. Nagyon súlyos börtönbüntetést kaptak azok a parancsnokok, akik részt vettek a szovjet megszállók elleni harc valamilyen formájában, vagy valamilyen más formában szervezték az ellenállást: pl. Vácott Arnóczi Lajos honvédtiszt (1930) 17 évet kapott azért, mert közreműködött egy vasúti sín megrongálásában; Pilisszentivánon Nagy István vájár (1921) négy évet kapott, mert a híres „bányász brigád” több tagja élt ebben a községben; Veresegyházán Szabó Miklós művezető (1929) tizenkét évet kapott, mert november 4-én a veresegyházi nemzetőrök rálöttek a szovjet tankokra, és „valószínűleg” egy katonát megöltek.

Pest megyében az egyik legtipikusabb nemzetőr parancsnok az akkor 56 éves Király Lajos volt, akit október 30-án bíztak meg a Dabasi Járási Nemzetőrség

megszervezésével és irányításával. A Dabasi járás Pest megye egyik legelmaradottabb térsége volt, ahol a forradalom kitörése után a régi hatalom iránti gyűlölet a legszélsőségesebben, a legerőszakosabban nyilvánult meg. Fegyveres csoportok szerveződtek, rendőrörsöket, párt- és tanácsházakat támadtak meg, erőszakoskodtak és elkövettek gyilkosságokat is. A járás lakossága félelemben és bizonytalanságban élt. Általános volt az igény, hogy a járás közbiztonságának megteremtéséhez erőskezdő, és tapasztalatokkal rendelkező parancsnokra van szükség. A járási nemzeti bizottság első ülésén egyhangúlag bízta meg Király Lajost.² Ő október 30-án a nemzeti bizottság felkérését először visszautasította, mondván, hogy ő a honvédséghez szeretne visszatérni. Hosszas rábeszélés, győzködés után fogadta csak el a járási nemzetőr parancsnoki megbízatást.

A nemzeti bizottság meghatározta legfontosabb feladatait: 1. a rend biztosítása, 2. az erőszakos egyéni kezdeményezések megakadályozása, 3. lehetőség szerint a régi rendőrség tagjainak visszavétele. Király Lajos kinevezését hirdetményben tette közzé, végiglátogatta a községeket és bemutatkozott. Vezetői személycserét hajtott végre két kapitányságon, a fegyverek összeszedését pedig személyesen irányította. November 1-én ő szövegezte meg a párt és a DISZ-szervezetek feloszlításáról szóló rendeletet, amit azonban már a nemzeti bizottság elnöke irt alá. Megjavíttatta és használatba vette a járási pártbizottság személyautóját. November 6-án a

² Király Lajos alsódabasi származású édesapja tanító volt Máramaroszigeten. Családjával 1921-ben települtek vissza, mert feleségének itt voltak családi birtokai. Fia vegyészmérnök szeretett volna lenni, de a család anyagi helyzete miatt a Ludovikát végezte el, majd csapattisztként szolgált a magyar királyi honvédségnél. Részt vett a délvidéki bevonulásban, Újvidéken teljesített szolgálatot. 1941-ben szovjet hadművelési területen vasút biztosítási feladatot látott el. 1943-ban a Don-kanyarnál harcolt, meg is sebesült. Felgyógyulása után újból harcoló alakulathoz került. A Szálasi-kormányra nem volt hajlandó letenni az esküt, alakulatával együtt Munkácsnál átállt a szovjet csapatok oldalára. Az orosz fogságból a jugoszláv hatóságok kérésére Belgrádba vitték, ahol hét hónapi vizsgálati fogság után megállapították, hogy vértlen az újvidéki vérengzésben, és hazaengedték Magyarországra. Itt igazolták és alezredesi rangban visszavették a honvédség állományába. Szolgálati viszonyát 1948-ban (48 éves korában) megszüntették. Ezt követően az Áttelepítési Kormánybizottságon tisztviselőként dolgozott. 1950-ben – miután hivatala megszűnt és alezredesi nyugdíját is megvonták – Alsódabasra költözött, ahol felesége csekély birtokán gazdálkodott. 1953-tól a Selypi Cukorgyár repaátvevőjeként dolgozott, felesége varrásból egészítette ki jövedelmüket. 1956. október elején kérelmet terjesztett elő, amelyben a hadsereg tényleges állományába való visszavételét kérte.

járási tanács épületére fehér zászlót tüzetett ki, a nemzetőröknek kiadott fegyvereket összeszedette. A visszatérő régi-új hatalom továbbra is megbízta a nemzetőrség irányításával, de ekkori tevékenységéről már csak annyit tudunk, hogy „segítette a közigazgatás újjászervezését”, amiért többször is dicséretet és elismerést kapott. Mindezeket a cselekményeket a Pest Megyei Bíróság a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvételnek minősítette és Király Lajost életfogytiglani börtönre ítélte. Király Lajos téves ténymegállapításra, a vezetői minőség téves megállapítására hivatkozva enyhítésért fellebbezett és kérte a bizonyítási indítvány elutasítását. Az ügyész is fellebbezett: súlyosbítást – azaz halálbüntetést – kért. Legsúlyosabb vádja az volt, hogy „*Tétlenül nézte december 10-én Bicsza Miklós megtámadását és meggyilkolását, de mint volt horthysta alezredes nem avatkozott be.*”³ A volt horthysta alezredes iránti gyűlölet annyira elvakította a vádló ügyészt, hogy nem vette figyelembe azt az apró tény, hogy Király Lajos a gyilkosságkor nem is tartózkodott Gyón községben. A másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság ezt a vádat nem is vette figyelembe, sőt, enyhítő körülményeket is talált (részt vett a közigazgatás újjászervezésében, nem esküdött fel Szálasira, alakulatával együtt átállt a szovjetekhez 1944-ben, szolgált a demokratikus hadseregben, 1956. november 3-án szabadon engedett két ÁVH-s tisztet és egy pártalkalmazottat), így a börtönbüntetést tizenöt évre leszállította, de megtartotta a teljes vagyonekbeosztást és a tíz év közügyektől eltiltást. Király Lajos 1963. március 27-én szabadult. Szabadulását követően – 63 éves korában - segédmunkás lett az 1. számú Autóközlekedési Vállalatnál. További sorsáról nincs tudomásom.

Tragikusabb sors jutott a fiatal Bóna Zsigmondnak, a pomázi nemzetőrség parancsnokának. A forradalom idején 26 éves fiatalember édesanyja tanítónő, nevelőapja iskolaigazgató volt. Bóna Zsigmond az érettségit követően hét félévet végzett az Állatorvosi Főiskolán, ahonnan azonban – általam

³ Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára [továbbiakban: PML] Pestmegyei Bíróság iratai 76/1958. sz. per; ÁBTL V-147671 Dr. Domián Ferenc és társai vizsgálati anyaga

ismeretlen okból – „kitették”. 1956-ban hegesztői tanfolyamot végzett, a forradalom idején is hegesztőként dolgozott a Pomázi Posztógyárban. Október 29-én bízták meg a pomázi nemzetőrség parancsnokságával. Nem volt könnyű dolga, ennek a nemzetőrségnek ugyanis nem volt állandó tagsága: Pestről jött személyeket is felvettek, és gyakran előfordult, hogy a pomázi nemzetőrök elmentek Budapestre harcolni. Kezdetben mindenkit felvettek, aki jelentkezett, később azonban sokat kizártak közülük. A létszám végül 80 körül állandósult és nagymennyiségű fegyverhez is hozzájutottak. Bóna Zsigmond és nemzetőr társai tevékenységét így értékelte a község tanács elnöke 1956. december 20-án: *„Neki köszönhető és nemzetőr társainak, valamint a nemzeti bizottságnak, hogy a rendkívüli időkben, a harcok idején is községünk közbiztonsága kielégítő volt. Községünkben egyetlen személyt sem ért semmiféle bántódás. Becsületes és lelkiismeretes munkájának köszönhető, hogy az itt állomásozó légvédelmi tüzérség sok tízezer forint értékű vagyona nem lett teljes mértékben a lakosság prédája. Sok magyar ember életét és testi épségét mentette meg azzal is, hogy a tüzérségi alakulat által elhagyott, mintegy 4-5000 darab robbanólőszer szervezeten őriztette... Ezúton köszönjük meg Bóna Zsigmondnak és nemzetőr társainak áldozatos munkájukat, hogy biztonságunkért sokat fáradoztak és megakadályoztak minden bajt. Különösen azt, hogy sem vagyonban, sem személyek testi épségében semmiféle kár nem esett. Munkájáért a legteljesebb támogatást és elismerést érdemel.”*⁴

Bóna Zsigmondot 1957. január 5-én letartóztatták, mert lakásán – szülei lakásán – egy pisztolyt és lőszeret találtak. Bóna a pisztoly elrejtését tagadta, a lőszer elrejtését elismerte. 1957. január 22-én a karhatalmisták – besúgás következtében – nagymennyiségű nehézfegyvert találtak elásva a Pomáz melletti Majdánpola hegyen. Bizonyítható volt, hogy a fegyvereket Bóna Zsigmond és társai – akik a nemzetőrség vezetésében is társai voltak – rejtették el. A bíróság gyorsított eljárással tárgyalta az ügyet. A statáriális eljárás ellen a kirendelt védők tiltakoztak, mert - véleményük szerint – a

⁴ Hadtörténelmi Levéltár [továbbiakban: HL] Budapesti Katonai Bíróság iratai 2083/1957. sz. per 184.

vádlott ellen csak akkor folytatható rögtönítélő, azaz statáriális eljárás, ha tettenérés van, vagy ha a bizonyítékok rögtön a bíróság elé tárhatóak, már pedig Bóna az elrejtett fegyverek megtalálásakor már börtönben volt. A bíróság ezt a védekezést azzal utasította el, hogy a vádlottak – így Bóna is – tudta, hogy a karhatalom keresi a fegyvereket, azok rejtkehelyét mégsem árulták el. A statáriális bíróság mindenféle enyhítő körülményt figyelmen kívül hagyva, kemény ítéletet hozott: Bóna Zsigmondot és még egy társát halálra ítélték. Az ítéletet azonnal, 1957. február 12-én 19 óra 03 perckor az Országos Börtön udvarán kötél által Bóna Zsigmondon végrehajtották. A statáriális eljárás során nemzetőr parancsnoki megbízatását csak Bóna említette életrajza ismertetése során, a bíróság ezzel egyáltalán nem foglalkozott.

Som Gyula, a nagykovácsi nemzetőrség parancsnoka 1956-ban éppen 50 esztendő volt. Bár géplakatos szakmát szerzett, 1927-1949 között több budapesti vállalatnál is gépkocsivezetőként dolgozott. 1949-ben honvédtiszti iskolára irányították, 1951. november 7-én százados lett. 1955. november 1-ig szolgált a seregben, ekkor leszerelték. (A leszerelés indokát nem ismerem. Tragikomikus, hogy a Belügyminisztérium által 1959-ben összeállított '56-os megyei monográfia ez alapján minősítette Som Gyulát „volt horthysta századosnak”) A leszerelést követően továbbra is gépkocsivezetőként dolgozott. A nagykovácsi községi forradalmi megmozdulások egyik fő szervezője, akit október 26-án bíztak meg a parancsnoki teendők ellátásával. November 7-én leváltották, utóda egy rendőrtiszt lett. Som Gyula parancsnoki tevékenysége során végig felfegyverkezve járt-kelt, felfegyverezte a nemzetőrséget, stabilizálta a tagságot, a fiatalokat fokozatosan lecserélte idősebb, katonaviselt személyekre. Október 30-án éjjel a község területén állomásozó honvédtiszt szöbéli utasítására – de Som Gyula parancsára – őrizetbe vettek ÁVH-s tiszteket és családtagjaikat, de egy-két óra múlva szabadon engedték őket. November 2-án újra letartóztatták a községben élő ÁVH-s tiszteket, de ezúttal átadták őket a II. kerületi nemzetőrségnek, akik a Maros utcai fogdába zárták őket (november 4-én

szabadultak). A bíróság Som Gyulának ezt a cselekedetét tartotta a legsúlyosabb bűnnek, mert „*már az egész országban tudta mindenki, hogy az államvédelmi beosztottak, különösen pedig a tisztek élete nincs biztonságban, Budapesten gyilkolják őket.*”⁵ Tény, hogy Som Gyula végig kapcsolatot tartott a II. kerületi nemzetőrséggel, a forradalmi bizottsággal, és a Széna téri felkelőkkel.

November 7-i leváltása után kapcsolatba került a községben beszállásoló Király Bélával. Idézet a bírósági ítélet indoklásából: „*Ezt követően Som Gyula is már inkább Király Bélával és csoportjával tartotta a kapcsolatot. Több ízben tárgyalt Király Bélával. Som Gyula utasítására hoztak Király Bélának részére az Ady-ligeti laktanyából szalmazsákot, ruházati cikkeket stb.*”⁶

A Széna tériekkel és a Király Bélával való együttműködés lehetett az oka, hogy Som Gyulát már 1956. november 10-én letartóztatták. A letartóztatást követően, december 30-án írták a nagykovácsi községi tanács vezetői, hogy a nemzetőrök tevékenysége következtében a községben fosztogatások nem voltak és egyetlen ÁVH-snak sem esett bántódása. „*Véleményünk szerint Som Gyula (és két társa) szabadon bocsátása indokolt, annál is inkább, mert nem követtek el olyan cselekményt, ami további fogva tartásukat indokolttá tenné.*”⁷ Som Gyula a bíróság előtt nem ismerte el bűnösségét, csak azt sajnálta, hogy „*néhány alkalommal Nagykovácsi polgárait zaklatta.*” A Pest Megyei Bíróság első fokon bűnösnek találta a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetői minőségben elkövetett bűntettében, továbbá személyes szabadság megsértésének bűntettében. A bíróság súlyosbító körülményként vette figyelembe a halmazati jelleget, és ezért Som Gyulát 10 évi börtönre és teljes vagyonek Kobzásra ítélte. A másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa Som Gyula cselekményének társadalmi veszélyességét jelentősebbnek találta és a börtönbüntetést 14 évre felemelte. A jogerős ítéletet követően Som Gyula csaknem hét évet töltött börtönben és 1963.

⁵ PML Pest Megyei Bíróság iratai 567/1957. sz. per

⁶ PML Pest Megyei Bíróság iratai 567/1957. sz. per

⁷ PML Pest Megyei Bíróság iratai 567/1957. sz. per

március 28-án közkegyelemmel szabadult. További sorsáról nincs tudomásom.

A fentiek is megerősítenek bennünket abban, hogy tovább kell folytatnunk az '56-os nemzetőrök és parancsnokaik igaz történetének feltárását, és ebben a munkában nemcsak a történelmi igazság megismerésének igénye kell, hogy vezessen bennünket, hanem a tiszteletadás lehetőségének megteremtése is.

**AZ EGERI NEMZETŐRÖK RENDVÉDELMI TEVÉKENYSÉGE AZ 1956-OS
FORRADALOMBAN**

Egerben a szűken vett forradalmi időszak alatt – tehát október 23-a és november első napjai között – mértéktartóan, nagyobb atrocitások nélkül zajlottak le a forradalmi események. Ez többek között annak volt köszönhető, hogy a spontán módon alakuló események élére olyan politikai és rendvédelmi vezetők kerültek, akik jól szervezték és higgadtan uralták a rendkívüli helyzetet.

A forradalmi események lassabban bontakoztak ki Heves megyében, mint pl. a szomszédos Borsodban, hisz ez a térség gazdasági, társadalmi és kulturális adottságai révén kevésbé rendelkezett azokkal a feltételekkel, amelyek a történések gyors eszkalálódásához⁸ kellett volna. E fontos tényezők: a változtatásra fogékony jelentős létszámú egyetemi ifjúság és értelmiségi réteg, nagyüzemi munkásság, valamint reformer szellemiségű kommunista pártvezetés.

Így a forradalom első napjai Egerben a tanácstalanság és a várakozás jegyében teltek. Ez alól kivételt az Egeri Pedagógiai Főiskola reformgondolkodású tanárai, diákjai jelentettek, akik már október 21-én létrehozták új ifjúsági szervezetüket, a MEFESZ-t,⁹ aminek október 23-án elfogadták az alapszabályát és megválasztották a vezetőit: az elnök Nagy Pál főiskolai hallgató, az elnökhelyettesek: Bíró Lajos főiskolai tanár, Balogh László és Skláncz Vince főiskolai hallgatók lettek. Megjegyzendő, hogy az események előrehaladtával egyre inkább ide, vagyis a főiskolára tevődött át a város politikai és rendvédelmi irányítása.

Az október 23-ai fővárosi fegyveres harc Egert érintő közvetlen következménye volt, hogy még aznap éjjel a honvédelmi miniszter Budapestre vezényelte az egeri gépkocsizó lövészezred két zászlóalját az ezredparancsnok vezetésével. A helyőrségben a kiegészítő parancsnokság

⁸ eszkalálódás (latin): kiterjedés

⁹ MEFESZ: Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége

beosztottjain kívül csak annyi katonai erő maradt, amely a laktanya, a hozzátartozó telephely és a lőszerraktár őrzését biztosítani tudta. Az itthon maradt alakulat megbízott parancsnokának Jobb László főhadnagy, hadművelési alosztályvezetőt nevezték ki, aki az elkövetkező napokban vezető szerepet játszott a nemzetőrség megszervezésében, s a közrend biztosításában.

Október 24-én este már kisebb demonstrációra is sor került Eger belvárosában. Egy főleg diákokból álló társaság Kossuth-nótákat énekelve és forradalmi jelszavakat ismételve végigvonult a Széchenyi utcán. Mivel a városon az előző napi fővárosi események hatására izgatottság lett úrrá, a megyei rendőr-főkapitány a karhatalmi szerveket készenlétbe helyezte.

Egerben a párt- és tanácsi apparátus, valamint a rendőrség október 25-ig még ellenőrzése alatt tartotta az eseményeket: a Borsod megyéből érkező „nyugtalanító hírek” hatására a megye pártvezetősége úgy döntött, hogy ellenőrzése alá vonja a Miskolcot Budapesttel összekötő 3-as számú főutat. Rendőrök és katonák igazoltattak minden áthaladó csoportot, s akik nem rendelkeztek megfelelő dokumentumokkal, azokat bekísérték a rendőrkapitányságra. Október 25-én már több száz – főleg Borsod megyéből érkező – személyt tartottak fogva a kapitányság udvarán. Szabadságharcosoknak nevezték magukat és a borsodi forradalmi bizottságra, személy szerint Földvári Rudolfra hivatkozva követelték, hogy engedjék őket szabadon. Az egriek kérésére Borsod megyéből küldöttség érkezett a fogvatartottakért, de ezek a pártfunkcionáriusok már a forradalom szimpatizánsai voltak. Rá akarták venni a Heves megyei pártbizottság jelenlévő képviselőit (Komócsin Mihályt, Suha Andort, Putnoki Lászlót), hogy írjanak alá egy csatlakozó nyilatkozatot, azonban ők a kérést elutasították.

Október 25-én délután, illetve az este folyamán újabb felvonulások voltak Eger belvárosában. A megmozdulás szervezésében élen jártak a Dobó Gimnázium és az Egri Pedagógiai Főiskola tanárai, diákjai. Sapkájukra nemzeti színű szalagot tűztek ki, s különböző – főleg nemzeti függetlenséget követelő – jelszavakat, rigmusokat skandálnak.

Október 26-án már komolyabb megmozdulások voltak Egerben, melyek nyomán a közterekről, középületekről eltűntek a kommunista szimbólumok. Délelőtt ledöntötték és kivontatták az utcára a Népkertben álló szovjet katonai emlékművet. Délután a Vorosilov téren (ma: Eszterházy tér) lévő szobrot döntötték le, majd a több száz fős tömeg a főiskola elé vonult a vörös csillag eltávolítását követelve. Mivel a hangulat igen felforrósodott – már az ÁVH lefegyverzését követelték –, a pártbizottság és a szakszervezet részéről küldöttség érkezett a MEFESZ vezetőihez, hogy akadályozzák meg a tüntetés eskalálódását. A főiskolások bekapcsolódtak a tömegdemonstrációba és élére álltak a Széchenyi utcán végighaladó, majd a Petőfi-szoborhoz vonuló tömegnek. Így az ÁVH-nak helyt adó épületet és a megyei pártbizottságot ekkor még elkerülte a nép bosszúja. Egy kisebb csoport elvált a tömegtől és a nyomdába ment, ahol röplapokat kezdett nyomtatni.

Az este folyamán a megyei pártbizottság köszönetét fejezte ki a főiskolásoknak, hogy sikerült kordában tartaniuk az indulatokat, a városi rendőrség pedig folyamatos kapcsolattartást ajánlott a MEFESZ-nek. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a főiskolások ellátása védelmi fegyverekkel. A fegyveres diákság parancsnoka Czaga István főhadnagy, a katonai tanszék oktatója lett.

Október 27-e fordulatot hozott az egeri forradalmi események menetében. Az események felgyorsulásához nagymértékben hozzájárultak azok az idegenek, akik 3-4 teherautóval érkeztek Ózdról, illetve Miskolcra. Az igen heterogén összetételű társaság végcélja – több dokumentum szerint szökött fegyencek is voltak közöttük – a fővárosi harcokba való bekapcsolódás volt, a hevesi megyeszékhelyet fegyverszerzés céljából ejtették útba. Mivel egy részük ittas állapotban volt, hangoskodásukkal parázs hangulatot idéztek elő a városban. Veszélyességüket fokozta, hogy egyre több egeri lakos is csatlakozott hozzájuk fegyvert és az ÁVH feloszlását követelve.

A helyzet válságosra fordult, s emiatt a városi rendőrkapitányságról két százados felkereste a főiskolán Bíró Lajost, a MEFESZ elnökhelyettesét,

hogy a város közrendjének fenntartásáról, illetve az ÁVH sorsáról tárgyaljanak. Ez utóbbival kapcsolatban abban állapodtak meg, hogy az ÁVH alkalmazottai békésen hagyják el a várost. Megjegyzendő, hogy az ÁVH megyei egysége már az éjjeli órákban megkezdte az épület kiürítését. A miskolciak felszólítására – Miskolcon ekkor már hivatalosan is feloszlott az ÁVH – az egri államvédelmisek csoportokba verődve a Bükk hegységbe menekültek. Időközben az ÁVH épületét elfoglalta egy fegyveres csoport, melynek a vezetője Tompa András rendőr százados, a vasútbiztosító tiszti őrs parancsnoka, tagjai pedig AKÖV¹⁰-dolgozók – többek között Bartók László, Mata József, Rózsa Kálmán – voltak.¹¹

Nem sokkal később a főiskolán egy újabb megbeszélésre került sor, melyen részt vett Némedi Lajos a főiskola igazgatója, Bíró Lajos és Törös Károly főiskolai tanár, Körmöczi József alezredes, a megyei rendőrkapitányság vezetője, valamint Molnár János, Heverdle István és Tompa András rendőr századosok. Ezen az értekezleten merült fel először egy városvédelmi bizottság felállítása, melybe – a jelenlévők által képviselt intézményeken kívül – a honvédséget is be kívánták vonni. Ez ügyben hamarosan tárgyalásokat is folytattak a laktanyában, s ígéretet kaptak arra, hogy a honvédség teljes egészében bekapcsolódik a város rendjének és közbiztonságának fenntartásába. Ezek után a megyei pártbizottság épületében megalakult Eger Városvédelmi Bizottsága, melynek pártbizottsági tagok, a megyei és városi tanács funkcionáriusai, rendőrök, katonák, szakszervezeti-, DISZ- és MEFESZ-vezetők lettek a tagjai. A szervezet székhelye már aznap estétől a főiskolán volt.

Az intézkedés egyfelől értékelhető a forradalom jellegzetes defenzív lépésének, másfelől ennek időszerúségét igazolták az utcán zajló események. Komoly incidens érte (a forradalom időszakának legsúlyosabb egri incidense) Andrásfi Jenő honvéd hadnagyot, aki a fegyveres borsodi csoport városból történő eltávolítására tett kísérletet. Miközben intézkedett, valaki elvette tőle

¹⁰ Az egri 32. sz. Autóközlekedési Vállalat

¹¹ Mindkét munkahely dolgozói hamar és intenzíven bekapcsolódtak a forradalomba. Ennek az volt az oka, hogy a közút és a vasút dolgozóihoz hamar és sokfelől eljutottak az információk.

a géppisztolyát, mire ő pisztolyát előrántva többször a levegőbe lőtt, majd bemenekült a városi pártbizottság épületébe. Ezután az ózdiak és a közelben tartózkodó helybeliek is (ekkorra már az AKÖV dolgozói is megérkeztek Mata József vezetésével) a pártházhoz vonultak és a tömegbe lövő hadnagy kiadatását követelték. Az indulatok odáig fajultak, hogy a pártház védői és a kint lévő tömeg között tűzpárbaj alakult ki, amelynek szerencsére nem lettek sebesültjei. A Városvédelmi Bizottság ezután harcokcsit vezényelt az épület elé, majd a lövöldöző ózdiak egy részét a járőrök összeszedték és lefegyverezték. Közben Andrásfi – a rendelkezésünkre álló dokumentumokból pontosan nem tisztázható körülmények között – kikerült a pártházból. Miután megjelent az utcán, lincshangulat alakult ki, a hadnagyot az úttesten vonszolni kezdték, és szélsőséges elemek a felakasztását követelték. Csak a Városvédelmi Bizottság, személy szerint Bíró Lajos intézkedése óvta meg a hadnagy életét: főiskolások és a bizottsághoz hű fegyveresek mentették ki a szerencsétlenül járt embert a tömeg kezéből. Könnyebb sérülései miatt előbb a megyei kórházba, később Miskolcra került.

A mozgalmas napot követő éjszaka összeült a Városvédelmi Bizottság, hogy felhívást fogalmazzon meg a város lakosságához. Ez másnap megjelent a helyi Népújságban,¹² s a következőket tartalmazta: a rend biztosítása érdekében megalakult a Nemzetőrség Ideiglenes Védelmi Parancsnoksága, melynek irányítása alatt állnak a város összes fegyveres erői, beleértve a diákságot, a honvédséget s a karhatalmi szerveket; legsürgősebb tennivaló a városi munkástanács létrehozása, melynek érdekében vasárnap fél 11-re minden üzem küldje el küldötteit a színházba; a megyei, a járási és a városi pártbizottság a kialakult helyzetre való tekintettel beszünteti működését.

Eger Város Forradalmi Nemzeti Tanácsát október 28-án a munkástanácsok küldöttei hozták létre, kezdeményezője pedig a főiskola épületében ekkorra kialakult új hatalmi elit lett. A régi párt-, tanácsi- és tömegszervezeti funkcionáriusok tettek ugyan egy erőtlen kísérletet arra, hogy befolyásolják az eseményeket, de az országos politikában történt

¹² *Népújság* 1956. október 28. 1.

alapvető változás, illetve az utcán zajló események elképzelésüket meghiúsították.

A 32 tagú tanács még aznap délután megtartotta első ülését a főiskola épületében, ahol megválasztották az elnökséget és a különböző bizottságokat. Az elnökség tagja lett: Balogh László, Bíró Lajos (MEFESZ), Rákóczi Lajos (Egri Városi Tanács), Bárdos Lajos (Finomszerelvénygyár, munkásság), Komenczi Lajos (Megyevill *sic!*), Varjú Mihály (dolgozó paraszt *sic!*), Jobb László főhadnagy, az itthon maradt katonai alakulat megbízott parancsnoka.¹³ Az elnök Balogh László főiskolai hallgató lett, de több dokumentum tanúsága szerint a tanács igazi szellemi irányítója, legbefolyásosabb személyisége Bíró Lajos, valamint az adott helyzetben legfontosabb feladatot ellátó Jobb László főhadnagy voltak. Érdeemes megjegyezni, hogy egyikük sem volt tősgyökeres egri, s mindketten alapvetően mértéktartó, megfontolt és kompromisszumkereső magatartást tanúsítottak a forradalom időszakában.

Az összejövetel a szakmai bizottságok megválasztásáról is határozott. A bizottságokba kellő szakértelemmel rendelkező és a forradalom követeléseit támogató nem munkástanács-tagokat is beválasztottak. A számunkra legfontosabb Védelmi Bizottság mellett a jogügyi, a közellátási, a sztrájk- és a mezőgazdasági bizottság működéséről és személyi összetételéről maradtak fenn adatok. A Védelmi Bizottság vezetését Jobb László látta el, aki egyben Eger város katonai főparancsnoka is volt. A bizottság elnökhelyettese Nagy Pál a MEFESZ részéről, akit később Ambrus László mérnök váltott fel; további tagok: Kormos László főhadnagy, Tompa András rendőr százados és Nyári Aurél.

A forradalmi tanács, illetve a Védelmi Bizottság legfontosabb, legsürgetőbb feladata a város közrendjének és közbiztonságának megteremtése volt, hisz a népharag legelsőik között söpörte el a gyűlölt erőszakszervezetet, az Államvédelmi Hatóságot, s az emberek joggal voltak bizalmatlanok a rendőrség rendfenntartó munkájával szemben is. Az első napok zűrzavaros időszakában a rendőrséget lefegyverezték, tagjait megfélemlítették, bár voltak olyanok is, nyilván a kevésbé

¹³ *Népújság* 1956. október 29. 1.

kompromittálódtak, akik átállását az emberek elfogadták. A rendfenntartó munkát nehezítette, hogy a nagyobb közbizalmat élvező honvédségi alakulatot – mint ahogy már szó volt róla – rendfenntartásra Budapestre vezényelték, ahonnan csak november 1-én tértek vissza. A helyzetet súlyosbította, hogy fegyveres szabadcsapatok, magukat jogosan vagy nem jogosan nemzetőröknek nevezők, ellenőrizetlenül tevékenykedtek – egyes beszámolók szerint: időnként garázdálkodtak – a városban. Megbízható, fegyelmezett alakulatnak volt tekinthető a 30-40 fős főiskolás nemzetőrség Czaga István vezetésével, és az AKÖV fegyveresei Tompa András irányítása alatt.

Nem véletlen tehát, hogy a forradalmi tanács október 29-ei első közleménye a Népújságban, amely ekkor már Eger Város Forradalmi Nemzeti Tanácsának volt a székhelye, a fegyvertartást szabályozta. A határozat kimondta, hogy Eger város területén lőfegyvert csak a forradalmi tanács fegyverviselési engedélyével lehet tartani. Aki ezzel nem rendelkezik, annak a fegyvert és a lőszert a tanácsnak be kell szolgáltatnia, ellenkező esetben büntetőeljárást indítanak ellene.¹⁴ Hasonló jellegű közlemény szinte minden nap megjelent a lapban.

A Védelmi Bizottság a forradalommal szimpatizáló honvédségi, rendőrségi tagokból, diákokból, munkásokból újjászervezte, helyesebben megszervezte a nemzetőrséget. Ennek csúcsszerve a Nemzetőrség Ideiglenes Városi Parancsnoksága lett, amelyet ugyancsak Jobb László irányított. A parancsnokság tagja volt még Tompa András rendőr százados és Nagy Pál főiskolai hallgató. A parancsnokság alá az alábbi szervezetek tartoztak: Politikai Nyomozócsoport (Kádas Géza vezetésével), Fegyveres diákosztag (Czaga István vezetésével), Fegyveres diákosztag „R” (vagyis riadó) csoportja (Mikus Gyula főiskolai adjunktus vezetésével), 32-es AKÖV forradalmi zászlóaljja (Tompa András vezetésével), 32-es AKÖV forradalmi zászlóaljának „R” csoportja (Bartók László vezetésével), Rendőrség Forradalmi Tanácsa (Heverdle István vezetésével), Tartalékos tisztekből verbuvált ún. „tíz bizottság” (Holczer László vezetésével).

¹⁴ *Népújság* 1956. október 29. 1.

A sorozóbizottság új igazolványokat állított ki, amelyeket csak valóban megbízható személyek kaphattak meg. A nemzetőr igazolványokat kizárólag Jobb László írhatta alá, s ez egyben fegyvertartási engedélyül is szolgált. A laktanya fegyvereit osztották szét, ugyanis a rendőrség fegyverraktárát az első napokban ismeretlenek feltörték, s kifosztották. A város fontosabb objektumait a nemzetőrség egységei védelmezték az esetleges provokációktól, éjjelenként pedig a lakosság fokozottabb biztonsága érdekében járőrök cirkáltak a város utcáin. Kijárási tilalom bevezetésére nem volt szükség. A megyei kiegészítő parancsnokságon maradt személyi állomány a városi nyomda, a víztorony, a vízművek, a borforgalmi vállalat és a távbeszélő központ őrzésével lett megbízva. Érdemes megemlíteni, hogy a laktanya ügyeletes tisztje mellé mindig be volt osztva két főiskolás, s a tiszt csak az ő hozzájárulásukkal intézkedhetett.

A súlyosabb incidensek megelőzésére, illetve komolyabb akciók végrehajtására a már említett „R” (riadó) osztagok szolgáltak. A diákosztag több államvédelmi tiszt letartóztatásában vett részt. A letartóztatottakat a főiskola épületébe vitték. Bántalmazásra nem került sor, sőt, egyes visszaemlékezések szerint a főiskolás lányok élelmet és cigarettát adtak nekik.¹⁵

A fegyveres rendfenntartó alakulatok újjászervezésének fontos része volt, hogy október 30-ától tartalékos tiszteket hívtak be szolgálattételre. A rendelkezésünkre álló dokumentumok Ambrus László mérnököt említik az akció kezdeményezőjeként. A 60-70 fős (később a létszám kb. 100 főre emelkedett) alakulat hamarosan utasítást kapott a forradalmi tanácstól, hogy hozzon létre egy 10 főből álló bizottságot, amely a további szervezési munkálatokra kapott felhatalmazást. Az ún. „tízes bizottság” vezetésével Holczer László őrnagyot bízták meg, míg helyettese a neves úszó Bitskey Aladár őrnagy lett, akiknek katonai pályafutása az 1945 előtti időkre nyúlt vissza, így őket az akkori frazeológia¹⁶ „horthysta katonatiszteknek” nevezte. A bizottságban egyébként körülbelül egyenlő arányban vettek részt ’45 előtti,

¹⁵ KOZÁRI József: *1956 októbere a főiskolán*. (Pro Lyceo Agriensi) Eger (...) 1999. 179.

¹⁶ frazeológia: szóhasználat

illetve a néphadsereg tartalékos állományába tartozó tisztek. Megalakulása után a bizottság rövid tanácskozást tartott Holczer László vezetésével, melyen megtárgyalták az új zászlóalj legfontosabb teendőit, melyek között elsőként szerepelt a közbiztonság megteremtésében való aktív közreműködés. A forradalmi tanács döntése alapján a megyei rendőrkapitányság épületében kaptak elhelyezést. Hamarosan a zászlóaljat három századra osztották fel: állandó szolgálatot teljesítő század (parancsnoka: Soltz József), ideiglenes szolgálatot teljesítő század (parancsnoka: Hamza Gyula), tartalékos század, mely csak riadó esetén teljesített volna szolgálatot (parancsnokát a dokumentumok nem ismertetik). Egyébként a három zászlóalj feladatkörével és elnevezésével kapcsolatban is ellentmondásos adataink vannak. November 2-án Tamássy Tibor összekötőtiszt útján utasítást kaptak a forradalmi tanácstól, hogy költözzenek át a megyei laktanyába, ahol Laskó László őrnagy, laktanyaparancsnok parancsnoksága alá kerültek.

A forradalmi tanács az új, forradalomhoz hű rendőrség megszervezését a véres borsodi események miatt (Miskolcon október 26-án államvédelmisek tüzet nyitottak és kézigránátot dobtak a tüntetők közé, amely után a feldühödött tömeg öt ÁVH-st meglincselte) napokig késleltette. Arra vártak, hogy a körülményekhez képest a lehető legnyugodtabb helyzet alakuljon ki Egerben. A forradalmi tanács, pontosabban Bíró Lajos, a rendőrség újjászervezését Tompa Andrásra bízta. Tompa november 1-től folyamatosan tárgyalt, egyeztetett a korábbi városi rendőrparancsnokkal, Körmöczi József alezredessel. A megbeszélések egyelőre arról folytak, hogy kik azok az erősen kompromittálódott személyek, akik jelenléte semmiképpen nem lenne kívánatos az új testületben.

A november 2-i tanácsülésen kiemelt napirendi pontként szerepelt a nemzetőrség tevékenysége. Jobb László a járőrözés új módszereként azt javasolta, hogy ezután 3 fős csapatok teljesítsenek szolgálatot, amelyek egy rendőrből, egy diákból és egy üzemi munkásőrségi tagból álljanak, s a járőrök a honvédség parancsnoksága alá kerüljenek. Az ülésen szóba került a tartalékos tisztek toborzásának kérdése is. A büntetőperek tanúvallomásai szerint a „horthysta katonatisztek” jelenléte igen megosztotta a tanácskozás

résztvevőit. A mérsékeltőbbek – pl. Bíró Lajos – szót emeltek, hogyha harcolnak a baloldali túlkapások ellen, akkor lépjenek fel a jobboldali elhajlásokkal szemben is. Hozzászólása miatt állítólag Bíró Lajost néhány társa „moszkovita bérenc”-nek nevezte.

A „horthysta tiszték” tevékenysége a megtorlóhadjáratban igazolásul szolgált ahhoz a koncepcióhoz, hogy a forradalmat – többek között – a népi demokrácia ellenségei, a „régvi világ” letúnt urai, haszonélvezői és kiszolgálói robbantották ki, s így tevékenységükért súlyos börtönbüntetéseket kaptak.

A dokumentumok említést tesznek arról, hogy a Védelmi Bizottság vidéki nemzetőrségek részére is osztott szét fegyvereket, majd az elnökség megbízta Berta honvédszázadost, hogy szervezze meg a megyei nemzetőrséget. A százados első feladata a megye területén lévő fegyveres nemzetőrök létszámának megállapítása volt. Sem erről, sem további tevékenységéről nincsenek adataink.

A népharag elkerülése, illetve az emberekben felgyülemlett indulatok levezetése érdekében mielőbb intézkedni kellett az Államvédelmi Hatóság, illetve az állampárt többi, erősen kompromittálódott személyének további sorsáról. A Védelmi Bizottság – egyetértésben a forradalmi tanáccsal – a nyugalom és a békés átmenet biztosítása érdekében letartóztatásokat fogadosított, néhány volt pártfunkcionáriust és ÁVH-s tisztet testi erőszak alkalmazása nélkül őrizetbe vettek. A további intézkedéssel kapcsolatban – vagyis hogy ki maradjon börtönben, illetve kit lehet szabadlábra helyezni – felvetődött egy javaslat, mely szerint a munkástanácsok képviselőiből létre kellene hozni egy társadalmi felülvizsgáló bizottságot, amely a legsúlyosabbnak ítélt ügyeket továbbította volna a Jogügyi Bizottságnak. A tervet nem valósították meg, de szinte minden tanácsülésen napirenden volt a letartóztatottak sorsa, illetve a kilátásba helyezett letartóztatások kérdése. Az október 30-ai ülésen dr. Baranyai Ferenc ügyész, a Jogügyi Bizottság elnöke ismertette, hogy a 61 fogvatartott ügyét már felülvizsgálták és 25-öt szabadlábra helyeztek közülük.¹⁷ A probléma újabb fordulatáról tudósított a Népújság november 2-ai száma, amelyben dr. Baranyai ügyész közleményt

¹⁷ *Népújság* 1956. október 30. 2.

jelentetett meg, hogy a volt ÁVH szervezet tisztí állományának tagjai az államügyészségen önként jelentkezzenek.¹⁸

Az egri nemzetőrség működésének eredményességét jelzi, hogy október 27-étől említésre méltó atrocitás – sem politikai, sem köztörvényes – nem volt a városban. Mint ahogy Jobb László egy újságinterjú során elmondta: *„Betörés nem fordult elő, kisebb fosztogatások, mint például néhány tyúklopás történt, de ezeket sikerült lefűlelni. Jelenleg négy egyén van őrizetben kisebb lopás miatt.”*¹⁹

Közismert, hogy az események november 4-én tragikusan új irányt vettek. A szovjet katonai alakulatok ellenállás és fegyveres incidens nélkül kezdték el Heves megye megszállását.

Eger Város Forradalmi Nemzeti Tanácsa a szovjet katonai invázió hírére a főiskola épületéből a laktanyába tette át a székhelyét, ahol rögtön megtárgyalták a kétségbeejtő helyzetet. A jelenlévők között komoly vita alakult ki a katonai ellenállással kapcsolatban, melynek részleteit a büntetőperek irataiból nehéz hitelesen rekonstruálni. A dokumentumok szerint Jobb Lászlónak az volt a véleménye, hogy a honvédelmi miniszter érvényben lévő parancsát, amely megtiltja, hogy a honvédségi alakulatok bárkire is lőjenek, nem szegi meg. Többek viszont fegyveres ellenállást követeltek, így végül a városba vezető útvonalakra páncéltörő ágyúkat állítottak fel. A szovjet harckocsik bevonulásáig honvédjárőrök cirkáltak az utcákon. Jobb László a '80-as évek végén a következőképpen emlékezett vissza a történetekre: *„Mivel pontos értesüléseim voltak a szovjet csapatok Eger felé történő mozgásáról, a bevezető utakra tiszteket küldtem ki azzal, hogy fogadják a városba érkező szovjet csapatokat, adjanak tájékoztatást a helyzetről, közöljék, ellenállás nem lesz, ne lőjék szét a várost. Valami isteni gondviselés folytán mindig megéreztem mikor hová kell mennem, mit kell cselekednem. Az andornaktályai útra mentem egy orosz nyelvű tolmáccsal. Poljakov ezredes, az Egert megszálló erők parancsnoka ezzel az egységgel jött... Poljakovot részletesen tájékoztattam a helyzetről és kértem, ha valaki*

¹⁸ *Népújság* 1956. november 2. 2.

¹⁹ *Népújság* 1956. október 31. 1.

mégis rájuk lőne, azt csak gyalogsági fegyverrel teheti, ezért ne viszonzza a tüzet, kímélje meg e történelmi várost.”²⁰

A szovjet megszállás híre a forradalom legaktívabb rétegét, az ifjúságot döbentette meg és háborította fel leginkább. A helyzetet fokozta, hogy a főiskolások körében rémhírek terjengtek a miskolci egyetem szétlövéséről. (November 4-én a miskolci egyetemnél valóban fegyveres harcra került sor, ugyanis az őrség jelzőlövéseire ösztűzzel válaszoltak a szovjetek. A lövöldözésnek, amelybe rövid időre bekapcsolódtak az egyik diákszálló fegyveresei is, két hallgató esett áldozatul. Ezt követően a szovjetek megszállták az Egyetemvárost, ahonnan az elkövetkező napokban a diákok többsége elmenekült, az épületek lényegében kiürültek. A megszállók egyébként a borsodi megyeszékhelyen lefegyvereztek minden fegyveres erőt, kihirdették az ostromállapotot, és este 6-tól reggel 6-ig tartó kijárási tilalmat vezettek be.)²¹

A megtorlástól és a deportálástól félve, fiatal nemzetőrök és főiskolások egy csoportja úgy döntött, hogy felfegyverkezve kivonul a Bükkbe. Estefelé egy kb. 150-200 fős fegyveres csapat 7-8 teherautón gyülekezett a felnemeti úton. 6-8 db golyószóróval, 2 láda kézigránáttal, 1 db 45 mm-es páncéltörő ágyúval, egészségügyi felszereléssel és takarókkal felfegyverkezve készültek az ellenállásra. A hír hallatára Jobb László a helyszínre sietett, s a csoport vezetőit (Nagy Pált, Czaga Istvánt, Rózsa Kálmánt, Tompa Andrást) beinvitálta a laktanyába, ahol többedmagával sikerült lebeszélnie őket a veszélyes akcióról.

A szovjet harckocsik végül is ellenállás nélkül vonultak be a hevesi megyeszékhelyre, kezdetét vette a kádári restauráció, mely néhány hét múlva a legradikálisabb eszköztől sem riadva vissza, nyílt fegyveres erőszakkal fogott a rendteremtéshez. Az erőszakhullám tragikus módon a forradalom idején mérsékletet tanúsító hevesi megyeszékhelyet is elérte. Karhatalmista alakulatok az elhíresült december 12-ei (*sic!*), valójában 11-12-ei egri sortüzekben 8 békésen tüntető ember életét oltották ki.

²⁰ MÉSZÁROS György: Kolozsvártól Egerig. Jobb László életútja. *Egri Újság* 1989. december 8. 5.

²¹ SZAKOLCZAI Attila: *A munkástanácsok forradalma. Borsod 1956-ban.* (Kézirat)

A forradalom utáni megtorlás célkeresztjébe természetesen a fegyveres erők testületeihez tartozók, illetve a fegyveres akciókban részt vettek is bekerültek. Ügyeiket - Heves megyében ez kb. félszáz személyt érintett - a hadbíróóságok tárgyalták. Jobb Lászlót és 13 társát – többek között Czaga István főhadnagyot, Tompa András rendőr századost, Kádas Gézát, Mata József törzsőrmestert, Tormássy Tibort, Bitskey Aladárt (az ún. „tizes bizottságot”) – a Budapesti Katonai Bíróság vonta felelősségre. Közülük a legsúlyosabb ítéletet, 15 év börtönbüntetést, Jobb László kapta.

**AZ 1956-OS ESEMÉNYEK ZALA MEGYÉBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A
NEMZETŐRSÉGRE**

1956. október 23-án Zala megyében semmi nem utalt arra, hogy az elkövetkező napokban rendkívüli események történnek. A zalaiak többsége a rádióból értesült a fővárosi tüntetésekről, a megmozdulások híre hamar elterjedt. Mivel vidéken is zavargásoktól tartott a hatalom, este az MDP Zala Megyei Végrehajtó Bizottsága rendkívüli ülést hívott össze. Másnap a zalaegerszegi honvédalakulatoknál riadókézsültséget rendeltek el, megszervezték a laktanyák, raktárak védelmét, lezárták a városba vezető utakat.²² Hasonló intézkedések történtek Nagykanizsán és Lentiben is.²³

Zala megyében az első tüntetést a Nagykanizsai Dunántúli Kőolajipari Gépgyár dolgozói szervezték október 25-én. A munkások tömegesen az utcára vonultak, hozzájuk csatlakoztak a város gimnazistái. Kossuth-nótákat énekeltek, jelszavakat skandáltak, éltették a budapesti ifjúságot. A felvonulók leverték a középületek homlokzatáról a vörös csillagokat, ledöntötték a szovjet emlékmű tetején lévő „szovjet hős” alakját és nemzetiszínű zászlót tűztek a helyére.²⁴ E napon a zalaegerszegi tanítóképző DISZ szervezete rendkívüli gyűlést tartott, melyen a hallgatók nyolc pontban fogalmazták meg követeléseiket.²⁵

Másnap, október 26-án, Zalaegerszegen – fiatalok által szervezett tüntetésen – már több ezer ember követelte a szovjet csapatok kivonását, a nemzeti függetlenséget. Délelőtt a helybéli középiskolások menete indult el a városközpont felé. A felvonulókhoz csatlakoztak a munkások és a város lakói, akik nemzetiszínű zászlók alatt éltették a forradalmat.²⁶ Útközben

²² HL 1956-os gyűjtemény 3. őrzési egység [továbbiakban: ő. e.] 33. lövészezred (Zalaegerszeg)

²³ HL 1956-os gyűjtemény 3. ő. e. 32. lövészezred (Lenti); HL 1956-os gyűjtemény 3. ő. e. 18. légvédelmi tüzérosztály (Nagykanizsa)

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára [továbbiakban: ZML] XXV. 19. Zala Megyei Bíróság [továbbiakban: ZMB] B. 695/1958. Villányi József és társai pere; ZML XXV. 12. Zala Megyei Ügyészség Közbiztonsági őrizetesek iratai

²⁵ ZML IV. 433. 5894. Czeglédy Edit naplója

²⁶ Zala 1956. október 26. (Rendkívüli Kiadás)

levették a vörös csillagokat, népköztársasági címeres táblákat, kivágták a zászlókból a Rákosi-címert, a börtönből pedig kiszabadították a politikai foglyokat. Az egerszegi vasútállomás előtti téren tüntetők egy csoportja ledöntötte az ún. felszabadulási emlékművet. Az idegen uralmat jelképező szovjet emlékműveket a megye más településein is eltávolították, Lentiben úthengerrel, Bázakerettyén és Zalaszentgróton teherautóval döntötték le őket.²⁷

A koraesti órákban a megye két városában tragikus események történtek. Zalaegerszegen, a pártbizottság épülete előtt összegyűlt tömeg Dénes István megyei első titkár lemondását követelte. Az épület védelmére, és a demonstrálók²⁸ szétosztatására katonák és tankok sorakoztak fel. Miközben a kivezényelt hadsereg figyelmeztető lövéseket adott le, a pártszékházban megbújó ÁVH-s tisztek a tüntetők közé lőttek. Ketten a helyszínen meghaltak, többen megsebesültek.²⁹

Nagykanizsán a tömeg felosztatására kivezényelt karhatalmisták lőttek a védtelen tiltakozók közé. A támadásnak két halálos áldozata és 13 sérültje volt. A tiltakozó embereket csak harckocsik bevetésével sikerült felosztatni, ezt követően a helyőrségparancsnok kijárási tilalmat rendelt el a városban.³⁰

A forradalmi napok első intézkedése a helyi közigazgatás demokratikus átalakítása volt. Elsőként a városi tanácsok funkcióját vették át az újonnan alakult testületek, a városi nemzeti bizottságok: Zalaegerszegen október 26-án, Nagykanizsán két nappal később. Zala megye közigazgatásának csúcsszervét, a megyei nemzeti bizottságot, október 28-án ideiglenesen választották meg, végleges megalakítása november 1-jén történt Zala Megyei Forradalmi Tanács elnevezéssel.

A zalaegerszegi és nagykanizsai tömegtüntetések híre futótűzként terjedt a megyében. Október 26-án szinte minden települést elérte a forradalmi

²⁷ ZML XXV. 19. ZMB 410/1957. Fülöp Kálmán és társai pere; ZML IV. 433. 5924. Zala megyei monográfia

²⁸ demonstráló (latin): tüntető

²⁹ *Zala* 1956. október 27.; HL 1956-os gyűjtemény 3. ő. e. 33. lövészezred (Zalaegerszeg)

³⁰ *Új Zala* 1956. október 28.; HL 1956-os gyűjtemény 3. ő. e. 18. légvédelmi tüzérsztály (Nagykanizsa)

hullám. A demonstrációk a városokban tapasztaltakhoz hasonló koreográfia szerint zajlottak. A nemzeti színű és templomi zászlók alatt Kossuth-nótákat énekelő tömeg a település központjába (templom, tanácsháza, tsz-iroda elé) vonult, ahol megsemmisítették az elnyomó rendszer szimbólumait. Számos helyen elégették a tanácson őrzött káderanyagokat, begyűjtési iratokat is. A felvonulásokat különböző felhívások előzték meg: Kisszigeten félreverték, illetve mintegy jelképesen meghúzták a lélekharangot a rendszer fölött,³¹ amit másutt el is temettek. Murarátkán a hivatalsegéd kidobolta: „*a sztálinisták hagyják el a területet.*”³² A jugoszláv határ mentén fekvő Dobri nevű településen „*Eltemettük a szocialista rendszert!*” feliratú táblát, és egy koporsót helyeztek a községi bolt kirakatába, mellé akasztófára felfüggesztett Rákosi-képet tettek „*Szabadság elvtárs!*” felirattal.³³ A forradalom néhány napja alatt a falusi emberek ilyen „performance-ok”³⁴ révén váltak „politikacsinálókká”. A népgyűléseken megalakították a forradalmi szerveket, melyek átvették a települések irányítását.

A forradalmat megelőzően csökkent a munka hatékonysága az üzemekben, gyárakban. A vezetők jelentős része alkalmatlan volt feladata szakszerű ellátására. A megyében október 27-e és november 2-a között alakultak meg a munkás-önigazgatás szervei, a munkástanácsok. A dolgozók által választott munkástanács döntött a sztrájk vagy a termelés megindítása ügyében. Zalában a legjelentősebb szerepe az olajipar munkástanácsainak volt.

Megyénkben – mint az országban mindenütt - a közbiztonság fenntartására, és a vagyonbiztonság megőrzésére szervezték meg a nemzetőrségeket, amelyek Zalaegerszegen, Nagykanizsán, valamint a zalai települések 30 százalékában alakultak meg. Együttműködtek a hadsereggel, vezetőik és tagjaik ugyanakkor civilek voltak. Az olajiparban külön nemzetőrség és üzemőrség alakult.

³¹ ZML XXV. 19. ZMB B. 782/1957. Bokornyai Ernő és társai pere

³² ZML IV. 433. 5924. Zala megyei monográfia

³³ ZML IV. 433. 5924. Zala megyei monográfia

³⁴ performance (fr.): az akcióművészet egy formája

Zalaegerszegen és Nagykanizsán is november 1-jén alakultak meg a forradalom védelmi szervei. Működésük mindössze négy napig tartott. Zalaegerszegen Závodszy István, Nagykanizsán Orbán Nándor lett a nemzetőrség parancsnoka. Mindkettőjüket távollétében választották meg.

Závodszy István 1932-től 1945-ig századosi rangban teljesített szolgálatot Zalaegerszegen

Zalaegerszegen a városi forradalmi bizottság október 31-i ülésén döntöttek arról, hogy fel kell állítani a nemzetőrséget.³⁵ A résztvevők egyetértettek abban, hogy a testület élére katonailag képzett vezetőt kell választani. Závodszy István századost³⁶ jól ismerték a városban. Telefonon érték utol,

³⁵ ZML XXV. 19. ZMB B. 799/1957. Pék József és társai pere

³⁶ Závodszy István a Nógrád megyei Palotáson született 1903. március 2-án. Alap- és középfokú tanulmányait Somoskőújfaluban, Salgótarjánban és Budapesten végezte. Érettségi után, 1925-ben beiratkozott a Mosonmagyaróvári Gazdasági Akadémiára, ahol négy év múlva gazdasz oklevelet kapott. Mint gazdasági gyakornok Zircre került az ottani gazdasághoz. Ez időben jelent meg egy, a honvédség fejlesztésével kapcsolatos pályázat, melyben diplomával rendelkező fiatalokat kerestek, akik két éves tanfolyam elvégzése után hivatásos állományba kerülhettek. Az 1930-as évek gazdasági válsága, a bizonytalan munkakörülmények megkönnyítették a döntést. Závodszy megpályázta az állást, sikeresen elvégezte az egri vámőrtisztképző tanfolyamot, és 1930-ban a honvédség hivatásos állományába került. 1932-ig hadnagyi rangban Nagykanizsán, 1932-től 1945-ig főhadnagyi, majd századosi rangban Zalaegerszegen teljesített szolgálatot.

az ülésre hívták, és kérték, alakítsa meg a nemzetőrséget, szervezze meg a város védelmét. Závodszyt váratlanul érte a felkérés, végül rövid gondolkodási idő után igent mondott. Másnap, november 1-jén a Zala Megyei Forradalmi Tanács újjászervezését követően a küldöttek a megye és a város védelmével foglalkoztak. A fegyveres testületek zalaegerszegi képviselői beszámoltak az addigi védelmi intézkedéseikről. Az ülés résztvevői határozatot hoztak a városi és megyei nemzetőrség felállításáról, lehetséges felfegyverzéséről. Az előző napon felkért Závodszy Istvánt a megyei, Csaba Mihályt a városi nemzetőrség parancsnokává választották meg.³⁷ Valójában nem működött külön a két szervezet, a védelmi terv Závodszy István nemzetőrparancsnok, Borka Zoltán helyőrségparancsnok, és Halász Ferenc, a néphadsereg képviselőjének közös munkája volt. A városba vezető utak mentén védelmi gócpontokat jelöltek ki, ezek élére parancsnokokat állítottak, és intézkedtek óvóhelyek felállításáról is. Tervbe vették a járások kerületekre osztását, és az azokban kialakított kisebb védelmi pontokra hivatásos tisztek kiküldését azzal a céllal, hogy a községi nemzetőrségek munkáját összehangolják.³⁸ Gyorsan nőtt a szervezet létszáma, üzemek, vállalatok dolgozói, valamint diákok jelentkeztek nemzetőri szolgálatra. A főútvonalak mentén és a városban is járőröztek. November 3-án a Szabad Szombathely Rádió – az MTI értesüléseire

Alakulatával 1939-ban rész vett a kárpátaljai, majd 1940-ben az erdélyi bevonulásban. 1942 májusában a 17. gyalogezred III. zászlóalj géppuskás századának parancsnokaként a szovjet hadszíntérre került, ahonnan 1943. május 20-án tért vissza. A legénység szerette, a zászlóaljon belül csak „Závodszy apánk”-nak hívták. Önéletrajzában keserűen jegyzi meg: „mert nem voltam Ludovikás tiszt, 12 havi első vonalbeli harctéri szolgálat után még csak hadosztályparancsnoki dicséretet sem kaptam.” A tiszti hierarchiában másodosztályú katonának számított.

Zalaegerszegre történt visszatérése után pótkeret parancsnok lett 1944 augusztusáig, amikor a soproni pótzászlóaljhoz osztották be. 1945 januárjában a dunántúli hadszíntéren szolgált, innen került 1945. április elején angol-amerikai hadifogságba, ahonnan 1945. október 12-én érkezett haza. Igazolása után 1945 decemberében a zalaegerszegi honvéd kiegészítő parancsnoksághoz osztották be sorozó tisztnek. 1946. szeptember 27-én, mint nélkülözhető - nyugatos múltja miatt – a tényleges szolgálatból elbocsátották. A zalaegerszegi kórház 1946-ban pályázatot hirdetett a megüresedett élelmezőtiszti állás betöltésére. Závodszy István sikeresen pályázott és a kórház alkalmazásába került, itt dolgozott 1956-ban is.

Köszönöm Dr. Bódis Istvánnak, hogy a tulajdonában lévő, Závodszy Istvánra vonatkozó dokumentumokat rendelkezéseimre bocsátotta.

³⁷ ZML XXV. 19. ZMB B. 799/1957. Pék József és társai pere

³⁸ HL 1956-os gyűjtemény 3. ö. e. 33. lövészezred (Zalaegerszeg)

hivatkozva – arról számolt be, hogy Kelet-Magyarország felől folyamatosan jönnek a szovjet csapatok.³⁹ A hírek szerint a Kaposvár melletti taszári repülőteret már körülzárták. A zalaegerszegi alakulatoknál riadókézsültséget rendeltek el. A forradalmi tanács ülésén Závodszy a város védelmi helyzetéről a következőképpen számolt be: „*Ha valami támadás érné Zalaegerszeget, a honvédséggel, rendőrséggel a nemzetőrség ezt a feladatot [a védelmet] ideig, óráig el tudja látni. Tudják a bajtársak, hogy lényeges túlerővel állunk szemben. Így szükséges, hogy a lelkesedés, ami a budapesti ifjúságot és munkásokat magával ragadta, meglegyen. Az összműködés biztosítva van, és kijelentem, hogy Zalaegerszeg város védelme ideiglenesen biztosított. A honvédséggel, a rendőrséggel és a nemzetőrséggel az összeműködés a legbiztosabb alapokon nyugszik.*”⁴⁰ Az idő azonban rövidnek bizonyult a tényleges óvintézkedések megtételére. November 4-én kb. 200 fegyvert szállítottak az első számú védelmi pontra, a kaszaházi hídhöz, de kiosztani és használni már nem tudták azokat. Hajnalban Zalaegerszegre is bevonultak a szovjet csapatok, a városi és megyei forradalmi testületek vezetőit pedig letartóztatták.⁴¹

³⁹ VARGA László (szerk.): A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások. 1956. október 23 – 1956. november 9. *Századvég Füzetek* 3. Budapest (Századvég – Nyilvánosság Klub) 1989. [továbbiakban: VARGA 1989] 477.

⁴⁰ ZML XXV. 19. ZMB B. 799/1957. Pék József és társai pere

⁴¹ ZML XXV. 19. ZMB B. 799/1957. Pék József és társai pere; HL 1956-os gyűjtemény 3. ö. e. 33. lövészezred (Zalaegerszeg)

Orbán Nándor, a Ludovika Akadémia hallgatójaként

Nagykanizsán a városi nemzeti bizottság október 29-i ülésén határozta el, hogy „*feddhetetlen múltú nagykanizsai lakos férfiakból nemzetőrséget alakít, és ez a szervezet a karhatalmi szervekkel, rendőrséggel, honvédséggel karöltve őrökdi a város rendje felett.*”⁴² Két nap múlva, október 31-én Boros Ferenc, a nemzeti bizottság tagja Somogyárdra érkezett, és a nagykanizsaiak nevében megkérte Orbán Nándort,⁴³ vállalja el a nemzetőrség

⁴² ZML XXV. 19. ZMB B. 429/1957. Orbán Nándor és társai pere

⁴³ Orbán Nándor pedagógus szülők gyermekeként született Kecskeméten 1910. február 10-én. Alap- és középfokú tanulmányait szülővárosában végezte, 1928-ban érettségizett a Kecskeméti Piarista Gimnáziumban. A jó tanuló és jó sportoló fiatalember katona akart lenni. Érettségi után egy évig karpaszományos legénységi szolgálatot teljesített, majd sikerrel felvételizett a Ludovika Akadémiára. 1933. augusztus 20-án avatták hadnaggyá. A négy évfolyamot nagyon jó eredményekkel végezte el, kiemelkedett nagyszerű sportteljesítményeivel is. Az 1927-ben hazánkban is megalakult új sportág, az öttusa nagy reménységei közé tatózott.

Hadnaggyá avatása után 1933 augusztusától 1934 októberéig a kecskeméti 5. tábori tüzérosztály szakaszparancsnoka volt, emellett készült az 1934-es stockholmi nemzetközi versenyre, amit a svéd szövetség 25 éves jubileumára rendeztek. A magyarok harmadikak lettek csapatban a tisztí öttusaversenyen, Orbán Nándor egyéniben az előkelő negyedik helyet szerezte meg. A stockholmi verseny visszavágóját 1935-ben Budapesten rendezték meg. Az Európa-bajnokságnak meghirdetett versenyen Orbán Nándor egyéniben a 3. helyen végzett, a magyar csapat ezüstérmes lett. Öttusában ekkor már a legjobb magyar sportolónak számított, és kétség sem férhetett hozzá, hogy tagja lesz az 1936-os berlini olimpiára készülő csapatnak. Az olimpián 5. helyezett lett, amiért honvédelmi miniszteri kitüntetésben

vezetését. Orbán meghallgatta Boros rövid nagykanizsai helyzetértékelését, és még aznap elment vele a városba.⁴⁴ A nemzetőrség másnap, november 1-jén, a városi nemzeti bizottság ülésén alakult meg. Feladata a közbiztonság megőrzése, a rend fenntartása, az atrocitások megelőzése volt.

részesült. Egy év múlva főhadnaggyá léptették elő. 1938-ban ismét Budapest adott otthont az öttusa verseny nemzetközi mezőnyének. Orbán nagy fölényrel nyert, teljesítményét Toldi Miklós Sport Érdeméremmel is jutalmazták.

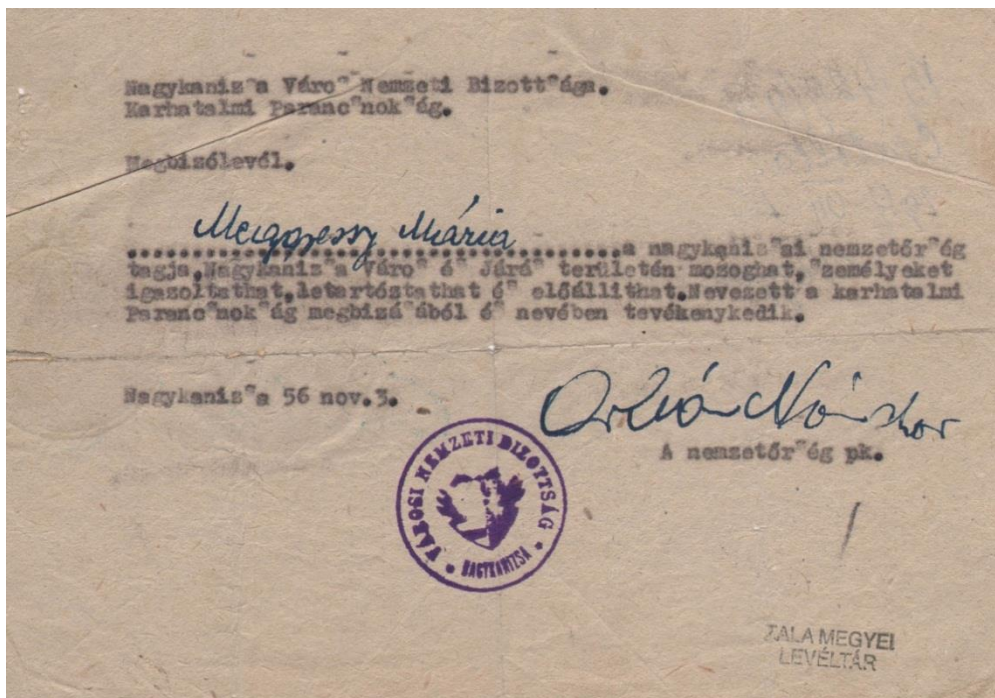
A második világháború kitörése lezárta életének aktív sportolással töltött szakaszát, azonban továbbra is minden lehetőséget megragadott, hogy a sporttal kapcsolatban maradjon. A háború alatt, amíg lehetett, rendeztek versenyeket, de egyre többen vonultak be, és mentek ki a frontra, így Orbán Nádor is, aki 1940-ben még nyert egy magyar bajnokságot nagyöbű sportpisztollyal.

1938-ban részt vett a felvidéki, két évvel később az erdélyi bevonulásban. 1941-ben századosi rangot kapott, és Nagykanizsára került. Innen vezényelték a keleti hadszíntérre 1942. május 5-én. A Donnánál a nagykanizsai tüzérek egyik ütegparancsnokaként szolgált. 1943 februárjában sebesülten érkezett vissza a frontról. 1944-től részt vett a dunántúli harcokban, 1945 májusában fogságba esett, majd fél év múlva, augusztusban szabadult a celldömölki fogolykórházból.

1945-ben az I. számú Honvéd Igazoló Bizottság igazolta Budapesten, a hatalom azonban igyekezett megszabadulni a hadsereg 1945 előtti tisztjeitől. 1947-ben tartalékos állományba, 1948-ban pedig nyugállományba helyezték. Nyugdíjazását követően 1951-ig Kanizsán volt önálló fuvarozó, szódáskocsis. Sportkapcsolatai révén két filmben is dolgozott: 1953-ban a „*Rákóczi hadnagya*”, 1955-ben a „*Gábor diák*” című filmben volt Zenthe Ferenc dublőre. 1955 júliusában fordult a sorsa. Sportszervezői állást kapott a Bábolnai Állami Gazdaságban, majd augusztusban Somogyvárdra, az Állami Verseny Tenyésztelő ügető ménéséhez került, itt állt alkalmazásban 1956-ban is.

HL Ludovika Akadémia iratai 177. doboz [továbbiakban: d.] Orbán Nádor személyi okmánya; BENEDEK Ferenc: *Gyűjtogattam?! Az öttusacsapat tüzét csiholtuk.* [Budapest] (...) 1992. 12.

⁴⁴ ZML XXV. 19. ZMB B. 429/1957. Orbán Nádor és társai pere

Nemzetőri megbízólevél Orbán Nándor aláírásával

A város védelmére kb. 80-100 önkéntes jelentkezett, számukra Orbán névre szóló megbízólevelet készített. Egy-egy katona, rendőr és nemzetőr közösen teljesített járőrszolgálatot nemzetiszínű karszalaggal. Mellettük fegyvertelen diákok is részt vettek a járőrözésben. Kanizsán az egykori pártházban kapott helyet a nemzetőrség. Itt helyezték biztonságba a néphadseregtől igényelt fegyvereket és lőszereket, amiket csak szolgálatban vettek magukhoz. Honti György, a katonai tanács vezetője és Teleki István, a helyőrség parancsnoka is segítette a nemzetőrség munkáját. Honti a fegyveres csoportok ellenőrzését végezte, Teleki és tisztjei a kiképzésben vettek részt. A védelem megszervezésekor a nemzetőrök számára négy feladatkört határoztak meg: közrendvédelmi egység megalakítása, operatív csoport létrehozása felderítésre, a katonaság ellenőrzése a katonai tanács bevonásával, és diákok bevonása a város védelmébe.⁴⁵

⁴⁵ ZML XXV. 19. ZMB B.429/1957. Orbán Nándor és társai pere

Orbán Nándor tevékenységének, és a nagykanizsai nemzetőrség történetének egyik legsajátosabb része a gimnazisták betagolása a szervezetbe. Orbán a diákok fegyveres kiképzését azzal magyarázta, hogy a „*forradalmi tettvágy idején*” meg kell tanítani őket a fegyverhasználat alapelemeire, hiszen így önmagukra, de másokra is kevésbé lesznek veszélyesek, ha valahonnan fegyverhez jutnak.

November 2-án és 3-án kezdődött meg a diákok kiképzése. A katonák délelőtt a gimnáziumban honvédelmi ismereteket, délután a lőtéren fegyverismeretet tanítottak nekik, lövészeti gyakorlattal. Orbán a későbbi kihallgatási jegyzőkönyvben hangsúlyozza, hogy a kiképzés pedagógiai céllal történt. Nem azért végezték, hogy az oroszok ellen bevethető harcosokat képezzenek ki, hanem azért, mert a „*forradalmi hevület napjaiban*” a gimnazistákat - nehogy másokra, vagy saját magukra veszélyt hozzanak - ilyen módon lehetett ellenőrzés alatt tartani.⁴⁶

November 1-je és 3-a között hazánk belpolitikai helyzete stabilizálódott, Nagykanizsán is nyugalom volt. A rádióból azonban nyugtalanító híreket lehetett hallani a szovjet csapatok magyarországi jelenlétéről, ezért a városi nemzeti bizottság felszólította a polgári lakosokat, hogy aki katonának akar menni, jelentkezzen a Gábor Áron laktanyában. Orbán Nándor 4-én hajnalban telefonon kért felvilágosítást a Honvédelmi Minisztériumtól a szovjet csapatmozgások jellegéről. Azt a választ kapta, hogy szigorúan ragaszkodni kell a semlegességhez, céltalan lenne a szovjet csapatok megtámadása, irányadónak kell tekinteni Nagy Imre nyilatkozatát. Ezután Marcali, Keszthely és Zalaegerszeg nemzetőrségét hívta fel, de ezeket a városokat már megszállták a szovjet csapatok. A városi nemzeti bizottság ezután hangos híradón keresztül tájékoztatta Nagykanizsa lakosságát arról, hogy a város katonai megszállása várható, és kérte azokat, „*akiknek az elmúlt napok során, mint nemzetőröknek, vagy egyéb módon fegyver került a birtokukba, fegyverüket ne használják, a szovjet csapatokra tüzet ne nyissanak, mert minden puskalövés alkalmas lehet arra, hogy ennek a városnak a lakosságát súlyos szenvedéseknek és megtorló intézkedéseknek*

⁴⁶ ZML XXV. 19. ZMB B.429/1957. Orbán Nándor és társai pere

*tennék ki.*⁴⁷ Nagykanizsára november 5-én vonultak be a szovjet csapatok. A város ellenállás nélkül megadta magát. A kanizsai alakulatok és a nemzetőrség fegyvereit a Dózsa laktanyába szállították.

A nemzetőrség teljes felfegyverzésére tehát sem Zalaegerszegen, sem Nagykanizsán nem kerülhetett sor, a szovjet túlerővel szemben egyébként sem képeztek volna kellő katonai ellensúlyt. A vidéki nemzetőrsegek annak a feladatnak, amelyre létrehívták őket, eleget tettek. A forradalmi szervek együttműködésének köszönhető, hogy Zala megyében – a két városban történt, emberéletet is követelő eseményeket, és kisebb inzultusokat⁴⁸ kivéve – nem került sor véres atrocitásokra.

A forradalom leverését követően a nemzetőrsegek vezetői ellen is bírósági eljárás indult. Závodszky Istvánt a Kaposvári Katonai Bíróság első fokon 5 év, a Legfelsőbb Katonai Bíróság másod fokon 3 év, Orbán Nándort a Zala Megyei Bíróság első fokon 15 év, a Legfelsőbb Bíróság másod fokon 10 év börtönbüntetésre ítélte.

⁴⁷ ZML XXV. 19. ZMB B.967/1957. Lékay Gyula és társai pere

⁴⁸ inzultus (lat.): támadás, bántalmazás, sértés

Csurgai Horváth József

**SZÉKESFEHÉRVÁR ÉS FEJÉR MEGYE, 1956 – KITEKINTÉSEL A
NEMZETŐRSÉGRE C. ELŐADÁSÁNAK ÖSSZEFOGLALÓJA**

1945-öt követően Fejér megyében több tényező hatására átalakult a helyi társadalom, és ezek a folyamatok a helyi 1956-os eseményeket is megalapozták. Jelentős változás történt gazdasági szempontból is. Felépült Sztálinváros, ami megváltoztatta Székesfehérvár helyét és szerepét, kétközpontú lett a megye. A megyeszékhely konzervatív városnak számított, ahol elsősorban a Független Kisgazdapártnak voltak nagy hagyományai, ami az 1945-ös és 1947-es választások során is megmutatkozott. Utóbbi idején a Magyar Kommunista Párt még a kék cédulákkal együtt sem érte el a 10%-ot. Ez az eredménytelenség országosan is kiemelkedő volt. Székesfehérvár presztízse, elsősorban az első tanácstörvény következtében jelentősen meggyengült az 1950-es évek elején. Az egykori szabad királyi, majd törvényhatósági jogú város 1950 után még a járási rangot sem nyerte el, a Székesfehérvári Járási Tanács fennhatósága alatt működött.

Az önszerveződő ideiglenes forradalmi szervezeteknek fontos szerepe volt a tanácsok átalakításában, a politikai tevékenységben, és a nemzetőrség létrehozásában is. Az üzemi őrségek megszervezését a munkástanácsok vállalták magukra. A nemzetőrség sajátos helyzetben volt, hiszen Székesfehérvár fontos katonaváros volt, ezért a forradalmi katonai tanáccsal együttműködve alakult ki a szervezet.

A városban október 26-án vetődött fel a nemzeti bizottság megalakításának gondolata, több intézmény és számos korábbi politikai párt vezetője is részt vett az alakuló ülésen. Döntéseik, határozataik közül a leglényegesebb szerint arra az időre, amíg a kormány a hatalmat ténylegesen nem tudja gyakorolni, szükségesnek tartották, hogy a nemzeti bizottság a felgyorsult eseményeket mederben tartva rendet és nyugalmat biztosítson. A székesfehérvári, majd a Fejér megyei nemzeti bizottság számára a legfontosabb kérdés a rendfenntartás volt. Ennek érdekében a nemzeti bizottság elrendelte, hogy a megye községeiben hozzanak létre hasonló

szerveket, amelyek vonatkozásában szintén kiemelte a rend és fegyelem biztosítását. Az ideiglenes néphatalmi szervek tehát kiemelt feladatuk kapták a rendfenntartási tevékenységet.

A községi nemzeti bizottságok alapfeladatai közigazgatási jellegű ügyek voltak, bár elvileg csak a tanács mellett működő tanácsadó szerveként működtek. A nemzeti bizottság intézőbizottsága a második világháborút követő koalíciós időszakban létrejövő ideiglenes szervek mintájára látta el feladatait, a korábbi közigazgatási apparátus helyett végezte munkáját, döntéseket hozott, államigazgatási feladatokat látott el. Szervezeti rendszerük is ennek jegyében jött létre. A községi nemzeti bizottságok felett járási, illetve forradalmi munkástanácsok működnek, ezek fölött a megyei szervek, Székesfehérvár esetében megyei és városi nemzeti bizottság. A felügyeletet az egyes községi szervek elismerték.

A közigazgatás a politikai és gazdasági irányítás mellett az egyik legfontosabb kérdés, hiszen itt jelentkezik feladatként a közellátás, közbiztonság, rendfenntartás biztosítása is. Utóbbiak érdekében a szervezők a városi helyőrségi alakulatokkal, és a Fejér megye más településein állomásozó alakulatokkal is felvették a kapcsolatot, így a nemzetőrségek október utolsó napjaiban való megszervezésében a nemzeti bizottságoknak volt a legjelentősebb szerepe. Október 28-án Mikes József vezérőrnagy, helyőrségparancsnok is beleegyezett az intézőbizottság azon elképzelésébe, hogy a fegyveres honvéd járőrökhöz fegyveres rendőröket osszanak be, és mellettük fegyvertelen diákok is részt vegyenek a járőrözésben. Ezzel egy új rendfenntartó szervezet alapjait rakták le.

Székesfehérvár, ahogy 1848-ban, ekkor sem elsősorban Budapestre figyelt, de ugyanígy Bicske és Mór sem. Az első napokban sokkal inkább Győrből szereztek az információkat, az ottani események voltak hatással a megye városaira. Győrben merült fel egy, az egész Dunántúlra kiterjedő közös katonai parancsnokság létrehozásának terve is, mikor a székesfehérvári intézőbizottság oda utazott. A létrejövő Dunántúli Forradalmi Katonatanács parancsnokságát egy székesfehérvári tisztre bízta, összefüggésben azzal, hogy a város fontos katonai központ volt.

A járási forradalmi bizottságoknak és a forradalmi munkástanácsoknak jelentős szerepe volt az egyes szervek megalakításában, azok létrehozását folyamatosan szorgalmazták. Feladataik meghatározásakor minden esetben az elsők között szerepelt a közrend fenntartása. A Bicskei járásban is a nemzetőrség felfegyverzése volt az egyik első dolga a nemzeti bizottságnak október 30-án. Székesfehérvárról, illetve a bicskei kiegészítő parancsnokságról annak a húsz főnek, akiket igazolvánnyal láttak el, és akik éjszakai járőrszolgálatot is elláttak, kiadták a fegyvert és a lőszert. A megye más részén is megfigyelhető gyakorlat szerint a községi tűzoltóságot is bevonták a nemzetőrség megalakításába.

A községek döntő többségében létrehozták a nemzetőrséget. Néhány esetben, például Abán megelégedtek a községi éjjeli őrszolgálat megszervezésével, illetve a községi tűzoltók rendkívüli szolgálatának az elrendelésével.

Az újonnan – a megyében jellemzően Székesfehérváron és Sztálinvárosban – alakult munkástanácsoknak elsősorban a forradalmi események alakításában volt jelentős szerepe, de ezek a szervek hozták létre a gyárőrségeket, üzemőrségeket is. Egy sajátos eset okán hatásuk jóval nagyobb volt, mint arra számítani lehetett. A megyeszékhelyen létrejövő 10-es bizottságban a város 10 legnagyobb üzemének munkástanácsa vett részt. Míg a nemzeti bizottságok a hagyományos struktúrában működtek, addig a munkástanácsok az üzemekkel, a gazdálkodással kapcsolatos feladatokat látták el. Az üzemőrségek felállításán túl a nemzetőrségben résztvevő dolgozók magatartását is véleményezték. Az üzemi munkástanácsok jártak el a fegyvervételezések vonatkozásában is. Hasonlóan történt ez a bányák esetében is. A 10-es bizottság jelentős hatást gyakorolt a nemzetőrség működésére, tárgyaltak a katonai parancsnoksággal, majd a fegyverellátás során a létrejövő helyőrségi forradalmi tanáccsal is felvették a kapcsolatot. A munkástanács tagjai saját maguk védelmére is szereztek be fegyvereket, egyes helyeken géppisztollyal jártak.

A megyeszékhelyen október 28-án határozta el a nemzeti bizottság intézőbizottsága a nemzetőrség felállítását. Az első napokban – mivel a

rendőrséggel szemben nagyfokú volt a bizalmatlanság - honvédségi alakulatokkal együtt látták el rendfenntartó tevékenységüket. A honvédséggel szembeni bizalmatlanság október végére, a személyi változásokat követően enyhült. Az intézőbizottság a hivatásos fegyveres járőrök mellé, mintegy az ő felügyeletükre osztott be fegyveres nemzetőröket. Az egy rendőrből, egy katonából és egy civilből álló járási járőr csoportok részt vettek az állambiztonságiak letartóztatásában is. A nemzetőrség tagjai közt a munkás- és építőzászlóaljknál szolgálatot teljesítő katonák, és alakulataiktól elszakadt honvédek is voltak. A személyi állomány gyorsan összegyűlt, november elején a székesfehérvári nemzetőrség már 500 fős volt, november 2-án diákszázadok jöttek létre, amik még tovább gyarapították a létszámot.

A vidéki nemzetőrség felfegyverzése október 31-én kezdődött Székesfehérváron a régi 17-es honvéd laktanyában. Innen adtak ki fegyvereket a többi közt a móriaknak, pusztaszabolcsiaknak, enyingieknek. Jelentős mennyiségű fegyver került ki a községi nemzetőr ségekhez. Székesfehérváron a 6. lövészhadtest forradalmi katonatanácsa szintén jelentős hatással volt a nemzetőri tevékenységre. Az együttműködést, valamint a fegyverellátást segítették.

Összesen valamivel több, mint 90 nemzetőrség jött létre Fejér megyében, a legtöbb a Székesfehérvári, a Sztálinvárosi és a Bicskei járásban. Több alakulat a fegyveres ellenállásban is megpróbált részt venni, de a megyében erre komoly esély nem volt. A megtorlás mégis először a fegyverrel rendelkezőkre sújtott le.

SZTÁLINVÁROS – DUNAPENTELE NEMZETŐREI 1956-BAN

Nem szerves gazdasági, kereskedelmi, kulturális fejlődés eredményeként jött létre az „első szocialista” város. 1949 decemberében párt- és kormányhatározat döntött arról, hogy Dunapentelén vaskohászati kombinát és város épül. Mohács helyett Dunapentele lett a „vas és acél országát” megtestesítő nehézipari beruházás központja.

Az első hároméves terv végén, 1949. december 28-án hozta meg a Minisztertanács a 6957/1949. számú határozatát, amely úgy rendelkezett, hogy az eredetileg Mohács mellett létesítendő kohászati kombinát és az új város Dunapentele szomszédságában épül fel.

Mohácson akkor már az építkezések – egy korábbi, 1400/1949. számú kormányrendelet alapján – javában folytak. A mindinkább kibontakozó beruházás leállítására 1950 tavaszán került sor. Ez ideig közel 40 millió forintot emésztettek fel az építkezések.

A vasmű helyének kijelölésében – a szakértők véleményével ellentétben – a napi politikai szempontokat követve döntöttek. Ugyanis Mohács, a korábban kijelölt hely légvonalban mindössze 11 kilométerre van a jugoszláv–magyar határtól, ezért a mohácsi megoldást – az országhatár túlságos közelsége miatt – elvetették.

Megváltoztak az életkörülmények a nagyközségben: a város és a vaskohászati kombinát megépítésére 1200 katasztrális hold mezőgazdasági ingatlant vettek igénybe. Megszállták a települést a „kor lézengő ritterei”, az ÁVH-sok. Megkezdődtek a kitelepítések, 1950-ben 44 családot űztek el, 1952 tavaszáig 20 család házingatlanát kommunizálták.

Számolatlanul ömlött a pénz az építkezésekre: 1950-ben 400 millió, 1951-ben 600 millió, 1952-ben 1,2 milliárd, 1953-ban 1,4 milliárd forint. A népesség létszáma az 1949. évi 4200 főről 1950-ben 7 ezerre, 1951-ben 20 ezerre, 1952-ben 25 ezerre növekedett. 1956 őszén megközelítette a 30 ezer főt.

A népesség az ország valamennyi részéről önként, illetve parancsszóra özönlött az 1951-ben várossá nyilvánított településre. Ugyancsak párthatározatra, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nagyobb dicsőségére a történelmi – Dunapentele – elnevezést törölték, s a „keresztapák” Sztálinvárosnak nevezték el.

A kortárs így jellemezte a városba özönlőket, a városalapítókat: *„a városnak nincs polgársága, a lakosság rétegződése egészen friss keletű... Sztálinvárosban, mint valami molekulában összegyűlt az ország valamennyi tája, fajtája és társadalmi osztálya. A legértékesebb alkotó elemek és kalandorok, kiváló szakmunkások és lumpenproletárok, a földtől még el nem szakadt parasztmunkások és egykori grófok, a szocializmus harcosai és fasiszták, nagyra törő fiatalok és deklasszáltak, apácák és prostituáltak, évszázados kohászcsaládok komoly tagjai és aranyások úgy keveredtek össze a városban, mint a Martin-kemencében a tiszta nyersvas a rozsdás ócskavassal.”*

Pozitív tartalmú változások bontakoztak ki a városban. 1956 tavaszától mind több kezdeményezésre került sor, s ezek döntő többségét már nem a párt, a tanácsi és tömegszervezeti vezetők irányították. A hely szellemének új tartalommal történő megtöltését elsősorban az értelmiségiek szorgalmazták. Alkotó erőket és törekvéseket szabadított fel a fővárosban megalakult Petőfi Kör. 1956. május 24-én Sándor András író kezdeményezésére megalakult a sztálinvárosi értelmiségieket tömörítő Fáklya Klub. Politikai tartalommal telítődött a városban élő és dolgozó volt népi kollégisták találkozója. Élesen támadták a pártot, s a megjelentek közül többen egy új forradalom szükségességét hangsúlyozták. Feszült hangulat uralkodott az Óvárosban (a kor általános szóhasználatában Óvárosnak nevezték a történelmi Dunapentelet), ahol mozgalom bontakozott ki a kitelepítettek, a koholt vádak alapján megbélyegzettek, elítéltek érdekében. Szeptember 20-án a helyi vezetők „Canossa-járására” került sor. A szavakkal megfogalmazott erkölcsi rehabilitáció csak részben oldotta az ellentéteket.

A budapesti forradalmi események híre futótűzként terjedt Fejér megyében. Október 23-án a délutáni órákban feszült hangulat uralkodott Sztálinvárosban. Másnap, október 24-én a kora esti órákban népgyűlést hirdettek, ahol az alkalmi szónokok mind határozottabban hangoztatták, hogy szervezeten, a néphadsereg Sztálinvárosban állomásozó alakulatával, felfegyverkezve induljanak a fővárosban harcoló szabadságharcosok megsegítésére. Háttérbe szorult az MDP városi bizottsága és a városi tanács apparátusa is. Nem a párt, nem a tanácsi vezetők voltak az utca urai, hanem a nép!

Október 24-e a város történetében meghatározó napot jelent. A népgyűlésen megjelentek közfelkiáltással törölték a Sztálinváros elnevezést, s visszatértek a történelmi Dunapentele használatára. A Sztálin Vasmű elnevezést is törölték, s a forradalmi hangulatban a Dunai Vasmű elnevezést adták a kohászati kombinátnak.

Általános riadót rendeltek el a városban állomásozó 142. honi légvédelmi tüzérezrednél. Október 25-én drámai eseményekre került sor a tüzérezred laktanyájának udvarán. Három halott és több súlyos sebesült maradt a kövezeten. Október 27-én az esti órákban újabb összetűzés alakult ki a laktanyánál. A közel 20 percig tartó tűzharc újabb halottakat és sebesülteket követelt.

Október 28-án hajnalban a kiegészítő-parancsnokság épülete előtt összetűzésre került sor a forradalmárok és a parancsnokság biztosítására kirendelt honvédek között. Három halott és 9 sebesült maradt a kiegészítő-parancsnokság épülete előtti útszakaszon.

A forradalom és szabadságharc dunapentelei történetében október utolsó napjai fordulópontot jelentettek. Létrejötték a forradalmi, a nép- és munkáshatalmi testületek, a nemzeti bizottság, a központi munkástanács, s a városban állomásozó tüzérezred is megalakította – jóllehet csak a tisztek részvételével – a forradalmi katonai tanácsot. A feloszlott DISZ-szervezet⁴⁹ helyébe a forradalmi ifjúsági bizottság lépett. November 2-án lapjuk – a Dunapentelei Ifjú Forradalmár – is megjelent.

⁴⁹ DISZ: Dolgozó Ifjúság Szövetsége

Az Óvárosban, a történelmi Dunapentelén október 31-én megalakult a nemzetőrség. Parancsnoka Gucsi László, foglalkozása földműves, a néphadsereg tartalékos tisztje. Helyettesei: Nyuli István, foglalkozása ipari munkás, Nagy Imre, foglalkozása ipari munkás, katonai szolgálatot teljesített. További tagjai: 35 fő. Foglalkozásuk szerint: földműves 10, ipari munkás 23, tényleges katona 1, tanuló 1 (betöltötte a 14. életévét). 29-en Dunapentelén is születtek, más településen 9-en.

Dunapentele közvetlen körzetében 14 település terült el. A forradalom napjaiban 13 településen alakult nemzetőrség. Egyedül a görög menekültek lakta Beloianiszban nem jött létre nemzetőri alakulat. A járási nemzetőrség parancsnoka fogta egybe a forradalmi testület tagjait. Andrási Sándor honvéd hadnagyot választották parancsnokká, aki 1958-ban rejtélyes baleset következtében hunyt el.

A községi nemzetőrségek ismert létszáma: Adonyban 18, Baracson 20, Besnyőn 7, Ercsiben 30, Mezőfalván –, Iváncsán 11, Kisapostagon csak a parancsnok személyét ismerjük, Nagyvenyim 3, Perkáta 9, Rácalmás 8, Kulcs 6, Ráckeresztúr 8, Pusztaszabolcs 7.

A dunapentelei nemzeti bizottság határozata értelmében letartóztatták Nagyéri Károly századost, a tüzérezred parancsnokát. Őt tették felelőssé az október 25-i és 27-i véres, drámai eseményekért. Ugyancsak letartóztatták Herke József főhadnagyot és az ÁVH még el nem menekült, városban tartózkodó tisztjeit is. A letartóztatásokat a nemzeti bizottság által katonai főparancsnokká kinevezett Izinger Gyula főhadnagy és a testület mellé rendelt elhárító szerv tagjai teljesítették. Október 31-én megkezdődött a tüzlaktanyában a nemzetőrök felfegyverzése. Izinger katonai parancsnok a baracsi légvédelmi tűzrendszerbe beosztott 1. üteget a vasmű keleti területére rendelte. November 1-jén a tüzérezred 3. ütegét a Technikumi negyedbe helyezte át, a 2. üteg pedig a perkátaai útkereszteződésnél és a város északi peremén foglalta el állásait, s ide irányította az 5. ütegből a könnyűlövegeket is.

Szétzilálódott az MDP és a városi tanács vezetése, az ÁVH helyi egysége is elveszítette politikai és fegyveres hatalmát. Megteremtődtek a

békés viszonyok alapfeltételei, úgy tűnt, hogy a nemzeti bizottság rendezheti a város belső viszonyait is.

November első napjaiban válságos helyzetbe került a magyar forradalom- és szabadságharc ügye. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának elnöksége az újabb fegyveres beavatkozás mellett döntött. Az intervenció előkészítése több napot vett igénybe. Moszkva kezdeti bizonytalanságát a katonai megtorlás mielőbbi megkezdése váltotta fel. Október 28-án megkezdődött ugyan a szovjet csapatok kivonása Budapestről, s a kormány tárgyalásokba bocsátkozott a szovjet fegyveres erő teljes körű kivonásáról is, de a szovjet vezetők időközben megkezdtek tanácskozásait a csatlós államok vezetőivel a magyarországi beavatkozásról.

Dunapentelén a kritikus helyzet alig volt érzékelhető. November első napjaiban a demokratikus pártok, a szociáldemokrata- és a kisgazdapárt megalakítására is történtek kísérletek. A kisgazdák az óvárosi városrészben, a szociáldemokraták a városban és a vasműben szervezkedtek. Ismételten jelentkeztek a baloldali diktatúra erői, október 31-én zászlót bontott a Magyar Kommunista Párt dunapentelei szervezete. Fontos döntést hozott a Dunai Vasmű Központi Munkástanácsa: határozatuk értelmében november 4-én 22 órától valamennyi munkahelyen felveszik a munkát. Intézkedtek a dolgozók munkahelyre történő szállításáról is.

November 3-án 14 órakor jelentkezett első ízben a 36 méteres rövidhullámon a Dunapentelei Nemzeti Bizottság szabad rádiója. Megismételtek több, a Kossuth rádióban elhangzott híradást, majd a Dunai Vasmű Munkástanácsának – fentebb idézett – határozatát olvasták fel. A délutáni híradásban már aggasztó események is elhangzottak: egy, a nemzeti bizottsághoz eljuttatott értesülést tettek közzé, mely szerint a szovjet rádióknak és szovjet katonáknak kiadott propagandairatok a magyarországi eseményeket fasiszta vérengzésnek minősítik. A rémhírek ellensúlyozására hívták fel a szabad magyar rádióállomásokat.

Feszült órákat élt át Dunapentele lakossága november 3-án a délutáni órákban. A nemzeti bizottság Cihó Pál elnökhelyettes vezetésével

parlamentereket küldött Dunaföldvár térségébe, a dunai átkelőhely biztosítására vonuló szovjet katonai egység parancsnokához. A háromtagú küldöttség legfontosabb célja a szovjet alakulat katonai feladatának megismerése volt. A Cihó Pál vezette parlamenterek 18 óra tájban érkeztek vissza, s arról számoltak be a városházán üléselő nemzeti bizottság jelenlévő tagjainak, hogy a szovjet páncélos egység parancsnokságát tudatosan félretájékoztatták a magyar nép forradalmi harcáról. A szovjet tisztek és a dunapentelei parlamenterek kölcsönösen abban egyeztek meg, hogy egyik fél sem kezdeményez tűzharcot. *„A szovjet páncélos egységek nem jönnek be a városba, sem fegyverrel, sem fegyvertelenül, sem támadó, sem békés szándékkal.”* Elhatározták, hogy november 4-én 10 órakor a dunaföldvári laktanyában a szovjet csapatok parancsnoksága és a Dunapentelei Nemzeti Bizottság, valamint a Dunapentelei Forradalmi Katonai Tanács kompromisszumot köt a város lakóinak nyugalma, békéje érdekében.

November 4-én hajnalban drámai fordulatot vettek az események. A szovjet támadás reggelén a nemzeti bizottság Gabula János alezredest kérte fel a katonai főparancsnoki teendők ellátására. Izinger Gyula főhadnagy, katonai főparancsnok ugyanis – a bekövetkezett események hatására – idegileg teljesen kimerült, idegösszeroppanást kapott. Az új katonai főparancsnok feladata a szovjet csapatok ellen a város védelmének megszervezése volt. Gabula alezredes szemlét tartott a tüzérezred laktanyájában és a város védelmére kirendelt ütegeknél. A főparancsnokkal tartott Boros főhadnagy és Papp százados, valamint Pados István, a nemzeti bizottság elnöke is. Az ütegeknél tett szemle során ellentét robbant ki a tisztek és a nemzeti bizottság elnöke között. Ezt követően Gabula alezredes – betegségére hivatkozva – megbízatásáról lemondott.

A személyek sorsának alakulását vizsgálva is drámai sorsfordulatokra utalhatunk. Nagyéri Károlyt, a tüzérezred korábbi parancsnokát szabadon bocsátották a vasmű pincéjéből, és a katonai parancsok helyettesévé nevezték ki. A délutáni órákban Nagyérit a nemzeti bizottság elé rendelték, s a testület az idegileg kimerült Izinger helyébe katonai főparancsnokká a századost

nevezte ki. A tüzérezred parancsnokának feladatkörét Sztanó Béla százados töltötte be.

A nemzeti bizottság, a katonai főparancsnok és a vasmű központi munkástanácsa, összehangoltan irányították a szabadságküzdelmet. Mozgósították a 18 és 60 közötti férfiakat, a megfigyelő-szolgálatra jelentkezteteket a városházán, a lövegek kezeléséhez értőket a Bartók Béla Kultúrházban vonták össze. Felhívással fordultak a motorszerelőkhöz is. Az orvosokat, az ápolónőket, a kórház dolgozóit arra szólították fel, hogy haladéktalanul jelentkezzenek munkahelyükön.

A fegyveres szolgálatra jelentkeztettek száma megközelítette a 3000 főt, s a laktanyában megkezdődött a szabadságharcosok kiképzése. Állandósult a dunapentelei rádióállomás adása. A 36 m rövidhullámon sugárzó adót egy R40-es típusú rádióadó segítségével üzemeltették. A rádiós egység parancsnoka Kajári Gyula alhadnagy, a kezelők Garamvölgyi István és Tóth Tibor voltak. A szovjet támadás napjától „Rákóczi adó” néven jelentkező adó helyét állandóan változtatták. Így megnehezítették az adás helyének bemérését és az adó „kilövését”, megsemmisítését. A műszaki feladatok ellátásában Küllös Imre állományon kívüli őrnagy volt a főparancsnok segítségére.

Nagyéri Károly „mint szakember és kemény katona” eredményesen szervezte az ellenállást. A védelem hatékonyabbá tétele érdekében felderítésre használta fel a városban levő motoros sportrepülőgépeket, ugyanakkor a felderítő-szolgálatot ellátó sportrepülők röplapokkal a környező falvakat is ellenállásra szólították fel. November 5-én Nagyéri főparancsnok és Pados nemzeti bizottsági elnök aláírásával a szovjet csapatok ellen tűzparancsot adtak ki.

A dunapenteleiek – katonák és szabadságharcosok – szabadságküzdelme a végkifejlethez közeledett. November 6-án a nemzeti bizottság a Rákóczi adó hullámhosszán a Nemzetközi Vöröskereszthez fordult azzal a javaslattal, hogy nyilvánítsák Dunapentelét a szervezet magyarországi központjává. Fegyvert, lőszert, gyógyszert, kötszert, élelmiszert kértek a nyugati országokból. A délutáni órákban négy szovjet

harckocsi közelítette meg Dunapentelét, azonban a tüzérség tűzcsapása visszafordulásra kényszerítette a támadókat. Székesfehérvár, Adony és Dunaföldvár térségéből szovjet egységek vonultak fel Dunapentele ellen. A kecskeméti szovjet parancsnokság parlamenterei megadásra szólították fel a szabadságharcosokat. Az alábbi tartalmú felszólítást adták át a nemzeti bizottság elnökének és a katonai parancsnoknak. *„Felszólítom Dunapentele helyőrségét, hogy a fegyvert tegye le. Fegyverletétel esetén a katonák, tiszthelyettesek, tisztek életüket, szabadságukat, politikai jogaikat megtarthatják. Ha a helyőrség a fegyvert nem teszi le, úgy a szovjet parancsnokság a várost fegyveres erővel beveszi. A harc után az összes katonák, fegyveresek és civilek hadifogolyként kezelendők.”*

Dunapentele katonai parancsnoksága és a nemzeti bizottság együttesen adta meg válaszát a fegyverletételre, amelynek lényege, hogy a város lakossága nem teszi le a fegyvert. *„A munkásság megvédi a várost (...) a szovjet csapatok ellen is.”* További megbeszélésekre – semleges területen – tett javaslattal zárták elutasító összegzésüket.

November 7-én hajnali 3 órakor három irányból megindult a támadás a város ellen. A Nagyvenyim térségében elhelyezett 4. üteget a szovjetek 4 és 5 óra között 25 percig tartó tüzérségi tűz alá vették. Hasonló események zajlottak le az 1. és a 3. üteg egységei esetében is. A délelőtti órákban MiG 17-es harci repülőgépek felderítést hajtottak végre. A kora délutáni órákban 8 MiG 17-es indított támadást a város körül elhelyezett ütegek ellen, gépágyútűzet zúdítottak a lövegekre. Az ütegek a tüzet viszonzták. Időközben a szárazföldi támadás is kibontakozott, 14 óra 30 perckor 51 harckocsi (T-54-es típusúak) zárta gyűrűbe a várost. Az Ercsiben lévő szovjet tarackos üteg és az Adony térségében elhelyezett szovjet aknavető nehézüteg tüzérségi tüzettel lőtte a várost. Súlyos harcok bontakoztak ki. Közel két óras ellenállás után a védelmet a kora esti órákban felszámolták. Ezekben a vészterhes órákban a Dunapentelén lakó görögök közül azok, akik a védelemben teljesítettek szolgálatot, tüzet nyitottak a szabadságharcosokra. November 7-én – a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 39. évfordulóján – a szovjet csapatok elfoglalták Dunapentelét. Az agresszorokkal vívott

ütközetben 10-en áldozták életüket a város és Magyarország szabadságáért.
Félelem és rettegés lett úrrá Dunapentelén.

A SZEGEDI NEMZETŐRSÉG 1956-BAN

Szegedet a forradalom bölcsőjeként is szokták emlegetni, hiszen itt már október 23. előtt voltak olyan történések, amelyek a későbbi események közvetlen előzményeinek tekinthetők, és bizonyos mértékben meghatározták azok országos és helyi fejlődését is. Október 16-án, a szegedi egyetemen megalakult a MEFSZ (későbbi nevén MEFESZ), egy független érdekvédelmi diákszervezet, amely nem illett bele a kommunista pártállam monolitikus⁵⁰ struktúrájába. A bölcsészkar auditorium maximumában⁵¹ október 20-án tartott diákgyűlésen a hallgatók elfogadták a szervezet működési szabályzatát és politikai programját. Utóbbiban először fejezték ki nyíltan 1956 politikai és társadalmi eszméit és célkitűzéseit.⁵² A megalakulást követően az aktivisták az ország különböző egyetemlein tájékoztatták az ifjúságot a szervezetről, ez viszont azzal is járt, hogy Szeged forradalmi fejlődése megtorpant, az események középpontjába Budapest és más városok kerültek.

A forradalom első napjainak szegedi tüntetései válaszlépésre készítették a politikai hatalmat. Október 25-én kora este a városban a pártvezetés javaslatára katonai közigazgatást vezettek be,⁵³ melynek parancsnoka Halász Gyula főhadnagy lett, aki köteles volt végrehajtani a testület döntéseit. Még az éjszakai órákban megalkották legfontosabb rendeleteiket. A testület a karhatalom, a politikai-rendészeti osztály, a rendőrség, a tűzoltóság, és a városban állomásozó összes katonai erő személyi állományát, fegyvereit és technikai eszközeit maga alá vonta. Felhasználásukról csak Halász Gyula rendelkezhetett.

A katonai parancsnokság fegyveres ereje másnap figyelmeztető lövésekkel kísérelte meg megállítani a Széchenyi térre bevonulni akaró

⁵⁰ monolitikus (gör-lat.): tömbszerűen egységes, szorosan összetartozó

⁵¹ auditorium maximum (lat.): valamely egyetem vagy főiskola legnagyobb befogadóképességű előadóterme

⁵² A MEFESZ kialakulására és tevékenységére ld. KISS Tamás: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége 1956, Szeged*. Szeged (Belvedere Meridionale) 2002.; BÁLINT László: *1956. A forradalom Szegeden*. Szeged (Magyar Politikai Foglyok Szövetsége) 2000. [továbbiakban: BÁLINT 2000] 53-76.

⁵³ BÁLINT 2000: 94-96.

sokaságot. Egy gellert kapott lövedék kioltotta Schwarz Lajos 17 éves ifjúmunkás életét, 16-an pedig megsebesültek. A tüntetés brutális szétverése óriási felháborodást keltett a városban és szinte minden üzembn sztrájkba kezdtek.⁵⁴ Az általános felháborodás október 27-ére megosztotta a katonai közigazgatás irányítóit, és kiélezte a kommunista pártvezetésen belüli ellentéteket.

A rendvédelmi egységek felbomlása is hozzájárult ahhoz, hogy a hatalom engedményekre kényszerüljön, aminek következtében a forradalmi erők fokozatosan átvették a város irányítását. Sajátos módon 2-3 napon át kettős hatalom működött Szegeden. Léteztek még a régi rendszert irányító szervezetek, de már kialakulóban voltak a forradalmi erők hatalmi intézményei is, azonban egyik sem volt képes hatékony működésre.

Halász főhadnagy október 27-én, a déli órákban fogadta a város üzemeinek és intézményeinek 2-2 fős delegációit.⁵⁵ Arra kérte őket, válasszanak egy vele kapcsolatot tartó kisebb létszámú testületet. A városházán tartott gyűlés résztvevői ezután megválasztottak egy elnökséget, amely az Ideiglenes Városi Munkástanács nevet vette fel. Ez megalakulása után azonnal tárgyalásokat kezdett a katonai közigazgatás testületével a BM⁵⁶ Csongrád megyei főosztályának épületében, s ezen a megbeszélésen a város közbiztonságáról is szó esett. Mivel a rendőrség egymagában képtelen volt fenntartani a rendet, a katonai közigazgatás fegyveres ereje pedig a drasztikus 26-ai és más tömegoszlatások miatt rendkívüli mértékben kompromittálódott⁵⁷, megegyeztek, hogy nemzetőrséget alakítanak, amely az Ideiglenes Városi Munkástanács alárendeltségében és felügyeletében, a városi rendőrséggel együttműködve tevékenykedik. A szervezet létrehozását maga Halász Gyula főhadnagy vetette fel, és a katonai közigazgatás testülete sem utasította el. Körleteként az akkor üresen álló Dózsa laktanyát jelölték ki, szervezésére Palotás József, a néphadsereg volt tisztje kapott megbízást, aki a

⁵⁴ FARKAS Csaba: A politikai hatalom erőszakos fellépései Szegeden az 1956-os forradalom első napjaiban. *Szeged* 1993/10 (5) 9-12.

⁵⁵ A folyamatról ld. FARKAS Csaba: Hatalomváltás Csongrád megyében 1956-ban. *Aetas* 2006/1 (21) 100-108. [továbbiakban: FARKAS 2006]

⁵⁶ BM: Belügyminisztérium

⁵⁷ kompromittált: rossz hírű, hitelét, becsületét veszített

MÁV Fűtőház képviselője volt a városi forradalmi szervezetben. A nemzetőrség független volt más rendvédelmi szervektől, de együttműködött velük. Palotás József szervezőmunkáját a Szegedi Néptanács azzal ismerte el, hogy október 29-én őt választotta meg a csapat parancsnokának.⁵⁸

A tényleges hatalomátvételre ugyanakkor még várni kellett a városban, mivel sem az ideiglenes munkástanács, sem a nemzetőrség nem fejtett ki érdemleges tevékenységet október 28-án vasárnap.

A katonai közigazgatás október 27-28-ai tevékenysége kettős volt. Egyrészt, mint láttuk engedményeket tett és tárgyalt a városi forradalmi erőkkel, másrészt alárendelt alakulatai ekkor léptek fel a legdrasztikusabban a Szeged környéki községekben (Mórahalmon október 27-én, Ásotthalmon és Kisteleken október 28-án), és a megyeszékhelyen is oszlattak még fel kisebb csoportokat ezekben a napokban. Az ÁVH október 28-i nyilvános megszüntetése érzékenyen érintette a katonai közigazgatást. Az államvédelmi alkalmazottak előre felvették 3 havi fizetésüket és elhagyták körleteiket. Egy nagyobb csoportjuk a katonasággal Kiskunfélegyháza felé menekült, míg mások Jugoszláviába távoztak.⁵⁹

A katonai közigazgatási parancsnokságnak nem maradt ereje a hatalom megtartására, október 29-én gyakorlatilag már nem is működött. Az ideiglenes munkástanács a délelőtti folyamán városi néptanáccsá alakult át, majd ezt követően békés úton, egy tárgyalás keretében átvette a hatalmat a katonai közigazgatástól.

A forradalmi szervezet legfontosabb feladata a rend biztosítása volt. Október 29-én, a néptanácsi ülésen hozott döntés alapján két zászlóaljat szerveztek. A gyárak dolgozóiból feltöltött munkás zászlóalj élére Stachó Elemér volt alezredest, míg az egyetemi hallgatókból álló egyetemi zászlóalj élére Ország István őrnagyot nevezték ki. Az egyetemi zászlóalj később a Bolyai-kollégium épületében helyezték el. 18 évesnél fiatalabb jelentkezőket Perbíró József utasítására nem vehettek fel az alakulatba. A rendőrség a Partizánszövetség részben használhatatlan fegyvereit utalta ki nekik, valamint

⁵⁸ BÁLINT 2000: 115-133., 145-146.

⁵⁹ FARKAS 2006: 102.

a feladatukat vesztő katonai egységek M-készletei⁶⁰ is hozzájuk kerültek. Az őthalmi államvédelmi laktanya október 30. esti elfoglalásakor géppisztolyokat és golyószórókat is szereztek. Október 30-án a nemzetőrség vezetését egy napra Maróti András vette át, majd Lazúr Barna, a tudományegyetem katonai tanszékének oktatója lett a főparancsnok, Palotás pedig a helyettes. Ily módon a nemzetőrség az egyetlen olyan végrehajtó szervezet lett a forradalmi nemzeti bizottság alárendeltségében, amelyet nem a bizottság egyik elnökségi tagja vezetett. November 1-jén megváltozott a fegyveres egység elhelyezési helye, az egyetem Tolbuhin sugárúti kollégiumának épületébe költöztek.

A nemzetőrség kötelékébe taroztak még a város üzemeiben megalakult őrségek, amelyek fegyverzetéről parancsnokaik gondoskodtak. Illetékességük csak a saját munkahelyük védelmére terjedt ki. Üzemőrségek alakultak a város nagyobb gazdálkodó egységeinél, így a XI. sz. Autójavító Vállalatnál, az Őthalmi Kísérleti Gazdaságnál, a szalámigyárban, a konzervgyárban stb.⁶¹

A nemzetőrséget eredetileg azzal a céllal hozták létre, hogy a rendőrséggel együttműködve ügyeljen a közbiztonságra, és védje a középületeket, így a többi közt a városházát, a nyomdát és a postát. Járőrözési feladataikat a rendőrséggel együtt végezték. A későbbiekben a rendőrség parancsnokának utasítására az államvédelmi alkalmazottak őrizetbe vételére is nemzetőröket küldtek. Komplex rendészeti struktúra jött létre, amely a forradalmi katonatanács operatív csoportjából, a rendőrségből és a nemzetőrségből állt. Ez néha feszültséget keltett, mivel az operatív csoport és a nemzetőrség tevékenysége több esetben megegyezett, ami összeütközésekhez vezetett.

Szeged város forradalmi hatóságainak illetékessége csak a város területére terjedt ki, bizonyos esetekben azonban a város területén kívül is tevékenykedtek. A közbiztonság kérdése erre a legjobb példa, mivel a

⁶⁰ M-készlet: mozgósítási készlet

⁶¹ BÁLINT 2000: 145-146., 156-157., 175-177.

szegedi forradalmi erők rendelkeztek megfelelő nagyságú rendészeti erővel, fegyverekkel, és háttérintézményekkel (pl. Szegedi Fegyház és Börtön).

A városon kívüli feladatokat a nemzetőrség végezte. Az államvédelmi alkalmazottak elfogására egy kisebb, könnyen mobilizálható csoportot hoztak létre főleg egyetemistákból, vezetőjük Kendi József, országosan ismert birkózó volt. A csoportot a lakosság szegedi (vagy egyetemi) tizenhármaknak nevezte. Október 30-án egy államvédelmi törzsőrmestert tartóztattak le Sándorfalván, november 1-jén fegyvereket gyűjtöttek be Gyálaréten, november 2-án pedig lefegyverezték a kübekházi határőr alakulatot, és az államvédelemmel kapcsolatban álló személyeket a Csillagbörtönbe szállították. Ugyanezen a napon a szegedi nemzetőrök egy csoportja a Makói Járási Pártbizottság, majd a Makói Városi Pártbizottság fegyvereit szedte össze, és három államvédelmi tisztet kísért be Szegedre. A hódmezővásárhelyiek kérésére ugyancsak fogadtak be államvédelmisseket a szegedi börtönbe.⁶²

A nemzetőrség feltöltetlenségéből, felfegyverzetlenségéből, valamint képzetlenségéből adódóan komolyabb katonai feladatok ellátására alkalmatlan volt, ezért a november 4-ei szovjet támadás hírére Lazúr Barna feloszlatta a szervezetet. Kisebb nemzetőr csoportok, így a Fémfeldolgozó Vállalat üzemőrsége Szurmay Sándor vezetésével azonban megtartotta fegyvereit, és megtámadta a városon átvonuló szovjet páncélos egységeket.

A forradalom bukása után, a megtorlás során a hatalom különös figyelmet fordított a nemzetőrségben szerepet vállalókra. Bár Szegeden halálos ítélet nem volt, a jogszolgáltatás (főleg a Szegedi Katonai Bíróság) több esetben súlyos szabadságvesztést szabott ki büntetésként. Lazúr Barna és Kendi József elsőfokon 7, másodfokon jogerősen 9 év börtönbüntetést kapott. Szurmay Sándor első- és másodfokon kiszabott 10 évét a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Különtanácsa az ellenállásért életfogytiglanra súlyosbította.⁶³

⁶² ÁBTL V-150367 Monográfia az 1956-os októberi ellenforradalom fegyveres szervezeteiről, a nemzetőrségről, vagy egyéb fegyveres csoportokról. II. kötet; BÁLINT 2000: 161-163., 170-172.

⁶³ BÁLINT László: *A megtorlás Szegeden 1956*. Szeged (Belvedere Meridionale) 2004.

A KATONÁK SZEREPE A SZOLNOKI '56-OS ESEMÉNYEKBE

Szolnokon a történelmi események, folyamatok alakulásában három sajátos tényező játszott, játszik meghatározó szerepet. Az egyik a település stratégiai jelentősége, hiszen földrajzi elhelyezkedése révén sajátos összekötőkapocs a Kárpát-medence keleti térségei, valamint Budapest között. A másik sajátos tényező, hogy itt kínálkozik a legkedvezőbb lehetőség, a Tisza, mint jelentős folyami akadály leküzdésére. Ennek ékes bizonyítéka, hogy az országban elsők között itt jött létre közút, honosodott meg hajóút, épült vasút, majd repülőtér. A harmadik sajátos történelmi tényező a helyi vezetők érdekérvényesítő képessége. Mindezek a körülmények meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a település viszonylag korán felkeltette a katonaság érdeklődését is, és így a gyakori átvonulási színtér a reguláris fegyveres erők otthonává vált. A katonaság a város mindennapi életének része, meghatározó tényezője lett, a település fokozatosan a katonák városává, katonavárossá vált. Így volt ez 1956 őszén is. A városban, és a megyében is jelentős létszámú katonaság – magyarok és szovjetek – állomásozott. A rendfenntartó erők közt, a városi kapitányságokon 85 fős államvédelmi állomány volt elhelyezve. Szolnokon és annak környékén az alábbi magyar és szovjet katonai erők állomásoztak 1956-ban.

Magyar és szovjet katonai alakulatok a megyében⁶⁴		
Alakulat	Állomáshely	Parancsnok
Magyar alakulatok		
Kilián Repülő Hajózó Tiszti Iskola	Szolnok	Kablay Lajos alezredes ⁶⁵

⁶⁴ Visszaemlékezéseikkel, és felhasználásra részemre biztosított anyagaikkal segítettek: Bokor József, Erdei Kálmán, Fodor Gyula, Staub István, Szikra Lajos; CSEH Géza: *Válogatás az 1956-os forradalom levéltári dokumentumaiból*. (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 8.) Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár) 2006. [továbbiakban: CSEH 2006] 46-48.

⁶⁵ Kablay Lajos posztumusz ezredes (1911. Rákosszentmihály – 1987. Budapest). A Ludovika Akadémia elvégzése után 1934. augusztus 20-án avatták hadnaggyá. 1941 és 1943

Sugarhajtású Vadász Kiképző Ezred	Kunmadaras	Hagymási Jenő százados
Légvédelmi Tüzér Tiszthelyettes- képző Iskola	Szolnok	Kaszás Béla alezredes
19. Műszaki Zászlóalj	Szolnok	Gilányi Miklós százados
27. Légvédelmi Tüzérezred	Szolnok	Szathmári József százados ⁶⁶
46. Lövészrezred	Mezőtúr	Szabó Lajos alezredes
50. Tüzérezred	Jászberény	Varga Ferenc őrnagy
52. Páncélos és Rohamlövegezred	Mezőtúr	Dropán Ferenc őrnagy

között a távolfelderítő-repülőknél bevetésekre járó megfigyelő-tisztként teljesített frontszolgálatot, példás helytállásáért megkapta a „Signum Laudis”-t hadiszalagon, kardokkal. 1941 elején megnősült, egy lánya született. A szovjet hadifogságból 1948. január 28-án szabadult. 1949-ben került Szolnokra, megfigyelőszázad-parancsnoki beosztásba. 1951 júniusában nevezték ki a Kilián Repülő Hajózó Tiszti Iskola parancsnokának. Az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában a Szolnok Megyei Munkástanács katonai biztosa. 1957. augusztus 12-én letartóztatták, és rendfokozata, kintütemetési meghagyása mellett, jogerősen 1 év börtönbüntetésre ítélték. 1958 és 1961 között különböző alkalmi munkákból tartotta fenn családját. 1961-ben a Velencei Halászati Szövetkezet alkalmazta agronómusként. Szolnokon teret neveztek el róla és ugyanott szobrot állítottak neki, 2011-ben a város posztumusz díszpolgára lett. TISZAI Lajos: Kablay ügy. *Néplap* 1989. június 13-16. 3.; Interjú Kablay Lajosnéval, Fogarasi László nyá. alezreddel, valamint Fodor Gyula nyá. ezreddel.

⁶⁶ vitéz Szathmári József posztumusz őrnagy (1908. Hajdúszoboszló – 1978, Szolnok). Katonai szolgálata alatt beiskolázták a jutasi Magyar Királyi Honvéd Altisztképző és Nevelőiskolába, légvédelmi tüzér szakra, amit el is végzett. 1941-ben kiemelkedő helytállásáért a „Nagy Ezüst Vitézségi Érem”-mel tüntették ki. 1942-ben megnősült, négy gyermeke született. Megjárta a szovjet frontot, négy évig volt hadifogságban, Tbilisizben. 1948-as hazatérése után felvételét kérte az új honvédségbe. A Magyar Néphadseregben tisztté léptették elő. 1955-ben nevezték ki a szolnoki 27. Légvédelmi Tüzérezred parancsnokává. 1956. október 26-án a megyei katonai tanács alárendeltségében működő hadművelleti csoport vezetője lett. Kablay alezredes 1956. november 1-én, a munkástanács határozata alapján Szolnok város védelmi parancsnokává nevezte ki. Alapos helyzetértékelést követően jelentette a város katonai biztosának, hogy a szovjetek elleni fegyveres fellépésnek Szolnokon nincs realitása. 1957 nyarán letartóztatták, másfél év börtönre ítélték. Haláláig alkalmi-, illetve segédmunkából élt. Szolnokon a Tánicsics Mihály utcában emléktáblát állítottak neki. TISZAI Lajos: Rideg tények, avagy mese tankkal. *Vasárnap* 1991. október. 11.; Ifj. Szathmári József szóbeli visszaemlékezése.

59. Híradózászlóalj ⁶⁷	Mezőtúr	nincs adat
86. Aknavető Ezred	Szolnok	Gyüre őrnagy
92. Páncéltörő Tüzér Osztály	Karcag	Antal József százados
Szovjet alakulatok		
7. Gépesített Ezred	Szolnok	nincs adat
Páncélos Harckocsizó Tisztes-képző Iskola ⁶⁸	Jászberény	Kasporszki alezredes

Kablay Lajos alezredes

Szathmári József százados

Október 24-én, a hajnali órákban Nádor ezredes, a légierő parancsnoka riadóztatta a repülőcsapatokat, így a Kilián György Repülő Hajózó Tiszti Iskolát is. Ez az ilyenkor szokásos laktanyai készenlét mellett a repülőcsapatoknál meghatározott gépszám készenlétben tartását is előírta (a Kilián esetében a kunmadarasi ezredet érintette). Kablay Lajos alezredes, az

⁶⁷ HL LEV-1172-1/2012; Ladányi Gyula által biztosított adatok.

⁶⁸ BABUCS Zoltán – BESENYI Vendel: *A jászberényi huszárlaktanya története*. Jászberény (Mátrix Kft. – Szivárvány Multimédia Stúdió) CD-ROM 24. [továbbiakban: BABUCS – BESENYI 2005] A szovjet alakulat 1949-57. között volt Jászberényben. Az akkori történetek szerint 1956. november 4-én az iskola megbízott parancsnoka megtagadta a lakosság elleni fellépésre vonatkozó parancsot.

iskola parancsnoka az elrendelt feladaton túl ismertette állományával a Honvédelmi Minisztériumból érkezett, a fővárosban történt eseményekkel kapcsolatos információkat is.⁶⁹ A szovjet különleges hadtestet október 23-án 22:00 órakor riadóztatták.⁷⁰

Október 24-én délelőtt 4-500 fős tömeg tüntetett Szolnokon, jelszavaik között a szovjet típusú címerek, jelvények eltávolítása, a nép felfegyverzése, a szovjet csapatok kivonása szerepelt. A tüntetéssel egy időben az 54. (szovjet) pontonos ezred vonult át a városon harckocsikkal és páncélozott harcjárművekkel (PSZH). Néhány – az akkori hivatalos jelentés szerint – gyermek az út mellé útjavítás céljából leszórt bazalt kövekkel dobálta meg a harcjárműveket, és az egyik szovjet katonát, aki a harckocsi tornyában állt, fején találták. A szovjetek ekkor 8-10 figyelmeztető lövést adtak le a harckocsik géppuskájából. Még ezen a napon, 15-16 óra körül több százan tüntettek a helyőrség komendáns hivatal előtt a címerek és a csillagok eltávolítását követelve. A hivatal vezetője, Bíró Miklós százados, üdvözölte a tüntetőket, majd beszéde végétével leszedette az épületről az akkor hivatalos magyar zászlót, a hivatal katonáit pedig utasította, hogy egyenruháikról távolítsák el a szovjet típusú jelvényeket, és tűzzenek fel nemzetiszínű szalagot. A tüntetők ezt követően nagy ováció közepette, a hadsereget éltetve továbbmentek. Az esti órákban a demonstrálók a város fellobogózott 1848-as emlékművéhez, a Damjanich-szoborhoz vonultak. Az emlékhely talapzatán négy vasutas állt egyenruhában, nemzetiszínű zászlóval a kézben. A rendezvényen a lakossággal való együvé tartozást bizonyítandó, részt vett a Kilián iskola nyolcfős tiszti küldöttsége is, beszédet mondott Szabó József őrnagy (Floki), az iskola augusztusban megszüntetett repülőképző-

⁶⁹ SIMON László: „Cselekedjék belátása szerint.” *TOP GUN* 1997/6. [továbbiakban: SIMON 1997] 18-23.; IVÁN Dezső: *A magyar katonai repülés története, 1945-56.* Budapest (Honvédelmi Minisztérium Oktatási és Tudományszervező Főosztály) 1999. [továbbiakban: IVÁN 1999] 169-170.

⁷⁰ ZICHERMAN István: *1956 szovjet szemmel.* Budapest (Anno) 2006. [továbbiakban: ZICHERMAN 2006] 74-75., 78.

ezredének volt parancsnoka. Elmondta, hogy a katonaság a forradalom mellett áll. A rendezvény a Himnusz eléneklésével zárult.⁷¹

Szolnokon október 26-án, 14 órakor a megyeháza dísztermében tartott gyűlésen választották meg a városi (később megyei) munkástanácsot. Elnöke Dancsi József lett. Az elnökkel együtt 20 fős intézőbizottságot alakítottak. A katonai biztos Kablay Lajos alezredes, helyőrségparancsnok lett. Ugyanekkor megalakult a megyei forradalmi katonatanács,⁷² és annak hadművelési csoportja⁷³ is.⁷⁴

Szolnokon a forradalom első napjától fogva „benne volt a levegőben” a fiatalok felfegyverzésének gondolata, kezdetben azzal a szándékkal, hogy segítsenek a Budapesten harcolóknak. Ez a szándék vezette azt a mintegy 700-800 egyetemista és munkás fiataalt is, akik miután részt vettek a megyeháza előtt a munkástanács választását követő nagygyűlésen, úgy döntöttek, hogy elindulnak a katonai repülőterre fegyverekért. Az ekkor még a megyeházán tartózkodó Kablay alezredes telefonon beszélt helyettesével, Dankó Pál őrnaggyal. Utasította, hogy a kapunál fogadja a fiatalokat, de a laktanyába ne engedje be őket, és ne adjon számukra fegyvereket. Dankó őrnagy, azonnal kiadta a parancsot a laktanya körkörös védelmére, és intézkedett, hogy néhány tapasztaltabb tiszt (Szabó József, Mihály István őrnagyok, Gáti Sándor, Pompor István, Németh János, Juhos Sándor, Szécsi

⁷¹ Magyar Néphadsereg Kilián György Repülő Hajózó Tiszti Iskola parancsnokának jelentése. HL 1956-os gyűjtemény 1. d. 28. ő. e. [továbbiakban: MN KGyRHTI pk. jelentése] 530.

⁷² Vezetője: Kablay Lajos repülő alezredes (a Kilián iskola parancsnoka, helyőrségparancsnok). Tagjai: Brassói Tivadar őrnagy (október 29-től helyette Varjú Zsigmond főhadnagy), Kopasz György százados (19. Műszaki Zászlóalj), Keresztes Lajos tüzér százados (Légvédelmi Tüzér Tiszthelyettes-képző Iskola), Bándi Imre rendőr százados (megyei rendőr-főkapitányság), Bencze Imre tüzér főhadnagy (jászberényi tüzérezred), Szabó Lajos polgári alkalmazott (Kablay írnoka).

⁷³ Parancsnoka: Szathmári József százados (a 27. Légvédelmi Tüzérezred parancsnoka). Tagjai: Decsi Ferenc (a Kilián iskola hadművelési osztályvezetője), Mester Andor (27. Légvédelmi Tüzérezred), és Matta Gábor (19. Műszaki Zászlóalj) századosok, Szőke Károly (86. Aknavetős Ezred), és Deák Ferenc (Légvédelmi Tüzér Tiszthelyettes-képző Iskola) főhadnagyok. Kablay a munkástanács felhatalmazása alapján Szathmári századosot 1956. november 1-én a város védelmi parancsnokának nevezte ki. Szathmári a feladat tisztázását követően arra a következtetésre jutott, hogy a városban a szovjet katonai erők elleni harcnak nincs esélye, ezért javasolta, hogy a harctevékenység megszerzésére, és további katonai akciókra ne kerüljön sor.

⁷⁴ MN KGyRHTI pk. jelentése 528-542.

István századosok, és Bojtár Károly főhadnagy) menjen a tüntetők elé, és próbálja meg eltéríteni őket fegyverszerzési szándékuktól. Kísérletük sikertelen volt, ezért a tiszti csoport visszatért a laktanyába. Lassan hallhatóvá, majd láthatóvá vált a tömeg, akik nem voltak agresszívek, csak kiabáltak („ruszlik haza, és fegyvert a népnek”). Dankó őrnagy fogadta őket a kapunál. Rövid, de eredménytelen szóváltás után, amikor a helyzet már kezdett „megkeményedni”, megérkezett Kablay alezredes. A helyőrségparancsnok megnyugtatta a tüntetők képviselőit, közölte velük, hogy *„a forradalom fegyveres védelme a katonák dolga, és ha szükség lesz rá, teljesíteni fogják a haza iránti kötelességüket.”* Miután alábbhagytak az indulatok, Kablay alezredes intézkedett, hogy a tüntetőket autóbusszal szállítsák vissza a városba.

Kablay, mint a második világháború harcaiban edződött katona, jól tudta, hogy a fegyverek feletti kontroll hiánya egy olyan stratégiaileg fontos helyőrségben, mint Szolnok, beláthatatlan következményekkel járhat, tragikus eseményekhez vezethet. Ezért gondoskodott arról, hogy a lakosság, ezen belül is főleg az ipari munkásság és az egyetemi ifjúság körében a katonák magyarázzák meg a városban kialakult helyzetet, és egy esetleges helyi fegyveres konfliktus veszélyeit, tekintettel a szovjet csapatmozgásokra.

A Szolnokon állomásozó szovjet katonai alakulat parancsnoka arra kérte Dancsi Józsefet, a munkástanács elnökét, hogy Kablay alezredessel keressék fel őt a laktanyában, mert tisztázni akarta az ún. „kődobálásos ügyet”. A megbeszélésen elmondta, hogy ő nem emel, nem is emelhet kifogást az ellen, hogy a magyarok tüntetnek azért, hogy ők menjenek ki az országból. Azt viszont a szolnokiak vegyék tudomásul, hogy ők katonák, őket ide rendelték, nem tárgyalhatnak senkivel, a katona parancsot teljesít. Kablay alezredes minderről a munkástanács ülésén a következőket mondta: *„Az orosz őrnagy arra kért bennünket, ha már tüntetni akarunk, tüntessünk, semmi kifogásuk ellene. Viszont a katonáknál a három lépés, az három lépés. Az orosz parancsnokság kér, és mi is felkérünk benneteket, hogy vegyétek azt tudomásul, hogy ők adott helyzetben nem tudják hirtelen, hogy most követ dobtak-e, vagy kézi gránátot, és mindjárt 8 vagy 10 golyót lőnek*

ki, ami annyi ember halálát is jelenthette volna. Lesztek szívesek tolmácsolni környezeteteknek, hogy ne nyúljanak az oroszokhoz.”⁷⁵

Október 27-én az OLLEP⁷⁶ utasítására a Kilián iskola kunmadarasi ezredétől négy MiG-15bisz gépből álló rajt „emeltek” Nyíregyháza térségébe. Itt a tüntetők egy fegyverraktárt akartak felnyitni. Az első géppár parancsnoka Hagymási Jenő százados, a másodiké Hajdú László főhadnagy volt. A feladatot kismagasságú rácsapásokkal, fedélzeti fegyverek használata nélkül megoldották.⁷⁷

Október végére a 4-es számú főút mentén lévő településeken élők egyre nehezebben viselték a szovjet haderő kelet-nyugati irányú mozgását. A törökszentmiklósi hadkiegészítő parancsnokság vezetője október 27-én 19 óra körül segítséget kért a helyőrségparancsnoktól. Mintegy 600-800 fő tüntető a MÖHOSZ⁷⁸ náluk tárolt fegyvereit követelte, illetve elzárta a 4-es számú főutat, ezzel akadályozva a szovjet katonai oszlopok mozgását.⁷⁹ A hadkiegészítő parancsnoka attól tartott, hogy a szovjetekkel való esetleges konfliktus, valamint a náluk tárolt fegyverek civil kézbe kerülése tragédiához vezethet (mint ahogyan később vezetett is). Kablay alezredes parancsot adott, hogy egy 30 fős, tisztekből és tiszthelyettesekből álló csoport azonnal menjen ki a helyszínre, nyugtassa meg a törökszentmiklósiakat, és szállítsa be a katonai repülőtérrre az ott tárolt fegyvereket. A feladatot a csoport végrehajtotta. 12 fő őrzésvédelmi feladatokkal továbbra is ott maradt a városban, a többiek pedig visszatértek Szolnokra.⁸⁰

A megyei munkástanács megbízása alapján Kablay alezredes október 30-án 17 fős civil küldöttséget szállíttatott Budapestre egy Li-2-es repülőgéppel. A delegáció Nagy Imréhez indult, ki akarták kérni a véleményét a szovjetek elleni fegyveres fellépésről Szolnokon. A küldöttség a budaörsi repülőtérről gépkocsival érkezett a Parlamenthez. A delegáció

⁷⁵ MN KGYRHTI pk. jelentése 528-542.

⁷⁶ OLLEP: Országos Légierő és Légvédelmi Parancsnokság

⁷⁷ IVÁN 1999: 171.

⁷⁸ MÖHOSZ: Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség

⁷⁹ A főút kettészeli a települést, ezért az elégedetlenség alapvető oka az volt, hogy a napok óta áramló szovjet katonai oszlopok szinte megbénították a forgalmat, ellehetetlenítették az élet napi menetét.

⁸⁰ MN KGYRHTI pk. jelentése 534-535.

tagjai közül csak Fazekas Zoltánnak és Kocsár Józsefnek volt belépési engedélye az Országházba, de ők a repülőgép indulásáig nem tudtak élni ezzel a lehetőséggel, viszont egy munkás, Bujáki Ferenc, miután kivárta a sorát, bejutott a Parlamentbe, és ott találkozott Kádár Jánossal. A beszélgetés végén egy jegyzetfüzet lapjára írt, Nagy Imre által is aláírt és lepecsételt üzenet küldött Kádár a szolnokiaknak. Bujáki mielőtt vonattal hazautazott volna, a találkozóáról beszámolt a Kossuth rádió műsorában.⁸¹

Október 31-én reggel 8 órakor a Kilián repülőtéri klubjában, a kunmadarasi ezred küldöttei részvételével és a légierő parancsnokságot képviselő Koplányi alezredes jelenlétében először az alárendelt alakulatok,⁸² majd 10 órakor az iskola forradalmi katonatanácsát⁸³ és annak operatív szervét, az intéző bizottságot választották meg.

Ettől kezdve a forradalmi katonatanácsok irányítottak, mégpedig úgy, hogy intézkedéseik során a parancsnokok vezetői jogkörét tiszteletben kellett tartaniuk, a miniszteri utasítás 2. pontja ugyanis kimondta: „*A Katonai Tanácsok feladata minden fokon a honvédelmi miniszter által kinevezett parancsnokok fontosabb parancsainak, intézkedéseinek megvitatása és javaslat tétele. Amennyiben a Katonai Tanács többsége nem ért egyet a parancsnok parancsaival, a parancsnok jelentse azt felsőbb parancsnokának.*”⁸⁴ A katonatanácsok létrehozása tehát nem az egyszemélyi parancsnoki rendszer végét jelentette, csak megpróbálta demokratikusabb mederbe terelni azt. Kétségtelen viszont, hogy ez a rendszer bonyolultabbá

⁸¹ MN KGYRHTI pk. jelentése 536.; HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. Budapest (Szabad Tér – Kossuth) 2001-2003. [továbbiakban: HUSZÁR 2001-2003] 23.

⁸² Sugárhajtású Vadász Kiképző Ezred Forradalmi Katonatanácsa tagjai: Hagymási Jenő (elnök), és Hajdú László századosok, Burján Béla, Dráviczki Sándor, Hélya Ferenc, és Tímár György főhadnagyok, Gacsal János, és Lévai Imre törzsőrmesterek, Juhász Gyula tizedes. Légvédelmi Tüzér Tiszthelyettes-képző Iskola Forradalmi Katonatanácsa tagjai: Házi János százados (ezredparancsnok-helyettes), Deák Ferenc, és Thék János főhadnagyok, Keresztes Lajos alhadnagy, Kovács Béla törzsőrmester, Bujtár Károly növendék. MN KGYRHTI pk. jelentése 537.; CSEH 2006; SIMON 1997

⁸³ Kiss Gyula (elnök), és Vargyas Gyula őrnagyok, Merfelsz István százados, Kardos József, Kozemkai István, Nagy György, Pásztor Kálmán, Szakács László, és Varjú Zsigmond főhadnagyok, Kátai János hadnagy, Dési Imre törzsőrmester, Hács László szakaszvezető. A sorállomány szóvivői [képviselői], Szabó Imre szakaszvezető, Szabó Lajos őrzető, Almási Lajos honvéd (őrszázad). MN KGYRHTI pk. jelentése 537.

⁸⁴ LIPTAI Ervin (főszerk.): *Magyarország hadtörténete*. Budapest (Zrínyi) 1985. 559-560.

tette a parancsnoki munka gyakorlatát.⁸⁵ Október utolsó napján a város minden laktanyájában megválasztották a forradalmi katonatanácsokat.

Október 31-én négy légi felderítési feladatot kaptak a Jak-11 „Ölyv” repülőgépek a Szolnok-Debrecen-(Záhony)-Szolnok útvonalon.⁸⁶ A felderítő repülések tapasztalatairól, a jelentős szovjet csapatmozgásokról jelentést tettek az OLLEP harcálláspontjának. A légierő és a szárazföldi csapatok által továbbított jelentések azonban a források tanúsága szerint nem jutottak el a legfelsőbb politikai vezetésig.

November elsején egy szovjet harcokosi osztag a repülőtér déli részére települt. Másodikára a szovjetek gyakorlatilag már az egész várost körülzárták, harcokosijaik az utcákon cirkáltak. A kialakult helyzet tisztázása érdekében Kablay alezredes katonai küldöttséget küldött Fjodorov ezredeshez, a Szolnokon állomásozó szovjet csapatok új parancsnokához. A delegáció vezetője Dankó Pál őrnagy, tagjai Tuza Antal őrnagy és Német János tolmács voltak. Azt kérték a szovjet parancsnoktól, hogy a lakosság megnyugtatása érdekében engedélyezze a magyar katonaság rendfenntartó jelenlétét a városban, amihez a szovjet parancsnok végül hozzájárult.

A megyében lévő forradalmi katonatanácsok egyesíteni akarták erőiket a szovjetek ellen. Ennek érdekében november 2-án a karcagi, kunmadarasi és szolnoki alakulatok vezető beosztású tisztjei megbeszélést folytattak. Hagymási Jenő százados, a kunmadarasi parancsnok javasolta, hogy a térség tüzér, repülő és harcokosi alakulatait vonják össze Karcag–Kunmadaras térségében, a 4-es főút közelében. Az így létrejövő „Tiszántúli Hadseregbe” tervezték besorolni Szolnok, Mezőtúr, Karcag és Kunmadaras honvédalakulatait, sőt még Debrecen is jelezte részvételi szándékát. Ez a terv a szovjet csapatmozgások miatt végül nem valósult meg. Akadályt jelentett a

⁸⁵ November 1-én a Kilián iskola repülőterének végén már szovjet harcokosik tartózkodtak, és zárták a felszálló mezőt. Ekkor a katonatanács intézkedésére, (a parancsnok tudta nélkül) repülési feladatot hajtott végre Szabó József őrnagy (Floki) pilóta, és egy szolnoki egyetemi hallgató, utasként. A parancsnoki jelentés szerint ez könnyen fegyverhasználathoz vezethetett volna.

⁸⁶ A feladatot Merfelsz és Németh századosok, valamint Hangay főhadnagy és Szabó hadnagy hajtották végre. MN KGyRHTI pk. jelentése 537.

mezőtúri páncélos és rohamlöveg ezred parancsnoka, Dropán őrnagy elutasító magatartása is.⁸⁷

A megye településein a rendőrség engedélyével és ellenőrzésével osztottak ki fegyvereket, elsősorban az október végén szerveződő nemzetőrség, és a FISZ⁸⁸ tagjai részére. A nemzetőrök fegyveres szolgálatot általában csak rendőrökkel - ahol honvédség állomásozott, ott a katonákkal együtt láttak el. A falvak egy részében a rendőrség ellenőrzése nélkül kerültek a nemzetőrök, illetve a civil lakosság, elsősorban a fiatalok kezébe MÖHOSZ fegyverek, kispuskák, vadászpuskák, a funkcionáriusoktól elvett pisztolyok, és az átkutatott pártházakban talált fegyverek.

Október 30-án, Szolnokon a munkástanács tagjai és a fiatalság zöme már hajlott a felfegyverzés kérdésében a kompromisszumra. Ezen a napon alakult meg a városban a 30-35 fős, egyetemistákból álló fegyveres nemzetőrség. Tagjai feladataikat a katonákkal, rendőrökkel közösen járőrözve, háromfős csoportokban hajtották végre. Első dolguk volt a helyi államvédelmi tisztek és alkalmazottak (52 fő) letartóztatása. A szolnoki nemzetőrség a továbbiakban fő feladatának a rend fenntartását tekintette.⁸⁹

Jászberényben a Dr. Altordai Sándor vezetése alatt álló, jelentős létszámú nemzetőrséget a helyi katonaság látta el kézfegyverekkel. A helyi FISZ mintegy 240 fős tagságát szintén felfegyverezték. November 3-án Járomi József FISZ elnök vezetésével ünnepélyes esküt tettek arra, hogy a haza függetlenségéért és szabadságáért az utolsó csepp vérükig harcolni fognak. Ez a szervezet a helyi rendőrségtől és katonaságtól függetlenül, önállóan hajtott végre fegyveres szolgálatot. Varga Ferenc őrnagy, a jászberényi tüzérezred Budapestről visszatért parancsnoka felmérve a helyzetet nem vállalta a szovjetek elleni fegyveres harcot. Álláspontjáról sikerült meggyőznie a forradalmi bizottságot és a FISZ vezetőit is. A lakosságnál kint lévő fegyverek begyűjtését javasolta, ami november 4-én

⁸⁷ CSEH: 48-50.

⁸⁸ FISZ: Forradalmi Ifjúsági Szövetség. Szolnokon a MÁV Járműjavító és a Magyar-Szovjet Olajipari Részvénytársaság fiatal munkásai alapították meg a helyi szervezetet október 29-én. Titkára Medgyes Béla volt. CSEH 2006: 44-46.

⁸⁹ CSEH 2006: 44-45.; MN KGYRHTI pk. jelentése 536.; HUSZÁR 2001-2003: 323.

jelentős részben be is fejeződött, ennek ellenére sok kézfegyver maradt még a fiatalok, a nemzetőrök, és a FISZ birtokában. A szovjet csapatok november 4-én, délután 4 óra körül vonultak be a városba.⁹⁰ A főtéren 16:30-kor negyedórás tűzharc tört ki, melynek során hat jászberényi lakos és két szovjet katona életét vesztette. A magyar halottak közül négyen a FISZ-hez tartoztak és valószínűleg fegyverrel is rendelkeztek. Ketten vértlen polgári áldozatok voltak, egyikük egy tizenkét éves gyermek, a másik egy fiatal lány.⁹¹

A hazánkba vezényelt szovjet alakulatok többsége szárazföldön, a 3-as és a 4-es főútvonalakon, kisebb részük (vezetők, deszantosok, utánpótlás) légi szállítással érkezett Magyarországra. A szállítási feladatok nagyságrendje szükségessé tette a szovjetek számára egy légihíd kiépítést, amit október 24-től folyamatosan működtettek. Ez esetben nem egy hadműveleti eljárásról, hanem a légi közlekedés biztosításáról volt szó. A légihíd a (Veszprém)-Székesfehérvár-Tököl-Szolnok-Debrecen-Munkács útvonalon működött, és ellátta a szovjet és a magyar kormány tagjainak, valamint felelős beosztásban volt, vagy lévő személyeinek (állami és pártfunkcionáriusok), illetve a Magyarországon állomásozó szovjet katonák családtagjainak szállítási feladatait is. A katonai légi szállítás feladatai közül kiemelkedett a 7. és a 31. légideszant hadosztály három ezredének szállítása, de így utaztak a fontosabb katonai vezetők, törzsbeosztottak a főhadiszállás (Szolnok, Vörös csillag, ma Városmajor út) és az állomáshelyük között, nagyrészt Mi-4-es helikopterekkel. Utóbbiak a szandaszőlősi sportrepülőteret, vagy a laktanyában kialakított leszállóhelyeket vették igénybe.

Ez a légihíd biztosította Kádár János kijutását Moszkvába, majd onnan való visszatérését is. A gép Szolnokon, a katonai repülőtéren szállt le, majd a rajta utazó Kádárt, és kormányának két tagját, Münnich Ferencet és Kossa Istvánt páncélozott szállító harcjárművön vitték a Vörös Hadsereg (ma József Attila) úti szovjet laktanyába. Innen november 6-án Kádárt, Marosánt

⁹⁰ Egyes kutatók szerint a jászberényi szovjet alakulat parancsnoka megtagadta a bevetési parancsot, ezért kivégezték. A szovjetek november 4-én délután kezdték meg a városban lévő fegyveresek (katonák, rendőrök, civilek) lefegyverzését. BABUCS – BESENYI 2005

⁹¹ CSEH 2006: 51.; BABUCS – BESENYI 2005

és Kossát ugyancsak páncélozott harcjárműveken szállították a szovjetek Budapestre, ahová a kedvezőtlen időjárási körülmények miatt csak 7-én hajnali öt óra körül érkeztek meg.⁹²

A „Forgósél” hadművelet végrehajtását a szovjet intervenciók erők Szolnokon a Damjanich Rádió elfoglalásával kezdték meg november 4-én hajnali fél háromkor. A stúdiót december 24-ig tartották ellenőrzésük alatt. A Rékasi laktanya elfoglalása során, hajnali 5 órakor tűzharcra került sor. A szovjet harckocsiágyúkból leadott lövések közül az egyik a parancsnoki épület bejáratát találta el, és jelentős károkat okozott. A kapunál kialakult lövöldözésben az őrtoronyban szolgálatot teljesítő 21 éves Tóth Mihály honvéd, és a hálókörletében lévő 22 éves Vajda László hallgató halálos lövést kapott, négyen pedig megsebesültek.⁹³ A katonai repülőteret körbefogták, a parancsnoki épület, a hangárak, és az üzemanyag-telephely kivételével szovjet őrség állt mindenütt. Kablay alezredes, iskolaparancsnok, 12:30-kor sorakozót rendelt el, és a csapatzászló előtt beszélt katonáihoz az esküről és a katonai becsületről, arról, hogy ezt a helyzetet, ha nem is könnyű elviselni, emelt fejjel kell túlélni.⁹⁴ Negyedikén hajnalban egy másik szovjet harccsoport a 19. Műszaki Zászlóaljat fegyverezte le. A zászlóalj október 31-én, 12:30-kor a katonai forradalmi bizottságtól kapott utasítást arra, hogy tartóztassa le a szökésben lévő Gyurkó Lajos vezérőrnagyot, a kecskeméti 3. hadtest parancsnokát. A szovjetek tudomást szereztek erről, ezért november 7-ig az alegység teljes személyi állományát fegyveres őrizet alatt tartották. A „Forgósél” hadművelet helyi lezárásaként november 4-én hajnalban a 60. (szovjet) légvédelmi tüzérhadosztály 419. ezrede lezárta az összes Szolnokról

⁹² SZEREDA, Vjacseszlav – RAINER M. János (szerk.): *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról.* Budapest (1956-os Intézet) 1996. 88-90.; ZICHERMAN 2006: 113., 129.

⁹³ TISZAI Lajos: Egyedül a tankok tüzeiben. *Új Néplap* 1990. október 12. 2.; ifj. Szathmári József, a légvédelmi tüzérezred parancsnok fiának szóbeli visszaemlékezése; GYÖRKEI Jenő – HORVÁTH Miklós: *Szovjet katonai intervenció, 1956.* Budapest (Argumentum) 1996. 260.

⁹⁴ MN KGyRHTI pk. jelentése 539-541.; FODOR Gyula: Egy repülőparancsnok visszaemlékezései. *Magyar Szárnyak* 2000/28. 143.

kivezető utat.⁹⁵ A kunmadarasi MiG-15-ös vadász kiképző ezredénél az események összességében hasonló módon történtek, mint a Kilián iskolában.

November 4-én, az esti órákban Hudák László őrnagy, a Kilián iskola elhárító osztálya vezetőjének kezdeményezésére Fodor százados, az iskola kiképzőrepülő-század parancsnoka azt a feladatot kapta, hogy a másnap Tökölről egy Li-2-es katonai repülőgéppel Szolnokra, a megyeházára érkező állami és pártvezetők⁹⁶ őrzését századával oldja meg.

November 5-től a magyar katonaság – a szovjet-parancsnoksággal történt megegyezés alapján – átvette a városban a fontosabb közúti és vasúti csomópontok, hidak, utak, posta, bank, és vasútállomás épületének őrzését. A feladat végrehajtásában részt vett a Kaszás Béla alezredes parancsnoksága alatt álló Légvédelmi Tüzér Tiszthelyettes-képző Iskola is. A szolgálat ellátásához a helyi szovjet-parancsnokságtól teljes támogatást és ellátást kaptak, beleértve a fegyvert és a lőszer is.

A megtorlás időszakában sok katonát vontak eljárás alá és ítéletek el, többségüket a munkás-, illetve a forradalmi katonatanácsokban való részvételért, szerepvállalásért, az ott hozott döntések végrehajtásáért.⁹⁷ Szolnokon húsz hivatásos katonát helyeztek vád alá, közülük kilencel szemben született bírósági ítélet.

A Kilián iskolában 1956. november 6-án két karhatalmi század alakult. Ezeket 1957 júliusában, a szolnoki tüzéraktanyában három századból álló zászlóaljja szervezték át. A zászlóalj parancsnoka Dankó Pál őrnagy lett.

Nem volt könnyű józannak maradni, amikor az önfelelt lelkesedés, a béklyójából szabadult szabadságvágy lett úrrá az embereken, de a város 1956-os polgári és katonai vezetése tapasztalt, és a kialakult helyzet reális értékelésre képes személyiségekből állt. Felismerték, hogy Szolnokon nem a

⁹⁵ A magyar katonai repülőtereken később üzemképtelenné tették a repülőgépeket. A légszavart le, a hajtóművet kiszerezeltették a magyar szakemberekkel.

⁹⁶ A többi között: Andics Erzsébet, Apró Antal és családja, Berei Andor és felesége, Egri Gyula, Hidas István és családja, Kiss Károly, Nógrádi Sándor, Piros László, Virág Ede, Vég Béla és családja. Külön érkezett, és rövid ideig tartózkodott Szolnokon Marosán György.

⁹⁷ Ezeket a testületeket korábban központi utasításra kellett létre hozni. A pontos adatokat ld. HORVÁTH Miklós (szerk.): „Tizenhárom nap, amely...” *Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből*. Budapest (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) 2003. 211.

szovjetekkel való politikai, katonai, fegyveres ellenállásra, hanem – az emberi élet megóvása érdekében – kényszerű együttműködésre volt szükség.

Filep Tibor

AZ 1956-OS FORRADALMI ESEMÉNYEK HAJDÚ-BIHARBAN, A KATONÁK ÉS A NEMZETŐRÖK SZEREPE

A forradalom előzményei Hajdú-Biharban

Magyarországon 1956 tavaszától, az SZKP⁹⁸ XX. kongresszusát követően alapvetően megváltozott az ország lakosságának, elsősorban az értelmiségnek és az egyetemi ifjúságnak a hangulata. Az MDP⁹⁹ leváltotta pozíciójából a gyűlölt Rákosi Mátyást, napirendre került az 1953-ban reformprogramot hirdető, a pártból kizárt Nagy Imre rehabilitálása. A politikai légkör enyhült. A lengyelországi Poznanban a munkások nyíltan szembefordultak a proletárdiktatúrával. Mindezek hatására, a budapesti Petőfi Kör mintájára vidéken értelmiségi vitafórumokat szerveztek. Ősszel az egyetemekre visszatérő hallgatók is egyre erőteljesebben követelték a politikai reformokat, változásokat. Debrecenben is megalakult egy értelmiségi csoport, a Kossuth Kör. Az egyetemisták önálló hallgatói szervezet megszervezését szorgalmazták. Összességében az országban a politikai változások elkerülhetetlennek látszottak.¹⁰⁰

Október 13-án rendezték meg Debrecenben a Kossuth Kör első vitáját a megyeháza nagytermében. Az érdeklődők zsúfolásig megtöltötték a termet, még a lépcsőkön is álltak, a résztvevők száma meghaladta az ezret. Voltak ott egyetemi hallgatók, oktatók, mérnökök, orvosok, de kétkezi munkások is. A tanácskozás délután 4 órakor kezdődött, és este 10 után fejeződött be. A fórumnak három vendége volt: Losonczy Géza, Benjámín László és Csatári Dániel. Megnyitót Koczogh Ákos, egyetemi tanár mondott, a vitát Für Lajos, a Kossuth Kör titkára, egyetemi tanársegéd vezette, a kérdésekre Losonczy válaszolt. A felszólalások a debreceniek reformtörekvéseit tükrözték, de az

⁹⁸ SZKP: Szovjet Kommunista Párt

⁹⁹ MDP: Magyar Dolgozók Pártja

¹⁰⁰ SZÉKELYHIDI Ágoston: A kezdetek. In: SIMON Zoltán (szerk.): *A vidék forradalma. Az 1991. október 22-én Debrecenben rendezett konferencia előadásai*. Debrecen (Az 1956-os forradalom történetének Hajdú-Bihar megyei Kutatócsoportja) 1992.

ott elhangzottak azt is jelezték, hogy a város polgárai jelentős, radikális változásokat akarnak.¹⁰¹

Az MDP-nek már nem volt tekintélye Debrecenben sem, felvetődött a többpártrendszer szükségessége, a szovjet csapatok kivonása, vagyis a rendszer „szent tabui” is napirendre kerültek. Boda István újságíró így méltatta a vitát a megyei napilapban: *„Debrecenben még egy vitán sem hangzottak el felszólalások hasonló szándékkal, féltéssel és szeretettel, mint ezen az estén. S volt abban fenséges tiltakozás, jövőt vállaló fogadalom, hogy az eddigi bűnök ezután már nem történhetnek meg. Nem, mert az eddig tétlenkedésre és bólogatásra kárhozottatott milliók újra politizálni kezdtek, cselekvő honpolgáiraivá válnak e hazának, és jogot kérnek életük irányításából.”*¹⁰²

Október 22-én Debrecenbe érkeztek a MEFESZ-t megalakító szegedi egyetemisták küldöttei. A nap folyamán a helyi szervezet megalakításáról tárgyaltak a hallgatótársaikkal. A Debreceni Orvostudományi Egyetemen ifjúsági nagygyűlést tartottak, s már pontokba is foglalták politikai és tanulmányi követeléseiket. A Mezőgazdasági Akadémia kollégiumában arról döntöttek, hogy másnap reggel ott is megalakítják a MEFESZ-t. A Kossuth Lajos Tudományegyetem [továbbiakban: KLTE] Benczúr utcai diákotthonában pedig már este döntött az ifjúság, hogy csatlakozik a szegediek programjához és akciójához.¹⁰³

¹⁰¹ KISS Ferenc: Értelmiség, demokratizmus Debrecenben. *Néplap* 1956. október 13. 3. Kiss Ferenc egyetemi tanársegéd írása a nyári hónapokban megalakult debreceni értelmiségi, ellenzéki szerveződés, a Kossuth Kör céljairól, programjáról. A Kossuth Kör megalakításában a KLTE fiatal tanársegédei és középiskolai tanárok vettek részt.

¹⁰² BODA István: A Kossuth Kör első vitájáról. *Néplap* 1956. október 16. 4.; KÖVÉR György: *Losonczy Géza 1917-1957*. Budapest (1956-os Intézet) 1998. 225-226. Losonczy feljegyzése a Kossuth Kör vitájáról; FAZEKAS Mihály: *Én így láttam. Napló 1956-57-ből*. Karcag (Karcag Város Önkormányzata) 1966. 14-20.; ÁBTL O-16615/100 Koczogh Ákos kihallgatási jegyzőkönyvei

¹⁰³ FILEP Tibor: *Debrecen 1956. Forradalom, nemzeti ellenállás, megtorlás*. Debrecen (Csokonai) 2000. [továbbiakban: FILEP 2000] 18-21. A Benczúr utcai gyűlésen, a MEFESZ szervezet megalakítása után, a késő esti órákban szó esett egy másnapi demonstrációról is.

A tüntetés

Október 23-án, a reggeli órákban felgyorsultak az események. A KLTE-n fiatal tanársegédek és hallgatók elhatározták, hogy pontokba foglalják politikai követeléseiket. Amíg vitatták a pontokat, küldötteket indítottak az orvosi egyetemre, a mezőgazdasági akadémiára és a debreceni középiskolákba. Tíz órára megtelt egyetemistákkal a KLTE előtti tér, s az intézmények diákjai 10-10 főből álló „Tízes bizottságot” választottak. Fél 11-kor a küldöttek által megfogalmazott 20 pontos követelést a nagygyűlés elfogadta. Azonnal döntés született arról, hogy az ifjúság vonuljon a belvárosba, a megyei pártbizottság székháza elé, és követelje a 20 pontnak a hajdú-bihari Néplap külön kiadásában történő azonnali megjelentetését. A mintegy ezerfős tüntető tömeg jelszavakat hangoztatva, forradalmi dalokat énekelve, transzparenszekkel vonult végig a Péterfia utcán. Debrecenben tehát 1956. október 23-án hamarabb kezdődött a tüntetés, mint a fővárosban. Debrecen párt- és állami vezetői fogadták székházukban a követeléseket átadó küldöttséget.

Miként 1848 márciusában Budán, a helytartótanács „reszketni méltóztatott és mindenbe beleegyezett”, a megye politikai vezetői rövid konzultáció után ígéretet tettek, hogy a debreceni fiatalok forradalmi követeléseit tartalmazó egy oldalas újságot 40 ezer példányban a délutáni órákra kinyomtattatják.

A debreceni egyetemisták pontjai többé-kevésbé azonosak voltak a MEFESZ programjában foglaltakkal, illetve a Budapesti Műszaki Egyetem diákjainak előző nap 16 pontba foglalt követeléseivel. Érdekesség, hogy a debreceniek követelték a határokon túli nemzeti kisebbség problémáinak megvitatását is Kossuth Duna-konföderációs gondolatainak jegyében.

A pártbizottság döntése kedvező volt a fiatalok számára, de látták, hogy a pártház pincéjében államvédelmissek várnak parancsra. A székháztól az egyetemi fiatalok egyik csoportja Debrecen legnagyobb üzeméhez, a MÁV Járműjavító Vállalathoz vonult, csatlakozásra szólítva fel a munkásokat. Másik részük a Magyar Gördülőcsapágy Műveket kereste fel

hasonló céllal. A hallgatók egy csoportja visszament az egyetemre, hogy előkészítse a délutáni politikai nagygyűlést.¹⁰⁴

Délután 4 óra után érkezett vissza a tüntető tömeg az időközben csatlakozó munkásokkal együtt a város központjába, a Piac utcára, s a külvárosok lakossága is beáramlott a fötérre. Mintegy 30-35 ezer ember szorongott a város főutcáján. A Szabadság Nyomda emeleti ablakaiból kötegekben szórták szét a szabad sajtó első nyomtatott termékét, a debreceni fiatalok 20 pontos követelését közlő Néplap különkiadását. A tömeg elégedetlensége azonban tovább nőtt, és immár a vörös csillagok leverését követelték a város középületeiről, így a MÁV igazgatóság székházáról és a városházáról. 6 óra tájban lehullottak az első vörös csillagok a debreceni középületekről. Megható pillanat volt, amikor a nagy tömeg a hulló csillagok láttán elkezdte énekelni a Himnuszt.¹⁰⁵

A tömeg nőttön-nőtt, és a Kossuth utcán lévő BM Főosztály, a rendőrség és az államvédelem közös épülete elé vonult, követelve, hogy a katonák vegyék le sapkájukról a vörös csillagot, vonják be a vörös zászlót, és tűzzék ki a nemzeti lobogót, illetve bocsássák szabadon a politikai foglyokat. Komócsin Zoltán, a megyei pártbizottság első titkára már délután 3 óra tájban felhívta telefonon Garab Imre főhadnagyot, a híradó ezred törzsfőnökét, hogy katonáival vonuljon a belvárosba és verje szét a tüntetést. Garab visszautasította a fegyverhasználatra is feljogosító parancsot. Egyik tisztjével, Nagy Ferenc főhadnaggal gépkocsival bement a belvárosba, katonáinak azonban megtiltotta a laktanya elhagyását. Közben azonban az államvédelmi karhatalmi zászlóalj állig felfegyverkezve teherautókkal megérkezett a Kossuth utcára. Megpróbálták kiszorítani a tömeget, füstgránátokat dobáltak, majd vaktölténnyel lőttek. A tömeg meghátrált, de mikor látták, hogy csak vaktölténnyel lőnek, megindult visszafelé. Ekkor hangzott el a tűzparancs, ezt követően már éles lőszerrel lőttek a fegyvertelen tömegbe, két ember

¹⁰⁴ FILEP Tibor: *A debreceni forradalom, 1956. október. Tizenkét nap krónikája*. Debrecen (Piremon) 1990. 15-17., 25-26. Für Lajos, Lázár Imre, Székelyhidi Ágoston, Simon Zoltán visszaemlékezései.; FILEP 2000

¹⁰⁵ *Néplap* 1956. október 23. Rendkívüli kiadás az ifjúság 20 pontos követelésével. 35.000 példányban, a koraesti órákban jelent meg.

meghalt, a sebesültek száma 30 körül lehetett. Az emberek futásnak eredtek, majd az államvédelmiek „megtisztították” a belvárost a tüntetőktől.¹⁰⁶ Az 1956-ról szóló történelmi irodalomban ismert tény, hogy október 23-án, először Debrecenbe lőttek a fegyvertelen tömegbe az államvédelmiek.

Közben az egyetemen megkezdődött a forró hangulatúvá váló nagygyűlés, s egyértelmű volt, hogy a fiatalok tüntetése forradalomba torkollik. A pesti eseményekről alig lehetett Debrecenben tudni valamit. Amikor a Kossuth utcai sortűz híre elterjedt, a város lakossága egy emberként ítélte el a drasztikus lépést. Az éjjeli órákban a pártbizottság kijárási és csoportosulási tilalmat rendelt el, s másnap reggeltől kezdve az államvédelmiek uralták a várost.

Október 24-én a KLTE Benczúri utcai diákotthona vált a forradalom központjává. Katonai alakulatoktól, üzemektől, vállalatoktól érkeztek küldöttek és tanácskoztak a hallgatókkal a tennivalókról. A déli órákban már ismert volt, hogy Budapesten fegyveres felkelés tört ki, és a szovjet csapatok beavatkozását kérte a kormány. A fiatalok sztrájkra szólították fel a város lakosságát, küldötteik felkeresték a nagyüzemeket, vállalatokat. A déli órákban Debrecenben már általános sztrájk volt, A város lakossága így fejezte ki szolidaritását a felkelők, a nemzet szabadságáért harcoló fiatalok mellett.¹⁰⁷

Október 25-én nyilvánvalóvá vált, hogy a híradóezred és a másik debreceni katonai alakulat, a lövészezred katonái nem hajlandók a nép ellen fordulni. A megyei pártvezetők ezért kompromisszumos megoldást kerestek. Október 25-ről 26-ra virradó éjjel tanácskozásra hívták az egyetemistákat, a katonai parancsnokokat, a párt és az állami vezetőket, valamint a munkásság

¹⁰⁶ ÁBTL V-150370 A Hajdú-Bihar megye területén lezajlott 1956-os ellenforradalom összefoglaló monográfiája. [továbbiakban: ÁBTL V-150370]; *Néplap* 1956. október 24. A megyei lap terjedelmes tudósításban számolt be az egyetemisták és a város lakosságának tüntetéséről, szinte óráról órára ismertette a történeteket. Beszámolt a sortűzről is, közölte a halálos áldozatok nevét, valamint a sebesültek névsorát.; A nap eseményeiről a Debreceni Városi Televízió „*Az a nap a miénk volt*” címmel dokumentumfilmet készített 2000-ben.

¹⁰⁷ GAZDAG István (főszerk.): *Az 1956-os forradalom dokumentumai Hajdú-Biharban. Az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei történetének válogatott dokumentumai.* Debrecen (Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézetének Hajdú-Bihar Megyei Kutatócsoportja) 1993. [továbbiakban: GAZDAG 1993]

küldötteit, hogy megvitassák a tennivalókat. Dede László tanársegéd, a forradalom diákvezére nem engedett a fiatalok követeléseiből, mire a pártbizottság vezetői meghátráltak, s a pártszékházban megszületett a politikai kompromisszum. Eszerint a megye és a város politikai vezetői lemondanak a hatalom gyakorlásáról, ugyanakkor létre kell hozni a forradalom közhatalmi szervét, a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmányt, s ennek lesz a feladata a közrend biztosítása és a követelések teljesítése a konszolidációig. Másnap reggel a pártbizottság lapja, a Néplap közölte az éjjel elfogadott közös nyilatkozatot, egy 24 pontból álló programot és helyzetelemzést. Leszögezték, hogy Magyarországon forradalom van, kirobbanásának oka pedig a torz, diktatórikus, embertelen hatalom. A többi között követelték az azonnali tűzszünetet, a szovjet csapatok kivonását, valamint ajánlották, hogy az üzemekben alakuljanak munkástanácsok. A megyei pártbizottság vezetői úgy számoltak, hogy a másnapi választások után is irányíthatják az eseményeket.¹⁰⁸

Október 26-án délután a városháza nagytermében a többi között az egyetemi hallgatók, a katonák, a tisztviselők, és a munkások küldöttei megválasztották a debreceni forradalmi bizottmány tisztségviselőit: elnökséget, titkárságot, valamint a közhatalmi feladatok gyakorlása érdekében karhatalmi, ételmezési és kereskedelmi, szervezési és igazságügyi szekciót hoztak létre. Ezek már az éjjeli órákban munkához láttak, a bizottmány sikerrel tartotta fenn a rendet a városban. A helyi események sajátossága, hogy november 4-éig minden délelőtt ülésezett a városháza nagytermében a bizottmány plénuma – több száz ember –, melynek tagjai az üzemek, a vállalatok, és a különböző intézmények demokratikusan megválasztott küldöttei voltak. A küldöttek – noha hangzott el erre vonatkozó javaslat – elutasították a megyei pártbizottság tagjainak megválasztását, akik

¹⁰⁸ ÁBTL V-14622 Dede László peranyaga és kihallgatási jegyzőkönyve [továbbiakban: jkv.]. *Néplap* 1956. október 26. A lap részletesen beszámolt a pártszékházban tartott tanácskozásról, és közölte az új közhatalmi szerv, a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány megalakulását és felhívását.

távoztak az ülésteremből. A továbbiakban szerepük november 4-éig nem volt.¹⁰⁹

Ettől a pillanattól kezdve november 4. hajnaláig a városi forradalmi bizottmány látta el a közhatalmi feladatokat Debrecenben és a megyében. A karhatalmi szekció és katonái biztosították és őrizték a forradalom rendjét. A bizottmány vezetői felvették a kapcsolatot Nagy Imre kormányával, a Dunántúli Nemzeti Tanáccsal és más megyék forradalmi szervezeteivel. Kidolgozták az aktuális politikai programot, amelyet állásfoglalás formájában személyesen adott át egy delegáció a parlamentben a kormánynak.

A megyei pártbizottság vezetői, miután elvesztették hatalmukat, „illegálisba vonultak”, lakásaikon tartózkodtak, illetve a debreceni katonai repülőtéren kértek menedéket. A bizottmány a forradalom védelmében két politikust tartóztatott le, Ménes János és Tatár Kis Lajos tanácselnököket, akik valótlán információkat juttattak el a forradalomról a pártközpontba. Az államvédelmissek visszahúzódtak laktanyájukba, és közleményben kértek bocsánatot a város népétől. A forradalom mellé álló katonatisztek leszerelték az államvédelmis zászlóaljkat, s a sorállományt teherautókkal, civil ruhában hazavitték a környező megyékbe. Mintegy 30 operatív államvédelmis tisztet őrizetbe vettek. A laktanyákban, illetve a rendőrségi fogdáknak tartották őket fogva november 4-ig azzal, hogy később az igazságszolgáltatási szervek döntenek sorsukról. A bizottmány megváltoztatta a pártlap nevét, és a megyei újság a bizottmány lapjaként, Debreceni Hírlap néven jelent meg. Két rádió is közölt híreket, információkat a forradalom napjaiban: a híradóezred rádiója, valamint a klinikán működő Csokonai Rádió. A városban általános sztrájk volt, november 4-ig megalakultak a munkás- és katonatanácsok, és a

¹⁰⁹ *Néplap* 1956. október 27. A Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány megválasztott tisztségviselőinek (34 fő) közölték a nevét, a foglalkoztatását és a beosztását, valamint a bizottmány politikai állásfoglalását.

A bizottmány működési modelljét Für Lajos egyetemi tanársegéd vázolta fel: FÜR Lajos: A tüntetéstől a forradalmi bizottmányig. *Hajdú-Bihari Napló* 1989. június 9. 5.; FÜR Lajos: Fegyverropogás hajnalban. *Hajdú-Bihari Napló* 1989. június 10. 7.

megyéből naponta indultak élelmiszerral megrakott teherautók tucatjai a főváros felé.¹¹⁰

A honvédtisztek és a katonák szerepe az eseményekben

A híradóezred már október 23-án, a lövészezred pedig 25-én a forradalom mellett állt. Ebben meghatározó szerepe volt Garab Imrének, az ezred törzsfőnökének, aki kitűnően képzett katona, művelt és intelligens tiszt volt. Tájékozott volt az ország politikai és gazdasági helyzetéről, s tudta, mit kell tennie. Tisztársai közül többen tagjai lettek a városi forradalmi bizottnánynak, így például Mityán Pál ezredes, Gengeliczki Lajos százados, Kovács József, Lovas Zoltán, Nagy Ferenc főhadnagyok és mások. A karhatalmi szekciónak döntő szerepe volt abban, hogy október 23. után nem folyt vér Debrecenben.

A katonatanácsok szervezésére Janza Károly honvédelmi miniszter adott utasítást. A debreceni híradóezrednél azonban már a forradalom első napjaiban a megválasztották a katonatanácsot, vezetője Gengeliczki Lajos százados volt. A katonák Gengeliczkit demokratikus úton választották meg, összeállították programjukat, követeléseiket. Október 25-én és 26-án délelőtt hangosbemondóval felszerelt gépkocsival járták be a város utcáit és a nagyüzemeket, ismertették programjukat, amivel jelentős hatást gyakoroltak a debreceni forradalmi eseményekre. A többi között követelték a tömeg bizalmát nem élvező megyei PB¹¹¹ és VB¹¹² helyére a nép bizalmát élvező személyek megválasztását, a szovjet csapatok kivonulását, új nemzeti egyenruhát. A katonatanács kiáltványa egyértelművé tette, hogy az alakulat a forradalom mellett áll, s vállalja annak célkitűzéseit.

November 2-án a debreceni alakulatok katonatanácsainak küldöttei megválasztották a Debreceni Helyőrségi Forradalmi Katonai Tanács tagjait. Ők a szovjet beavatkozás miatt gyakorlati lépéseket már nem tudtak tenni.

¹¹⁰ Két nap alatt 30 faluban, kisvárosban alakultak meg a forradalmi bizottnányok. A debreceni bizottnány munkájáról, tevékenységéről részletesebben: FILEP 2000; HL B.II.258/1957. Csorba László és társai peranyaga; GAZDAG 1993: 454-455.

¹¹¹ PB: pártbizottság

¹¹² VB: végrehajtó bizottság

Zömmel olyan tisztek kerültek ebbe a szervezetbe, akik a forradalomban addig nem vettek részt, meghúzódtak a laktanyákban. Áskálódni kezdtek azok ellen a katonák ellen, akik a kritikus napokban az egyetemistákkal győzelemre vitték a debreceni forradalmi eseményeket.¹¹³

Az ezred katonáinak döntő szerepe volt a nemzetőrség szervezésében is. A lövészezred parancsnokát, Csorba Lászlót választották meg a bizottmány egyik elnökének, aki a rábízott feladatokat pontosan végrehajtotta, s ezredét szintén a forradalom szolgálatába állította. A tisztek a bizottmányban nem katonai feladatokat láttak el, hanem irányítottak, szervezőmunkát végeztek.

Debrecenben és a megyében nem került sor a honvédség és a szovjet csapatok közötti harci cselekményre. Az itt állomásozó katonai alakulatok csupán kézi fegyverekkel (puska, géppisztoly, golyószóró), és két gyenge harci járművel, rohamlőveggel rendelkeztek. A feszültséget annyiban sikerült oldani, hogy a forradalmi bizottmány katonai vezetői szót tudtak érteni a szovjet parancsnokokkal. Elérték, hogy a szovjetek ne „ingereljék” a város lakosságát azzal, hogy lánctalpasaikkal nap, mint nap keresztülvonulnak a városon.

Az utolsó napokban a katonák világosan látták, hogy küszöbön áll a szovjet hadsereg újabb katonai beavatkozása. Úgy ítélték meg, hogy Debrecen alkalmatlan bármiféle katonai ellenállásra, arra azonban láttak lehetőséget, hogy partizán alakulatok szerveződjenek.¹¹⁴

A nemzetőrség szervezése

Hajdú-Biharban 1956. október 27. és 31. között a megye valamennyi településén forradalmi események zajlottak le, s debreceni mintára megalakították a forradalmi bizottmányokat, elfogadták a megyei központ programját, amit néhány saját ponttal egészítették ki. A forradalom rendjét azonban biztosítani kellett. November 4-e hajnaláig Debrecenben és a

¹¹³ HL B.II.258/1957. Csorba László és társai peranyaga. Gengeliczki Lajos rendőrségi vallomása a híradóezred katonatanácsának megalakulásáról; Gengeliczki visszaemlékezése (a szerző birtokában); ÁBTL V-150370

¹¹⁴ *Debreceni Hírlap* 1956. október 24-november 3. közötti számai.

megyében nem voltak harci cselekmények, annak ellenére sem, hogy a szovjet hadsereg 24-én déltől Hajdú-Biharon keresztül haladt a főváros felé. A Debreceni Forradalmi Bizottmány tartott attól, hogy harcra kerül sor, ezért október 27-én elhatározta a nemzetőrség megszervezését – amelyet az első napokban polgárőrségnek hívtak –, s ugyancsak nemzetőrség létrehozására hívta fel a megye településein megalakult forradalmi bizottmányokat. Nagy Ferenc és Boér Lajos kapták meg a nemzetőrség megszervezésének feladatát, de meghatározó szerepet játszott Garab Imre is.¹¹⁵ Igyekeztek elérni, hogy a

¹¹⁵ HL B.II.258/1957. Csorba László és társai periratai. A Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány nemzetőrségének november 2-án kelt, Nagy Ferenc főhadnagy, parancsnok és Boér Lajos főhadnagy, parancsnok-helyettes által kiadott parancsa szervezettséget, gondosságot és felelősségérzetet tükröz: „*Bajtársak! A Forradalmi Bizottmány Karhatalmi Csoportjának megbízásából átvettük a Nemzetőr Parancsnokságot Debrecenben és Hajdú-Bihar megyében.*

A Nemzetőrség megszervezését és felszerelését megkezdjük. A Nemzetőrségbe már sok becsületes bajtárs jelentkezett szolgálatra, hogy népünk forradalmi vívmányait megvédje, őrizze és biztosítsa azoknak a fegyvertelen polgároknak a sértetlenségét, akik népünkkel együtt harcolt[ak] a forradalomban és biztosítani fogják az ország ellátását követeléseink végrehajtása után.

Bajtársak! Mint önök is tudják, felfegyverzett csoportnál, mint más csoportoknál is lenni kell fegyelemnek, mely fegyelem a forradalmi harcosok öntudatos érzésén alapul. Fegyelem nélkül nem tudjuk forradalmi népünk érdekeit védelmezni és biztosítani. Az egységes fegyelem és rend fenntartása érdekében a következőket határoztuk el:

1. Nemzetőrök: azok a felfegyverzett egyetemisták és diákok, akik egységekben vannak szervezve, és a fegyveres katonaság és rendőrség, akik a Szocialista Forradalomhoz csatlakoztak és a forradalmi magyar népnek ajánlották fel fegyveres szolgálatukat.

2. Azok akik felajánlották szolgálatukat a Nemzetőrségnek azok tartásuk magukra nézve kötelezőnek a kijelölt, valamint a választott parancsnokok parancsait.

3. A kijelölt és megválasztott parancsnokok vizsgálják meg személyi állományuk összetételét és azoktól vonja [vonják] vissza a Nemzetőrigazolványt, akik erre méltatlanná váltak. Az eddig szervezett Nemzetőr egységeknél találkoztunk olyan jelenséggel, hogy már nem kíván szolgálatot teljesíteni – családi vagy egyéb okok miatt – az ilyen személyeket távolítsák el. Ezen intézkedésünk azért vált szükségessé, hogy biztosítani tudjuk Nemzetőr alegységeink egységét, fegyelmét és egységes fellépését.

4. Intézkedéseink alapján a parancsnokok szervezzék meg alegységeiknél a katonai kiképzést azért, hogy nemzetőreink elsajátítsák azokat az alapvető honvédelmi ismereteket, melyek a szolgálat ellátásához, a hon védelmére feltétlenül szükség van.

5. Elhelyezés és ellátás:

6. GÖCS [Magyar Gördülőcsapágy Művek], elhelyezése: a készülségi csoport részére Hajnal u. 2. sz. alatti GÖCS kultúrotthonban, pihenőben lévők saját lakásukban. Egyetemisták: készülségi csoportok és pihenők az Internátusban, szervezzék meg, hogy a pihenők felé a gyors értesítés, riasztás biztosítva legyen. Járműjavító és önként jelentkezettek csoportja: a „Pavilon” lakatanyában történik a készülségi csoport részére, a nem készülségi csoport lakásukon. Katonák, rendőrök saját körleteikben – lakatanyák és főosztály valamint őrsők. Ebédet biztosítunk a készülségi csoportok és a szolgálatot teljesítők részére a

már katonai szolgálatot teljesített, fegyverrel bánni tudók kerüljenek az új szervezetbe. A nemzetőrség első és egyben utolsó parancsa felvázolta a működés kereteit, kijelölte a körleteket, és megtörtént az önként jelentkezők felfegyverzése is. A KLTE, a mezőgazdasági akadémia, a MÁV Járműjavító Vállalat, valamint a Magyar Gördülőcsapágy Művek munkásszállója voltak az egyes nemzetőr-századok bázisai. Az üzemekben már működő üzemőrségek is betagozódtak a nemzetőrség soraiba.¹¹⁶

A nemzetőrség szervezése és tevékenysége a megyében

A falvakban és a kisvárosokban a bizottmányok mindenütt rendbiztosítási feladattal szervezték meg a nemzetőrséget. Egy rendőri kimutatás szerint a megyei nemzetőrök száma meghaladta az 1500 főt. Felfegyverzésüket a katonai alakulatok biztosították, szakszerűen, átadás-átvételi bizonylattal. A nemzetőrségnek nagy szerepe volt abban, hogy a forradalom napjaiban nem érte sérelem az emberek magántulajdonát, értékeit. A funkcionáriusok letartóztatására csak elvétve került sor.

Garab Imre elképzelése az volt, hogy katonaviselt emberekből álló sorozóbizottság válassza ki a jelentkezőket. Az október 27-én megkezdett szervezés 29-től kapott igazán lendületet. Az üzemőrségeket is ellátták fegyverekkel. Az egyetemi nemzetőrség 250 fős egységének megszervezését, amit az ifjúság diákvezére, Dede László szorgalmazott, az egyetemi katonai tanszék vállalta. A nemzetőrség teljes felfegyverzése november 1-3. között valósult meg. A dokumentumok szerint Debrecenben 560 puskát, géppisztolyt és golyószórót, valamint fegyverenként 20-30 lőszerrel adták át az üzem-, illetve a nemzetőrség szervezői számára, írásban pontosan rögzítve a fegyverek átadás-átvételét. A lőszer mennyisége nyilvánvalóan nagyobb volt, hiszen a sorozatlövő fegyverekhez 20-30 lőszer nem lett volna elegendő. A

„Pavilon” laktanyában. *A Járműjavító önkéntes készülségi csoportjának napi 3-szori étkezést biztosítunk. Katonák és rendőrök étkezését alakulatai[k] biztosítsa [biztosítsák].*

7. *A rendőrség parancsnoksága mutassa be azt a tervet, amelyben megszervezte a város rendészeti ellenőrzését.*”

¹¹⁶ FILEP 2000: 59. A nemzetőrség szervezése

fennmaradt dokumentumok alapján mintegy 65-70 üzem nemzetőrsége kapott fegyvereket.

A nemzetőrség századokba szerveződött. Az egyetemi századnak 150, a Gördülőcsapágygyár munkásszállóján és a „Pavilon” laktanyában szerveződő századoknak 90-90 felfegyverzett tagja volt.

A községek forradalmi bizottmányai magalakulásuk után legfontosabb feladatuknak a rend és a nyugalom biztosítása érdekében a nemzetőrség megszervezését tekintették. Minden településen önálló egységet szerveztek. A kézfegyvereket részben a rendőrségtől, kisebb katonai egységektől, majd október végén már szervezeten a megyei forradalmi bizottmánytól kapták.¹⁶

Epilógus

November 3-án reggelre a szovjet hadsereg alakulatai körülférték Debrecent. Senki sem hagyhatta el a várost, s csak igazoltatást követően lehetett bejutni. Az esti órákban már egyértelmű volt, hogy megindul a támadás. A katonák úgy döntöttek, nem vállalják a reménytelen harcot. Garab Imre szavai szerint: „*ha megindulnak, térdre, imához!*” November 4-én hajnalban két laktanyát támadtak meg a szovjetek minden előzetes felszólítás nélkül. A Kossuth laktanyát tankágyúkkal lötték, öt katona vesztette életét,¹¹⁷ többen közülük körleteikben aludtak. A sebesültek száma meghaladta a húszat. Debrecenben katonai ellenállásra nem került sor, ennek ellenére a beérkező harckocsik – nem tudni, milyen okból – elkezdtek lőni a főposta épületét, súlyos károkat okozva, s számos civil áldozatot hagyva maguk után.¹¹⁸

A forradalomban vezető szerepet játszó tisztek közül a többi közt Garab Imre, Csorba László, Nagy Ferenc, Boér Lajos, és Hegyesi Sándor kapott több évi börtönbüntetést. Később valamennyien kiszabadultak az amnesztia során.

¹¹⁷ Pataki Sándor, Bujdosó György, Kujbus János, Bartalis Sándor, Somogyi Imre

¹¹⁸ ÁBTL V-15370 A megyei monográfia valamennyi település esetében külön fejezetben foglalkozik a nemzetőrséggel. Rögzíti a nemzetőrök nevét, foglalkozását, szerepét, tetteit. Az összlétszám eszerint 1333 fő volt.

A nemzetőrség ugyan nem vett részt fegyveres konfliktusban, de fontos szerepet vállalt az államvédelmi állomány leszerelésében. Néhány községben a nemzetőrök részt vettek a gyűlölt párttitkárok, tanácselnökök, begyűjtési felelősök őrizetbe vételében, s kísérték élelmiszerszállító teherautókat is Budapestre. Hajdú-Bihar megyében még erősen éltek az 1848-49-es nemzetőr hagyományok, nem véletlen a nemzetőrség gyors megalakulása és szerveződése.

A nemzetőrök nagy része elkerülte a jogi megtorlást, keveseket állítottak bíróság elé, de az internáltak között szép számmal voltak. Többeket elbocsátották munkahelyükről, és sokáig szerepeltek a belső elhárítás a III/III-as osztálya megfigyelési listáin. Az egyetemi nemzetőr század parancsnokait egyetemi fegyelmmel sújtották.¹¹⁹

¹¹⁹ ÁBTL V-15370 Az 1956-os forradalom résztvevőit a rendszerváltozásig figyelték, volt operatív kartonjuk, sokukra figyelő dossziét nyitottak. Megbélyegzett emberek voltak.

NEMZETŐRÖK VESZPRÉM MEGYÉBEN 1956-BAN

A nemzetőrség fogalma éppolyan elválaszthatatlanul hozzákapcsolódott az 1956-os forradalomhoz, mint az 1848-1849-es történésekhez, nem véletlenül, hiszen kétségkívül a forradalom egyik legfontosabb intézménye volt.¹²⁰ Az 1956-ban létrejött intézmény ugyan alapvetően különbözött az elődtől, mindenekelőtt megalakulásának körülményeit, feladatait és tevékenységét tekintve, ugyanakkor a gondolat, az eszme vitathatatlanul közös. Tanulmányomban a Veszprém megyében 1956-ban létrejött nemzetőrségek működésének sajátosságait mutatom be különös tekintettel megalakulásuk körülményeire, a felszerelés és a fegyverzet forrásaira, a forradalom alatt vállalt feladataikra, illetve megkísérlek választ adni arra a kérdésre is, miszerint sor került-e az egységek karhatalmi célú alkalmazására.

A forradalom Veszprém megyei eseményeit számos munka feldolgozta, időben az elsők egyike az ún. fehér könyv,¹²¹ amely a kádári propaganda terméke. A munkás-parasztinak mondott kormány szemlélete egészen a kádári korszak végéig egyeduralkodó volt az eseményekről készült későbbi művekben¹²² is.¹²³ Nem kétséges, hogy ezek a munkák inkább

¹²⁰ HORVÁTH Miklós: Az új karhatalom, a Nemzetőrség megalakításának körülményei. In: GAGANETZ Péter – GALAMBOS István (szerk.): *A vidék forradalma 1956*. Budapest (Történelmi Ismeretterjesztő Társulat) 2012. [továbbiakban: HORVÁTH 2012]

¹²¹ *Fehér könyv az ellenforradalom Veszprém megyei ténykedéséről*. Veszprém (MSZMP Veszprém megyei Bizottság Agitációs és Propaganda Osztálya) 1957.

¹²² A teljesség igénye nélkül: BAKOS Miklós: Szocialista rendünk elleni támadás és az azt követő konszolidáció kibontakozása Várpalotán. In: BEREZ János: *A szocializmus megvédése és megújulása hazánkban*. Budapest (Reflektor) 1986.; BESZTERI Béla (szerk.): *Veszprém megyei önálló tanulók dolgozatai*. Veszprém (MSZMP Központi Bizottsága) 1984.; GYÖRI Imréné – FALUS Róbert (szerk.): *Vádirat: az ellenforradalom Veszprém megyében*. Budapest (Kossuth) 1957.; NÉMETH József: Egy volt karhatalmista visszaemlékezése az ellenforradalomra és a konszolidációra Veszprém megyében. In: *A szocializmus megvédése és megújulása hazánkban*. Budapest (Gondolat) 1960. 64-67.; SZUCSIK István: Harc az ellenforradalom ellen, a szocialista konszolidációért Veszprémben. In: *Veszprém megyei honismereti tanulmányok 9*. Veszprém (Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Veszprém Megyei Szervezete – Hazafias Népfront Veszprém Megyei Bizottsága – Veszprém Megyei Tanács VB Művelődési Osztálya) 1983. 141-168.

¹²³ Akad köztük olyan alkotás is, melyet jelen sorok szerzője sem láthatott, a szerző ugyanis már nem járult hozzá a megtekintéséhez. KOLMAN Ferenc: *Ellenforradalom Várpalotán*. Kézirat. 1984.

szolgálták a szovjet beavatkozás és a kádári lépések igazolását, mint az események és azok indítékainak hiteles feltárását. A rendszerváltást követően született munkák közül a megyében működő nemzetőrsek tekintetében is kiemelkedik a megyeszékhely történetét összefoglaló – és számos más településen történeteket megemlítő – monográfia,¹²⁴ ugyanakkor az egyes településeken történekről is készültek önálló kötetek,¹²⁵ visszaemlékezés gyűjtemények,¹²⁶ könyvrészletek,¹²⁷ illetve folyóirat cikkek,¹²⁸ továbbá a forradalom alakjairól szóló könyvek,¹²⁹ tanulmányok. A megyei nemzetőrökre vonatkozóan számos levéltár őriz iratokat, mindenekelőtt természetesen a megyei levéltár¹³⁰, ám a Hadtörténelmi Levéltár¹³¹, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, továbbá az országos levéltár¹³². A veszprémi nemzetőrseg megalakulásának körülményeit talán legrészletesebben a Bruszniai-per¹³³ iratai tartalmazzák.

A kádári propaganda tagadni igyekezett a nemzetőrsek spontán szerveződését, sőt megkísérelte összekapcsolni a szervezetet a Köztársaság téri pártház ostromával, illetve az oda vizionált eseményekkel.¹³⁴ „*Közben pedig teljes erővel készültek a Nemzetőrseg főbb osztagai a Köztársaság téri*

¹²⁴ MÉSZÁROS Gyula: *Forradalom és szabadságharc Veszprémben 1956*. Művészetek Háza, Veszprém, 2001.

¹²⁵ HANGODI László: *"Emlék leszünk. Gyertya és ünnep": Tapolca 1956*. Tapolca (Tapolcai Városszépítő Egyesület) 2007.; MÉSZÁROS Gyula: *Az 1956-os forradalom eseményei Pápán és környékén*. Pápa (Jókai Mór Városi Könyvtár) 2004.; NAGY Alajos: *Ajka 1956*. Budaörs (Ékes József) 2004.

¹²⁶ FAKÁSZ Tibor (szerk.): *Némák szóra kelnek. Várpalotai emlékkönyv*. Várpalota (Fakász Tibor) 1993. [továbbiakban: FAKÁSZ 1993]

¹²⁷ A többi között: GALAMBOS István: Adalékok az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai történéseihez. In: HORVÁTH 2012: 37-66.

¹²⁸ MÉSZÁROS Gyula: Várpalota 1956 októberében. *Közép-Dunántúli Napló* 1993. április 13-április 29.; PÁHI László: Fűzfőgyártelep 1956. *Balatonfüzűi Hírlap* 2001. december 6. [továbbiakban: PÁHI 2001]

¹²⁹ KAHLER Frigyes: *A Bruszniai per: emberi sorsok a politikai megtorlás idején*. Szentendre (Kairosz) 2001² [továbbiakban: KAHLER 2001]; SEBŐ József: *Moira: Bruszniai Árpád élete és kora*. Szentendre (Kairosz) 2002.

¹³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára [továbbiakban: VeML]

¹³¹ HL 1956-os gyűjtemény 6. ö. e.

¹³² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [továbbiakban: OL]

¹³³ ÁBTL V-144203; ÁBTL V-144203/1; ÁBTL V-144203/2; A témáról bővebben: KAHLER 2001

¹³⁴ A Köztársaság téri eseményekről bővebben ld. TULIPÁN Éva: *Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban*. Budapest (Argumentum) 2012.

*pártbizottság elfoglalására... [Az ostrom után] Most már kibontakozhatott a Nemzetőrség, mint a születőben levő új államhatalom fegyveres testülete. Ez az egyik legfontosabb biztosítéka annak, hogy a már megalakult és az újonnan létrejövő és megerősödő bizottságok és tanácsok, mint államhatalmi intézmények működjenek.*¹³⁵ A forradalmi események, a nemzetőrségek működése Veszprém megyében is cáfolatát nyújtja ennek a kádári mítosznak, amely a forradalom intézményeinek talán egyik legfontosabb jellemzőjét tagadja, az önszerveződést. A megyeszerte megalakult nemzetőrségek ugyanis már október 30-a előtt is jellemzően a helyi nemzeti bizottságok vagy tanácsok fegyveres testületeként működtek.

A nemzetőrség, a nemzetőr fogalmának meghatározása 1956-ban nem olyan egyértelmű, mint az 1848-as előd, elődök esetében, ahol jogszabály biztosította ennek kereteit.¹³⁶ Nyilvánvalóan nem minden, civilekből alakult fegyveres csoportot tekinthetünk nemzetőrségnek. Irányadó lehet egy csoport esetében az önelnevezés,¹³⁷ valamint a kutató támaszkodhat az államvédelem vagy a néphadsereg iratainak későbbi minősítéseire is, mivel az állambiztonság által nyilvántartott négy, ellenforradalminak minősített tevékenység egyike a „Nemzetőrség tagja” volt.¹³⁸ Semmiképpen sem sorolhatjuk a nemzetőrségek közé az MDP október 23-áról 24-re virradó éjjel létrejött Katonai Bizottsága utasítására létrehozott ún. „munkáscsapatokat”, bár a részükre kiszállított fegyverek hozzájárulhattak a későbbi nemzetőr alakulatok felfegyverzéséhez.¹³⁹ Október 24-én a várpalotai pártbizottság megbízást kapott a megyei pártbizottságtól, hogy fegyverezzen fel 300 megbízható kommunisztát, és azokat – ha szükségessé válik – küldje

¹³⁵ HOLLÓS Ervin – LAJTAI Vera: *Dramai napok 1956. október 23 – november 4.* Budapest (Kossuth) 1986. 175., 191.

¹³⁶ Bővebben ld. URBÁN Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán.* Budapest (Akadémiai) 1973.; HERMANN Róbert: *A nemzetőrség és a honvédség.* Budapest (Magyar Honvédség Tájékoztatói és Médiaközpont) 1998.; KEDVES Gyula: *Nemzetőrség 1848-1849-ben.* In: BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): *„A néppel tűzön-vízen át” Nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről, 2011.* Budapest (Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa) 2011. 16-25.

¹³⁷ ÁBTL V-144203

¹³⁸ ÁBTL V-150379

¹³⁹ HORVÁTH 2003: 256.

Veszprémbe. A „munkáscsapatok” szervezését Mikojan¹⁴⁰ is szorgalmazta,¹⁴¹ ám Várpalotán – ahogy a megyében sehol – nem sikerült a tervet végrehajtani, mivel a felhívásra csak 50-60 „hű kommunista” jelentkezett és csak 25-30 vett át fegyvert.¹⁴² A központi utasításra létrejött fegyveres munkás csoportok között azonban akadtak olyanok, amelyeknek későbbi tevékenysége, az üzem vagyoni biztonságának garantálása, egybeesett a később létrejövő nemzetőrségek céljaival, sőt át is alakultak nemzetőrséggé, és „közvetlen környezetükben jelentős szerepet játszottak a közrend fenntartásában.”¹⁴³ A Veszprémmegyei Népiújság október 28-ai száma adott hírt arról, hogy 24-én éjjel a fűzfői ipartelepek üzemei – a festékgyár, a papírgyár és a Nitrokémia – ún. „munkásőrséget” hoztak létre,¹⁴⁴ ugyanakkor ennek tevékenysége valóban a rend fenntartására, a gyár őrzésére irányult. Ennek ellenére a belső őrség két tagját is hátrakötött kézzel, fejbe löve egy szovjet tehergépkocsin látták november 4-én.¹⁴⁵ Az 1956-ban létrejött nemzetőrség szervezése Veszprém megyében alapvetően különbözött az 1848-astól, ugyanis nem központi – országos vagy megyei – irányítással történt, hanem helyi önszerveződés révén jött létre. Mind a rendőrség, mind a néphadsereg részéről történtek kísérletek a már létrejött fegyveres csoportok integrálására, illetve esetlegesen új egységek létrehozására,¹⁴⁶ ugyanakkor ezek a központi kezdeményezések a Veszprém megyében működő nemzetőrségekre nem gyakoroltak különösebb hatást.

A megyében a 26-án megalakult Veszprém megye és város Nemzeti Forradalmi Tanácsa „követeléseknek” nevezett hat programpontja közül az

¹⁴⁰ Mikojan és Szuszlov 1956. október 24. és 31. között az SZKP Központi Bizottság Elnökségének tagjaiként, tartózkodott Magyarországon tanácsadóként. SZEREDA, Vjacseszlav – SZTIKALIN, Alekszandr: *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából.* Budapest (Móra Ferenc) 1993. [továbbiakban: SZEREDA – SZTIKALIN 1993] 105.

¹⁴¹ SZEREDA – SZTIKALIN 1993: 103.

¹⁴² VeML XXV.151. B.428/1957/46 Rezi József és társai pere. Szekeres Mihály tanúvallomása

¹⁴³ HORVÁTH 2003: 256.

¹⁴⁴ *Veszprémmegyei Népiújság* 1956. október 27.

¹⁴⁵ PÁHI 2001

¹⁴⁶ A témáról bővebben: HORVÁTH 2003: 255-360.

utolsó a város biztonságának, a közrendnek és az ellátás biztonságának biztosításáról rendelkezik.¹⁴⁷ Ezzel a nemzeti forradalmi tanács meghatározta az október 26-tól szervezett nemzetőrség legfontosabb feladatait. A veszprémi egyetemisták egy része már 24-étől folyamatosan fegyvereket követelt, mivel harcoló egységet akartak a fővárosba küldeni a forradalmárok támogatására. A nemzetőrség,¹⁴⁸ melyet az iratok szerint november 1-jéig névlegesen Bíró Zoltán, majd Földeák János¹⁴⁹ vezetett, elsősorban azonban a megyei nemzeti forradalmi tanács támogatására, a fent említett feladatok ellátására jött létre.

A nemzetőrség személyi állománya részben egyetemistákból állt, talán ennek rovására írható, hogy a hadkiegészítő parancsnokság – amely képviseltette magát a forradalmi tanácsban – igyekezett elkerülni a felfegyverzését. A későbbi állambiztonsági iratokban a nyomozóhatóságok eredetileg október 29-ére tették a veszprémi nemzetőrség megalakulását. Bruszniai Árpád vallomásában 30-áról beszélt: *„Veszprém városban a nemzetőrség megszervezése 1956. maximum október 30-án történt. Megjelent a városi tanács épületében Földeák János, tudomásom szerint egyetemi adjunktus a veszprémi egyetemen. Mielőtt Földeák a tanács épületébe jött volna hozzánk ezt megelőzően egy beszédet tartott az egyetem előtti téren. Az ottani beszédében kihangsúlyozta, hogy a veszprémi ún. »forradalmi tanács« nem felel meg, mert nem szereli fel a nemzetőrséget. Földeák kb. 30-40 emberrel jött fel a városi tanács elnöki irodájába, ahol én tartózkodtam több tanácstag jelenlétében. Földeák az iroda helyiségben izgató támadó jellegű szavakat használt felénk, főleg személyem felé, mivel én szembeszálltam vele a nemzetőrség megalakítása ellen. Vitatkozás közben szólásra emelkedett Sántha Károly alezredes a volt Veszprém városi [had]kieg[észítő] parancsnoka, elővett a zsebéből egy papírost és arról bejelentette, hogy szerveztek, illetve alakítottak egy »helyőrségi katonai tanácsot, forradalmi.« Sántha Károly bejelentette ekkor azt is a jelenlévők előtt, hogy felsőbb*

¹⁴⁷ *Veszprémmegyei Népiújság* 1956. október 27.

¹⁴⁸ HEGEDŰS B. András (szerk.): *1956 kézikönyve I.* Budapest (1956-os Intézet) 1996. [továbbiakban: HEGEDŰS 1996] 110.

¹⁴⁹ ÁBTL V-144203

*utasítás nélkül is hajlandó támogatni a forradalmat. Majd utasítást adott az ott jelenlévő Kis Gaál sz[áza]d[o]snaak arra vonatkozóan, hogy alakítsa meg a nemzetőrséget és azt fegyverezze fel.*¹⁵⁰

A veszprémi nemzetőrség szervezése tehát több szálon indult el, de a nemzetőrök csak október 30-án, majd 31-én és november 2-án jutottak jelentősebb mennyiségű fegyverhez. A 15. Honi Légvédelmi Tüzérhadosztály iratai szerint: *„A fegyverszerzési követelést sajnos csak részben sikerült megakadályozni, mert október 31-én – amikor felsőbb parancsra egy diák és egy munkás nemzetőr századot kezdett a Forradalmi Tanács felfegyverezni – már illetéktelen kezekbe száz számra kerültek fegyverek*”¹⁵¹

A megyében az egyik legkorábbi nemzetőrség október 26-án, Várpalotán alakult meg, melyről a Veszprémmegyei Népújság a következőképpen számolt be: *„A rend biztosítására megszervezték a forradalmi őrségeket, amelyeknek tagjait kék karszalaggal látták el. A rendőrség a Forradalmi Tanács őrségével együtt biztosítja a rendet.*”¹⁵² Október 26-án délután a várpalotai pártház elfoglalásakor – miután az őrség parancsnoka a tömegbe lőtt –, majd később a rendőrségtől, illetve az üzemektől jelentős mennyiségű fegyver jutott a forradalmárok kezébe. A rendőrség parancsnoka, Böhm százados vegyes, forradalmárokból és rendőrökből álló járőröket küldött ki,¹⁵³ melyek közül a Veszprém irányába küldöttet áthaladó szovjet gépkocsikról tűz alá vették. Mivel egy áthaladó szovjet gépkocsi a délután folyamán már adott le lövéseket, a forradalmárok ekkora barikádokat emeltek a 8-as főúton, és a pártházból szervezett gépfegyverrel, kézigranátokkal, illetve kézfegyverekkel tüzelőállást foglaltak el az út mentén. A lövéseket leadó szovjet tehergépkocsikat így már felkészülten várták és kilőtték, illetve kézigranátokkal felrobbantották.¹⁵⁴ A harcban résztvevő forradalmárok és a későbbi nemzetőrök között volt személyi átfedés, ugyanakkor a nemzetőrséget a Palota Szállóban csak 26-án

¹⁵⁰ ÁBTL V-144203

¹⁵¹ HL 1956-os gyűjtemény 4. d. 34. ö. e. 429.

¹⁵² *Veszprémmegyei Népújság* 1956. október 28.

¹⁵³ ÁBTL V-144206

¹⁵⁴ HL Győri Katonai Bíróság iratai B.07/1957. Berta József és társainak pere

éjjel alakították meg, parancsnokának először Rezi Józsefet,¹⁵⁵ majd később Szakács Károlyt választották. A nemzetőrség tagjai olyan katonaviselt civilek lehettek, akik vállalták a szolgálatot és nem merült fel velük kapcsolatban erkölcsi kifogás. A várpalotai nemzetőrség elsősorban a közrend fenntartására jött létre, amelyet a város területén és környékén végzett járőrszolgálatl látott el.

A forradalom napjaiban megyeszerte sorra jöttek létre a nemzetőrsegek,¹⁵⁶ amiket néhány napos működésük alatt többször is átszerveztek. Személyi állományuk a legtöbb helyen a katonaviselt, büntetlen előéletű civilekből,¹⁵⁷ felszerelésük és fegyverzetük pedig a fegyveres erőktől származó, illetve az objektumok védelmére vagy a tervezett munkásosztagok részére kiszállított fegyverekből állt. Várpalotán a cseri bányász-katonák bázisának teljes eszközállománya a nemzetőrség birtokába került.¹⁵⁸ Keszthelyen november 1-jén 300 nemzetőrt fegyvereztek fel a néphadsereg raktárából.¹⁵⁹ Egységes egyenruha nem készült, ugyanakkor a nemzetőröket megkülönböztető jelzésekkel, nemzetiszín vagy – Várpalotán, ahol a boltokból valamennyi nemzetiszín szalag elfogyott¹⁶⁰ – kék karszalaggal, és több helyen nemzetőr igazolvánnyal is ellátták. A megyében karhatalmi feladatokra is alkalmazták a nemzetőrséget, a várpalotai nemzetőrök államvédelméseket és pártfunkcionáriusokat hallgattak ki, illetve kísérték – a népharag elől menekítve őket – a veszprémi börtönbe.¹⁶¹ A nemzetőrsegek megyeszerte alárendelték magukat a helyi nemzeti tanácsoknak, ilyen értelemben tehát valóban a forradalom fegyveres testületének vagy karhatalmának tekinthetők. Brusznai Árpád, és a Honvédelmi Minisztérium képviselője, Kána Lőrinc vezérőrnagy tárgyalásának eredményeképp

¹⁵⁵ ÁBTL V-144261

¹⁵⁶ Október 28-án Balatonyörökön, október 30-án Sümegen, október 31-én Keszthelyen stb. ÁBTL V-150379

¹⁵⁷ VeML XXV.151. 23. csomó 428/1957.

¹⁵⁸ A bányász-katonák közül többen csatlakoztak a forradalomhoz. FAKÁSZ 1993: 30.

¹⁵⁹ HEGEDŰS 1996: 135-211.

¹⁶⁰ VeML XXV.151. 23. csomó 428/1957.

¹⁶¹ ÁBTL O-11737/1.; VeML XXV.151.

november 2-án új lendületet vett a veszprémi nemzetőrség szervezése, megkapták a helyőrségben tárolt zárolt fegyvereket.¹⁶²

A megyei fehér könyv ellenséges kategóriába sorolt nemzetőreinek létszáma¹⁶³											
járások	honvédtiszt	csend-őr	"SS"	besúgó	huligán	tőkés	arisztokrata	földbirtokos	kulák	nyilas	összesen
Veszprém	7	6					2	1	6		22
Zirc		1							3		4
Pápa	2	4			25				32		63
Devecser	2	15	6		19				13	2	57
Sümeg	5	14			1						20
Keszthely	3	2			8			1	13	1	28
Tapolca					2				16		18
összesen	19	42	6		55		2	2	83	3	212

November 4-én a nemzetőrsek jellemzően letették a fegyvert, ugyanakkor a szovjet katonai beavatkozást követő napokban a harcokkal párhuzamosan a forradalmárok, a nemzetőrök több helyen – így Tapolcán¹⁶⁴ és Várpalotán¹⁶⁵ is – igyekeztek biztosítani a fegyveres harc folytatásának a feltételeit, így nagy mennyiségű fegyvert, lőszert rejtettek el. Várpalota ugyan a szovjet felvonulási útvonalak mentén feküdt, a laktanyát mégis csak november 6-én szállták meg, ekkor üzték el onnan a nemzetőrséget is.

A forradalom szerveiben, különösen a nemzetőrségben való részvétel

¹⁶² ÁBTL V-144203

¹⁶³ ÁBTL V-150379 Veszprém megyei monográfia. Eszerint a veszprémi járásban 22 főről tudtak, holott csak a járáshoz tartozó Várpalotán 101 személyt tartottak nyilván ugyanezek a szervek nemzetőrként.

¹⁶⁴ HEGEDŰS 1996: 219.

¹⁶⁵ ÁBTL V-142168/a

már önmagában is komoly vádnak számított¹⁶⁶ a hatóságok szemében. A nemzetőrség tevékenységének megítélése a kádári propagandamunkákban szükségszerűen negatív. Az október 25-én és 26-án sorra megalakult megyei, városi és falusi forradalmi bizottmányok, nemzetőrsek révén a forradalom néhány nap alatt lebontotta a kommunista diktatúra államigazgatását és megszervezte sajátját. A forradalmárok követelései országszerte hasonlóak voltak, a szovjet csapatok kivonulását, új választásokat, demokráciát, a politikai foglyok szabadon bocsátását, a beszolgáltatás eltörlését akarták elérni. Az események forgatókönyve is hasonló volt az egyes településeken: tüntetés, beszédek, majd a diktatúra jelképeinek (Sztálin-képek, vörös csillagok, szovjet emlékművek) megsemmisítése, a nemzeti jelképek tiszteletének helyreállítása a káder-anyag utáni kutatás, a forradalmi bizottság megalakulása, amely átvette a hatalmat a helyi tanácstól, majd a nemzetőrség létrehozása a közbiztonság fenntartása érdekében. A forradalmi tanácsot és a nemzetőrséget a peranyagokban és a néphadseregben készült csapatjelentésekben is igyekeztek úgy feltüntetni, mint valami kaotikus intézményt, amely csak zűrzavart és kárt okozott vagy bűncselekmények elkövetéséhez nyújtott segédkezet,¹⁶⁷ holott „kézzelfoghatóan bizonyítható számos ügyben, hogy a munkástanácsok és a nemzetőrség vezetői igyekeznek meggátolni az önbíráskodásokat. Később ezért többen hosszú börtönökkel fizetnek.”¹⁶⁸

¹⁶⁶ A teljesség igénye nélkül: ÁBTL O-12803 Bozsó Károllyal kapcsolatos vádak; ÁBTL O-11737/1-4 Bozsó Józseffel kapcsolatos vádak; VeML XXV.151. 356/1957 Viczina (Völgyi) József esetében is ugyanez az egyik legfőbb vád.

¹⁶⁷ A többi között az államvédelem munkatársainak „törvénytelen” kihallgatását és Veszprémbe kísérését bűncselekményként rótták Bozsó József terhére. ÁBTL O-11737/1.

¹⁶⁸ KAHLER Frigyes: *Joghalál Magyarországon*. Budapest (Zrínyi) 1993. 20.

NEMZETŐRÖK KOMÁROM MEGYÉBEN 1956-BAN

Rövid tanulmányomban a nemzetőrség Komárom megyei megalakulását és tevékenységét kívánom összefoglalni, kiemelve a helyi sajátosságokat és az országos tendenciáktól eltérő jelenségeket.¹⁶⁹ Ezeket előzetesen a következőkben lehet összefoglalni:

1. Komárom megye, bár stratégiai fontosságú volt a szénbányászat miatt, kiesett a szovjet hadsereg fő csapásirányából és felvonulási útvonalaiból.

2. Emiatt sem a forradalom napjaiban, sem a november 4-i második szovjet intervenciót követően nem került sor komolyabb fegyveres összetűzésre a nemzetőrök és a szovjet erők között.

3. A megyében a tiltakozások és a fegyveres összetűzések dinamikáját a bányászsztrájk szabta meg, a konfliktusokban pedig már csak az addigra szétoszlott nemzetőrség fegyverei kaptak szerepet.

4. Egyes elszigetelt térségben, mint például a dorogi járás, átnevezett nemzetőr csoportok tartották fenn a közrendet (a karhatalom helyett) november második felében is.

Az 1956. október-decemberi történések megértéséhez szükséges néhány alapinformáció a megye korabeli közállapotáról. Komárom már az 1950-es évek közepén az ország egyik legiparosodottabb megyéjének számított, barnaköszén-bányászata az ország széntermelésének több mint 20%-át biztosította. A megye két meghatározó vállalata a Tatabányai és a Dorogi Szénbányászati Tröszt voltak, 10–10 ezer főt meghaladó foglalkoztatotti létszámmal. Saját régiójában mindkét tröszt meghatározó és irányadó

¹⁶⁹ A megye 1956-os eseményeiről két, egymást részben átfedő tanulmányom is megjelent: Komárom megye. In: SZAKOLCZAI Attila (szerk.): *A vidék forradalma 1956. II. kötet*. Budapest (1956-os Intézet) 2006. [továbbiakban: GERMUSKA 2006a] 211–256.; illetve: Komárom megye bányászai az 1956-os forradalomban. In: BIRCHER Erzsébet – SCHULLER Balázs (szerk.): *Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója tiszteletére*. (Központi Bányászati Múzeum Közleményei 5.) Sopron (Központi Bányászati Múzeum Alapítvány) 2006. [továbbiakban: GERMUSKA 2006b] 73–115.

szerepet játszott, és a többi – legfeljebb 1500–2000 fős munkáslétszámot elérő – vállalat számára is orientáló szereppel bírtak. Kiemelt fejlesztését is a szénbányászatnak köszönhető a két szocialista város – Tatabánya és Oroszlány, ahová sok ezer új munkavállaló érkezett, erőteljesen próbára téve a megye és a két város humán infrastruktúráját.¹⁷⁰

Az erőszakszervezetek közül a Magyar Néphadsereg erői meglehetősen egyenetlenül voltak elhelyezve a megye területén. Esztergomból az 1950-es évek elejétől szinte garnizonvárost csináltak, 1956 őszén a 7. gépesített hadosztály törzse volt elhelyezve a főszékesegyház melletti szemináriumi épületben. A hadosztály parancsnoka Mecseri János ezredes volt. A hadosztály kötelékébe tartozó egységek közül Esztergomban és Esztergom-Táborban (ma: Esztergom-Kertváros) helyezték el a 34. tüzérezredet, a 33. harckocsiezredet, az 51. légvédelmi tüzérosztályt, a 93. híradózászlóaljot, a 117. harckocsi tiszthelyettesi iskolát és a 104. harckocsi javító zászlóaljot.

A megyeszékhelyen nem volt helyőrségi laktanya, csak a Hunyadi János Lövész Tiszti Továbbképző Iskola. Ennek állandó oktatói–tishti állománya 58 fő, hallgatói állománya 140 fő volt 1956 tavaszán.¹⁷¹ Október 23-a után a tiszti iskolán 25-30 tisztt, és közel ugyanannyi honvéd állomásozott. Tóth József honvéd ezredes, a tiszti iskola parancsnoka, 60 fő erősítést kért, és kapott a baji laktanyából; így összesen 100-120 katonával rendelkeztek.

Tatán működött a Dózsa Lövész- és Páncélos Tiszti Iskola, parancsnoka Lázár Tivadar honvéd ezredes volt. A városhoz közeli Baj községben állomásozott a 31. nehézharckocsi-rohamlöveg ezred, amely éppen átszervezés alatt állt, s közvetlenül a 6. hadtestparancsnokság alárendeltségébe tartozott. A harckocsiezred állományából október végéig különböző egységek megerősítése céljából Székesfehérvárra, Győrbe és

¹⁷⁰ Ld. részletesen GERMUSKA Pál: *Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok*. Budapest (1956-os Intézet) 2004.

¹⁷¹ HL MN 1956/T. Katonai Tanintézetek Csoportfőnöksége 32. d. 2. ö. e. 503.

Budapestre irányították át harckocsikat, amelyek nem is tértek vissza november 4-éig.¹⁷²

Oroszlányban és a kisebb településeken egyáltalán nem volt katonaság.

A néphadsereg fegyver nélküli szolgálatot ellátói egységei (az ún. Katonai Műszaki Kisegítő Alakulatok, KMKA) közül a megyében állomásozott a 4. önálló bányász zászlóalj – Tatán, a 6. önálló bányász zászlóalj – Dorogon, valamint a 7. önálló bányász zászlóalj – Sárísáp-Annayölgyben.¹⁷³

A BM alárendeltségében 1953 júliusában állították fel az egységes megyei BM főosztályt, amelynek felügyelete alá került a rendőri szerveken kívül a tűzoltóság, a büntetés-végrehajtás és az államvédelem.¹⁷⁴ A BM központi adatai szerint 1956-ban 236 rendőr és 81 államvédelmi beosztott teljesített szolgálatot a főosztálynál.¹⁷⁵ A főosztály vezetője ekkor Tóth Károly rendőr alezredes volt. Tatabányán az állomány kb. egynegyede teljesített szolgálatot.

A BM Határőrségnek szerény létszámú alegységei állomásoztak Komárom városában, Dunaalmáson és más Duna-parti községekben, a Belső Karhatalomnak pedig nem voltak erői a megyében.

A Szovjet Hadsereg erőiből Komáromban állomásoztak csapatok: a 20. pontonos hidász ezred,¹⁷⁶ valamint már ekkor lőszerraktárként funkcionált a monostori erőd.

1956 őszén Komárom megyében korántsem indult a fővárosi vagy az egyetemi városokéhoz hasonló pezsgés a politikai és közéletben. Október 23-a szinte eseménytelenül telt el, Tatabányán például este a Zsdanov

¹⁷² HL 1956-os gyűjtemény 1. d. 25. ö. e. A Dózsa Lövész és Páncélos Tiszti Iskola története. 1956. december 31. 424-483.; és 3. d. 28. ö. e. A 31. tatabányai harckocsiezred története [dátum nélkül] 378-384.

¹⁷³ CSÖNKARÉTI Károly: *Szigorúan titkos dandár (1951–1956)*. Budapest (Zrínyi) 1994. 247.

¹⁷⁴ CSEH János – SZENDREI Géza: *A Komárom Megyei Rendőr-főkapitányság története 1945-től*. 146-147. számú [továbbiakban: sz.] kézirat a Tatabányai Múzeum Irattárában. 1969. 49–50.

¹⁷⁵ HORVÁTH 2003: 32.

¹⁷⁶ HORVÁTH 2003: 465.

Munkásotthonban értelmiségi ankétot tartottak, de a megye első forradalmi megmozdulására a csolnoki rabmunkahelyen került sor – 24-én hajnalban több mint 200 elítélt lent maradt a bányában és napokig sztrájkolt. Az első utcai tüntetés Esztergomban volt, október 25-én este.¹⁷⁷

A néphadsereg erőiből alig maradt a megyében miután október 23-án este az esztergomi 7. gépesített hadosztály egységei közül a fővárosba rendelték a piliscsabai 8. gépesített ezredet, az esztergomi 33. harcokocsiezredet, az 51. légvédelmi tüzérosztályt, valamint a hadosztály híradószázalóját és a 34. tüzérezredet.¹⁷⁸ A tatai Dózsa tiszti iskolát 24-én éjjel 1 órakor riadóztatták, és egy növendékszázad egy géppuskás századdal megerősítve, 3 teherautóval Budapestre indult, ahol a Budai Nagy Antal laktanyában helyezték el őket.¹⁷⁹ Hajnalban a HM¹⁸⁰ megerősített, fokozott szolgálatot rendelt el a Hunyadi tiszti iskola számára is. A BM ugyancsak riadókézsültségbe helyezte a megyei főosztályt.¹⁸¹ A Hunyadiban 25-én estig mintegy 70–80 párttag jelentkezett fegyveres szolgálatra,¹⁸² ám ők a másnapi tüntetések idején szétszéledtek.

Október 26-án a megye szinte minden nagyobb településén forradalmi akciók és tüntetések kezdődtek, egymástól részben függetlenül, részben egymást gerjesztve-segítve. A megyén belüli vonzáskörzeti és regionális kapcsolatok ezeknél a megmozdulásoknál is kirajzolódtak: Esztergom, Dorog és a Duna menti ipari falvak füzére, Almásfüzitő, Komárom és Tata laza kapcsolódása, valamint Tatabánya és bolygóvárosa, Oroszlány összekapcsolódása.

Az esti megmozdulások során Tatabányán a tüntetők kiszabadították a rabmunkahelyeken fogvatartottakat, elfoglalták a BM megyei főosztályt, és

¹⁷⁷ Ld. részletesen: GERMUSKA 2006a

¹⁷⁸ HORVÁTH 2003: 139.

¹⁷⁹ HL 1956-os gyűjtemény 1. d. 25. ő. e. A Dózsa Lövész és Páncélos Tiszti Iskola története. 425.

¹⁸⁰ HM: Honvédelmi Minisztérium

¹⁸¹ ÁBTL V-146060/1 Klébert Márton és társai. Tóth József kihallgatási jkv. 1957. június 3. és Tóth Károly kihallgatási jkv. 1957. június 6.

¹⁸² ÁBTL V-146060/1 Klébert Márton és társai. Tóth József 1957. június 3-i tanúvallomása

elvitték a fegyvereket a Hunyadi tiszti iskolából. Oroszlányban a tüntetők este ugyancsak kiszabadították a rabokat.¹⁸³

Tatán délelőtt kezdődött a tüntetés, délután tüntetők elfoglalták a BM járási osztályát, ahol több áldozattal járó tűzpárbaj is kialakult a Dózsa tiszti iskola tisztjei és a dunaalmási határőrörsről felfegyverkezve visszaérkező fiatalok között. A rendőrséget elfoglaló civilek még az este folyamán megkezdték a nemzetőrség szervezését.¹⁸⁴

Dorogon az éjszaka leálltak a bányüzemek, az esti tüntetésnél a járási rendőrség deklarálta átállását.¹⁸⁵ Kisbéren a főtéri tüntetést követően megalakították az ideiglenes népfront bizottságot, és este Pilbauer László vezetésével megkezdték a nemzetőrség szervezését is.¹⁸⁶

Tatabányán október 27-én délelőtt megkezdték a forradalmi tanács szervezését, az ideiglenes forradalmi testület délután meg is alakult. A nap folyamán Tóth József ezredes felhívást adott ki, miszerint a forradalmi tanács őt bízta meg a közbiztonság fenntartásával, a nemzetőrség felállításával, és a lakosságnál lévő fegyverek összegyűjtésének megszervezésével. Civil részről Szabó Viktor bányász kapott felhatalmazást a nemzetőrség szervezésére. Az első nemzetőregységek Húvös Oszkár irányítása alatt jöttek létre, de róla hamarosan kiderült, hogy 1956 januárjáig államvédelmi hadnagyként a Belső Karhatalomnál szolgált, ezért leváltották, és Szabó Viktor lett a nemzetőrség parancsnoka. A testületnek tartalékos és hivatásos tisztek is tagjai voltak, akik szakmai segítséget nyújtottak a szervezéshez.¹⁸⁷

¹⁸³ Ld. részletesen: GERMUSKA 2006a

¹⁸⁴ FAKÁSZ Tibor: A forradalom tatai krónikája. In: NÉMETHI László (szerk.): *A Forradalom Tatán*. Tata (Tata Város Önkormányzata) 1996. [továbbiakban: FAKÁSZ 1996a] 92–95.

¹⁸⁵ FAKÁSZ Tibor: *A dorogi járás 1956-ban*. (Dorogi Füzetek 23.) Dorog (Dorog Város Barátainak Egyesülete) 2000. [továbbiakban: FAKÁSZ 2000a] 33–35.

¹⁸⁶ FAKÁSZ Tibor (szerk.): *Kisbéri emlékezők*. Kisbér (Kisbér Város Önkormányzata) 1996. [továbbiakban: FAKÁSZ 1996b] 158–159.

¹⁸⁷ ÁBTL V-146060/1 Klébert Márton és társai. Takács Sándor tanúkihallgatási jkv. 1957. január 25. 44.; ÁBTL V-144902/1 Mazalin György és társai. Húvös Oszkár kihallgatási jkv. 185-190.

Oroszlányban ugyancsak megindult az önszerveződés, délben, az iskolában megalakult a városi munkástanács. Megkezdték a nemzetőrség szervezését is.¹⁸⁸

Tatán a Dózsa tiszti iskola vezetői igyekeztek idomulni az új helyzethez: az iskola politikai tisztje, Katona Mihály őrnagy megalakította a katonatanácsot. László János őrnagy, megbízott laktanyaparancsnok Nyíri Imre századosnak adott megbízást, hogy a járasi BM osztályon vegye át az irányítást, és a civilek bevonásával szervezze meg a nemzetőrséget.¹⁸⁹

Október 28-án a megye szinte minden nagyobb településén átvették a hatalmat az új, forradalmi szervezetek. Kisbéren a nemzetőrség mellett a helyi gimnázium negyedik osztályos tanulóiból Fakász Tibor tanár vezetésével megalakult a diákőrség, amely a szétesett rendőrség helyett látta el a közrendvédelmi feladatokat. A diákőrség nemzeti bizottság által kinevezett parancsnoka Urfi Ödön volt.¹⁹⁰

Október utolsó napjaiban megyszerte alakultak az ideiglenes munkástanácsok, és számos helyen újjáválasztották a korábban csak sebtében összeállított községi, városi forradalmi bizottságokat, nemzeti tanácsokat.

Tatabányán október 29-én a Hunyadi tiszti iskolában körletet rendeztek be a nemzetőröknek, akik a katonasággal közösen négy-öt fős csoportokat szervezve őrségeket állítottak a város fontos pontjain. 17 órakor kezdődött a Népházban a nagygyűlés, amelyen előbb egy választmányt alakítottak, majd ennek kebeléből választották meg a Forradalmi Munkás- és Katona Tanácsot. Elnöke Horváth Endre, titkára Klébert Márton, a nemzetőrség parancsnoka pedig Szabó Viktor lett.¹⁹¹

A helyzet normalizálódásának újabb jelenként október 30-án Mecséri János ezredes parancsára a 34. tüzérezred összes rendfenntartó alegysége visszatért laktanyájába (a dorogi erőműben és az esztergomi repülőtéren szolgálatot teljesítők kivételével). Felczán Andor alezredes irányításával folyt

¹⁸⁸ HARASZTI Mihály: Fejezetek Oroszlány történetéből. – Építés, településfejlesztés, művelődés, politika. In: HARASZTI Mihály – KÖBÁNYAI Ferenc – KULCSÁR Emil Miklós: *Fejezetek Oroszlány történetéből*. Oroszlány (Oroszlány Város Önkormányzata) 1994. 49.

¹⁸⁹ FAKÁSZ 1996a: 97–98.

¹⁹⁰ FAKÁSZ 1996b: 160–161.

¹⁹¹ ÁBTL V-146060/1 Klébert Márton és társai. Klébert Márton jkv. 1957. június 26.

az esztergomi és a dorogi járási nemzetőrség szervezése és felszerelése, tapasztalt katonatisztek segítségével.¹⁹² 30-án délután a HM utasítást adott Mecséri ezredesnek, hogy a hadosztály Esztergomban lévő csapatait összevonva vonuljon Budapestre, ahol új feladatot fognak kapni. Mecséri a helyőrség-parancsnoki teendőket Felczán Andor alezredesre bízta, és a fővárosba távozott a hadosztály egységeinek döntő részével.¹⁹³

November 1-jén megkezdődött a rendőrség újjászervezése is. Délután Tóth Károly alezredes a megyei főosztályon 40-50 fő részvételével állományértekezletet tartott, amelyen megválasztották a munkástanácsot. A nap folyamán Tóth József ezredes parancsára 30–30 fővel 3 civil karhatalmi csoportot is szerveztek Tatabányán a közrend fenntartására. A nemzetőröket a volt ÁVH laktanyában helyezték el.¹⁹⁴

November 2-3-án ugyan megieszerte a hétfői (5-i) békés munkakezdésre készült az emberek többsége, a rádióból és más megyékből érkező, mind erőteljesebb szovjet csapatmozgásokról szóló híreket azonban nem lehetett figyelmen kívül hagyni. November 2-án Esztergom Város Nemzeti Tanácsa emiatt meghallgatta Felczán Andor alezredesnek a védelmi előkészületekről szóló jelentését. Felczán úgy ítélte meg, hogy bár egy nagyobb erejű támadás ellen nem tudnának védekezni, „*a város lerohanása ellen védve vagyunk*”. 80 nemzetőr és 14 rendőr látott ekkor el szolgálatot.¹⁹⁵

A megyében nem voltak szembetűnő szovjet csapatmozgások, talán ezért sem zajlottak komolyabb védelmi előkészületek. A 7. gépesített hadosztály hadra fogható részeinek fővárosba rendelésével ráadásul igen

¹⁹² FAKÁSZ Tibor: *Esztergom 1956-os históriája*. Esztergom (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára.) 2000. [továbbiakban: FAKÁSZ 2000b] 85–91. Felczán Andor alezredes egyébként az 5. kecskeméti gépesített hadosztály parancsnoka volt, és csak szabadságon tartózkodott Esztergomban. 26-án jelentkezett Mecsérinél szolgálattételre, majd 27-én a honvédség már őt delegálta a városi nemzeti tanácsba.

¹⁹³ FAKÁSZ 2000b: 103.

¹⁹⁴ ÁBTL V-146060/1 Klébert Márton és társai. Tóth Károly jkv. 1957. augusztus 1.

¹⁹⁵ FAKÁSZ 2000b: 104–105.

szerény katonai erő maradt a térségben, a kb. 700 nemzetőr¹⁹⁶ felszerelése pedig eleve nem volt alkalmas a szovjet gépesített erőkkel való harcra.

November 4-én hajnalban a Szovjet Hadsereg 27. gépesített hadosztálya, amely a magyar–csehszlovák határ lezárását, valamint Komárom, Esztergom és Tatabánya ellenőrzés alá vonását kapta eredetileg feladatul,¹⁹⁷ sajátos taktikához folyamodott. Komárom-Dunaalmás irányából érkezve Tatán jelentős páncélos erőkkel körülzárta a két laktanyát, ám be sem tette a lábát Tatabányára, Oroszlányba és az északkeleti hegyvidékre. A bekerített Dózsa tiszti iskola rövid tárgyalások után, 10 óra körül megadta magát, és a szovjetek megkezdték az állomány lefegyverzését, valamint minden fegyver és lőszer összegyűjtését a laktanya területéről. A baji harckocsiezredet ugyancsak lefegyverezték, a harckocsik lövegárait át kellett szállítaniuk a tiszti iskolára, ahol a szovjet parancsnokság rendezte be székhelyét.¹⁹⁸ Csak a tisztek maradhattak a laktanyákban, a sorállományú légénységet egyszerűen szélnek eresztették.

Tatán Kantár Imre alezredes, mint a forradalmi katonatanács elnöke, szovjet nyomásra berendelte a tiszti iskolára Nyíri Imre százados nemzetőrparancsnokot, akit a laktanyába érve azonnal le is fegyvereztek, majd utasították, hogy nemzetőreit szólítsa fel a fegyverletételre. A tatai fiatalok azonban a leszerelés helyett harcolni akartak, ezért több teherautóval fegyveresen Tatabányára mentek a volt ÁVH laktányához, a nemzetőrök bázisára.¹⁹⁹

Tatabánya lakossága csak a rádióból értesült a szovjet csapatok inváziójáról, és a Kádár-kormány állítólagos szolnoki megalakulásáról. A helyi Bányász rádió kora reggeltől a szovjet csapatokkal szembeni utolsó emberig való kitartásra szólított fel. A felhívásra az ÁVH laktányánál 4-500

¹⁹⁶ A BM 1956 után, két és fél évi nyomozás alapján mintegy 739 nemzetőrrel tett említést Komárom megyéből. ÁBTL V-150372 A Komárom Megyei Főosztály összefoglaló jelentése. 1959. május 25. 1.

¹⁹⁷ KIROV, Alekszandr: Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon 1956. In: HORVÁTH Miklós – GYÖRKEI Jenő (szerk.): *Szovjet katonai intervenció 1956*. Budapest (H&T) 2001² 157.

¹⁹⁸ HL 1956-os gyűjtemény 1. d. 25. ő. e. A Dózsa Lövész és Páncélos Tiszti Iskola története. 1956. december 31. 424-483.

¹⁹⁹ FAKÁSZ 1996a: 106.

fő jelentkezett szolgálatra, akiket Szabó Viktor nemzetőr zászlóaljparancsnokként, Dévényi Béla tartalékos főhadnagy pedig törzsparancsnokként fegyverzett fel. A megyei főosztályról újabb muníciót is hozattak, az ÁVH laktanyához visszatérő teherautón azonban ismeretlen okból felrobbant egy kézigránát – 3 tatai nemzetőrt megölve és többeket megsebesítve a kocsi környékén.²⁰⁰

A tatabányai forradalmi tanács küldöttsége Tatán tárgyalt a szovjet parancsnokkal, aki Tóth József ezredest bízta meg a fegyverek begyűjtésével. Ennek a feladatnak köszönhetően a Hunyadi állományát nem fegyverezték le.²⁰¹ A forradalmi tanács nyugalomra és a fegyverek beszolgáltatására szólító felhívását déltől rendszeres időközökben közölte a Bányász rádió.

Közben néhány katonatiszt közel kétszáz nemzetőrrel a várost övező erdőkbe vonult; a tatabányai vasútállomás közelében lévő felüljárót pedig néhány órán keresztül két páncéltörő ágyú őrizte, amelyeket a Hunyadi laktanyából vontattak ki. A löveget még délután Tóth ezredes visszavitette, és rövidesen megkezdték a szovjetek utasításainak végrehajtását. A nemzetőrcsapat többsége, az újabb hírekről értesülve, a déli órákban a hazatérés mellett döntött.²⁰² A hazatérő nemzetőrök egy része leadta fegyverét a hatóságoknak, de a legtöbben inkább elrejtették azt a városkörnyéki erdőkben, és a Turul-hegy oldalában. A későbbi VI-os bányatelepi őrség fegyverzete is ezekből a készletekből származott.

Az esztergomi és a dorogi nemzeti tanács küldöttsége 4-én reggel átment a 7. gépesített hadosztály parancsnokságára, ahol konzultált a Felczán Andor alezredes vezette forradalmi katonatanáccsal. A helyőrségparancsnok vállalta a védelem megszervezését, és az akkor érkező – dorogi származású – Szabó János alezredesre bízta a szervezési feladatokat. Szabó utasítást adott a 34. tüzérezrednek a 1. sz. főút Leányvárnál és Tátnál való lezárására, ők azonban – részben Bády Istvánnak, a nemzeti tanács elnökének tiltakozása

²⁰⁰ ÁBTL V-146060/1 Klébert Márton és társai. Dévényi Béla jkv. 1957. augusztus 10.

²⁰¹ HL Budapesti Katonai Bíróság fond B. III. 604/1957. sz. Tóth József és társa. Bódi János őrnagy jkv. 1957. szeptember 30.

²⁰² ÁBTL V-146060/1 Klébert Márton és társai. Dévényi Béla jkv. 1957. augusztus 10.

hatására – nem hajtották végre a parancsot.²⁰³ Felczán Andor alezredes határozott utasítására végül engedelmeskedett a 34. tüzérezred parancsnoksága: az odaérkező dorogi nemzetőröknek kiadtak kb. 40 karabélyt és 60 géppisztolyt több javadalmazásnyi lőszerrel, valamint kivontattak 4 db 57 mm-es páncéltörő ágyút is. A nemzetőröket beosztották az ütegek mellé, s két löveggel az 1. sz. főút leányvári végén, a másik kettővel pedig Tokodaltáró irányába foglaltak tüzelőállást. Más adatok szerint öt löveget vontattak ki, s állítottak fel Dorog főtere s a Tüzép-telep közötti térségben.²⁰⁴

November 6-án Esztergom Város Nemzeti Tanácsa is küldöttséget menesztett a tatai szovjet parancsnokságra. A Bády István vezette delegáció megállapodott a szovjetekkel, hogy gondoskodnak a rend és nyugalom biztosításáról, amennyiben a szovjet csapatok nem vonulnak be a városba. Erre a szovjet parancsnok ígéretet is tett. A nemzeti tanács az elnök hazatértét követően felhívásban szólította fel Esztergom lakosságát a fegyverek haladéktalan leadására és a munka másnapi felvételére, továbbá kijárási tilalmat rendeltek el 22 órától reggel 6-ig.²⁰⁵ Esztergomban Felczán Andor helyőrségparancsnokra hárult a feladat, hogy felozzlassa nemzetőrséget, visszavonja Szabó János alezredesnek a védelem szervezésére vonatkozó megbízását, valamint felhívást adjon ki a rend fenntartásának további menetéről (fegyverek beszolgáltatása stb.). Ezt követően Felczán lemondott beosztásáról. A helyőrség-parancsnoki tisztet 8-án a fővárosból visszatért Szendi Dezső vette át, aki rendőrökből, néhány civilből és a hadosztály töredékeiből szervezte meg a karhatalmi századot.²⁰⁶

Tatabányára november 5-én érkeztek az első csapategységek.²⁰⁷ Rendőrök, katonák, tartalékos tisztek és a szovjet alegységek együtt láttak hozzá a járőrözéshez és a lakosság lefegyverzéséhez. November 11-éig a

²⁰³ FAKÁSZ 2000b: 114–118.

²⁰⁴ FAKÁSZ 2000a: 162–163.

²⁰⁵ FAKÁSZ 2000b: 120–123.

²⁰⁶ FAKÁSZ 2000b: 124–126.

²⁰⁷ HL 1956-os gyűjtemény 6/A d. 11. ö. e. A Komárom Megyei Kiegészítő Parancsnokság jelentése [dátum nélkül] 138.

rendőrség a katonaság segítségével közel háromezer szálfegyvert szedett össze, és 5 teherautónyi löszert gyűjtött be.²⁰⁸

Nemzetőr csoportok és szovjet erők összeütközésére tehát – a különféle előkészületek ellenére – nem került sor. A városokban november 5-6-án a nemzetőralegységek gyakorlatilag feloszlottak, a korábban kiosztott fegyverek nagy részét a szovjet és a magyar karhatalmi alakulatok begyűjtötték; kivételt például a Tatabánya környéki erdőkben, illetve a bányatelepeken elrejtett kézfegyverek jelentettek.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy kis átalakítást követően több településen változatlanul a nemzetőrség tartotta fenn a közrendet. Dorogon például november 10-én a járási tanács elnöke megegyezett a rendőrség és a kiegészítő parancsnokság vezetőivel, hogy civilek bevonásával szervezik meg a közrend biztosítását. Gyakorlatilag újjáalakították a nemzetőrséget, és a fegyveres erők tagjai bányász fiatalokkal karöltve látták el a járőrszolgálatot. 15-én Piliscsabáról nagyobb szovjet alegység érkezett egy dorogi kommunista riasztása alapján, s lefegyverezték a nemzetőröket. A szovjetek a járási rendőrségen összegyűlt kommunistáknak adták át ezután a rendfenntartási feladatokat. A dorogiak felháborodása miatt azonban a nemzeti tanács inkább a helyi sportolókat kérte fel a közrend védelmére. 40 fiatalemberről hozták létre a „sportoló nemzetőrséget”, és 16-ától már ők járőröztek a község utcáin, a párttagoktól pedig 17-én bevonták a fegyvereket. A dorogi járásban számos más helyen is megmaradt a nemzetőrség: Bajnán, Dömösön, Lábatlanon, Mogyorósbányán, Sárísápon, Nagysápon, Epölön, Pilisszentléleken, Kesztlőcön és Unyon; a tokodi nemzetőröket például csak december 6-án fegyverezték le a karhatalmisták.²⁰⁹

A dorogi eset mindezzel együtt a ritka kivételek közé tartozott. A megye többi részén a pártmunkásokból, (tartalékos) katonákból,

²⁰⁸ KAJÁRI Erzsébet (összeáll.): *Rendőrségi napi jelentések. I. kötet. 1956. október 23. – december 12.* Budapest (Belügyminisztérium – 1956-os Intézet) 1996. [továbbiakban: KAJÁRI 1996] 28–45.

²⁰⁹ FAKÁSZ 2000b: 178–180., 185.

államvédelmi és rendőrtisztekből alakuló karhatalmi csoportok vették át a rendfenntartást. Tevékenységüket számos összeütközés kísérte, december elején pedig fegyveres harc alakult ki a tatabányai VI-os telepen a karhatalmisták garázdálkodása és erőszakos fellépése miatt. Az ellenállást végül itt is csak szovjet segítséggel tudták letörni.²¹⁰

²¹⁰ A tatabányai karhatalomról és a VI-os telepi harcokról ld. GERMUSKA 2006b: 95–109.

Horváth Miklós
1956 NEMZETŐRSÉGE

Az 1956-os megemlékezések során és a szakirodalomban – néhány kivételt leszámítva – alig esik szó a forradalom történetében – különös létrejötté ellenére – oly fontos szerepet játszó szervezet, a nemzetőrség szervezésének körülményeiről és fontosabb állomásairól. Kutatási eredményeim, az e témakörben megjelent könyvészeti források és az újonnan feltárt, részben már publikált dokumentumok segítségével szeretném árnyaltabbá tenni az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc nemzetőrségével kapcsolatos ismereteket.²¹¹

A nemzetőrség megalakulásának közvetlen előzményei

A szovjet politikai vezetés támogatását bíró hatalom képviselői a kormányerők alkalmazásával párhuzamosan – részben szovjet instrukciók alapján – már a forradalom kezdetén többé-kevésbé határozott lépéseket tettek a párt védelmi szervezetei megalakításának érdekében. A párt civil önvédelmi erői megszervezésére a Magyar Dolgozók Pártja központi vezető szervei különböző csatornákon a területi és munkahelyi pártszervezeteknek is utasítást adtak.

A Politikai Bizottság javaslatára október 23-ról 24-re virradóra felállított Katonai Bizottság²¹² egyik, ha nem a legfontosabb feladata a munkásság, valójában a pártfunkcionáriusok és a „legmegbízhatóbb párttagok” felfegyverzése lett.

Az így megalakított fegyveres őrségek többsége azonban nem váltotta be a hatalom reményeit. A részükre nagy nehézségek árán kiszállított fegyvereket és lőszer többnyire nem vették át, vagy pedig az átvett fegyverek és lőszer egy részét továbbadták a felkelőknek, a felhívások ellenére sem folytattak aktív harctevékenységet a felkelők ellen, viszont

²¹¹ A nemzetőrség történetével kapcsolatos további részleteket ld.: HORVÁTH 2003: 255-361., 415-441.

²¹² A Katonai Bizottság tevékenységével kapcsolatos további részleteket ld.: HORVÁTH 2003: 85-91.

közvetlen környezetükben jelentős szerepet játszottak a közrend fenntartásában.

Az október 24-e és 26-a között – többségében a helyi pártszervezetek kezdeményezésére megalakított, így értelemszerűen elsősorban pártfunkcionáriusokból és párttagokból álló, különböző elnevezéssel létrejött – párt-, üzem-, gyár-, tsz-,²¹³ falu- stb. őrségek összetétele fokozatosan átalakult, módosult. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a szűkebb és tágabb termelő- vagy/és lakóközösség előtt hitelüket veszített személyek – a félelem görccseinek lazulásával párhuzamosan – ezekből kikerültek, helyükre a többség bizalmát élvező emberek léptek.

Merev határ a felkelő-szabadságharcos csoportok és a közrend, a vagyon- és személyi biztonság védelmére alakult önkéntes erők között nem húzható. Az alapvető politikai törekvések azonosságán túl a tevékenységükben eltérő fegyveres szervezetek között a szabad átjárás mindvégig biztosított volt.

Éppen ezért minden realitást nélkülözött Gerő Ernőnek²¹⁴ az az elképzelése, mely szerint a párt felhívására megalakult „munkásőrségek” képessé válnak, képessé válhatnak arra, hogy a „*rendcsinálást a szovjet csapatok helyett befejezzék*”.

Október 27-e és 30-a között a civil fegyveres erőkkel kapcsolatos elképzeléseknek és törekvéseknek három jól elhatárolható vonulata különböztethető meg. Ezen törekvések közül kettő – a rendőrkapitányságok aktív részvételével, irányításával rendőrségi segéderőként nemzetőrség szervezése; illetve a területi (megyei, fővárosi, kerületi, városi és járási) pártszervezetek civil fegyveres erejének, a „munkásosztagnak” a felállítása – a hatalom védelmére kész magyar fegyveres bázis létrehozását célozta.

A hatalom fő törekvése a fenti kettővel párhuzamosan a felkelő-szabadságharcos csoportok megsemmisítése, lefegyverzése, végső soron a változások – ezen belül a hatalom ígéretei teljesítésének – kikényszerítésére képes erő felszámolása, ezzel összefüggésben a szovjet és magyar pártvezetés

²¹³ tsz: termelőszövetkezet

²¹⁴ Gerő Ernő (1898-1980) 1956. október 25-én történt leváltásáig a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének első titkára.

mozgásterének növelése volt.

Nemzetőrség, mint rendőrségi segéderő szervezése

A belső karhatalom erőinek alkalmazhatatlansága, és a rendőri erők meggyengülése miatt a politikai vezetés egyik fő célja – a munkások és pártfunkcionáriusok, a volt partizánok lehetőség szerint minél nagyobb részének mozgósítása, felfegyverzése mellett – a BM Budapesti Főosztály bázisán – munkásokból és a hatalom elleni harcokban részt venni nem akaró egyetemi diákságból – rendőri „segéderők” felállítása lett.

Az események taktikai átértékelését megelőző napon, október 27-én fogalmazódott meg a Budapesti Főkapitányságon az elképzelés, hogy egyetemistákból, munkás fiatalokból olyan fegyveres erőt kell szervezni, amely a rendőrökkel és a honvédekkel együtt közreműködik a rend megszilárdításában és a közbiztonság megteremtésében.

Kopácsi Sándor²¹⁵ rendőr ezredes, a Budapesti Nemzetőrség parancsnokaként október 29-én – a belügy- és honvédelmi miniszterrel történt egyeztetést követően – kiadott „*Utasításában*” a Budapesti Nemzetőrség felállítását azonnali hatállyal elrendelte.

A Nemzetőrség szervezetébe – amely az „*Utasítás*”²¹⁶ szerint „*megfelel az új politikai és közbiztonsági helyzet adta követelményeknek*” – a Budapesti Nemzetőrség parancsnoka, tehát Kopácsi Sándor alárendeltségében egy központi nemzetőrezred tartozott, illetve a fővárosban kijelölt 5 körzet mindegyikében egy-egy nemzetőrszázalóaljat szerveztek volna. Budapest 22 kerületének közrendvédelme részeként felállításra kerülő nemzetőralegységek parancsnoka az adott kerület kapitányságának vezetője, az őrsre kihelyezett nemzetőralegységek parancsnoka az őrsparancsnok lett. Az „*Utasítás*” maradéktalan végrehajtása esetén a Budapesti Rendőrfőkapitányság alárendeltségében, a rendőrség vezetőinek irányításával

²¹⁵ Kopácsi Sándor (1922-2001) a Belügyminisztérium Budapesti Főosztályának vezetője, 1956. november 3-tól a Nemzetőrség Főparancsnokának helyettese. A Nagy Imre és társai perben 1958. június 15-én életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban közkegyelemmel szabadult.

²¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [továbbiakban: OL] XX-5-h. 21. d. 31. kötet 340-341.

és ellenőrzésével egy kb. 10 000 nemzetőrből álló szervezet jött volna létre.

A „rendőri nemzetőrség” megalakítói a felkelő-szabadságharcos csoportok és azok tagjainak belépése előtt határozottan elzárkóztak. Az „*Utasítás*” szerint nemzetőrök „*a rendőri- és honvédszerveken kívül elsősorban a MEFESZ²¹⁷ és partizánszervezet tagjai, az egyetemisták és üzemi dolgozók*” lehettek. Árnyaltabb a kép, ha figyelembe vesszük azt is, hogy az október 28-át követően rendőrkapitánnyá „előlépett” BM megyei főosztályvezetők, területi osztályvezetők, alosztályvezetők – akik az adott területen az államvédelmi munkát is irányították – aligha tudták magukat mentesíteni „államvédelmi előéletük” minden hatása alól.

Tény, hogy az első „rendőrségi nemzetőr alegységek” megalakultak, de ez korántsem azt jelenti, hogy ezeket a szervezeteket az egyre radikálisabban követelt változások ellenében bármilyen formában felhasználhatták volna.

A „munkásosztagok” szervezésének megkezdése

A rendőrség és honvédség szervezetétől független – de azokkal szorosan együttműködő – Nemzetőrség megalakításának igénye, ezzel összefüggésben a felkelő-szabadságharcos csoportok e szervezeten belüli egyesítésének célja határozott formában október 30-án a Forradalmi Védelmi, végleges nevén a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakításáról tartott értekezleten vetődött fel. Ez a dátum – 1956. október 30-a – jelenti azt is, hogy a kommunista párt önálló fegyveres ereje – a „munkásosztagok” – megszervezésének folyamata a Budapesti Pártbizottság Köztársaság téri épületének elfoglalásával megszakadt.

A forradalom első napjaiban dezorganizálódott rendőrség – a szovjet és a magyar politikai vezetés értékelése szerint – nem képezte, nem képezhette a hatalom biztos bázisát. Miután a „rendőrségi segéderők” összetétele – elsősorban a politikailag és érzelmileg labilisabb egyetemi diákság túlsúlya miatt – a hatalom igényeit nem elégítette ki, a párt vezetése október 28-án és az azt követő napokban újabb erőfeszítéseket tett a párt

²¹⁷ Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete

törekvéseinek biztosabb bázisát képező fegyveres erő megteremtése érdekében.

A politikai döntés végrehajtása érdekében október 28-án délelőtt Janza Károly altábornagy honvédelmi miniszter Tóth Lajos ezredesnek – a Honvédelmi Minisztérium Szervezési és Mozdósítási Csoportfőnökének – parancsot adott, hogy az általa megalakított törzssel és a törzs működéséhez szükséges eszközökkel menjen a Budapesti Pártbizottság épületébe, ahol a párt kijelölt vezetőinek²¹⁸ segítségével és közreműködésével – mint bizottság – szervezzék meg, szereljék fel a „budapesti munkásosztagokat”. Kerületenként alakítsák meg a munkásosztagok vezetését és kiképzését szolgáló szerveket. Az így felállításra kerülő alegységek – „munkásosztagok” – feladata Janza Károly szerint a munkáshatalom megvédése, a rend fenntartása és az üzemek védelme lett volna.

A szervező munkát néhány kerület kivételével már 29-én sikerült beindítani, melynek eredményeként még ezen a napon több kerületben 100-300 fős osztagokat alakítottak. Ezek részére megkezdték a fegyver és a felszerelés kiszállítását, és intézkedéseket adtak ki az élelmezés biztosítása érdekében is. Másnap – október 30-án – a „munkásosztagok” szervezése a pártház ellen végrehajtott támadást követően megszakadt.

Csak feltételezhető, hogy a már megalakult „munkásosztagok” egy része később integrálódott a nemzetőrség szervezetébe. Az integráció megvalósulásának egyik jele, hogy Budapesten és vidéken, több helyen a nemzetőralegységeket a területi – a fővárosi és kerületi, vidéken megyei és járási – kiegészítő parancsnokságok szervezték meg. A szovjet támadás elhárítására történő felkészülés időszakában a kiegészítő parancsnokságok egy része – a helyi forradalmi szervek kérésére vagy utasítására – a tartalékos állomány részére részleges mozgósítást rendelt el.

Nemzetőrség a forradalmi-szabadságharcos csoportok részvételével

A kormány vezetői – az október 28-án meghirdetett programnak megfelelően – a diákság és munkásság felfegyverzésével, a rendőri segéderők és a

²¹⁸ Mező Imre és Földes László

munkásosztagok szervezésével párhuzamosan a felkelő csoportok felszámolására, lefegyverzésére, majd amikor ez nem sikerült, a rendőrség vagy/és a honvédség szervezetébe történő integrálásukra tettek sikertelen kísérletet. A politikai vezetés ekkor még a közvélemény nyomására sem volt hajlandó tudomásul venni: a felkelő-szabadságharcos csoportok a nemzetőrség meghatározó erejévé válnak.

A szovjet és magyar politikai vezetés még ekkor sem volt képes a kialakult helyzet reális értékelésére. A módszerek nem lényegtelen módosulásai ellenére a legfontosabb cél a „fordulatot” követően is a kommunista párt hatalmi pozíciói megmaradt részének átmentése volt. Így a kormánynyilatkozat szerint a felkelő-szabadságharcos csoportok tagjainak nincs más lehetősége, mint:

1. bízni a politikai vezetés újabb – a fegyverek erejével és a tömegek határozott megmozdulásaival kikényszerített – ígéreteinek komolyságában és a fegyvereket beszolgáltatni;

2. átadni a „terepet” a fegyveres harcban meghátrálásra kényszerített rendőrség és honvédség közreműködésével válogatott személyekből álló, éppen ezért – az egyik pillanatról a másikra megvilágosodott új-régi politikai vezetés számára szalonképeesebb és főleg kezelhetőbb – „nemzetőrségnek” és „munkásosztagoknak”.

Az előzményeket is figyelembe véve érthető: a felkelők ennek a hatalom számára kedvező gesztusnak a megtételére, a harc elfogadható és főleg számon kérhető garanciák nélküli beszüntetésére, a fegyverek önkéntes átadására nem voltak hajlandók.

Ha sarkítva is, de a valóságos helyzetet tükrözi a Kahler – M. Kiss szerzőpáros következő értékelése is:

„A tegnapi ellenforradalmár banditából, ha elhiszi, hogy győzött, s leteszi a fegyvert, akkor forradalmár lesz, de ha nem fogadja el feltétel nélkül a neki nyújtott ajánlatot, akkor továbbra is cégéres ellenforradalmár marad.”²¹⁹

²¹⁹ KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor: *Kinek a forradalma?* Budapest (Püski, Kortárs) 1997. [továbbiakban: KAHLER – M. KISS 1997] 138.

A felkelők érezték, a vezetőik tudták, hogy a vezetést október 28-át követően is – ha más módszerekkel is – kényszeríteni kell a követelések teljesítésére, ami csak a felkelő-szabadságharcos csoportok erejének egyesítése és növelése útján volt lehetséges.

A felkelő-szabadságharcos csoportokat, illetve a halaszthatatlan változások eléréséért egyre radikálisabb módszerekkel fellépő tömegeket korántsem elégítette ki a szovjet csapatoknak „rend helyreállítása utáni” kivonásának és az 1953-ban – az egységes Belügyminisztérium felállításakor – felszámolt, tehát valójában nem létező szervezet, az Államvédelmi Hatóság „rend helyreállítása utáni” megszüntetésének ígérete.²²⁰

A magyar társadalom meghatározó részének fő céljává: a szovjet csapatok azonnali – egyes megfogalmazások szerint 1956. december 31-ig történő – távozásának az elérése; az államvédelmi szervezetek azonnali felszámolása, az államvédelmi állomány felelőssége törvényes úton történő kivizsgálásának a megkezdése; a magyar erőszakos szervezetek tevékenységének forradalmi szervezetek által történő irányításának és ellenőrzésének a megvalósítása; és a fentiek – illetve a most nem részletezett követelések – teljesítésének legfőbb biztosítékát képező, a felkelő-szabadságharcos csoportokat is magukban foglaló nemzetőrség megteremtése vált.

A kormánynyilatkozatban oly tágan értelmezett „rend” és főleg a rend megteremtésének módja az eddigiektől eltérően egészen más értelmet nyert. A kormány tagjai és a pártvezetők közül ebben a helyzetben már nem volt senki, aki jelezte volna: mi nem ezt akartuk, mi nem ezt mondtuk, a kormánynyilatkozatban nem ez hangzott el.

A nemzetőrség fogalma, a megszervezésének tartalma, a lehetséges résztvevők köre – mint az az eddigiekből is látható volt – a hatalom eredeti szándékai ellenére folyamatosan változott.

Október 30-án a Budapesti Főkapitányság épületében a rendőrség, a honvédség és a felkelő csoportok egy részének képviselői jelenlétében értekezletet tartottak, amelyen a legsürgetőbb feladatként – az eddigiektől

²²⁰ VARGA 1989: 131-132.

eltérő tartalommal – fogalmazódott meg a forradalom fegyveres ereje, a nemzetőrség további szervezésének, illetve a felkelő-szabadságharcos csoportok, a rendőrség és a honvédség karhatalmi, védelmi jellegű tevékenységének koordinálására hivatott új központi vezető szerv, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakításának igénye.

A nemzetőrség szervezésébe bekapcsolódó Király Béla²²¹ véleménye szerint a megalakítandó – a nemzetőrség további fejlődése szempontjából is fontos – vezető szerv a legitimitását elsősorban a már megszervezett nemzetőr alegységektől és az ezektől ekkor még függetlenül létező felkelő csoportoktól kaphatta meg.

Ezzel függött össze Király Béla azon javaslata is, hogy ebbe a vezető szervbe olyan embereket – „reális képviselőket” – kell választani, akik bírják a nemzetőr és fegyveres csoportok bizalmát és támogatását, ugyanakkor szükségesnek tartotta, hogy a megalakítással kapcsolatos tervekről egy küldöttség – „szűk körű bizottmány” – Nagy Imrét,²²² a Minisztertanács elnökét és a kormányt tájékoztassa, az ezzel kapcsolatos véleményeket kikérje.

Nagy Imre elfogadva a küldöttség javaslatát és az ekkor kiadott nyilatkozatában – talán szándéka ellenére – kifejezésre juttatta, hogy az új karhatalom szervezésére alakuló Forradalmi Karhatalmi Bizottság a honvédség, a rendőrség, a munkásság- és ifjúság osztagai mellett – az addigi felfogástól eltérően – meghatározó módon épít a szovjet és magyar csapatok ellen harcot folytató, a változást kikényszerítő – és a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot és annak célkitűzéseit elfogadó – felkelő-szabadságharcos csoportokra is.²²³

²²¹ Király Béla (1912-2009) Király Bélát a Honvéd Akadémia alapító parancsnokát 1951-ben letartóztatták. Konceptciós perben először halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban szabadult. A forradalmat közvetlenül megelőzően egy kisebb műtét után a Központi Honvéd Kórházban lábadozott. Hívásra október 30-án a Budapesti Főosztály épületében bekapcsolódott a Nemzetőrség szervezésébe. 1956. november 3-tól a Nemzetőrség Főparancsnoka. November 9-ig szervezte és irányította a nemzetőrség ellenállását, majd Ausztriába emigrált. Az Egyesült Államokban telepedett le, ahonnan 1989-ben érkezett haza.

²²² Nagy Imre (1896-1958) 1956. október 24-e és november 4. között miniszterelnök. 1958. június 16-án kivégezték.

²²³ VARGA 1989: 245.

Az ezt követően bekövetkezett változás fő jellemzője – véleményem szerint – az, hogy a Nemzetőrség fő erejévé – az október 30-a előtti elképzelésekkel és intézkedésekkel szöges ellentétben, főleg a fővárosban, illetve a Forradalmi Karhatalmi Bizottságban, mint országos vezető testületben – a felkelő-szabadságharcos csoportok váltak. Létszámát és szervezetségét tekintve a nemzetőrség nem kevésbé fontos részét képezték a hatalom elleni harcokban részt nem vevő, de az október 28-i kormányprogram végrehajtásáért, a közrend megteremtéséért, a forradalom vívmányai megvédéséért, a munka beindításáért tenni akaró diákokból, értelmiségi és fizikai dolgozókból álló – az egyetemeken, munkahelyeken, a megyékben, városokban, járásokban és falvakban szervezett – nemzetőralegységek is.

A fentieknek nem mond ellent, ugyanakkor a képet színesíti, hogy a szervezeti elkülönülése ellenére a vezetés, irányítás és a működés – például a szervezés, felszerelés, kiképzés, szolgálatellátás, elhelyezés, hadtápellátás stb. – majd minden szintjén a hadsereg és a rendőrség tagjai a Nemzetőrségnek, a nemzetőröknek felbecsülhetetlen értékű segítséget adtak.

A vezetés és irányítás majd minden fontos szintjén jelen volt Király Béla vezérőrnagy, aki a Forradalmi Karhatalmi Bizottság vezetőjeként, majd a Nemzetőrségnek a közgyűlés határozatával megválasztott Főparancsnokaként, Budapest katonai parancsnokaként, a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány elnökeként vett részt a karhatalom szervezésében és irányításában, a karhatalmi feladatok végrehajtásába bevont szervezetek tevékenységének összehangolásában.

Budapesten és vidéken – a nemzetőralegységek fő feladata a vagyon- és személyi biztonság megteremtése, például a falvakban a felosztatást kimondó termelőszövetkezetek vagyonának zárszámadást megelőző széthordása, a „szabad rablás”, a személyes bosszúállások, az önkényeskedések megakadályozása volt.

November első napjaiban a parancsnokok és beosztottak figyelmét a fentiekén túl elsősorban az ideiglenes elhelyezési körletek berendezése, a nemzetőralegységek megalakítása, felszerelése, a katonai viszonyoknak

megfelelő szolgálati és kiképzési rend megteremtése, a kapott fegyverzet karbantartása, szabályos használatuk elsajátítása kötötte le.

Az egyre jobban fenyegető szovjet támadás elhárítása érdekében – nagyobb településeken, illetve elsősorban a katonai helyőrségekben – riadó és védelmi tervek készültek, és a tervekben foglalt feladatok végrehajtásának begyakorlása, a védelemmel kapcsolatos műszaki munkálatok is megkezdődtek.

A rendőrség és a honvédség, valamint a nemzetőrség tevékenységének összehangolása, ellenőrzése, egyszersmind a közös, hatékony fellépés biztosítása céljából a területi forradalmi szerveken belül – főleg megyei és járási szinteken és nagyobb városokban – az erőszakszervezetek delegált és beválasztott tagjai bevonásával karhatalmi bizottságokat, albizottságokat, részlegeket állítottak fel. A forradalmi szervek rendszeresen foglalkoztak a nemzetőrség szervezésének, felszerelésének és alkalmazásának kérdéseivel.

Ezt a folyamatot november 4-én a szovjet támadás megszakította. Vidéken a nemzetőralegységek nagyobbik része november 4-én és az azt követő napokban feloszlott, de voltak olyan alakulatok is, amelyek a szovjet támadás hatására alakultak meg. Több alegység önállóan vagy az adott körzetben lévő honvédségi erőkkel, rendőrökkel együttműködve hosszabb-rövidebb ideig sikeresen vette fel a harcot a szovjet csapatokkal.

Katona Attila

„LEGYEN A NÉPÉ A HATALOM, MEGSZENVEDETT ÉS VÉRZETT ÉRTE.”²²⁴

**ADALÉKOK VAS MEGYE ÉS SZOMBATHELY 1956-OS FORRADALMÁNAK
TÖRTÉNETÉHEZ**

A főcímnél választott idézet Vas megye Nemzeti Bizottságának 1956. november 3-iki emlékiratából származik, amelyben többek között tisztázni kívánták a városban állomásozó szovjet hadsereg-parancsnokság előtt a magyar forradalom céljait, okait és motivációit. Egyszerre tekinthető ez a nyilatkozat summázatnak és önreflexiónak, amelyben a hangsúly nem egyszerűen a követelések, a szándékok deklarálására²²⁵ épül, miként a korábbi ilyen jellegű dokumentumoknál, hanem az elmúlt két hét folyamatának értelmezésére. *„A magyar nép 10 éves elkeseredése végül is szabadságharcban robbant ki. Le kívánjuk rögzíteni azt, hogy ez a felkelés nem fasiszta felkelés és nem arra irányul, hogy a régi horthysta-rendszer urait ültesse a vezető tisztségekbe. A magyar népnek keserű tapasztalatai vannak a Horthy-rezsimről. Szabadon, függetlenül, demokratikusan akar élni. Minden szomszédjával ki akarja építeni a kölcsönös egyenlőségen és barátságon alapuló jó viszonyt. Legyen a népe a hatalom, megszenvedett és vérzett érte...”*²²⁶ A szöveg értékrendjében és szófordulataiban hasonlóságot fedezhetünk fel Mindszenty József hercegprímás esti beszédével,²²⁷ valamint Bibó István másnapi kiáltványával és az egészen más körülmények között, pár nappal később megfogalmazott tervezetével.²²⁸ Az emlékirat jellegéből adódóan érinti szűkebb témánkat, a közbiztonság (nemzetőrség) kérdését is,

²²⁴ Vas megye Nemzeti Bizottságának emlékirata (1956. november 3.) A teljes szövegét idézi: KÖVÉR István: Forradalom és megtorlás Szombathelyen, 1956-1960. *Emlékkönyv I. Szombathely 1956.* Szombathely (Vas megyei Honismereti Egyesület - Honvéd Hagyományörző Egyesület) 1996. [továbbiakban: KÖVÉR 1996] 178.

²²⁵ deklarál (lat.): kihirdet, kinyilatkoztat, ünnepélyesen kinyilvánít

²²⁶ KÖVÉR 1996: 178.

²²⁷ Mindszenty József rádióbeszéde (1956. november 3.) KORÁNYI G. Tamás (válogatta és szerk.): *Egy népfelkelés dokumentumaiból, 1956.* Budapest (Tudósítások) 1989. [továbbiakban: KORÁNYI 1989] 107-109.

²²⁸ Bibó István kiáltványa (1956. november 4.) KORÁNYI 1989: 112-113.; Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására (1956. november 5.) KORÁNYI 1989: 125-126.

amennyiben arról szól, hogy „*Vas megye Nemzeti Bizottsága ismételten biztosítani kívánja a szovjet városparancsnokságot arról, hogy a rendet és a nyugalmat minden körülmények között fenn fogja tartani és mindenféle provokációt meg fog akadályozni mindaddig, amíg a szovjet alakulatok Magyarországon tartózkodnak, a kölcsönös megegyezés szellemében kívánunk velük szemben viselkedni.*”²²⁹ A kiválasztott idézettel egyben érzékeltetni kívántam a vasi forradalmi események sajátosságát és egyediségét.

Az említett esztendő vidéki forradalmainak bemutatására vállalkozó két vaskos kiadvány Szakolczai Attila szerkesztette második kötetében a dunántúli megyék eseményeinek a bemutatása történt meg.²³⁰ Előszavában és a szerkesztő bevezetőjében részletesen nem taglalt okok miatt két nyugat-dunántúli közigazgatási egység bemutatása „elmaradt”, Zala és Vas megyéé.²³¹ Az előbbi már pótolta hiátusát, és a történekről ma már számos igényes kiadványban (kronológiában, kismonográfiában) olvashatunk.²³² Vas megyében sok tekintetben másként alakult a helyzet. Itt is született két önálló könyv, Kövér István ügyvéd jóvoltából az 1956-os forradalom és szabadságharc szombathelyi, illetve megyei eseményeiről még 1996-ban, illetve 1997-ben, de ezek a kötetek sem a historizmus nyomvonalát követő történetírás, sem a pozitivista örökségekre épülő forráskiadások formai és tartalmi szabályainak nem felelnek meg.²³³ Így az országos szakirodalomban sem tudtak elismerést kicsikarni maguknak. Az évfordulókon természetesen számos hosszabb-rövidebb hírlapi cikk, visszaemlékezés, lokális kiadvány

²²⁹ KÖVÉR 1996: 179.

²³⁰ SZAKOLCZAI Attila (szerk.): *A vidék forradalma 1956. II. kötet*. Budapest (1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára) 2006. [továbbiakban: SZAKOLCZAI 2006a]

²³¹ SZAKOLCZAI 2006a: 7.

²³² CSOMOR Erzsébet – KAPILLER Imre (szerk.): *'56 Zala megyei kronológiája és személyi adattára I-II*. Zalaegerszeg (Zala Megyei Levéltár) 2004.; CSOMOR Erzsébet: 1956. Zalaegerszegen. *Zalaegerszegi Füzetek 7*. Zalaegerszeg (Millecentenáriumi Közalapítvány) 2001. [továbbiakban: CSOMOR 2001]

²³³ KÖVÉR 1996; KÖVÉR István: *Forradalom és megtorlás Vas megyében 1956-1960. Emlékkönyv III. Szombathely 1956-1960*. Szombathely (Vas megyei Honismereti Egyesület - Honvéd Hagyományörző Egyesület) 1997.

látott napvilágot,²³⁴ amelyek kétségtelenül tovább szélesítették tudásunkat e téren, de a lényegen nem változtattak, hogy tudni illik máig sem készült olyan monográfia a vasi eseményekről, amely tudományos vita tárgyát képezhetné. Éppen ezért nem célszerűtlen a helyi történések sajátosságainak bemutatása, annak taglalása, hogy melyek is voltak az itt lejátszódó eseményfolyam legfőbb jellemzői.

Vas megye történeti-politikai kerete két szempontból is problémás. Egyrészt, mert egy olyan időszakról volt szó, amikor lényegében a közigazgatás teljesen szétesett, helyi kezdeményezések alakulhattak ki, ami álláspontom szerint nem azonos a káosz fogalmával. Másrészt a tanácsrendszer megszervezésével párhuzamosan végrehajtott közigazgatási területi reformokkal olyan községek kerültek ide, amelyek identitásuk szempontjából történetileg másképp működtek. A megye — a községösszevonások ellenére — továbbra is aprófalvasnak számított (229 község),²³⁵ annak minden erényével és hátrányával. Az eredendően hét járásra tagolt megyében az említett közigazgatási egységek számát 1954-ben eggyel — a kőszegivel — csökkentették, hogy aztán Szombathely mellett Kőszeg is a megye alá rendelt városként működjön.²³⁶

A földrajzi adottság, a magyarság nyugati védőbástyájának szerepfelfogása, ami a 19. századi modernizációban komoly versenyelőnyt jelentett a törvényhatóság számára, 1945, de különösen 1949 után végzetes hátránnyá vált. A Rákosi-rendszerben a nyugati határ mind gazdasági, mind katonai szempontból hátrányt jelentett az itt élők számára.

A lakosság várakozásával ellentétben a szovjet csapatok a háború, sőt a béketárgyalások lezárása után sem hagyták el az ország területét. Sőt, a

²³⁴ KAPILLER Imre (szerk.): *'56 vidéken. Zalaegerszegen 1991. november 13-án rendezett Levéltári Napon elhangzott előadások.* Zalaegerszeg (Zala Megyei Levéltár) 1992. [továbbiakban: KAPILLER 1992]; HORVÁTH Sándor – KOLNHOFFER Vince (szerk.): *Álomból rémálomba. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc.* Szombathely (Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága) 2006.; TÓTH Kálmán (szerk.): *1956 diákszemmel. Szemelvények Vas megyei középiskolások pályamunkáiból.* Szombathely (Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága) 2006.

²³⁵ HORVÁTH Sándor – KRÁNITZ József – PÉTER Lajosné: *Vas megye közigazgatási beosztása 1945-1950-1987.* Szombathely (Vas Megyei Tanács) 1988. 26. [továbbiakban: HORVÁTH – KRÁNITZ – PÉTER 1988]

²³⁶ HORVÁTH – KRÁNITZ – PÉTER 1988: 30.

Magyarországon állomásozó katonai egységeket 1955 szeptemberében átszervezték, és Szombathelyre került a Különleges Hadtest 17. gépesített gárdahadosztályának központja.²³⁷ Jelenlétük egyértelművé tette a szovjetek további tartós berendezkedését az országban, és a Rákosi-rendszer prolongálását²³⁸. A Szombathelyen, Körmenten és Kőszegen elszállásolt egységek a laktanyákon kívül számtalan, korábban más célra használt épületet (iskolákat, kórházakat, lakóházakat) is birtokoltak.²³⁹ A tiszti családokat gyakran magyarok által is használt bérházakban helyezték el. A vasi megyeszékhely belvárosában alig akadt olyan utca, amelyben ne éltek volna szovjet családok.²⁴⁰ Ez alapjaiban meghatározta az utcai megmozdulások hangulatát, félelmet keltett és megfontolásra késztetett. Erre küldöttségei útján a szovjet-parancsnokság maga is többször felhívta a figyelmet.

Amíg a városokban a szovjetek fizikai jelenléte, addig a határ menti községekben az átalakított határőrizet kiépítése okozott problémát és sok „kellemetlenséget”. Az új rendszer kialakítása,²⁴¹ az aknazár felszedése és a kerületi határőr-parancsnokság megszervezése Szombathelyen még 1956-ban is sok feladatot adott a hatóságoknak.²⁴²

A rendszer belső rendjének megóvására és fenntartásra hivatott államvédelem 121 tagja dolgozott a megyében. A 364 közrendvédelmi beosztott 19 rendőrőrsön teljesített szolgálatot, de a belső stabilitást szolgálta a Szombathelyen állomásozó karhatalmi zászlóalj 600 fős alakulata is.²⁴³ A represszív²⁴⁴ államhatalmi szervek tévesztését mutatta, hogy 1956 őszére

²³⁷ HORVÁTH 2003: 43.

²³⁸ prolongál (lat.): meghosszabbít

²³⁹ PATAKI István: A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok létszáma, állomáshelyei és teljes kivonása. *Múltunk* 2000/2. 247-252.

²⁴⁰ KÖVÉR 1996: 277-281.

²⁴¹ Az 1955. évi 22. tvr. alapján.

²⁴² HORVÁTH 2003: 28., 470.

²⁴³ HORVÁTH 2003: 32-33.

²⁴⁴ represszív (lat.): megtorló, elnyomó

már akadozott a belső elhárítás munkája, és a befutó jelentésekből egyre kevésbé lehetett a lakosság valós hangulatára következtetni.²⁴⁵

A geopolitikai körülmények „karanténba zárták” a megyét, amelynek „*fekvése politikai szempontból hátrányos, ezért jelenleg nem fejleszthető olyan irányban és olyan mértékben, ahogy azt lehetőségei megengedik.*”²⁴⁶ – szóltak szinte minden évben az ötvenes évek első felében a budapesti tervezőasztalokon született verdiktek. S valóban a fejlesztési, beruházási összegek elkerülték a vidéket. Az agrárius megyét színvonalasnak vélték, és Szombathely iparosodottságát is az akkori országos átlag felettinek tartották. Az első ötéves terv elején a megye 14 legjelentősebb gyárában nyolcezer fő dolgozott, ebből 2500 tartozott a korabeli statisztika alapján a nehéziparhoz, vagyis az ipari munkásság koncentrációja szerény volt. Az üzemek magjai még a századfordulón a piaccgazdaság mezején sarjadtak ki, és hosszú évtizedek során szívósan, de lassan növekedtek, munkásdinasztiák is kialakultak. Az Országos Tervhivatal korifeusai²⁴⁷ csak Szombathelyt és Celldömölköt látták olyan településeknek, amelyek a közeljövőben fejlesztésekre fordítható pénzt kaphatnak, a határ közelsége miatt Kőszeg, Szentgotthárd szóba se kerülhetett.²⁴⁸

A lassú fejlődés az ötvenes évekre nagyfokú munkanélküliséget okozott, ami főként a városkörnyéki fiatalságot sújtotta, de egyben garantálta az alacsony fluktuációt,²⁴⁹ és – 1956 egyik főszereplőjének – a munkásság értékvilágának homogenitását.²⁵⁰ Külön kiemelendő a vasutasság szerepe. Több mint fél évszázada lett a vasi megyeszékhely különböző beruházások eredőjeként vasutas város. A legnagyobb foglalkoztató mentálisan is rányomta bélyegét a településre. A hierarchiát és a rendies struktúrát, a rendet

²⁴⁵ KAHLER Frigyes (szerk.): *Sortűzek 1956*. Lakitelek (Antológia) 1993.; HORVÁTH 2003: 36.

²⁴⁶ GERMUSKA Pál: Egy harmonikusan fejlett város. Szombathely szerepe az állami településfejlesztési politikában és az iparosítási programokban 1949-1985. *Acta Savariensia* 21. (Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945-1990.) Szombathely (Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata) 2010. 26. [továbbiakban: GERMUSKA 2010]

²⁴⁷ korifeus (gör-lat.): vezető személyiség

²⁴⁸ GERMUSKA 2010: 27.

²⁴⁹ fluktuáció (lat.): munkásvándorlás

²⁵⁰ homogenitás (gör-lat.): egyneműség, egyöntetűség

preferáló magatartásuk túlterpeszkedett a MÁV és kapcsolt üzemegységei befolyásán.²⁵¹

A politikai mentalitás szempontjából nem elhanyagolható örökségnek számított a régióban a konzervatív politikai katolicizmus félévszázados jelenléte, ami az 1947-es választásokon a Demokrata Néppárt abszolút győzelmében testesült meg.²⁵² Ennek az évtizedek során éppúgy kialakult a vidéki, falusias szubkultúrája és értékrendje, miként a városi kispolgári-polgári alternatívája. A magát ateista²⁵³ hatalomnak deklaráló Rákosi-rezsim²⁵⁴ a legdurvább eszközökkel lépett fel az egyházakkal, a szombathelyi római katolikus püspökség papjaival szemben. Így nem csoda, hogy a forradalom napjaiban hangsúlyos követelésként jelent meg a vallásszabadság biztosítása, az egyházak jogainak visszaállítása, és a katolikus társadalom érdekeinek figyelembe vétele.²⁵⁵

Részben a sikertelen kísérletek, részben az 1945 után elmaradt fejlesztések következtében a megyébe felsőoktatási intézményt nem telepítettek.²⁵⁶ A diákság és a tanári kar hiánya erősen rányomta a bélyegét a helyi eseményekre, különösen azok előkészítő, „ébredő” szakaszában. Feltűnően hiányoztak a kritikus értelmiségiek. Akik voltak, azok értelemszerűen a hét középfokú iskola pedagógusai közül kerültek ki. Ők szervezték az első megmozdulásokat, és meghatározó szerepük lett a megyeszékhelyen kezdődő események irányításában. A szombathelyi történések meghatározó alakjai, Koncz Endre, Horn Miklós, Weltner Károly

²⁵¹ A több megyére kiterjedő MÁV szombathelyi vasútigazgatósága alá több mint 14 ezer ember tartozott. KÖVÉR 1996: 4.

²⁵² A pártra a megyében 86418 főnyi (56,5%) szavazatot adtak le, ez több volt, mint a többi pártra leadott összes voks száma. BANKITS István: *Az osztályharc néhány kérdése Vas megyében*. Szombathely (Vas Megyei Nyomda) 1969. 117.

²⁵³ ateista (fr.): istentagadó

²⁵⁴ rezsim (fr.): uralom, kormányrendszer

²⁵⁵ TIBOLA Imre: 56-os emlékeim...: katolikus papok a szombathelyi eseményekben. *Vasi Szemle*, 1996/4. 506-507. A helyi lapban önállóan is megjelent Szombathelyi katolikus társadalmának a kívánsága. *Vasi Hírlap* 1956. november 1. 2. Standeisky erre a dokumentumra nem hívja fel a figyelmet. STANDEISKY Éva: *Népuralom ötvenhatban*. Pozsony – Budapest (Kalligram) 2010. 168-171.

²⁵⁶ KATONA Attila: Elszalasztott lehetőség? Öt tételben az elmaradt szombathelyi egyetemalapításról. *Vasi Szemle* 2001/5. 613.

a második világháború után kerültek a megyébe homo novus-ként,²⁵⁷ így nem voltak a helyi kapcsolati hálók foglyai, mentalitásuk esetenként különbözött a megyeiekétől.

1956 októberére az állami és a pártvezetés tekintélye még a párttagok körében is csökkent. Sokasodtak a bizalomvesztés jelei, a fővárosban megjelenő Irodalmi Újság tabudöntőgető, kritikus, személyi kultusz elleni harc jegyében született írásai élményszámba mentek, egyes lapszámait rongyossá olvasták a kortársak.²⁵⁸ Ebben az izgatott, feszült hangulatban a kezdeményező szerep a pártapparátus helyett a kevés kritikus szellemiségű, bizalmi tőkével még rendelkező, baloldali, nem egy esetben népi, vagy a párthoz kötődő értelmiségiek, elsősorban pedagógusok kezébe került.²⁵⁹ A fővárosi példákon felbuzdulva maguk is a Petőfi Körhöz hasonló fórum megalakítására törekedtek. A politikai disputa²⁶⁰ új terei a nyilvánosság korábban is működő fórumai (Hazafias Népfront, Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat) lettek, de még az író-olvasó találkozók is parázs hangulat uralkodott.²⁶¹

A szürkeség, a lokális²⁶² bezárkózottság jellemezte a kort, amit erősített az előző esztendőben szabad utat kapó patriotizmus.²⁶³ Még a megyei pártlapok hasábjain folyó viták is a változás szükségességét szorgalmazták.

Egy pillanatra úgy tűnt, a Hazafias Népfront szombathelyi ülése képes a problémák megfogalmazására, de az értelmiségi fórumon délután elfogadott javaslatokat (pl. Nagy Imrének és híveinek beválasztása a Politikai Bizottságba) a Magyar Dolgozók Pártja Megyei Végrehajtó Bizottsága estére már úgy módosította, hogy azok sem tartalmukban, sem stílusukban nem

²⁵⁷ homo novus (lat.): a helyi szokásokat, körülményeket még nem ismerő, új beosztásba, más helyre került személy

²⁵⁸ FÜLÖP Ferenc: A szombathelyi ÉDÁSZ munkástanácsában. *Vasi Szemle* 1996/4. 528.

²⁵⁹ KÖVÉR 1996: 13-14.

²⁶⁰ disputa (lat.): (tudományos) vita, vitatkozás

²⁶¹ CSOMOR 2001: 17-18.

²⁶² lokális (lat.): helyi, helyi jellegű

²⁶³ patriotizmus (gör-lat.): hazaszeretet, hazafiság

haladták meg a korábbi pártközlemények színvonalát. Magyarán elutasították a kezdeményezéseket.²⁶⁴

A megyében élők a fővárosi eseményekről annyit tudhattak, amennyit a rádió zaklatott híradásaiból megértettek, de a fővárosból éjjelre hazaérkezők, elsősorban vasutasok információiból már értesülhettek a valós helyzetről: a rendszerellenes demonstrációról²⁶⁵ és a fegyveres felkelésről.²⁶⁶

A még működő központi hatalom elrendelte a középületek szigorú védelmét, állami és pártmunkásokat rendelték be.²⁶⁷ Az emberek szerdán a munkahelyeken a budapesti rádió híradásait értékelték, és latolgatták a várható fejleményeket. A Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése feletti örömet elhomályosították a drámai közlemények a statárium bevezetéséről, a szünni nem akaró harcokról, és a szovjet csapatok fegyveres beavatkozásáról. A rádióhíradások természetesen kódosítottak, ezért az alternatív hírforrások hamar felértékelődtek. A percnként változó helyzetet mutatta, hogy október 24-én, a Vas megye című lapnak három kiadása is napvilágot látott, ami példátlan az újság történetében.²⁶⁸

Az állami és a pártvezetés az utasításoknak megfelelően folyamatosan „szondázta”²⁶⁹ a városi és falusi lakosság hangulatát. A községekből beérkező jelentések egyike egyszerűen, de velősen értékelte a helyzetet: „*A kommunisták ideje lejárt*”.²⁷⁰ A rend fenntartása mellett a helyi hatalom másik megoldandó problémája a felvásárlási pánik megelőzése volt.

A csütörtöktől vasárnapig (október 25-29.) tartó négy nap meghatározó '56 történetében. A településeken nagyjából hasonló forgatókönyv alapján zajlottak le az események. A tüntetések során elpusztították a gyűlölt rezsim szimbólumait. A nagyobb városokban, így

²⁶⁴ *Vas megye* 1956. október 24. 1., KÖVÉR 1996: 15-16.

²⁶⁵ demonstráció (lat.): tüntetés

²⁶⁶ VARGA 1989: 16-28.

²⁶⁷ Vas megyei Tanács távmondati jkv. (1956. október 24-25.) In: FEISZT György: *Évkönyv I.* (1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete) 1992. [továbbiakban: FEISZT 1992] 194-195.

²⁶⁸ IZSÁK Lajos – SZABÓ József – SZABÓ Róbert (szerk.): *1956 vidéki sajtója*. Budapest (Korona) 1996. 670-671., 796.

²⁶⁹ szondáz: a közvéleményt vizsgálja

²⁷⁰ FEISZT 1992: 192.

Szombathelyen is kiengedték a foglyokat a börtönökből, elfoglalták az államvédelmis épületeket, megsemmisítették iratanyagaikat.

A térségben állomásozó szovjet egységek kezdetben csak demonstratívan léptek fel, elsősorban arra törekedtek, hogy ne alakuljon ki konfliktus a tüntetők és a hadsereg között. Gyors intézkedéssel a városokban élő családtagjaikat is a laktanyába, illetve az általuk ellenőrzött objektumokba, így az egykori Faludi Ferenc Gimnázium épületébe költöztették.

A vasi megyeszékhelyen pénteken, október 26-án kezdődtek a megmozdulások, a falvakban és a kisvárosokban jellemzően szombaton. A tüntetések és sztrájkok következtében az élet teljesen megbénult, az üzemekben nem dolgoztak, az iskolákban szünetelt a tanítás, és az egész országban akadozott a közlekedés. Szombathelyen az október 26-i tüntetések másnap is folytatódtak, de szombat estére már megalakult a Vas megyei Nemzeti Bizottság, igaz összetételében és vezetőségében még jelentős változások mentek végbe a hétvégén.²⁷¹

Ezzel párhuzamosan megkezdődött az új hatalmi szervek megalakulása is. Az ideiglenes testületek nevükben különböztek, de funkciójukban hasonlóknak bizonyultak elődeikhez. A forradalmi és nemzeti tanácsok munkájában ekkor még a régi rezsim reformra hajló emberei éppúgy helyet kaptak, mint a megmozdulások során vezető szerepet betöltő személyek. Szombathelyen, Sárváron, és Szentgotthárdon is megkezdődött a nagyobb üzemekben a munkástanácsok szervezése.²⁷²

A falvaktól csütörtöktől érkeztek az első hírek megmozdulásokról, tanácselnökök, titkárok leváltásáról és a termelőszövetkezetek állatállományának és felszerelésének széthordásáról.²⁷³ A celledömölki járásban pl. 26 községi végrehajtó bizottsági elnökből húszat, és ugyanennyi

²⁷¹ *Vas megye* 1956. október 28. 1. A szombathelyi városi nemzeti bizottság 1956. október 30-án jött létre. *Vasi Hírlap* 1956. október 31. 1.

²⁷² *Vas megye* 1956. október 28. 3.

²⁷³ FEISZT 1992: 194-195.

titkárból kilencet váltottak le a helyi nemzeti bizottságok. A legnagyobb örömmel természetesen a begyűjtés eltörlését fogadták.²⁷⁴

Amikorra Nagy Imre október 28-i beszédében átértékelte a történeteket, és nemzeti demokratikus mozgalomnak nyilvánította a héten lezajlott eseményeket, addigra a nyugat-dunántúli régióban a régi pártapparátus és államhatalom teljesen szétesett. A kérdés már az volt, hogy milyen lesz az új hatalmi struktúra, milyen irányú kibontakozást idéznek elő a társadalmi tagoltság és a politikai mentalitásbeli különbségek.

Október 29-e után a nagyobb településeken újra megválasztották a hétvégén ideiglenes jelleggel megalakult nemzeti tanácsokat. Elkezdődött az új testületek területi megszervezése is, de az ismert kommunikációs és közlekedési nehézségek miatt különösen a megyei, és a járási testületek felállítása akadozott. Szombathelyen a politikai élet pezsgését érzékelve szerdától megkezdődött a koalíciós korszak pártjainak újjászerveződése.²⁷⁵

Meghatározó szerephez jutottak a forradalom legsajátosabb szervei, a munkástanácsok.²⁷⁶ A termelési és öngazgatási feladatokat ellátó, központi ösztönzésre megalakuló választott testületek nemcsak a termelő üzemekben és a szolgáltató szférában, hanem a fegyveres testületeknél és az államigazgatás területén is létrejöttek. Élükre olyan személyeket választottak, akiket az adott közösség mind szakmai képességeik, mind emberi tulajdonságaik alapján arra érdemeseknek tartottak. Átvették az irányítást, és elsősorban a vagyon- és állagvédelemről gondoskodtak. Minden ilyen választás alkalmat adott a programok újrafogalmazására is.

A termelőüzemek munkástanácsai úgy gondolták, hogy a sztrájk a leghatásosabb fegyver a további változások kikényszerítésére, ezért a kormányzat kérése ellenére sem akarták felvenni a munkát.²⁷⁷ Természetesen a lehetőségeikhez képest segítettek a főváros lakosságának ellátásában. A nagyobb üzemek munkástanácsai alapjaiban határozták meg a településeken

²⁷⁴ FEISZT György: Forradalom és megtorlás. Vas megyében a községi nemzeti bizottságok működésének tükrében. In: KAPILLER 1992: 74.

²⁷⁵ *Vasi Hírlap* 1956. október 31. 3., 1956. november 1. 1., 3.

²⁷⁶ KEMÉNY István – LOMAX, Bill (szerk.): *Magyar munkástanácsok 1956-ban. Dokumentumok.* Párizs (Magyar Füzetek) 1986. 16-19.

²⁷⁷ *Vasi Hírlap* 1956. november 1. 2.

kialakult politikai irányvonalakat. A vasi megyeszékhelyen ezt a szerepet a Járműjavító és a Fűtőház töltötte be.

A média is az új hatalmi szervek kezébe került. A megyei lapok elnevezésükben is érzékeltették a végbement változásokat, például a Vas megyei Vasi Hírlap lett. A névváltozás természetesen tartalmi, politikai szemléletváltással is járt.²⁷⁸ Szombathelyen a rádióadó a 223,8-as hullámhosszon tudósított a legfontosabb helyi eseményekről. A helyi média említett két képviselőjének nagyobb hitele volt a térségben, mint a fővárosi Kossuth rádiónak.

A legnehezebb feladatnak a rend biztosítása tűnt. A népi rendőrség, a katonai helyőrség és a határőrség parancsnokai, és állományának tagjai még a Vas megyei Nemzeti Bizottság október 27-ei alakuló ülésén bejelentették, hogy elfogadják a nemzeti bizottság vezető szerepét, és hajlandóak vele együttműködni a rend további fenntartása érdekében.²⁷⁹ Az így átalakult, kibővített rendvédelmi szervezet székhelye, az akkori Sztálin (ma Széll Kálmán) úton a megyei rendőrkapitányság épülete lett. Hasonló átalakulás várt a városi kapitányságra is a Beloiannisz, ma Kőszegi utca 2. szám alatt. Oroszi Lajos alezredest, illetve Csánig Lajost, az addigi vezetőket egyszerűen elmozdították, jóval nagyobb gondot jelentett azonban az utódok kiválasztása.²⁸⁰ Önjelölt vezető hiányában nehezen vállalták az apparátus addigi emberei a megbízatást. A sebtében megalakult Rendőrségi Forradalmi Tanács a leváltott vezetők hibáit jobban látta, mint a jövőben szükséges cselekedeteket. A helyi szovjet parancsnokság nehezményezte az előző vezetés eltávolítását. Hosszabb hezitálás után Gaál Dánielt bízták meg a megyei rendvédelmi szerv irányításával, míg a városi vezető Kiss Tihamér lett.²⁸¹ Újabb feszültséget jelentett a volt ávós tisztek letartóztatásának és őrizetbe vételének a kérdése.

Mivel Szombathelyen a vasutasok fellépésének köszönhetően a vasútbiztosító rendőrség emberei már október 27-én átálltak a demonstrálók

²⁷⁸ CSOMOR 2001: 55-57.

²⁷⁹ *Vas megye* 1956. október 28. 1-2.

²⁸⁰ KÖVÉR 1996: 72.

²⁸¹ KÖVÉR 1996: 74.

oldalára,²⁸² a szovjet csapatok mellett már csak a Söptei úti laktanyában állomásozó belügyi alakulatok magatartása befolyásolhatta a vasi megyeszékhely pillanatnyi viszonyait. A katonai tanács küldöttének, Füzessy Tibornak a személyes fellépése lecsillapította a forrongó határőröket és a körülményekhez képest konstruktív együttműködés alakult ki a város és a határőr laktanya katonái között.²⁸³

Munkástanácsaik ígéretének megfelelően a megye két legjelentősebb üzeme, a Járműjavító, és a MÁV Fűtőház vasárnap, október 28-án munkásokat küldött az újjászervezett rendőrségbe. Az így létrejött nemzetőrség, katonák, rendőrök, munkások együttesen járőröztek az elkövetkezendő héten, így biztosítva a városban a rendet. A megyei rendőrkapitányság épületében szállásolták el őket, a járőrözést nyolcórás váltásokban végezték, egyes vallomások szerint hárman, mások szerint öten járták a város utcáit (két-két munkás és katona, valamint egy rendőr).

A nehezen felálló hivatalos vezetés Weltner Károly irányítása alatt elsősorban az ellátás megszervezésével volt elfoglalva, egyben ügyelt arra, hogy ellenőrizetlen módon ne kerüljön a lakosság kezébe fegyver. Ez irányú szándékát gyakran keresztelte a helyi fiatalok csoportja, akiknek fő törekvése, részben az egykori elnyomó szervek fegyvereinek megszerzése, valamint a még szabadon lévő ávosok letartóztatása volt. Talán ezzel is magyarázható, hogy csak november 2-a után kaptak a nemzetőrök fegyvereket és lőszert a járőrözéshez.

A lakosság ezekben a napokban mintegy visszafojtott lélegzettel figyelte a szovjet csapatok lehetséges mozgását. Állandó harckészültségük nemcsak félelmet keltett, de sokakban kétséget ébresztett a várható politikai lehetőségeket illetően, arról nem is szólva, hogy a helyi hírforrások szerint az addigi pártvezetők a lakosság dühétől való félelmükben a szovjet laktanyába menekültek. A forradalom helyi vezetőinek lehetőségeit és tevékenységét erősen meghatározta az országos vezetés tehetetlensége, ami csak erősítette a bizonytalanságot.

²⁸² KÖVÉR 1996: 75.

²⁸³ KÖVÉR 1996: 78-86.

November 4-én hajnalban kezdetét vette a Forgószél hadművelet, amely során a szovjetek elfoglalták az ország főbb stratégiai pontjait. Még hajnali négy óra után csapást mértek a rendészeti erők szombathelyi központjaira, így a rendőrség épületében ügyelő és pihenő nemzetőrökre is. A szovjet egységek kora hajnalban értek a jelzett Sztálin út 27. szám alatti épülethez. Az ott lezajlott tragikus események rekonstruálása különösen nehéz, mivel a kevés szemtanú évtizedekig hallgatott a történekről. Az épületbe berontó szovjet katonák minden figyelmeztetés nélkül lőni kezdtek a többségükben pihenőjüket töltő nemzetőrökre, akiknek még a fegyvereik után sem volt idejük nyúlni. A váratlan orvtámadásnak mai tudomásunk szerint 12 halálos áldozata volt, nemeztörök, rendőrök (összesen 4 fő) és munkások (8 fő), s legalább ennyi sebesült, akiket hosszabb-rövidebb ideig ápoltak a megyei kórházban. Túlélési esélye csak azoknak volt, akik az adott pillanatban az épület emeleti pihenő részében tartózkodtak. Egyes elbeszélések szerint még a magukat megadó személyekre is lőttek a szovjetek.²⁸⁴ Az őrizetbe vett nemzetőröket már délelőtt hazaengedték. A városháza és a városi rendőrség épületének elfoglalása szintén emberéletet követelt. A előzetes szovjet terveknek megfelelően megkezdődött a politikai vezetők letartóztatása, illetve Szovjetunióba történő elszállítása. Az új vezetésnek a nemzetőrségre nem volt szüksége, másfajta rend vette kezdetét, a diktatúra rendjéé.

²⁸⁴ *Vas Népe* 2000. október 21. 5.; KÖVÉR 1996: 182-187.

Kis József

A BORSODI NEMZETŐRSÉG, 1956

Borsod-Abaúj-Zemplén megye az 1956-os forradalom egyik vidéki központja volt. A forradalmi szervezetek viszonylag korán megalakultak, október 22-én a miskolci egyetemen diákszövetség, október 24-én a miskolci DIMÁVAG-ban²⁸⁵ munkástanács (az ország egyik első üzemi munkástanácsa) jött létre, október 25-én pedig megalakult a megyei munkástanács, amely az ország első területi munkástanácsa volt. A forradalom napjaiban a környékbeli megyék küldöttségei gyakorta keresték fel tanácsért a borsodi vezetőket. Ez is motiválhatta őket a miskolci székhelyű Észak- és Keletmagyarországi Nemzeti Tanács létrehozásakor, aminek fő célja a Nagy Imre-kormány egységes támogatása és az egyes megyék munkájának koordinálása volt. Megyénk regionális szerepe később sem csökkent, s ennek hatása megmutatkozott a megtorlás során is. Más megyékhez viszonyítva jóval több, 882 személy került bíróság elé, közülük 17-et kivégeztek.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a nemzetőrség létrehozását 1956. október 26-ára tehetjük. Megalakulását indokolta, hogy ekkor, különösen a megyeszékhelyen, Miskolcon, de a megye más területein is megbomlott a közrend. Aznap ugyanis a megyei rendőr-főkapitányság épületéből tüzet nyitottak az épület előtt tüntető tömegre. A sortűz 16 halálos áldozatot követelt. A tüntetők elleni fegyverhasználat megváltoztatta a helyzetet, a visszaszivárgó tömeg a felelősök megbüntetését követelte, s nem volt kétséges, hogy sokan saját maguk akarnak ítéletet mondani és egyúttal végrehajtani. A tömegből csoportok váltak ki, lefegyverezték a környező rendőrőrsöket, majd immár fegyveresen tértek vissza a Zsolcai kapuba. Az ormosbányai bányászokkal megerősödött tömeg betörte a kapukat, majd elfoglalta az épületet. Október 26-án a tömeg hat embert lincsel meg, egy államvédelmi százados pedig menekülés közben öngyilkos lett.

A megyei főosztály eleste után a rendőrök és államvédelmiek elmenekültek, amire alapos okuk volt. A városban felfegyverezett csoportok

²⁸⁵ DIMÁVAG: Magyar Állami Vas Acél és Gépgyárak Diósgyőri Gyára

kerestek ávosokat, igazoltattak, házkutatásokat tartottak, újabb lincselés réme fenyegetett.

Mindezek hatására a hatalom szétesett. Az ÁVH-ellenes közhangulat miatt a Tizeshonvéd utcai és a lillafüredi ÁVH karhatalmi laktanya is azzal fordult a miskolci diákszékhelyhez és a honvédséghez, hogy fegyverezzék le és szabadságolják az állományt. Hasonlóképp járt el a vasgyári rendőrőrs is. A megyei pártbizottság, a megyei tanács, a megyei rendőr-főkapitányság – bár egyes vezetői igyekeztek a hatalom közelében maradni – megszűnt hatalmi tényezőnek lenni. A nép által október 25-én megválasztott megyei munkástanács vette át a hatalmat. Székhelyét szimbolikusan a megyei tanács épületébe tette át. Felvette a kapcsolatot a fegyveres szervek vezetőivel, így Zombori Sándor honvéd alezredessel (miskolci helyőrség- és hadosztályparancsnok), Csulák János honvéd őrnaggyal (a miskolci hadosztály politikai parancsnoka) és Birtalan Mihály őrnaggyal (a MÖHOSZ²⁸⁶ megyei parancsnoka), s közösen láttak hozzá a nemzetőrség megszervezéséhez.

Első ránézésre úgy tűnhet, hogy a megyei munkástanács valóban átvette a hatalmat és már a fegyveres erők felett is teljes befolyással rendelkezett. Ez azonban csak a látszat volt. A forradalmi szervezetek szaporodása a „munkáshatalmat” védő, a forradalom céljait ellenző kommunistákat cselekvésre készítette. A párt Központi Vezetőségétől kapott utasítás szerint kezdetben időt próbáltak nyerni, amennyire lehetett késleltették a forradalmi szervezetek létrehozását, és ha már nem lehetett, olyanokat hoztak létre, amelyekben a kommunisták vezetése volt biztosított. Amennyiben a forradalmi szervezetek megalakítása kicsúszott a kezükből, mindent megtettek annak érdekében, hogy saját embereiket juttassák be a munkástanácsokba, a nemzetőrségekbe, sőt megkíséreltek beépülni azok vezetőségébe. Ennek köszönhetően sok – az egypártrendszer megőrzésére törekvő – kommunista került be a forradalmi szervezetekbe. Jelenlétük nemcsak az üzemekben, kisebb intézményekben és hivatalokban mutatható ki, kezdettől részt vettek a területi munkástanácsok, köztük a megyei

²⁸⁶ MÖHOSZ: Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség

munkástanács munkájában is. Ilyen személynek tekinthető a megyei munkástanács első elnöke, Rozgonyi Ernő és elnökhelyettese, Jekkel Béla is. Jelentős szerepet töltött be az első megyei munkástanácsban Deme László, a megyei tanács elnökhelyettese, az ő feladata volt a fegyveres szervek munkájának az irányítása. Deme László rendszeresen tájékoztatta a megyei pártbizottságot a megyei munkástanácson történekről. A nemzetőrségen belül funkcionáriusokat és más megbízható elvtársakat helyeztek el, köztük olyanokat, akik napokkal később részt vettek az „ellenforradalom” leverésében. Példaként említhetjük Deli István századost, aki november 4-e után elsőként lépett be a pufajkások közé, majd ő volt annak az önkéntesekből álló karhatalmista csoportnak a parancsnoka, amely végrehajtotta az országban az első kivégzést.²⁸⁷ Deli később a miskolci munkásőrség parancsnoka lett.²⁸⁸

Rozgonyi Ernőnek és Deme Lászlónak köszönhetően a funkcionáriusok munkástanács-igazolványokhoz és fegyverviselési engedélyekhez is hozzájutottak, amelyek birtokában nagyobb biztonságban tudtak közlekedni a városban. Az igazolványokat azonban részben kitöltetlenül, részben aláírás, vagy bélyegző nélkül kapták meg, s ez problémát is okozott. Október 28-án egy feljelentés nyomán forradalom elleni fegyveres szervezkedésre gyanakodva, nemzetőrök lepték el a városi pártbizottság épületét, az ott tanácskozó funkcionáriusokat lefegyverezték (köztük Déri Ernő városi első titkárt, Pataki László másodtitkárt és Grósz Károlyt, a megyei pártbizottság agitációs és propaganda osztályának a vezetőjét). Bár voltak a munkástanács által kiadott fegyvertartási igazolványaik, azok hiányosan voltak kitöltve, érvényesítve. A pártmunkásoknak gyorsan sikerült rendezni helyzetüket. A nemzetőrök nem vigyáztak rájuk eléggé, szabadon telefonálhattak elvtársaiknak. Ennek

²⁸⁷ 1956. december 15-én statáriális eljárás keretében fegyverrejtegetésért Soltész Józsefet és Nagy Andrást halálra ítélték. Nagy kegyelmet kapott, azonban Soltészt még aznap agyonlőtték a miskolci lőtérén. December 13-án tartóztatták le őket Lillafüred közelében. Az állítólag még kitartó bükki partizánokhoz akartak csatlakozni, szándékukról azonban értesült a rendőrség, így útközben lekapcsolták őket.

²⁸⁸ Kis József: *Miskolc. 1956.* Miskolc (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár) 2006. 205-206., 235-236.

eredményeként katonák tartóztatták le a nemzetőröket, s csak másnap reggel engedték őket szabadon.²⁸⁹

Október 26-án sapkára tűzött nemzeti színű szalagok jelezték a nemzetőrség létrejöttét. Csontos Mihály alezredes, a városi kiegészítő parancsnokság vezetője a miskolci diákszemlélettől kért segítséget, s még ezen a napon megtörtént az egyetemisták felfegyverzése a volt ávós laktanyából származó fegyverekkel. Deme László a miskolci Lenin Kohászati Művek munkástanácsától kért megbízható munkásokat, Zombori Sándor pedig a katonai sorállományt bocsátotta rendelkezésére. A Deme által szerzett munkásokat Birtalan Mihály őrnagy szervezte alakulattá.²⁹⁰ Megalakult tehát a nemzetőrség, amely háromtagú – katona, egyetemista, munkás – fegyveres csoportokban vigyázott a közrendre. A nemzetőröket megkülönböztetés végett lepecsételt nemzeti színű karszalaggal és igazolvánnyal látták el.

A nemzetőrök bevetésére még aznap sor került. A megyében lévő KÖMI-táborok²⁹¹ rabjai kitörést kíséreltek meg, s Szuhakállóról 92 elítéltnak sikerült kiszabadulnia. A megyei munkástanács utasítására honvéd- és nemzetőregységek indultak a rabok felkutatására, s közülük 45-öt még aznap össze is szedtek. A kitört rabok egy része fegyvert is szerzett, másnap hajnalban 17 szökésben lévő elítélt és a katonák között volt egy kisebb tűzváltás, amely halálos áldozattal nem, de súlyos sebesüléssel járt. Október 26-án este az edelényi rabtábor lakói is kitörést kíséreltek meg, ezt azonban a kirendelt honvéd- és nemzetőregységek elfojtották.²⁹²

A közbiztonság helyreállítására tett kezdeti intézkedések dacára Miskolcon az utcákat még mindig a tömeg uralta. 1956. október 27-én reggel több százan gyülekeztek a megyei tanács épülete előtt, mert úgy tudták, hogy

²⁸⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára [továbbiakban: BAZML] XXV. 21. B.1232/1957. Reményi Sándor bírósági vallomása

²⁹⁰ KUN László: *Az 1956-os ellenforradalom és a konszolidáció Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.* (Kandidátusi értekezés) 1974. 164-165.

²⁹¹ KÖMI: Közérdekű Munkák Igazgatósága

²⁹² HL 1956-os gyűjtemény 4. ö. e. 5. honi légvédelmi tüzér ezred (Miskolc) 1957. január 4-i jelentése; KIS József: *Az 1956-os forradalom Edelényben.* In: G. JAKÓ Mariann – VERES László – VIGA Gyula (szerk.): *Levéltári Évkönyv XIV.* Miskolc (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár - Herman Ottó Múzeum) 2006. 291-292.

most kerül sor az ÁVH-s gyilkosok statáriális tárgyalására. Paradox²⁹³ módon az épületben a megyei munkástanács épp a közbiztonság nehézségeinek megoldásáról tárgyalt. A megyei munkástanács hasztalan próbálta megnyugtatni az embereket, be kellett látnia, hogy engedni kell. Úgy döntöttek, hogy látszat-tárgyalást tartanak, több tanút kihallgatnak, majd napokig húzzák a tárgyalást, míg a lakosság megnyugszik.²⁹⁴ Az események azonban kicsúsztak a kezeik közül. A tömeg elsöpörte a kapuőrseget, majd az egyik rendőrt – aki beismerte, hogy valóban lőtt a tömegre – ledobta az erkélyről. Ott a már-már élettelen férfit megrohanták az emberek, súlyosan bántalmazták, majd a jóformán alaktalanra vert testet az előző napi akasztások színhelyére vonszolták és felakasztották.

Az események hatására a megyei munkástanács szétesett, Rozgonyi Ernő elnök és Jekkel Béla elnökhelyettes elmenekült, a miskolci diákszékesületet képviselő Horváth Gyula elnökhelyettes lemondott. A rend csupán délután állt helyre az épületben, amikor egy népszerű miskolci színész, Nagy Attila határozott fellépésével elérte, hogy a tömeg szétesedjen, majd a megyei munkástanács megmaradt tagjaival hozzájárított a rend helyreállításához. A városban viszont fejtelenség uralkodott, felfegyverkezett emberek járkáltak az utcákon.

Nagy Attilának a rend fenntartása érdekében szorosabbra fűzték a kapcsolatot a fegyveres szervekkel és az egyetemmel. Tárgyalást folytattak a honvédség vezetőivel, Zombori Sándor alezredessel és Csontos Mihály alezredessel, döntöttek a fegyverek összeszedéséről, a nemzetőrség „rácba szedéséről”, valamint a legfontosabb objektumok őrzéséről. A megbeszélés eredményeként Zombori Sándor rezortfelelősként²⁹⁵ kapott megbízást a fegyveres erők vezetésére.²⁹⁶ A tárgyalás eredményesnek bizonyult, azonnal lépéseket tettek a lakosság kezébe került fegyverek és az elszökött rabok összeszedéséről. A nemzetőrség szervezését a kiegészítő parancsnokság

²⁹³ paradox: önmagának látszólagosan ellentmondó, furcsa

²⁹⁴ BAZML XXXV. 1. f. 2/41. ö. e. Rozgonyi Ernő rendőrségi tanúkihallgatása 1957. március 11.

²⁹⁵ rezort (angol): hatáskör

²⁹⁶ OL XX-5-h 36. d. 7. kötet. Nagy Attila önvallomása. [dátum nélkül]; Nagy Attila rendőrségi kihallgatása 1958. február 12.

végezte, a munkástanács felhívása nyomán már október 27-én tömegesen jelentkeztek lakosok a nemzetőrségbe. (A toborzást október 31-én állították le, a nagyszámú jelentkezés miatt a nemzetőrök száma ekkor már meghaladta a szükségeset.)²⁹⁷ Székhelyük előbb a megyei tanács épületében, majd a Bocskai laktanyában volt. Intézkedtek a fontosabb, illetve veszélyeztetettebb objektumok őrzéséről is. A laktányához Csulák János őrnagy hat fős nemzetőregységeket szervezett.²⁹⁸ Intézkedéseik hatására másnap már rend és nyugalom volt a városban. A közrend megteremtésében elévülhetetlen érdeme volt a miskolci diákparlamentnek, egyáltalán az egyetemi hallgatóságnak. A nagy népszerűségnek örvendő egyetemisták szerte a városban és a megyében rendvédelmi és szervező feladatokat láttak el. Az egyetemisták október 27-től járőröztek, a felfegyverzett hallgatókat katonai egységekbe osztották be. Ők vigyázták a Tizeshonvéd utcai laktanyát, a megyei tanács, a Borsodi Rádió, a megyei rendőrkapitányság és a megyei pártbizottság épületét is.²⁹⁹

A miskolci egyetemen közben a rendvédelmi feladatok ellátására a diákparlament, Záhonyi Brúnó alezredes, a katonai tanszék vezetője irányításával egyetemi rendfenntartó ezredet alakított. Az ezredet belső és külső őrségre tagolták, a belső őrség parancsnoka előbb Liptai László százados (a katonai tanszék kiképzési főelőadója), majd Szántó főhadnagy és a diákparlament részéről Tóth Tihamér, a külső őrség vezetője Rochlich Sándor százados volt. A belső őrség 2 körzetből állt. Körzetenként 9-9 hallgató volt beosztva élükön 1-1 körzetvezetővel, Fábián Gyulával és Stumpffal.³⁰⁰ A belső őrség feladata az egyetem épületeinek, a külső őrségé pedig különböző objektumok, így a repülőtér, a Sajó-parti rádióerősítő, a megyei pártbizottság, a tanácsháza, a Borsodi Rádió stb. fegyveres őrzése volt.³⁰¹ Az egyetemi zászlóalj megszervezésére Budapestről kaptak utasítást,

²⁹⁷ VARGA 1989

²⁹⁸ HL 1956-os gyűjtemény. 4. ö. e. 423. f. 39. honi légvédelmi tüzér ezred (Miskolc) jelentése

²⁹⁹ UNGVÁRY Rudolf: *Utána néma csönd*. Budapest (Történelmi Igazságtétel Bizottság – 1956-os Intézet) 1991. [továbbiakban: UNGVÁRY 1991] 100.

³⁰⁰ BAZML XXV. 21. B.1720/1957. Fábián Gyula bírósági tanúvallomása

³⁰¹ UNGVÁRY 1991: 99., 121.

majd azt Záhonyi később, október 29-én a megyei munkástanáccsal is engedélyeztette. Az ún. egyetemi rendfenntartó ezred parancsnoka Záhonyi Brúnó volt.³⁰²

A megyei nemzetőrség³⁰³ vezetőit 1956. október 29-én, a megyei munkástanács ülésén nevezték ki. Parancsnok Birtalan Mihály őrnagy lett, míg helyettesei Pásztor Károly ezredes megyei kiegészítő parancsnok és Benőcs Bertalan honvéd százados, megyei kiegészítő parancsnokhelyettes lettek.³⁰⁴ Megválasztásuk nem tekinthető véletlennek. Birtalan Mihály kezdettől fogva a megyei pártvezetők instrukciói szerint cselekedett, lépéseit folyamatosan egyeztette a pártbizottsággal, s egyúttal tájékoztatta is őket a történetekről. A nemzetőrség nem vette át a rendőrség szerepét, utóbbi továbbra is működött, bár a megyei és a miskolci rendőrkapitányságok vezetésével új embert bíztak meg Jenei Imre rendőr őrnagy személyében. A rendőröket felülvizsgálták, és ha nem merült fel kifogás velük szemben, továbbra is alkalmazták őket. A fegyveres szervek feletti felügyeletet és ellenőrzést október 29-től a megyei munkástanács katonai bizottsága látta el Koós István Béla vezetésével.

A nemzetőrség a forradalom napjaiban alapvetően jól látta el feladatát. Sikerült helyreállítani a rendet, eljárta a bűncselekmények elkövetőivel szemben, és részt vett a rendőrség munkájának segítésében is. Mivel túlnyomó többségben polgári személyek teljesítettek benne szolgálatot, nehéz volt betartani körükben a fegyelmet, egy esetben előfordult, hogy saját soraikban kellett intézkedniük. Három miskolci nemzetőr, államvédelmisknél tartott házkutatások során, különböző tárgyakat tulajdonított el. November 2-án, egy vizsolyi házkutatás során – amelyet szerencsi nemzetőrökkel együtt hajtottak végre – azonban lebuktak. A nemzetőrök ellen még a forradalom napjaiban eljárás indult, majd ügyük később – immár politikai vádakkal kiegészítve – bíróság elé került.³⁰⁵

³⁰² HL B.259/1958. Megyei Katonai Bizottság elnöke utasítása. 1956. október 29.

³⁰³ Elnevezését tekintve vegyesen használták a „munkásőrség” és a „nemzetőrség” kifejezéseket.

³⁰⁴ BAZML XXXV. 12. f. 760. d. 1. dosszié. Jkv. a Miskolci Fém- és Faipari Vállalat pártvezetősége 1959. április 6-i üléséről

³⁰⁵ BAZML XXV. 21. B.103/1958. sz. ítélet Bartus Sándor és társai ügyében

A nemzetőrök többsége azonban tisztességesen végezte munkáját. A megyei munkástanács november 3-i ülésén az is felmerült, hogy a büntetlen előéletű nemzetőrök átkerülnek a rendőrség kötelékébe.³⁰⁶

Bár szervezetileg nem tartozott a nemzetőrséghez, néhány szót érdemes ejteni az ún. miskolci Defenzív-csoportról.³⁰⁷ Egyik fő céljuk a forradalmi szervezetekbe beépült idegen elemek (rákosisták, ÁVH-sok, besúgók) felderítése és eltávolítása volt.³⁰⁸ A csoport vezetője Lövei István, helyettese dr. Rácz Lóránd ügyvédjelölt volt. Megalakulásukra még október 26-án Papp Miklós adott engedélyt, hivatalosan azonban csak – Kiss József, a megyei munkástanács elnöke jelenlétében – október 30-án került sor. Bár formailag a csoport a megyei munkástanács igazságügyi szakbizottsága alárendeltségében működött, gyakorlatilag a DEF-esek teljesen önállósították magukat. A csoport nyomozni kezdett a sortűz, és az előző években elkövetett törvénytelenések ügyében, több államvédelmist és rendőrt letartóztattak, kihallgattak. Szinte átláthatatlan letartóztatási gyakorlatuk miatt a megyei munkástanács elnöksége október 31-én úgy határozott, hogy az államvédelmiseket az ügyészség vizsgálja felül. Az ÁVH-soknak főhadnagytól felfelé jelentkezési kötelezettségük volt. A jelentkezők közül az ügyészség többet őrizetbe helyezett, erre azonban nem feltétlenül bűnösségük megállapítása, vagy annak gyanúja miatt került sor, hanem biztonságuk garantálása végett. Az ÁVH-sok nagyobb biztonságban voltak a börtönben, mint kint az utcán, vagy épp otthonaikban. Eljárásukat ekkor Molnár Erik igazságügy-miniszter is helyeselte.³⁰⁹ (A forradalom napjaiban összesen 72 személy került a megyei börtönbe, ebből 12 rendőr, a többi ÁVH-s volt.)³¹⁰

A Defenzív-csoport és a megyei munkástanács vezetői között nagy volt a bizalmatlanság. Kommunistáknak, illetve huligánoknak tekintették

³⁰⁶ OL XX-5-h 37. d. 9. kötet. Simonffy György rendőrségi kihallgatása. 1958. február 11. Később valóban megtörtént a rendőrség polgári személyekkel való kibővítése. Az ún. kiegészítő munkásrendőrök november 22-től teljesítettek szolgálatot. Mivel a december 10-i tüntetésen a munkásrendőrök fegyveresen álltak a karhatalmistákkal szemben, a szovjet parancsnokság utasítására még aznap feloszlatták és lefegyverezték őket.

³⁰⁷ más néven DEF-esek

³⁰⁸ BAZML XXV. 21. B.1232/1957. A „D” csoport szervezeti felépítése és célja

³⁰⁹ ÁBTL V-144163/17. Szitovszky Zoltán bírósági vallomása

³¹⁰ OL XX-5-h 36. d. 6. kötet. Bánházi János rendőrségi tanúkihallgatása 1958. április 7.

egymást. Az ellentét odáig fajult, hogy a DEF-csoport megfigyelte a megyei munkástanács vezetőit, ráadásul Kiss József elnökre – és visszaemlékezése szerint azért, mert a forradalom árulójának tartották – Nagy Attila³¹¹ elnökhelyettesre az egyik DEF-tag rá is lőtt. Olyan hírek terjedtek, hogy Löveiék a munkástanács több tagját el akarják távolítani.³¹² Éppen ezért úgy döntöttek, hogy megfigyelik a csoportot, majd letartóztatják őket, erre viszont már nem volt idejük.³¹³

Nézzük meg, mi történt a megyében, a kisebb településeken, üzemekben. Október 26-tól kezdve szinte minden településen, üzemben megalakultak a forradalmi szervezetek, a munkástanácsok. A munkástanácsok a rend biztosítása, vagy helyreállítása céljából nemzetőrségeket hoztak létre. A nemzetőrségeket október 26-a és november 2-a között alakították meg. Két kivétel van ez alól: Izsófalván³¹⁴ és Zubogy községben november 14-én hoztak létre nemzetőrséget. Zubogyon erről a tanács végrehajtó bizottsága rendelkezett, fő motivációjuk a rablásoktól és a „reakciók” visszatérésétől való félelem volt.³¹⁵

A települések történetét áttekintve megállapítható, hogy a községek valamivel több mint a felében nem hoztak létre nemzetőrségeket. Két településen (Muhi, Ond) a munkástanácstagok láttak el fegyvertelen szolgálatot. Ahol létrehozták, ott nevük, szerepük nem volt egységes. Kilenc községben polgárőrségnek, vagy polgári őrségnek, Edelényben és Garadnán munkásőrségnek nevezték, négy községben (soros)³¹⁶ éjjeli őrséget állítottak

³¹¹ ÓMOLNÁR Miklós: *Tizenkét nap, amely... 1956. október 23-november 4. Események, emlékek, dokumentumok.* Budapest (Szabad Tér Kiadó) 1989. 462.

³¹² BAZML XXV. 21. B.1231/1957. Fekete László bírósági tanúvallomása

³¹³ BAZML XXV. 21. B.1231/1957. Kiss József és Szitovszky Zoltán bírósági tanúvallomása

³¹⁴ BAZML XXIII-835/a. Jkv. az izsófalvai Munkás-Paraszt Forradalmi Bizottság és a községi tanács együttes üléséről. 1956. november 14.

³¹⁵ BAZML XXIII-1018/a. Jkv. a zubogyi tanács VB 1956. november 14-i üléséről

³¹⁶ soros őrség: tagjai a felnőtt férfilakosságból kerültek ki, akik felváltva, „sorban” teljesítették szolgálatot

fel. Hernádnémetiben ún. utcaőrséget hoztak létre, éjjelente minden utcában két önkéntes teljesített szolgálatot.³¹⁷

Nyolc községben fegyver nélkül teljesítettek szolgálatot a nemzetőrök. Kezdetben így volt Ároktőn is, később viszont – arra hivatkozva, hogy a cigányok körében nagyon elharapóztak a lopások – kérvényezték, hogy adjanak számukra fegyvert.³¹⁸

A nemzetőrségek létrehozását elősegítette a kiszabadult raboktól való félelem is (pl. Parasznyán, Sajókápolnán), Hidasnémetiben pedig azért állítottak fel nemzetőrséget, mert az a hír járta, hogy cigányok akarják megtámadni a határőröket.³¹⁹

Parancsnoknak általában polgári személyt választottak, aki földművesként vagy munkásként kereste kenyerét. Őt községben egykori csendőr, Erdőbényén egy horthysta börtönparancsnok, Golopon a tanácselnök, Györgyartlón a tanácsitkár, Sajókazán egy volt francia idegenlégiós lett a parancsnok, aki a II. világháború után rendőrként teljesített szolgálatot.³²⁰

Húsz településen rendőrt, vagy magát a körzeti megbízottat, a községi, vagy a járási rendőrkapitányt választották meg a nemzetőrség élére. Kiemelendő a mezőcsáti községi nemzetőrség, ahol a parancsnok, Nagy Sándor járási rendőrkapitány személyében, egy ÁVH-főhadnagy volt. Ennek oka az volt, hogy – sok településhez hasonlóan a fentebb kifejtett központi vezetőségi utasítás hatására – Mezőcsáton a munkástanácsot a járási pártbizottság vezetői kezdeményezésére alakították meg.³²¹

A nemzetőrségek tagságát tekintve is találunk eltéréseket. Bódvaszilason, Szendrőládon és Pusztafalun a katonaviselt lakosok, Sajóecsegen a 34 éven aluli katonaviseltek, Regécen a tűzoltók, Cserépváralján a 60. életévüket betöltötték lehettek tagjai a nemzetőrségnek.

³¹⁷ BAZML XXV. 21. Nb.1254/1957. Lakatos István rendőrségi tanúkihallgatása 1957. július 3.

³¹⁸ BAZML XXXII-43.

³¹⁹ BAZML XXIII-1/c. 95. Jkv. a hidasnémeti Munkás-Paraszt Tanács 1956. november 2-i üléséről

³²⁰ BAZML XXXV. 1. f. BM Borsod megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya Miskolc. Összefoglaló jelentés. Miskolc, 1959. április 9. 690.

³²¹ BAZML XXV-3. B.1569/1957. Ács Sándor rendőrségi kihallgatása 1957. július 30.

Zubogyon a fegyveres „nemzeti őrségben” minden 20 és 45 év közötti férfi köteles volt szolgálni.³²² Ónodon a nemzetőrségnek nem volt állandó tagsága. A nemzetőröket esetenként jelölték ki a helyi lakosok közül.³²³ Sajóabonyban – a középiskolai oktatás megindulásáig – a nappali őrséget a középiskolások bevonásával oldották meg, az éjszakai őrséget pedig a munkás-paraszt tanács 1-1 tagja, illetve 2 személy „a község legmegbízhatóbb lakosaiból”³²⁴ alkotta. Bodrogszegi községben a nemzetőrségbe azokat választották be, akik vadászfegyverrel és ahhoz szükséges engedéllyel rendelkeztek.³²⁵

A nemzetőrösek mindenhol összeszedték az illegálisan kint lévő, valamint vadász- és szolgálati fegyvereket. Cserépfalu községben ezt elmulasztották, ami végzetes hibának bizonyult. Október 29-30-án egy kisebb társaság a borpincében italozás közben veszekedni kezdett, s egymásra lőttek. Az összetűzés következtében ketten meghaltak.³²⁶

A szolgálati fegyvereket a kommunista funkcionáriusoktól is beszédtek, ami később súlyos vádként jelent meg az egykori nemzetőrök ellen a bírósági tárgyalásokon. Pedig ezek beszédése nagyon is megalapozott volt. Cserépváraljára október 27-én Papp József mezőkövesdi nemzetőr érkezett két társával, azzal a megbízással, hogy megszervezzék a községi munkástanácsot.³²⁷ Pappék felkeresték a községi tanácselnököt is, hogy elvegyék fegyverét. Érkezésükről értesült a tanácselnök veje, Ádám Gyula, aki a járási pártbizottság instruktoraként³²⁸ szolgálati fegyverrel rendelkezett. Ádám, magához véve pisztolyát, átsietett apósa portájára, majd rálőtt az éppen távozóban lévő fegyveresekre. Papp József azonnal meghalt, társa, a

³²² BAZML XXIII-1018/a. Jkv. a zubogyi tanács VB 1956. november 14-i üléséről

³²³ BAZML XXV. 21. B.638/1957. sz. ítélet Juhász Gábor ügyében

³²⁴ BAZML XXIII-923/a. Jkv. a sajóabonyi Munkás-Paraszt Tanács 1956. október 31-i üléséről

³²⁵ BAZML XXXV. 40. f. 2/7. ö. e. Információ Kiss András tagjelöltről 1958. március 26.

³²⁶ d. gy.: Fegyveres rabokat tettek ártalmatlanná Miskolcon. Két halott Cserépfalun. *Északmagyarország* 1956. november 1. 4.

³²⁷ BAZML XXV. 21. B.281/1957. Tokár Vince bírósági vallomása

³²⁸ instruktor: oktató, nevelő

mezőkeresztesi Ábrahám László súlyos sérüléssel menekült el (bal szemét később el kellett távolítani).³²⁹

A beszedett fegyvereken túl több településen a rendőrség is adott fegyvert a nemzetőröknek, hogy azokkal teljesítsenek szolgálatot. Erre több helyen nagy szükség volt. Mezőkövesden például – ahol október 25-én a tüntetők sok fegyverhez jutottak hozzá – ittas személyek lövöldöztek a községben.³³⁰

A nemzetőrök túlnyomó többségben megőrizték a közrendet, Ózdon viszont épp a nemzetőrparancsnok magatartása vezetett vérontáshoz. Október 29-én reggel fél nyolc körül nemzetőrnek jelentkező gyári munkások és szolgálatba lépő rendőrök gyülekeztek a járási rendőrkapitányság udvarán. Török István nemzetőrparancsnokot – aki egész éjjel nem aludt és reggelre már félelemérzéses téveszmékkel küzdött – a rendőrök látványa rendkívül megzavarta. Azt hitte, hogy meg akarják ölni. Több személyre indokolatlanul pisztolyt fogott, a rendőröket és néhány civilt – köztük egyik barátját – pedig falhoz állíttatta. Végül sikerült Törököt megállítani, és kisebb dulakodás árán lefegyverezni, de kétszer elsült fegyvere. Bár senki sem sérült meg, az udvaron lévő nemzetőrök a feszült helyzetben azt hitték, hogy ávósok és rendőrök támadtak rájuk, és esztelenül lövöldözni kezdtek. A lövöldözés során egy nemzetőr súlyosan megsebesült. Bár az ismételt félreértést néhány percen belül tisztázták, a lövöldözés hírére elterjedt, hogy az ÁVH-sok lövik a nemzetőröket. A városban pánik tört ki. Megszólaltatták az ózdi gyár szirénáját, vészjeleket adtak le, aminek hatására a munkások a kezükbe került szerszámokkal és vasrudakkal felszerelve vonultak ki a városba, rendőröket és ÁVH-sokat keresve. A feldühödött tömeg három embert lincsel meg, egyiküket a nemzetőrök karjaiból tépték ki, akik épp biztonsága megőrzése céljából vették őrizetbe az ÁVH-st.³³¹

³²⁹ BAZML XXV. 21. B.1733/1957. sz. ítélet Ábrahám László és társai ügyében. Ádám Gyula később a mezőkövesdi járási munkásőrség parancsnoka lett. 1957. június 5-én tartott járási pártaktíván a következőképp emlékezett vissza tettére: „Az ellenforradalom idején nem voltam szívbjajos és akkor is voltunk kommunisták, akik megálltuk a helyünket.” (BAZML XXXV. 8. 1/3. ö. e.)

³³⁰ BAZML XXV. 21. B.292/1958. Pataki József bírósági vallomása

³³¹ BAZML XXV. 21. B.808/1957. B.182/1957. sz. ítélet Török István és társai ügyében

A járási székhelyeken kivétel nélkül alakultak nemzetőrségek, azonban tevékenységükben, szervezeti rendszerükben nagy eltérések mutatkoznak. Encsen, Miskolcon, Ózdon, Sátoraljaújhelyen és Szikszón külön járási nemzetőrséget nem is alakítottak, feladatukat a községi nemzetőrség látta el. A járási nemzetőrségek létrehozását többnyire az a gondolat motiválta, hogy ha a járás területén valahol olyan incidens történik, amit a helyi nemzetőrök nem tudnak megoldani, akkor legyen, aki segítséget ad nekik.

Abaújszántón a járási nemzetőrség parancsnoka Árvay Elemér boldogkőváraljai földműves (községi munkástanácselnök) lett, akit nemcsak rendkívüli népszerűsége miatt választottak meg, de azért is, mert korábban ludovikás hadnagy volt.³³² Mezőcsáton a járási nemzetőrség parancsnoka Tóth Gyula honvéd százados, kiegészítő parancsnok, Mezőkövesden Tompa György honvéd főhadnagy, a járási kiegészítő parancsnok helyettese lett (utóbbi helyen járási nemzetőrség megszervezésére végül nem került sor).³³³ Szerencsen a pártbizottság utasítására kezdtek hozzá a járási nemzetőrség megszervezéséhez Báncs Miklós százados, kiegészítő parancsnok vezetésével. A parancsnokságot október 31-től Nemesvári Sándor százados látta el, mivel Báncs megválasztását a miskolci diákparlament helytelenítette. A nemzetőrparancsnok helyettese Czink Zoltán asztalos és Gáspár Gyula, a Szerencsi Autó és Gépjavító Vállalat műszaki vezetője lett.³³⁴

Míg a fenti nemzetőrségeknél különösebb szervezeti rendszer kialakítására nem került sor, addig Edelényben és Putnokon más-más módon, de ez megtörtént.

Edelényben október 29-én alakították meg a járási nemzetőrséget, vezetésével Schrenk Béla honvéd századost bízták meg. A fegyveres szervek irányítására emellett a munkástanács ún. „nemzetőrtanács”-ot állított fel Boskó Károly elnökletével.³³⁵ A nemzetőrség megszervezését Szternák István

³³² BAZML XXIII-1/c. 95. Az Abaújszántói Járási Ideiglenes Munkás-Paraszt Tanács 7/1956. sz. tájékoztatója

³³³ HL 1956-os gyűjtemény. 60. ö. e. BAZ megyei kiegészítő parancsnokságok jelentése. 9.

³³⁴ BAZML XXXV. 40. f. 3/32. ö. e. A Szerencsi Autó és Gépjavító Vállalat Pártszervezete jelentése a kádarmunkáról 1958. június 10.

³³⁵ BAZML XXV. 21. Nb.1075/1957. sz. ítélet Hatvani Viktor és társai ügyében

honvéd főhadnagy végezte, mivel a megbízott parancsnok, Schrenk Béla kórházi kezelés alatt állt, s a munkástanács őt bízta meg október 30-án Schrenk helyettesítésével. Szternák nemzetőrségen belül egy ún. „súlyponti szakaszokra” épülő szervezeti rendszert kívánt kialakítani. Szternák tervezete a járás területét 5 körzetre osztotta Edelény, Rudabánya, Szendrő, Szin és Tornaszentjakab központtal, s minden központ székhelyén egy „súlyponti szakasz”-t kellett volna felállítani. A szakaszokba minden község egy-egy főt volt köteles beküldeni, kiképzésükről a kiegészítő parancsnokságnak kellett gondoskodnia. A körzeteket Lőcsei Viktor rendőr őrnagy parancsnoksága alá rendelték. A tervezet szerint a súlyponti szakaszokat közös szálláson kellett tartani, amelyet rendzavarás esetén a központból riadó-gépkocsival rövid időn belül fegyverrel láttak volna el, hogy megszüntessék a problémát. A tervezetet – miután október 30-án Hatvani Viktor járási munkástanácselnök jóváhagyta – felhívásban küldték el a községeknek. Információink szerint csupán Szendrőn valósult meg a „súlyponti szakasz” létrehozása. A 16 fős csoport parancsnoka Ivanics János lett.³³⁶

Putnokon a munkástanács – az ózdi lincselések hatására – október 30-án határozott járási karhatalmi zászlóalj felállításáról, melynek parancsnoka Gyöngyösi Árpád lett, aki 1945 előtt századosi rendfokozatban hivatásos katona volt. A zászlóalj székhelyeül a putnoki bányászlaktanyát jelölték ki. A zászlóalj – tartalékos tisztek bevonásával – másnap alakult meg. A karhatalmi zászlóaljat századokra osztották, amelynek parancsnokai Perecesi László és dr. Pogány János lettek. A századparancsnokok mellé helyetteseket (közülük Bíró József és Vida Frigyes ismert), valamint a századon belül szakaszparancsnokokat (pl. Molnár Lajos) jelöltek ki. November 1-jén a járási karhatalmi zászlóalj mintegy 30 tagja esküdött fel a munkástanácsra. Gyöngyösi utasítást adott a járáshoz tartozó községekben való toborzásra. Ennek megfelelően a századparancsnokok, illetve helyettes parancsnokok vezetésével indultak el a küldöttségek a községi munkástanácsokhoz. Utóbbiakat felszólították, hogy állítsanak össze egy 15-30 nevet tartalmazó névsort a zászlóaljba küldendő személyekről, és azt juttassák el a putnoki

³³⁶ BAZML XXV. 21. B.1431/1958. sz. ítélet Dudás János és társai ügyében

munkástanácshoz. A felhívás hatására 25-30 személy jelentkezett szolgálattételre, akiket feleskettek, majd ellátási problémák miatt hazaküldtek.³³⁷

A nemzetőrségek a szovjet bevonulással párhuzamosan megszűntek, azonban a támadásra eltérően reagáltak. A megyei munkástanács elnöksége november 3-i ülésén foglalkozott az esetleges ellenállás kérdésével, de a honvédségi vezetők jelentése alapján arra a döntésre jutott, hogy nincs értelme a fegyveres harcnak. Ennek köszönhetően a szovjetek szervezett ellenállásba Miskolcon nem ütköztek.

Kisebb tűzharcra csupán az egyetemvárosban került sor, és ott is csak egy félreértés miatt. Az I. sz. diákszállónál felállított őr, Benyócs Ferenc hallgató ugyanis a sötétben mozgó alakokat látott és mivel felszólítására nem reagáltak, figyelmeztetésként a levegőbe lőtt. Az alakok azonban szovjetek voltak, akik azonnal tüzelni kezdtek. Az egyetemi őrség néhány tagja viszonzta a tüzet, akárcsak a puskaropogásra felébredő hallgatók egy része. A harcban két egyetemista, Kölber Gábor és Kiss Gábor életét veszítette.³³⁸

A támadás hírére több – nemzetőrökből álló – csoport is a Bükkbe vonult, hogy onnan szervezzenek ellenállást a szovjetekkel szemben. A miskolctapolcai nemzetőrség 20 fős csoportja Kafka László vezetésével vonult a hegyekbe, azonban az ellenállás értelmetlenségét látva még aznap feloszlottak. A fegyveresek visszatértek a városba, vagy elhagyták az országot.³³⁹ A Borsodi Rádió 50 fős őrsége Schultz Árpád technikus és Barva Tibor egészségügyi hadnagy vezetésével vonult a bükki jávorkúti DIMÁVAG-üdülőbe. Két napon belül azonban ők is feloszlottak.³⁴⁰

A megyében a forradalmi szervezetek (köztük a nemzetőrség) vezetői három településen döntöttek a szovjetekkel szembeni fegyveres ellenállás mellett. Edelényben és Mezőkövesden katonai előkészületek történtek, a községek határában megkezdték a műszaki zár építését, benzines palackokat

³³⁷ BAZML XXV. 21. Nb.1665/1957. sz. ítélet Pácza Sándor és társai ügyében

³³⁸ HL 1956-os gyűjtemény. Nehézipari Műszaki Egyetem katonai tanszékének jelentése 1956. december 30.

³³⁹ BAZML XXV. 21. B.2320/1958. B.1199/1957. sz. ítélet Landesz Károly ügyében

³⁴⁰ BAZML XXV. 21. B.1231/1957. Bitó Sándor rendőrségi tanúvallomása 1957. június 13.

készítettek. Mezőkövesden az önkénteseket lánggránát használtára is oktatták. Mindkét településen még a szovjetek érkezése előtt vita alakult ki a munkástanács és a nemzetőrség vezetői között az ellenállás helyességével kapcsolatban. Edelényben még időben visszavonták a katonai parancsokat,³⁴¹ Mezőkövesden azonban elkéstek ezzel, mert míg a nemzetőrség épületében folyt a vita, a község határában a fegyveresek tüzet nyitottak az érkező szovjet egységre. A szovjetek viszonzták a tüzet, mire a csoport szétfutott. A munkástanács visszavonta rendelkezéseit és nyugalomra intette a lakosságot. A harc befejeződött, azonban november 5-én és 6-án ismeretlen személyek rálöttek az átvonuló szovjet alakulatokra. November 6-án fél tizenegykor válaszul egy szovjet egység körülfárta a községet, és erős tűzcsapást mért rá, amelynek következtében leomlott a templomtorony. A november 4-i és azt követő harcok során öt szovjet katona és négy mezőkövesdi lakos meghalt, 12 személy megsebesült, 170 ház megrongálódott.³⁴²

Sátoraljaújhelyen Kummer Károly városi nemzetőrparancsnok vezetésével alakult ellenálló csoport. Kummer nem akarta kitenni a városi lakosságot a harc esetleges következményeinek, ezért a hegyekben lévő kőkapui üdülőben rendezte be székhelyét. Szabályos katonai tábor rendeztek be, konyhával, kötözőhellyel. Az ellenállók védelemre rendezkedtek be: két páncéltörő ágyút, golyószórót és géppuskákat helyeztek tüzelőállásba, a bázishoz vezető utat pedig aláaknázták. Az egység tagjait eskütelre kötelezték, majd katonai kiképzésben részesítették.³⁴³ Csoportjukhoz a szerencsi és a sárospataki nemzetőrség egy része mellett a környékbeli községekből is sokan csatlakoztak. A Politikai Nyomozó Osztály a csoport 121 tagját derítette fel, de összlétszámuk elérhette a 150 főt. Ez nem állandó létszám volt, a Kőkapun tartózkodók száma ingadozott, a napok múlásával sokan (főleg a környékbeli falvakból csatlakozók) hazamentek. Bár nagy mennyiségű fegyvert vittek magukkal, egymás után látogatták meg a

³⁴¹ BAZML XXV. 21. Nb.1075/1957. sz. ítélet Hatvani Viktor és társai ügyében

³⁴² BAZML XXV. 21. B.281/1957. Nbf.II.5020/1957. sz. ítélet Mikulás Gábor és társai ügyében

³⁴³ BAZML XXV. 21. Nb.451/1958. sz. ítélet Kummer Károly ügyében

környező határőrsöket további fegyverszerzés céljából. Vállalkozásaik többnyire sikerrel jártak, lefegyverezték a sátoraljaújhelyi, a hollóházai és a mikóházai határőrsöket.

Miután Kummerék kivonultak Sátoraljaújhelyről, a járási pártbizottság vezetői aktivizálták magukat és munkásmilíciát akartak felállítani. Erről azonban Kummer is értesült, aki csírájában elfojtotta a kezdeményezést. A kommunista szervezkedés hírére szinte egész csapatával visszatért Sátoraljaújhelyre, letartóztatta és magával hurcolta Papp János kiegészítő parancsnokot, Szűcs István járási első titkárt, és Kőműves Miklós századost. Végül a városi munkástanács hatására másnap szabadon engedték és házi őrizetbe helyezték őket.³⁴⁴

November 9-én szovjet páncélos egység érkezett Sátoraljaújhelyre. Az előző napokban csehszlovák helikopterek már felderítették a kőkapui ellenállókat, azonban jelentésük jóval többre értékelte őket a valósánál, a csoport létszámát a tényleges 55-60 helyett 1500-2000 főre becsülték.³⁴⁵ A szovjetek ennek fényében nagy ellenállással, illetve veszteségekkel számoltak. A szovjet egység parancsnoka november 10-én személyesen is tárgyalt Kummerrel, aki kénytelen volt belátni, hogy minden további ellenállás értelmetlen. Csapata egy része azonban kitarzott, s Józsa György vezetésével Istvánkútra vonult tovább. Másnap azonban ők is letették a fegyvert.³⁴⁶

A szovjet támadással egyidejűleg tehát a települési nemzetőrségek megszűntek. Az üzemi nemzetőrségek azonban továbbra is működtek. Létezésük fenyegetés volt a kommunisták számára, ezért az új párthadsereggel, a karhatalommal együtt hozzákezdtek felszámolásukhoz. A lefegyverzések nem minden esetben mentek problémamentesen. November 17-én egy 26 fős karhatalmi egység indult a lyukóbányai nemzetőrség lefegyverzésére. Az egység körbevette a bánya bejáratát, s felszólította a szolgálatban lévő nemzetőrt, hogy rakja le fegyverét. A felszólításra a

³⁴⁴ BAZML XXV. 21. Nb.451/1958. sz. ítélet Kummer Károly ügyében

³⁴⁵ BAZML XXXV. 1. f. 100. d. Borsodmegyei Szervező Bizottság határozata 1956. november 10.

³⁴⁶ BAZML XXV. 21. Nb.451/1958. sz. ítélet Kummer Károly ügyében

nemzetőr tüzeléssel válaszolt, mire kisebb lövöldözés alakult ki. Az épületben lévő nemzetőrök látták, hogy teljesen körbe vannak véve, ezért feltétel nélkül megadták magukat, s letették a fegyvert. A karhatalom 6 nemzetőrt állított elő a megyei rendőrkapitányságra.³⁴⁷ Ellenállásba ütköztek a kazincbarcikai szénosztályozó üzemőrségénél („munkásőrségénél”) is. A miskolci karhatalom először december 10-én tett kísérletet a lefegyverzésükre. A fegyverek átadását azonban Király Imre munkásőrparancsnok megtagadta.³⁴⁸ Négy nappal később rendőrök tettek próbát, de – félve az összetűzéstől – ők is fegyver nélkül távoztak.³⁴⁹ Végül pontot tettek a dolog végére: 1957. január 11-én Király Imrét, a „munkásőrség” parancsnokát és az egyik nemzetőrt fegyverrejtegetésért letartóztatták, majd külön perben mindkettőjüket statáriális bíróság elé állították, amely súlyos börtönbüntetést szabott ki rájuk.

A nemzetőrség vezetői különböző utakat jártak be. Birtalan Mihály megyei nemzetőr-parancsnok – aki mindvégig a pártbizottság utasításait teljesítette – megbecsült kommunistaként folytatta pályafutását az MHSZ³⁵⁰ élén. November 4-e után részt vett az egyetemi hallgatók lefegyverzésében, a rendőrség politikai nyomozó osztálya (az új ÁVH) és a kommunista karhatalom megszervezésében, valamint a forradalmárok letartóztatásában. A forradalom alatti tevékenysége jutalmául 1957-ben több kitüntetésben részesült és előléptették alezredessé.³⁵¹

Helyettesei közül Pásztor Károly ezredest leszereltették.³⁵² Tevékenységét a Belügyminisztérium és a párt is megvizsgálta, lefokozták századossá, de párttagságát meghagyták.³⁵³ Benőcs Bertalan megyei nemzetőrparancsnok-helyettest 1957. február 6-án – állítólag két nő rágalmi miatt – letartóztatták, majd egy hónapos fogság után szabadon engedték.

³⁴⁷ KAJÁRI 1996: 175., 213.

³⁴⁸ HL B.2068/1957. sz. ítélet Király Imre ügyében

³⁴⁹ BAZML XXV. 21. B.1657/1957. sz. ítélet Szabó Lajos ügyében

³⁵⁰ MHSZ: Magyar Honvédelmi Szövetség

³⁵¹ BAZML XXXV. 133/c. Birtalan Mihály önéletrajza 1958. november 23.

³⁵² HL 1956-os gyűjtemény. 60. ö. e. BAZ megyei kiegészítő parancsnokság jelentése 4.

³⁵³ BAZML XXXV. 12. f. 760. d. 1. dosszié. Jkv. a Miskolci Fém- és Faipari Vállalat pártvezetősége 1959. április 6-i üléséről

Ekkor tartalékos állományba helyezték, a honvédségtől eltávolították,³⁵⁴ ugyanakkor átigazolták a pártba, és októberi tevékenysége miatt még pártfegyelmi eljárást sem indítottak ellene. Később Sátoraljaújhelyre került, ahol az egyik üzemi pártalapszervezet titkára, majd a városi pártbizottság tagja volt.³⁵⁵

A megyei nemzetőrség megszervezésében részt vállaló Zombori Sándor alezredest a megyei munkástanács katonai bizottsága perében jogerősen 1 év 8 hónapi börtönbüntetésre, Záhonyi Brúnót, az egyetemi zászlóalj parancsnokát 10 hónapi felfüggesztett börtönre ítélték.

A járási nemzetőrsek vezetői közül az edelényi járási nemzetőrtanács elnökét, Boskó Károlyt életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Schrenk Béla edelényi járási nemzetőrparancsnokot 1957. március 5-én őrizetbe vették. Az ellene induló eljárást 1958-ban bekövetkezett halála akadályozta meg. Helyettesét, Szternák István honvéd főhadnagyot 1958-ban saját kérésére tartalékállományba helyezték, majd 1959-ben szervezkedésben való részvétel miatt 1 évi börtönre és lefokozásra ítélték.

Bíróság elé kerültek a putnoki forradalmi járási karhatalom vezetői is. Jogerősen Gyöngyösi Árpádot 7, Héthy Istvánt 3, dr. Pogány Jánost 1 évi, Bíró Józsefet felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, Vida Frigyest és Molnár Lajost felmentették a vádak alól.

A szerencsi járási nemzetőrséget megszervező Báncs Miklós századost leszerelték. Nemesvári Sándor százados járási nemzetőrparancsnok ellen nem indult eljárás.

A mezőkövesdi Tompa György járási nemzetőrparancsnok ellen nem indult eljárás, a községi nemzetőrség vezetőit azonban súlyos börtönbüntetésre ítélték.

A sátoraljaújhelyi ellenállók vezére, Kummer Károly ellen – aki időközben emigrált – távollétében indítottak eljárást, s halálra ítélték. Helyettesét, Józsa Györgyöt 1957. április 12-én Miskolcon kivégezték.

³⁵⁴ HL 1956-os gyűjtemény. 60. ö. e. BAZ megyei kiegészítő parancsnokság jelentése 4.

³⁵⁵ BAZML XXXV. 1. Benőcs Bertalan önéletrajza 1970. december 30.

Az egykor nemzetőri szolgálatot ellátó személyek közül sokan bíróság elé kerültek, közülük a miskolci Hullár Gábort 1957. február 7-én és az ugyancsak miskolci Oláh Miklóst 1957. április 12-én kivégezték.

Összességében megállapítható, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében nagy különbségek mutatkoztak az egyes települések, területek nemzetőrségei között. Ebben alapvető szerepe volt annak, hogy kik szervezték, vezették azokat. Ahol a rendszerhű kommunistáknak sikerült az élükre kerülni, ott a nemzetőrség érdemi tevékenységet nem fejtett ki, és vezetői többnyire megbecsült kommunistaként éltek tovább. Ott azonban, ahol a forradalom célkitűzéseit képviselő személyek álltak az élre, a nemzetőrség valóban a forradalmi események részese, egyik alakítója volt, s vezetőik később súlyos börtönbüntetéssel, vagy magával az akasztófával néztek szembe.

Nagy Róbert

**AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC GYŐR-SOPRON MEGYEI
ESEMÉNYEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NEMZETŐRSÉG MEGSZERVEZÉSÉRE**

A magyar történelem egyik legdicsőséesebb, legfelemelőbb, ugyanakkor tragikus eseménye volt az 1956-os forradalom, majd az azt követő szabadságharc. A néhány napos eufória, a szabadság kivívása, a forradalom eltiprása és az azt követő megtorlás történetét sokan feldolgozták, hiszen a visszaemlékezők elbeszélései, naplói, a megnyíló levéltári források, cikkek, külföldi sajtóforrások, diplomáciai iratok, jegyzőkönyvek, a későbbi perek iratai lehetőséget adnak a XX. századi magyar történelem egyik kiemelkedő eseménysorozatának feltárására. Az egyes települések '56-os történetét bemutató monográfiák, összefoglalók, hiánypótló munkák pedig a kisebb régiók, a vidéki Magyarország forradalmát segítik jobban megismerni. Jó példa erre Győr, Sopron, Kapuvár, a legújabban pedig Csorna '56-os történetének részletes feltárása, forrásainak közlése.

Az eseményeket átélő nemzetőrök még itt élnek köztünk, akik évtizedekig hallgatva magukba zárták saját történetüket, s ezzel a történelem egy-egy kis szeletét. Az egyes emberek, családok, kis falusi közösségek, a vidék és a nagyvárosok tudatában, emlékezetében megvan '56 emléke, s fontos, hogy a fiatal generációk is megismerhessék, megtudják és felfogják, mi is történt valójában Magyarországon azokban a késő őszi napokban.

A nemzetőrség vizsgálatakor akaratlanul is egy történelmi párhuzam, 1848-49, annak szellemisége jut eszünkbe. Nem véletlen ez, hisz nagyon sok egybeesés van nemzeti forradalmaink között.

A rend helyreállítása és biztosítása, a nyugodt társadalmi környezet kiépítése, a békés élet újraindítása, és a forradalom vérrel kivívott vívmányainak megtartása, s tovább élése fontos kérdés volt mindkét esetben. 1956-ban az események alakításában részt vevő diákok, katonák, civilek, parasztok, munkások, és szellemi dolgozók a szabadság és függetlenség felemelő jelszavával vonultak az utcára, hogy a Rákosi-rendszer elnyomása

után egy új Magyarországot teremtsenek. A felvonulók, tüntetők, majd a harcok megindulása után a hevenyészve felfegyverzett, önkéntes szabadságharcosok élete egy csapásra megváltozott. Bár elégtelen fegyverzettel rendelkeztek, kiegészülve a felkelés oldalára tevőlegesen kis számban átálló katonákkal és rendőrökkel, legyőzték a szovjet és a régi kommunista vezetéshez hű erőket, bár azok túlerőben voltak, tankokkal és tüzérséggel támadtak, s kivívták a szabadságot. A győzelem pillanatában, az eufória után megszervezték a nemzetőrséget, amelynek tagjai önkéntesek, feladatai pedig a közrend, és a forradalom eredményeinek védelme voltak.

Győr-Sopron megyében – ahogy országos szinten is – szinte minden nagyobb településen megalakították a nemzetőrséget. Ezek élére olyan személyek kerültek, akik sokat tettek már előtte is a közösségért, részt vettek a forradalomban, szervezték az ellenállást, köztisztelőben álló sportolók, értelmiségiek, helyenként a korábbi közigazgatásban tapasztalatot szerzett, a Rákosi-érában mellőzött vagy épp csak megtúrt emberek voltak. A nemzetőrség csírái már a forradalom első napjaiban megvoltak, s még mielőtt hivatalosan is felállt volna a szervezet Budapesten, a nagyvárosokban és a kisebb központokban meglepő gyorsasággal jöttek létre a helyi csoportok, s vezetőikkel együtt gyorsan meg is kezdték tevékenységüket, amely egyértelműen bizonyítja a nemzetőrség alulról jövő, helyi közösségekből felépülő, önszerveződő mivoltát.

A megye helyzete, földrajzi fekvése, stratégiai jelentősége önmagában is izgalmas, ha az '56-os események helyi vonatkozásait vizsgáljuk. Mindezek mellett érdemes kiemelni néhány egyedi jellemzőt, amelyek megkülönböztetik Győr-Sopront a többi megyétől.

Elsősorban Győrben az országos átlagnál nagyobb számú és szervezettebb volt a munkásság, köszönhetően a többi közt a Rába üzemeinek. A megszerveződő munkástanácsok ereje lenyűgöző volt, s elmondhatjuk, hogy a forradalom gyors győzelmében és vívmányainak hosszú ideig tartó megvédésében igen fontos szerepük volt. A munkások soraiból szervezett gyárőrségek önkéntes tagjai ügyeltek a közbiztonságra a gyárak területén, és készen álltak rá, hogy megakadályozzák az esetlegesen

előforduló rablásokat, fosztogatásokat. A felfegyverzett gyárőrség sok tekintetben a nemzetőrséghez hasonló céllal és feladatokkal működött, nem lehet éles határvonalat húzni a két szervezet között.

A diákság szintén komoly szerepet vállalt a forradalmi eseményekben. Győrben, Mosonmagyaróváron, s legfőképpen Sopronban, az erdőmérnöki kar székhelyén meghatározói voltak a forradalmi cselekményeknek és tanácsoknak. Az ifjúsági szervezeteket és az egyetemi őrségeket önállóan működtették. Utóbbi feladataiban, céljaiban több közös vonást találunk a leendő nemzetőrséggel, így annak megszervezésekor bizvást számíthatott a megye forradalmi vezetése a fiatalok tapasztalataira is.

A régi rend hívei értelmetlennek tűnő, és néhány esetben tragikus reakciója, a győri börtön ellenállása, és a mosonmagyaróvári határőr laktanyánál történt sortűz után megszületett a forradalom győzelme. Az országos eseményekhez kapcsolhatóan néhány nap alatt létrejöttek a települési, járási és megyei nemzeti tanácsok, sőt Győrött megalakult a Dunántúli Nemzeti Tanács is. A konszolidáció³⁵⁶ megindulása, a békés átállás, a forradalmi vezetés elfogadottsága, kompromisszumkeresése³⁵⁷ és hozzáértése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetőrség helyi egységei megszerveződjenek. Kiosztott igazolványaikon „*polgári őrségnek, éber őrségnek, nemzeti őrseregnek, forradalmi karhatalomnak*” nevezték őket. Tevékenységük a szovjet csapatok gyors bevonulása, és az ellenállás értelmetlensége miatt csupán egy-két napra korlátozódott. A főként közbiztonsági, rendfenntartó feladatokkal megbízott és felfegyverzett nemzetőrök, részben a diáksággal és a gyárőrségek tagjaival kiegészülve, sok esetben a megyei határőrségi alakulatok katonáival közösen végezték feladatukat. A szervezetet többen ideiglenesnek tekintették, s a rendőrség újrászerveződése, átvilágítása után megszüntetésével, leszerelésével számoltak.³⁵⁸

³⁵⁶ konszolidáció (lat.): megerősítés, szilárdítás

³⁵⁷ kompromisszum (lat.): kölcsönös engedményekkel járó megegyezés

³⁵⁸ SZALAY Balázs: *Csorna az 1956-os forradalom idején*. Győr (Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára) 2012. [továbbiakban: SZALAY 2012] 56.

Katonai tevékenység Győr-Sopron megyében

Ismert tény, hogy 1956. november 4-én, és az azt követő néhány napban, a Kádár-kormány kérésére a szovjet hadsereg beavatkozása eltiporta a győztes magyar forradalmat. Az orosz haderő, amely 1849 nyarán egyszer már avatkozott be magyar forradalmi eseményekbe, úgy jött be Magyarországra 1956-ban, hogy valójában soha nem is hagyta el az ország területét.

Győr-Sopron megyében 1956. október 26-ra mindenütt győzött a forradalom, majd Szigethy Attila és forradalmár társai jóvoltából gyorsan megindult a konszolidáció. A november 4-én, és az azt követő napokban bekövetkező szovjet támadás a megyében nem követelt súlyos véráldozatokat és nem került sor utcai harcokra. Ha a forradalom katonai történetét kutatjuk, alapvetően két jól elkülöníthető időszakra bonthatjuk az eseményeket, az október 23-a és 30-a közötti, illetve az azt követő időszakra.

A megye katonai eseményeit csak úgy érthetjük meg, ha megvizsgáljuk röviden az országos és nemzetközi katonapolitikai helyzetet, és betekintést nyerünk az akkori Magyar Néphadsereg, a Magyarországon állomásozó szovjet hadsereg és az egyéb fegyveres erők állapotába.

Ha megvizsgáljuk a forradalom eseményeit, az egyszerű szemlélő számára is azonnal feltűnik, hogy a Magyar Néphadsereg „nem állt a helyzet magaslatán” ezen időszakban. Ugyanez elmondható a lakosság körében gyűlölt államvédelmi alakulatokkal kapcsolatban is. A kommunista hatalom a forradalom első napjaiban főként Budapesten, de a vidéki nagyobb városokban is mozgósította a hadsereget, az államvédelmiseket, a rendőrség, a határőrség, és az egyéb rendfenntartó erők állományát, melyek összlétszáma jóval meghaladta a 100.000 főt, mégsem volt képes úrrá lenni a békés tüntetésekből, felvonulásokból folyamatosan felkeléssé, szabadságharccá alakuló politikai helyzeten. Ennek több oka is volt. A néphadsereg személyi állományának nagy része szimpatizált a forradalom követeléseivel, magáénak érezte azokat, hiszen a Rákosi-rendszer a társadalom szinte valamennyi részét elnyomta, megalázta, ellehetetlenítette. Ez alól a katonák és családtagjaik sem voltak kivételek. A tiszti állomány szintén megosztott volt, annak ellenére, hogy a politikai vezetés 1949 óta

folyamatosan „szovjetizálta” a tiszti kart, melynek soraiba megbízhatónak tartott párthű személyeket emelt. A megosztottságot tovább mélyítették a Honvédelmi Minisztérium vezetésének, és a Magyar Néphadsereg vezérkarának halogató, katonailag hibás és egymásnak ellentmondó intézkedései és parancsai is. Országos szinten, de Győr-Sopron megyében is megfigyelhető, hogy a felkelők ellen riadóztatott egységek zöme nem volt hajlandó a tömegbe löni, az egyes alakulat- és ezredparancsnokok saját hatáskörben intézkedve a legtöbb esetben a laktanyákba rendelték vissza a katonákat. Több egység pedig egyértelműen a forradalom oldalára állt, és nyíltan szembefordult a rendszerrel.

A forradalom első napjainak zűrzavaros időszakában több véres összeütközésre is sor került a felkelők, a békés tüntetők és a régi rendszerhez hűséges egységek, elsősorban az államvédelmisek között. A sortüzek október 25-én Győrben 3, október 26-án Mosonmagyaróváron több mint 50 halálos áldozatot követeltek, és a sebesültek száma is több százra tehető.³⁵⁹ Ezt követően a feldühödött emberek több alkalommal is lincseltek meg államvédelmiseket. A hasonló esetek megelőzése érdekében több helyen előfordult, hogy védelem alá helyezték a gyűlölt elemeket.

A szovjet csapatkivonások Győr környékén már október 27-én megkezdődtek. Az utcákról a lakosság legnagyobb örömeire eltűntek a szovjet tankok. Látszólag visszatértek a békés hétköznapok, győzött a forradalom.

A Győrszentiván közelében gyülekező szovjet erőkről egy kétségbeesett jelentés tett említést, amit Szigethy Attila személyesen küldött Budapestre október 31-én. E szerint részeg orosz tisztek azt mondták: „*Győr holnap kaput.*”³⁶⁰

November 4-én Győr-Sopron megyébe a fő útvonalak mentén, keleti és déli irányból érkeztek a tankhadosztályok, amelyek a Babadzsánjan tábornok vezette 8. szovjet hadsereg alárendeltségébe tartoztak. A fő közlekedési vonalakat, laktanyákat és városokat azonnal elfoglalták,

³⁵⁹ SZAKOLCZAI Attila: 1956. *Forradalom és szabadságharc Győr-Sopron megyében*. Győr (Győr Megyei Jogú Város Levéltára) 2006. [továbbiakban: SZAKOLCZAI 2006b] 38-55.

³⁶⁰ SZALAI 2012: 57.

körülvették. Érdemi ellenállást kevés helyen tudott kifejteni a forradalom gyenge hadereje.³⁶¹ Újra tankok vonultak Győr, Sopron, Mosonmagyaróvár, Kapuvár és Csorna utcáira, de még a főutak menti kis településekre is jutott néhány szovjet katonai jármű, hogy szétkergesse, megfélemlítse a községi forradalmi tanácsokat. A soproni és a mosonmagyaróvári diákok ellenállást terveztek, ki is vonultak a város szélére, de kilátástalannak ítélve a helyzetet az utolsó pillanatban mégis visszavonultak. A hadsereg a laktanyákban maradt, meg sem kísérelve az értelmetlennek tűnő ellenállást. A bevonuló szovjet erők a magyar kiskatonák többségét egyszerűen hazazavarták. Ellenállást csak a soproni és a hegyeshalmi határőrség egyes alakulatai fejtettek ki, akik a túlerő elől osztrák területre hátráltak. Több szovjet alakulat nemzetközi jogszabályokat felrúgva, a határon átkelve osztrák területen is harcolt ellenük.³⁶²

Az ország néhány ellenállási góctól eltekintve november 10-ére elcsendesedett. Dunaújváros, Veszprém, Pécs, a Budai-hegység hősi utóvédharcait figyelte mindenki. A forradalmárok jó része a megtorlás elől menekülve nyugat felé vette útját. Többben Győr-Sopron megyén keresztül jutottak osztrák területre. November 8-án Écs vasútállomás közelében tatabányai szabadságharcosok kisebb egysége megütközött egy elfogott forradalmárokat szállító szovjet egységgel. Három orosz katona megsebesült, egyes jelentések szerint egyikőjük később bele is halt sérüléseibe. A felkelők egy társukat veszítették el, néhány könnyebb sérülttel és a kiszabadított rabokkal együtt el tudtak menekülni. A szabadságharcosok egy része a Sokoró erdőibe menekült, s napokig bujkált az őket kereső szovjetek elől.³⁶³

A nemzetőrség megszervezése

A forradalmi események néhány kivételtől eltekintve csak a fővárosban vezettek komoly harcokhoz. A szovjet és a régi rendhez hű erők ellen a

³⁶¹ KOLLEGA Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században. I. kötet.* Szekszárd (Babits) 1996-2000. 422-426. Elérhető az interneten: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/84.html> (utoljára ellenőrizve: 2014.12.10.)

³⁶² SZAKOLCZAI 2006b: 85-97.

³⁶³ SZAKOLCZAI 2006b: 79-82.

szabadságharcosok vették fel a küzdelmet. Az egymástól gyakran távoli, önálló vezetéssel működő csoportjaikkal a forradalmi eseményekkel együtt alakuló, és sokáig bizonytalan politikai vezetés igyekezett tárgyalni. Utóbbi leginkább abban volt érdekelt, hogy ezeket a fegyveres alakulatokat megszüntesse, lefegyverezze. A kommunista vezetés sokáig azt tervezte, hogy a megbízható párttagokat, dolgozókat felfegyverzi, és segítségükkel lesz úrrá a kialakult helyzeten. Az események azonban túlhaladtak a tétovázó, és bázisukat folyamatosan elveszítő korábbi vezetőkön. A lakosság teljes támogatását élvező, alulról szerveződő forradalmi bizottságok, tanácsok, és egyéb szervezetek követelései, céljai megvalósulni látszottak, amiben nagy szerepe volt a felkelő csoportok bámulatos katonai teljesítményének. Mindeközben a rendőrség még meglévő állománya képtelen volt a közrend és a közbiztonság fenntartására. Ebben a kényes helyzetben vetődött fel a Budapesti Főkapitányság részéről, hogy a rendőri erőket kiegészítendő civilekből, önkéntesekből, részben már a korábban megszervezett, esetenként már fegyverekkel is rendelkező kisebb őrségek tagjaiból szervezett nemzetőrség segítse a rendfenntartást. A Szakszervezetek Országos Tanácsa, a hozzá csatlakozó Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, valamint a Magyar Írók Szövetsége már október 27-28-án nemzetőrség felállítását szorgalmazta, 28-án éjjel pedig elhangzott a Budapesti Rendőrkapitányság felhívása is:

„A Minisztertanács elnökének nyilatkozata alapján a budapesti rendőrség megkezdte a nemzetőrség szervezését. A rendőrség vezetője kéri a budapesti üzemek dolgozóit, hogy az üzemi tanácsok útján minél nagyobb számban jelentkezzenek nemzetőri szolgálatba. Feladat: a rendőrség, a honvédség és a forradalmi egyetemi ifjúság tagjaival együtt a főváros közrendjének, közbiztonságának teljes biztosítása. A szolgálat ellátására a kerületi rendőrkapitányságok vezetőinél, a nemzetőrség parancsnokainál október 29-én 6 órától lehet jelentkezni.”³⁶⁴

A nemzetőrség központi szervezetét Budapesten a Minisztertanáccsal egyeztetve Kopácsi Sándor és Király Béla hozta létre. Optimálisan több ezer felfegyverzett nemzetőrrel számoltak, akik kerületenként felállított

³⁶⁴ VARGA 1989: 143.

alegységekben teljesítettek volna szolgálatot. A harcoló szabadságharcosokat a politikai vezetés eleinte nem akarta a nemzetőrség soraiban látni, ez azonban gyökeresen megváltozott október 30. után, s a felkelő csoportok a nemzetőrség meghatározó erejévé váltak.³⁶⁵

Győr-Sopron megye nemzetőr alakulatainak felállítása

Mivel a megyében komoly ellenállásra, harcokra nem került sor, a tragikus mosonmagyaróvári sortűz, és a győri erőszakos cselekmények után, október 26-án megindult a konszolidáció. Ezt nagyban meggyorsította a szovjet erők és a régi rend híveinek passzivitása, elmenekülése, illetve a megyei forradalmi tanácsok, bizottságok gyors felállása, és széleskörű elfogadottsága. A jól szervezett munkástanácsok és a felügyeletük alatt álló gyárőrségek biztosítékul szolgáltak a közrend fenntartására. A Szigethy Attila által vezetett Ideiglenes Nemzeti Tanács október 26-án közzétett felhívása alapján megállapítható, hogy az új vezetés legfontosabb célkitűzése a rend helyreállítása, és a nyugalom megteremtése volt. A felhívásban egyértelműen erre utal az alábbi mondat:

„Az Ideiglenes Nemzeti Tanács nem tűri azt sem, hogy az esetleges fosztogatók garázdálkodjanak a városban. Ehhez kéri a lakosság határozott támogatását.

Felhívással fordulunk az üzemek, hivatalok, vállaltok, közintézmények dolgozóihoz, hogy válasszák meg azonnal a munkás-, paraszt-, értelmiségi-, és katonatanácsokat, amelyek az Ideiglenes Nemzeti Tanácson belül biztosítani tudják a nép jogos követeléseinek megvalósítását és a rend fenntartását... A rendet nemzeti színű karszalagos honvédek tartják fenn.”³⁶⁶

A felhívás bizonyítja, hogy a rendőrség – az országos viszonyokhoz hasonlóan – Győr-Sopron megyében sem volt képes a közrend fenntartására, viszont a hadsereg forradalom oldalára állt tagjai ezt Győrött megoldották.

³⁶⁵ HORVÁTH Miklós: A nemzetőrség szervezése és felállítása 1956-ban. *HK* 2002 (115) 1008-1049. Elérhető az interneten: <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00022/pdf/hk2.pdf> (utoljára ellenőrizve: 2014.12.10.)

³⁶⁶ 1956-os röplapok http://mek.oszk.hu/04000/04056/html/roplap/roplap1956_0268.html (utoljára ellenőrizve: 2014.12.10.)

A rendőrség kompromittált³⁶⁷ vezetői és régi rendhez hű tagjai elhagyták a várost vagy elrejtőztek. A szervezet reorganizációja³⁶⁸ gyorsan végbement, az új vezetés mindenben alárendelte magát a nemzeti tanácsnak, s a forradalom utolsó napjaiban már ismét a rendőrség látta el Győr közbiztonságának védelmét, bár a karszalagos katonák is az utcákon maradtak. Fegyveres civilek, önkéntesek ugyanakkor a megyeszékhelyen is tevékenykedtek, és fontos szerepet játszottak a győri forradalmi vezetés, valamint a város környéki települések közötti kapcsolat megszervezésében, a közellátást biztosító élelmiszer-szállítmányok őrzésében.

A megtorlás időszakában lezajlott perekből tudjuk, hogy a fegyverrel rendelkezők gyakran utaztak Budapestre, hogy bekapcsolódjanak az ott zajló harcokba. A győri tömegrendezvényeken újra és újra felmerült, hogy önkéntes, felfegyverzett fiatalokat küldjenek a Budapestten harcolók segítségére. Ennek szervezését civil fegyveresek végezték, akik több esetben beszédet is intéztek a hallgatósághoz.³⁶⁹ A szovjet hadsereg bevonulásakor a győri, és a városba érkező fegyveres fiatalok megszervezték az ellenállást, de végül annak reménytelenségét látva visszavonultak a nyugati határ felé.³⁷⁰

A budapesti példa alapján Győrben is kísérletet tettek a nemzetőrség felállítására, de a gyárőrségek, a hadsereg és a rendőrség szervezett egységei miatt erre nem mutatkozott valós igény, ezért végül elmaradt a győri szervezet létrehozása.

Kapuváron és környékén viszont sikeresen felállt a nemzetőrség. Október 26-án rövid idő alatt megszervezték a községi nemzeti tanácsokat, sőt október 28-30-a között a munkástanácsok is felálltak. A szervezést a járási nemzeti bizottság végezte, aminek az elnöke Fodor József lett. A járási nemzeti tanács felhívásában pedig már a nemzetőrség felállításáról is intézkedtek:

³⁶⁷ kompromittál (lat.): lejárat, rossz hírbe hoz, gyanúba kever

³⁶⁸ reorganizáció (lat.): újjászervezés, átszervezés

³⁶⁹ Győr-Sopron Megyei Bíróság B. 1166/1958. Török István és társainak pere

³⁷⁰ SZAKOLCZAI 2006b: 55-74.

„Nemzetőrséget kell felállítani komoly, lehetőleg katonaviselt emberekből, lássák el őket fegyverrel, nemzeti színű karszalaggal, igazolvánnyal. Ahol nem elég a nemzetőrség a rend és a biztonság megfelelő biztosítására, ma délután 3 óráig kérjenek a süttöri honvédségtől segítséget.”³⁷¹

Látható, hogy a megyében – a katonaság baráti hozzáállása és a szimpátianyilatkozatok okán – a civil vezetés bátran fordult a laktanyaparancsnokokhoz, s fegyvereket is a hadsereg helyi alakulatai biztosítottak a nemzetőrök számára.

Október 30-ig a rendőrség átvilágítása, újrászervezése megtörtént, s a kapuvári lakosság támogatását bíró új rendőrpáncsnok, Papp Miklós, a konszolidációt elősegítő lépéseket tett. A lakoságnál lévő fegyverek begyűjtésében a nemzetőrök segítettek a rendőröket. A településeket maguk között felosztva tettek eleget a feladatnak. Megindult a rendőrökkel közös járőrözés is, amelynek eredményeként minden településen sikerült fenntartani a rendet.³⁷² A régi pártfunkcionáriusok, a nép haragját kiérdemlő korábbi vezetők, tisztviselők védőőrizete is részben a nemzetőrökre hárult, s elmondható, hogy Kapuváron, és a Kapuvári járás falvaiban komolyabb atrocitás, erőszakos cselekmény nem történt, köszönhetően a hadsereg, a rendőrség és a nemzetőrség közös fellépésének.

Csornán, illetve a Csornai járás területén is komoly változások történtek. Október 26-27-én megalakultak a települések nemzeti tanácsai, november 3-án pedig a járási nemzeti tanács is. Az események alakulásában jelentős szerepe volt a Csornáról kikerkező, a győri, soproni és természetesen budapesti események hatására rendkívül lelkes küldötteknek, fiataloknak, egyetemistáknak. A különböző településeken hasonló módon lejátszódó események mindenhol a nemzetőrség megalakulásának igényével mentek végbe, hiszen minden településen a rend és a közbiztonság fenntartása volt az elsődleges cél.

³⁷¹ NÉMETH D. László: *Kapuvár, 1956. Fodor József és sorstársai emlékének*. Győr (A Legnagyobb Magyar Alapítvány) 2006. [továbbiakban: NÉMETH 2006] 73.

³⁷² NÉMETH 2006: 91-93.

Szilben október 26-án jelentek meg a csornai fiatalok, és a falu lakossága előtt ismertették a kialakult helyzetet, lényegében bejelentették a forradalom győzelmét, s a következő napra nagygyűlést hívtak össze. Az október 27-i gyűlés előtti éjjelen a tanácsházán tartózkodók egy visszaemlékező szerint megismerték a helyzetet, elkötelezték magukat a forradalmi bizottság azonnali létrehozása mellett, és szó esett a rend fenntartása érdekében megalakítandó nemzetőrsegről is. A nagygyűlés másnap 10 órakor megszavazta a bizottság és a nemzetőrség megalakítását. Több településen is a Szilben történetekhez hasonlóan zajlott a forradalmi bizottságok, majd a nemzetőrség létrehozása. Utóbbi a rendőrséggel közösen kezdte meg a munkáját, tagjai a laktanyából kaptak fegyvert, ezt megelőzően pedig saját vadászfegyvereikkel végezték a járőrözést. Nem mindenhol alakult nemzetőrség, így Szilsárkányban, Árpáson és Bodonhelyen nem hozták létre a szervezetet.

Az új járási rendőrkapitány, Németh János szervezte meg a települési nemzetőrsegek felfegyverzését. Parancsnokaikat Csornára hívták, s elismervény ellenében fegyvereket vételezhettek. A néhány puskából, és kevés lőszerből álló „arzenál” szétosztása november 4-ig húzódott. Acsalag, Barbacs, Bágyogszovát, Bősárkány, Cakóháza, Farád, Kisbabot, Maglóca, Markotabödöge, Rábacsanak, Rábcakapi, Sopronnémeti, és Szil nemzetőreihez biztosan került fegyver.³⁷³ Érdekesség, hogy a nemzetőrseget nem alapító Árpásra és Bodonhelyre is jutott fegyver Csornáról, míg az egyik legnagyobb létszámú, 26 fős szanyi nemzetőrség egyáltalán nem kért fegyvereket.³⁷⁴

Október 31-én jelent meg a Csornai és a Soproni Határőrség forradalmi katonai tanácsának felhívása, amely egyértelművé tette a forradalom és annak vívmányai melletti elkötelezettségüket, és amennyiben külön kiemelték a rend és a közbiztonság védelmét:

³⁷³ SZALAY 2012: 74.

³⁷⁴ SZALAY 2012: 74.

„A Csornai és Soproni Határőrség, valamint alegységei, feladatának tekinti a rend fenntartását a lakosság személyi és vagyoni biztonságát a nemzetőrséggel, a rendőrséggel és a soproni egyetemistákkal karöltve.”³⁷⁵

Csornán október 27-én összehívták az addigra a nagyobb üzemekben felállított, közbiztonságra ügyelő éberségi őrségek tagjait. A községi és a járási vezetők, valamint Kesjár Mátyás őrnagy – aki a frissen megalakult forradalmi katonai tanács vezetője volt – fogadta a mintegy 50 fős csoportot, s kész tényként kijelentették, hogy az éberségi őrségek nemzetőrséggé alakulnak. Ezt követően a határőrséggel együttműködésben látták el feladataikat. A katonai tanács, a nemzetőrség, s a nemzeti tanács között mindvégig jó volt a kapcsolat. Október 29-én a határőrség készleteiből felfegyverezték a közel 25 fős nemzetőrséget, amelynek a vezetője a mindenkori ügyeletes tiszt volt. Eszerint a katonaság igyekezett megtartani befolyását a felfegyverzett civilek fölött. Minden nemzetőr megbízólevelet kapott, amelynek szövege is fennmaradt:

„Csorna községi nemzeti tanácsa részéről megbízom ... utca ... hsz. alatti lakost, a közrend és a személybiztonság fenntartása céljából a nemzetőri teendők ellátásával. Nevezett személy szolgálati ideje alatt fegyver viselésére jogosult.”³⁷⁶

A csornai nemzetőrök nemzeti színű karszalaggal járőröztek, ügyeltek a rendre, közbiztonságra, és őket bízták meg a közellátást biztosító élelmiszerszállító teherautók kísérésével is.³⁷⁷

Egyes források szerint a csornai nemzetőrökkel a határőrtisztek közölték, hogy a rendőrség szervezetének újraalakulásával a nemzetőrséget hamarosan megszüntetik, erre azonban november 4-ét megelőzően nem került sor.³⁷⁸

³⁷⁵ 1956-os röplapok http://mek.oszk.hu/04000/04056/html/roplap/roplap1956_0052.html (utoljára ellenőrizve: 2014.12.10.)

³⁷⁶ SZALAY 2012: 55.

³⁷⁷ SZALAY 2012: 56.

³⁷⁸ SZALAY 2012: 56.

Győr-Sopron megye területén tehát több száz nemzetőr volt. A kistelepüléseken is működő, könnyű fegyverekkel felszerelt önkéntesek igazolvánnyal, megbízólevéllel, és általában nemzeti színű karszalaggal teljesítették 4-8 órás szolgálatukat.

A rendőrökkel, katonákkal közös járőrök ügyeltek a rendre és a közbiztonságra, védőőrizetben tartották a nép haragja elől elzárt, s ezáltal esetenként megmentett korábbi vezetőket, segítettek a közellátás megszervezésében, és az élelmiszer-szállítmányok kísérésében. Sokrétű feladataikat önként vállalták. Az egyes települések nemzetőrei és parancsnokaik szoros kapcsolatban álltak a forradalmi tanácsokkal, bizottságokkal. Feladataikat sikeresen ellátták, több atrocitást, lincselést, fosztogatást megakadályoztak. Fegyvereiket jellemzően nem kellett használniuk, harci alkalmazásukra pedig kiképzésük hiánya miatt nem is lehetett gondolni.

Az egységek november 4. után feloszlottak, de tagjaik, főleg vezetőik nem kerülhették el a megtorlást. 1957-től kezdődően – korábbi fegyveres szolgálatuk okán – könnyű volt őket illegális fegyverhasználattal, fegyverrel elkövetett cselekményekkel, akár köztörvényes büntettekkel is megvádolni. Elveszített állások, internálás, börtön, megveretés, kitaszítottság várt rájuk, sőt még családjaik, gyermekeik jövőjét is igyekeztek kerékbe törni azzal, hogy bizonyos állások, iskolák zárva maradtak előttük.

Bár történetük a forradalmi eseményeknek csak az egyik epizódja, kijelenthető, hogy a forradalom konszolidációs folyamatában, a közrend biztosításában vitathatatlan szerep jutott a nemzetőrségnek. A szabadságharc gyors leverése miatt nem kerülhetett sor a szervezet teljes és egységes felépítésére, működtetésére. Abban, hogy a szervezet ilyen rövid idő alatt is működőképesé vált, sikereket ért el, óriási szerepet játszott a nemzetőrök személyisége, hazaszeretete, közösségért tenni akarása, és a szabadságba, függetlenségbe vetett őszinte hite.

Némethné Dikán Nóra

**AZ 1956-OS ESEMÉNYEK SZABOLCS-SZATMÁR MEGYÉBEN, KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL A NEMZETŐRSÉGRE**

A nemzetőrség 1956-os forradalom alatti megyei tevékenységére vonatkozóan bőséges forrásanyaggal rendelkezünk. A megyei forradalmi vezetők perének (azaz az elsőszámú vádlottról elnevezett Szilágyi László és társai pernek) eredetileg 20 vádlottjából négyen a fegyveres testületek tagjai voltak, és a forradalom alatt mindegyiküknek volt kapcsolata a nemzetőrséggel, sőt a november 1-én felállított nemzetőrséget irányító Forradalmi Honvédelmi Bizottmány két tagja is az említettek közül került ki.

A 1956-os forradalom megyei vezérkarának perében közel 500 tanút hallgattak meg, s a forradalmi tevékenységük miatt megvádolt fegyveres testületi tagok esetében is több százra rúgott a kihallgatott tanúk száma, akiknek vallomása témánk szempontjából hiánypótló. De készültek összefoglaló jelentések, monográfiák mind a megyei rendőrkapitányságon, mind a kiegészítő parancsnokságokon, amelyek számos, a nemzetőrségre vonatkozó adatot is tartalmaznak. 2001-ben pedig megjelent az emigrációba vonult Kabay Dezső, a megyei nemzetőr parancsnok visszaemlékezése is.

Bár a kutatás lehetőségei még koránt sincsenek kimerítve, a felsorolt dokumentum-típusok alapján sokoldalúan lehet vizsgálni a nemzetőrség szerepét, kik és milyen indíttatásból vállaltak vezető szerepet, milyen akcióban vettek részt, milyen nagyságrendű volt a létszámuk, milyen volt a megtorlás mértéke, indíttatása stb. Az alábbiakban a forradalom közvetlen előzményeinek eseménytörténetét, a forradalmi eseményeket elindító október 26-i nyíregyházi tüntetést, a nemzetőrség megalakulását és szerepét mutatom be.

Kabay Dezső megyei nemzetőrparancsnok – akkori foglalkozása kútfűró mester, aki egyébként 1951-ben a megyei Szabadságharcos Szövetség elnöke volt, 1956-ban is még csak harminc éves fiatalember – a 2001-ben megjelent „*Forradalom az Isten háta megett, és egyéb viszontagságok*” című visszaemlékezésének már a címével is jelezni kívánta,

hogy 1956. október 23-26-a között még ő maga is úgy vélekedett, hogy a tüntetések, megmozdulások Budapest ügye, ott fog eldőlni minden. Nyíregyháza, ez a központtól távol eső kisváros, aligha lesz része az események fő sodrásának. „Majd meglátjuk, hogy nekünk rosszabbodást, vagy javulás hoz-e [Budapest]. Arra, hogy ez [a] mi nyugodt Isten háta mögötti kisvárosunkra is kiterjedhetne, nem is gondoltunk.” – írta előszavában. Kabay Dezsőnek azonban nem volt teljesen igaza. Nyíregyháza, de Szabolcs-Szatmár megye sem volt már 1956 őszén olyan nyugodt és csendes, és különösen nem volt már elszigetelt a főváros szellemi-politikai vitáitól.

1956 júliusában jelent meg az MDP Központi Vezetőségének határozata az értelmiségi politika néhány kérdéséről, s a megyei pártbizottság nagy gonddal igyekezett előkészíteni a határozat októberi vitáját. A megyei pártapparátus a különböző szakmabeli értelmiségi csoportokkal külön-külön beszélte meg az értelmiségi politika új fordulatát. Szeptember 1-én a pedagógusoknak, 20-án pedig a műszaki értelmiség számára szerveztek fórumot. A szeptember 27-ei mátészalkai értelmiségi ankétra³⁷⁹ a népművelőket, a közgyűjtemények és múzeumok szakembereit, a könyvtárosokat, valamint a művelődési házak dolgozóit hívták össze. 1956 szeptemberében Bessenyei Klub elnevezéssel múzeumbarátok köre kezdte meg működését Nyíregyházán. Az MDP megyei vezetésének kezdeményezésére és ellenőrzése mellett 1956 szeptemberében egymás után életre hívott értelmiségi fórumok, vitaklubok a társadalom legégetőbb kérdéseit nyíltan és kritikusan tagláló politikai fórumokká váltak.

A nagy vihart kavart, mintegy 500 érdeklődő részvételével megtartott mátészalkai értelmiségi ankéton szó esett a könyvtárak hiányos felszereltségéről, a megyei múzeum és a levéltár mostoha körülményeiről, a műemlékvédelem lehetetlen helyzetéről, az analfabetizmusról, sőt a padlásseprésekről is. Igazán veszélyesnek azonban a funkcionáriusok iskolázatlanságának nyílt bírálatát, és az értelmiség képzettségének megfelelő társadalmi vezető pozíciókat követelő véleményeket tartották a jelenlévő

³⁷⁹ ankét (fr.): tanácskozás, értekezlet

pártvezetők, ahogy az egy 1957-es jelentésből kiderül. Ugyanakkor nacionalizmust és leplezetlen szovjetellenességet véltek kiérezni a nemzeti kérdés ügyéből a még igen óvatosan fogalmazó felszólalásokból is. A gyűlés félidejében a megyei tanács elnöke, Feksz István dühödten távozott is a fórumról.

Szeptember végén, október elején a Szabolcs-Szatmári Néplap nemcsak tudósításaival, hanem kommentárjaival is igyekezett lazítani a megyei pártbizottságtól való függőségén. Október 6-án Soltész István újságíró a lap munkatársainak véleményét a következőképpen öntötte formába „*A szabolcsi újságírók tiszta lapja*” című, Rajk László temetése utáni napon megjelent, nagy vihar kavart írásával: „...*gyalázatosan becsapva, félre vezetve részt vettünk abban a szégyenletes hazugsághadjáratban, amely ártatlanok... igaztalan szenvedését, üldöztetését hozta magával. Hadd mondjuk meg őszintén az olvasóknak, akik már elvesztették a magyar sajtó iránti bizalmukat: nagyon sajnáljuk és szégyelljük a történeteket. Ennél a szégyennél csak a haragunk és gyűlöletünk nagyobb a törvényt gyalázó önkénnyel szemben. Sajnáljuk és szégyelljük nemcsak a hazug pereket, hanem sok minden mást is, amit hol utasításra, hol helytelen, félrevezető nézetből fakadó meggyőződésből követtünk el...*” Nem véletlen, hogy október 23-án a megyei párt végrehajtó bizottsága a lap szerkesztőbizottságának tagjait és a rovatvezetőket megbeszélésre hívta össze, ahol megvádolta őket, hogy jobboldali és revizionista nézeteknek adnak teret.

A villamos tetejéről egy nő elszavalta a Nemzeti dalt

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az október 26-i nyíregyházi tüntetést megelőzően megyénkben is megvoltak azok a legális politikaformáló műhelyek, ahol a forradalmi változások szellemi előkészítése folyt, ahol az értelmiség saját problémáin túl a társadalom egészét érintő kérdésekről is gondolatot cserélt, még akkor is, ha mindez a hatalom ellenőrzése mellett történt.

A megyei forradalmi eseményeket elindító október 26-i nyíregyházi tüntetés közvetlen előzményei

Október 23-26. között az MDP megyei bizottsága és a megyei tanács még megőrizte irányító szerepét, és megpróbálta az eseményeket is kézben tartani. Úgy tűnt, hogy a fegyveres testületek is – többé-kevésbé – urai a helyzetnek.

Október 23-án éjjel 10 óra tájban a nyíregyházi helyőrség a debreceni alakulat ügyeletesétől értesült, hogy tüntetés készül a városban. Az ezred tisztikarát nem érte váratlanul a 24-én hajnalban a megyei rendőrkapitányság által közvetített kérés, hogy küldjenek egy nagyobb létszámú csoportot a debreceni karhatalmi alakulatok megsegítésére. A helyőrség 120 katonát

irányított Debrecenbe, s egyben tisztí járőröket rendelt ki Nyíregyházán a megyei tanács és a megyei pártbizottság elé, mert olyan információ futott be hozzájuk, hogy támadás készül a két intézmény ellen. Nyíregyházán ugyan nem történt semmi, de a budapesti és a debreceni tüntetések hatására a parancsnok készültségbe helyezte a helyőrség személyi állományát.

Október 25-én a debreceni tüntetést követően, részben annak hatására, megalakult a megyei honvédelmi tanács, amely készültségi állapotot rendelt el a fegyveres testületeknél, ezen felül megszervezte a középületek fegyveres védelmét, felfegyverezte a megyei pártbizottság munkatársait, kérésükre fegyvereket adott a megyei tanácsnak. A kiegészítő parancsnokság egy megerősített fegyveres szakasszal látta el a rádióerősítő-állomást, növelték a vasútbiztosító őrség létszámát, rendőröket rendeltek ki a nyomda, a nemzeti bank őrzésére. A megyei pártbizottság utasítására a járási kiegészítő parancsnokságok ezt követően felfegyverezték a járási pártbizottságokat, illetve biztosították a fegyveres őrzésüket.

A diákságról

Az október 23-i budapesti megmozdulásokat követően a nyíregyházi középiskolák tanulói elhatározták, hogy tüntetést szerveznek Nyíregyháza különböző pontjain.

Október 25-én és 26-án a rendőrség politikai tisztjei, párt-, tanácsi- és ifjúsági vezetők végigjárták a diákintézményeket és próbálták elejét venni a tanulók megmozdulásainak. A Kossuth Lajos Gimnázium tanulóinak küldöttsége október 26-án délelőtt – miközben a tüntetés már formálódott – a megyei tanácson átadott Fekszí István tanácselnöknek és Varga Sándor MDP megyei titkárnak egy 22 pontos kívánságlistát. Közölték, hogy a Kossuth-szoborhoz vonulnak, és ott fel fogják olvasni azt. A diákok önálló tüntetését az események elsodorták ugyan, de a követelések felolvasása a ledöntött szovjet hősi emlékműnél az aznapi nyíregyházi események egyik fontos momentuma lett.

Az október 26-i nyíregyházi tüntetés

A tüntetők leszerelték az irodaház tetejéről a vörös csillagot

Október 26-án, Nyíregyházán zajlott le az első tüntetés a megyében, amely elindította a forradalmi eseményeket egész Szabolcs-Szatmárban. A kora délelőtti órákban Miskolcra három tehergépkocsi érkezett felfegyverzett munkásokkal és diákokkal a városba. Röplapokat osztogattak, ismertették a borsodi munkástanács követeléseit, az egyik főtéren álló középületről leverték a vörös csillagot, és tüntetésre, a szovjet emlékművek ledöntésére biztatták a jelenlévőket. A megyeszékhelyen a nagyobb üzemek munkásai körében már ezekben a napokban megfogalmazódott, hogy Miskolc mintájára Nyíregyházán is felvonulást kellene szervezni és munkástanácsot kellene alakítani. A Borsod megyeiek érkezése és biztatása csak megerősítette ezt. A nap folyamán ledöntötték a szovjet emlékművet, és a nyomdában kinyomtatták a Szabolcs-Szatmár megyei sztrájkbizottság követeléseit. A kora délutáni órákban a városháza előtti téren tartott népgyűlésen megválasztották az ideiglenes városi munkástanácsot, a börtönből kiszabadították a rabokat, végül a nap a laktanyánál zárult, ahol a sikertelen

fegyverszerzés közben huszonegyen könnyebben és hatan súlyosabban megsebesültek.

A szovjet hősi emlékmű ledöntése

A fegyveres erők és a nemzetőrség a forradalom napjaiban

Rácz István tanár, az ideiglenes munkástanács frissen megválasztott tagja és Kabay Dezső már az október 26-i tüntetés estéjén megkezdte az önként jelentkező diákokból és munkásokból a nemzetőrség szervezését a városi tanács épületében. Szilágyi László, az ideiglenes munkástanács elnöke kérte meg régi ismerősét, Kabay Dezsőt, hogy mint „fegyverforgató ember”, legyen segítségére a rend fenntartásában, vegye kezébe a nemzetőrség szervezését és irányítását, s vegye fel a kapcsolatot a város fegyveres testületeivel. Kabay kérésére a helyőrség parancsnoka, Hubicska Zoltán őrnagy ahhoz még csak-csak hozzájárult, hogy egy teherautónyi fegyvertelen tiszt részt vegyen a délutáni nagygyűlésen, de attól már vonakodott, hogy katonákkal erősítse meg a rendfenntartásra szerveződő nemzetőrséget, felfegyverzésüket pedig egyenesen megtagadta. Ahhoz, hogy az alakulat katonái is részt vegyenek a közrend biztosításában, csak azt követően járult

hozzá, hogy az esti órákban a tömeg fegyvereket követelve megtámadta a laktanyát.

Október 26-án a rendőrkapitányság vezetői fogadták a Rác István vezette tüntetők küldöttségét, sőt az épület erkélyéről együttérző beszédet is mondtak, és megállapodtak, hogy a rendőrség a civil lakosság köréből szervezett nemzetőrökkel együtt fogja a rendet biztosítani. Ezt követően kezdtek el összeírni a városi tanácson a nemzetőrségbe jelentkező diákokat és munkásokat. Kabay Dezső másnapi kísérlete, hogy az önkéntes nemzetőrök felfegyverzésének ügyében a rendőrkapitányság vezetőivel tárgyalásokat kezdeményezzen, nem járt sikerrel. A nemzetőrség a belterületi rendőrőrs épületében rendezkedett be, s október 27-től 28-ig az önkéntes nemzetőrök rendőrökkel és katonákkal karöltve, de fegyver nélkül teljesítettek járőrszolgálatot, vagyis nem jelentettek komoly erőt a városi munkástanács számára.

A megyei pártvezetés ugyanakkor arra utasította Unatenszky Pál alezredest, a megyei kiegészítő parancsnokot, hogy „válogatott” tartalékosok behívásával oldja meg a rendfenntartó katonai és rendőrségi alakulatok kiegészítését. Nem rajta múlt, hogy mindezt nem sikerült végrehajtani.

Október 27-én este Kabay Dezső megpróbálta rávenni Szilágyi Lászlót (akkor még Nyíregyháza Ideiglenes Munkástanácsának elnökét), hogy menjenek el Miskolcra, és az ottani tapasztalatokra építve szervezzék meg a nemzetőrséget, s ha a hadseregtől nem sikerül fegyvert szerezni, forduljanak a Borsod Megyei Munkástanácshoz, kérjenek tőlük. Úgy gondolták, 200 nemzetőr elég lenne a megyei fegyveres erők ellensúlyozására.

Kabay Dezső kezdettől fogva úgy látta, hogy a forradalom biztosítéka az utóbbi szervezetek feletti parancsnoklás megszerzése, és a nemzetőrség felfegyverzése. Az volt az álláspontja, hogy Unatenszky Pál kiegészítő parancsnokot, aki a honvédelmi tanács elnöke is volt, mielőbb meg kell fosztani pozíciójától, és rá kell venni a hadsereget, adjon ki fegyvert a nemzetőrségbe jelentkező civilek számára. Tőle indult ki az a kezdeményezés is, hogy le kell fegyverezni a pártbizottságot, mint konkurens fegyveres erőt,

és ki kell üríteni Nyíregyházán a pártapparátusnak helyet adó épületet.

Az ÁVH nyilvános felosztatásával október 28-án szétesett a megyei rendőri apparátus. A budapesti központtól kapott telefonüzenet – miszerint saját érdekükben távozzanak el szolgálati helyükről, mert biztonságukat nem tudják szavatolni – hatására az államvédelmis beosztottak pánikszerűen elhagyták a rendőrkapitányság épületét. Először a nyírbátori határőrlaktanyában kértek menedéket, majd miután a határőrség személyi állománya lázadott ottlétük ellen, a laktanyaparancsnok jobbnak látta, ha inkább továbbmennek a Szovjetunióba. Biztonságuk szavatolására fegyveres kíséretet adott melléjük Beregsurányig, ahol átlépték a szovjet határt, és Munkácsra távoztak. A legtöbbjük magával vitte családját is.

Az államvédelmissek távozása után a rendőrkapitányság szinte teljesen őrizetlen maradt. A vidéki őrsökről behívott rendőrök összecsomagoltak és hazautaztak, csupán néhány gépíró és rendőr, főként nyomozó tartózkodott az épületben, amikor a jelentős mennyiségű gazdátlan fegyvert a megyei pártbizottságtól kapott utasításra a helyőrség parancsnoka, Hubicska Zoltán három tehergépkocsival a laktanyába szállíttatta.

A rendőrség vezetője, Végh György államvédelmis őrnagy távozása után Petényi József rendőr százados vette át a kapitányság irányítását. Miután felettes szervétől, az ORFK-tól azt az utasítást kapta, hogy vegye fel a kapcsolatot a forradalmi bizottsággal és működjön velük együtt, a rendőrtisztek küldöttsége felkereste Szilágyi Lászlót a városi tanács épületében, és tudatták vele, hogy a rendőrség itthon maradt része kész továbbra is biztosítani a közrendet és a közbiztonságot Nyíregyházán, s hogy elfogadják Kabay Dezső nemzetőrparancsnok irányítását.

Az ideiglenes városi munkástanács tárgyalási pozíciója az államvédelmissek távozásával és a rendőrség sorainak szétzilálódásával jelentősen javult a nemzetőrség számára a hadseregtől kért katonák és fegyverek vonatkozásában. A helyőrség parancsnoka, Hubicska Zoltán őrnagy még ezután is csak akkor egyezett bele a civil nemzetőrök fegyverrel való ellátásába és a katonák részvételébe a nemzetőrségben, amikor Szilágyi – Kabay Dezső javaslatára – kilátásba helyezte, hogy Miskolctól kér egy

zászlóaljnyi katonát és azokkal fogja a rendet fenntartani. A hadsereg végül tizenhat közkatonát és négy tisztet bocsátott az őrszolgálat rendelkezésére, valamint 25 fegyvert – egyenként 5-5 tölténnyel – biztosított a civil nemzetőrök számára. A nemzetőrség az ÁVH állományának elmenekülése után a városi rendőrőrsről beköltözött a rendőrkapitányság épületébe. Nyíregyházán a kezdetben kb. 60 főből álló rendfenntartó alakulat létszáma (20 katona, 20 rendőr, 20 nemzetőr) november első napjaira már megkétszereződött.

A hatalomváltásról

Tomasovszki András és Budai András a ledöntött szobor talpazatán

Az október 26-i, városháza előtti nagygyűlés az ideiglenes munkástanács, illetve annak intézőbizottsága megalakításával zárult. Ekkor még úgy volt, hogy a munkástanácsok politikai tanácsadó szerepet fognak betölteni, és az lesz a feladatuk, hogy segítséget nyújtsanak az államhatalmi, államigazgatási szerveknek a rend fenntartásában és a közellátás biztosításában. Október 29-én, amikor Nyíregyháza Városi Munkástanácsa és a megyei nemzeti bizottság létrehozására került sor, már ismert volt Nagy Imre október 28-i

rádióbeszéde, miszerint a kormány a tanácsi szervek helyett ezekre a forradalmi bizottságokra kíván támaszkodni programja végrehajtásában. Október 29-én a Nyíregyháza Városi Munkástanács és a megyei nemzeti bizottság létrehozása már annak jegyében történt meg, hogy a közigazgatási területen működő forradalmi bizottságok ideiglenesen, az új választások kiírásáig a tanácsok és a végrehajtó bizottságok helyébe lépnek. A megyei nemzeti bizottság elnökének megválasztott Szilágyi László a megyei tanácselnök, Rác István pedig a városi tanácselnök funkcióját vette át. Ezzel a hatalomváltás megtörtént, és a nemzetőrség irányítása is átkerült a megyei nemzeti bizottság, illetve Kabay Dezső nemzetőrparancsnoknak kezébe.

A következő négy napban a megyei nemzeti bizottság közreműködésével befejeződött a községi nemzeti bizottságok hálózatának kiépítése, s október 30. és november 2-a között megtarthatták alakuló gyűléseiket a járási nemzeti bizottságok is.

A megyei pártvezetés ereje október 29-re, a megyei nemzeti bizottság megalakulásának napjára már több vonatkozásban is megroppant. A megye két elsőszámú vezetője, Fekszti István megyei tanácselnök, és Varga Sándor, az MDP megyei titkára, úgy mérték fel a helyzetet, hogy nekik is jobb lesz eltávozni a megyéből. Anélkül, hogy erre a pártapparátust felkészítették volna, elhagyták Nyíregyházát. A rendőrség, a megyei pártbizottság és a megyei tanács első számú vezető nélkül maradt, az addigi egység megbomlott.

Október 31-én a megyei nemzeti bizottság elfogadta a „*Nemzetőrség szolgálatának ideiglenes irányelvei*” című dokumentumot, amely kimondta, hogy a rendőrökből, katonákból és civilekből álló nemzetőrség irányítása, a nemzetőrparancsnokok kinevezési és a civil nemzetőrök kiválogatásának joga a forradalmi tanácsokat illeti meg. A nemzetőrség civil lakosságból kikerülő tagjai is elláthattak fegyveres szolgálatot, azonban a fegyvereiket a szolgálati időn túl le kellett adniuk.

A megyei nemzeti bizottság november 1-i ülésén, a fegyveres erők egységes parancsnoksága, a honvédelmi bizottmány felállításáról határoztak. Tagjai a rendőrség részéről File György százados, a rendőrkapitányságon az

előző napon létrehozott forradalmi tanács elnöke, a hadsereg részéről Hubicska Zoltán őrnagy, valamint Kabay Dezső nemzetőrparancsnok lettek.

A megyében a fegyveres testületek erőszakos lefegyverzésére irányuló civil kísérletek néhány kivételtől (tiszabecsi, nyírbátori helyőrség) eltekintve nem vezettek számottevő eredményre.

Október 31-ét követően nemzetőrökből és rendőrökből álló csoportok mentek a járási székhelyekre, hogy a rendőrség közrendvédelmi apparátusának szolgálatba állításához, és ahol még nem alakult meg, ott a nemzetőrség megszervezéséhez segítséget nyújtsanak. Munkájuk során 2700 fegyverre vonatkozó igényt írtak össze, ezeket azonban már nem sikerült kijuttatni Nyíregyházáról, ugyanis a szovjet csapatok november 2-án lezárták a városból kivezető utakat, és elfoglalták a vasútállomást.

A megtorlásról

November 4-én, miután a szovjet alakulatok megszállták a várost, megérkezett Debrecenből a szovjet katonai elhárítás ezredese két, Nyíregyházát jól ismerő államvédelmis tiszttel, akiket a debreceni fogdából szabadították ki. Az ezredes a Vorosilov laktanyában székelő szovjet parancsnokságra rendelte a megyei rendőrkapitányság vezetőjét, Petényi Józsefet, és a katonai helyőrség elhárító tisztjét, Puskás Dezső századost, hogy a nyíregyházi forradalmi mozgalom legaktívabb szereplőiről tájékozódjon. Ezt követően a megyei rendőrkapitányság épületében rendezkedtek be, és megkezdték azoknak az államvédelmis beosztottak a behívását, akik nem menekültek el a Szovjetunióba. Közülük estére 10-12-en jelentek meg kapitányság épületében. A rendőrök hatalmas felháborodással fogadták az ÁVH-sok visszatérését, s a másnapi tisztgyűlés úgy határozott, ha nem hagyják el az épületet, minden rendőr távozik. A kapitányságra hivatott Hubicska Zoltán őrnagy sem lelkesedett, amikor elhárító tisztje – a szovjet ezredesre hivatkozva – utasította, hogy intézkedjen a helyőrség politikai munkatársainak berendelésére, és biztosítson számukra gépkocsit, hogy az őrizetbe vételeket megkezdhessék.

November 5-én, a megyei rendőrkapitányságon még működő

honvédelmi bizottmány tagjai (File György, Kabay Dezső és Hubicska Zoltán) az új nemzetőrség szervezésén dolgoztak. Mintegy 150 tartalékost hívott be a megyei kiegészítő parancsnokság, közülük kívánták toborozni az új nemzetőrséget. A behívottak közül csak nyolcan vállalták az önkéntes karhatalmi szolgálatot. Elhelyezésüket úgy oldották meg, hogy ágyakkal rendezték be az alagsort és a kapitányság folyosóit. Azért, hogy ellehetetlenítsék az ott tartózkodó volt ÁVH-sokat, a tartalékosok elhelyezésére hivatkozva állandóan egyik szobából a másikba költöztették őket, akik ezt megunva végül elhagyták az épületet. A délután folyamán a szovjet katonaság lefegyverezte a rendőrséget, és a legénység tagjait kizavarta az épületből. Az üresen maradt kapitányságot az időközben a Szovjetunióból visszatért volt ÁVH-sok foglalták el Végh György rendőr őrnagy vezetésével. Végh az osztályvezetőkkel, és Puskás Dezsővel, a néphadsereg elhárító tisztjével a rendőrkapitányság birtokba vétele után összeállította az őrizetbe veendő névsorát. Brigádokat szerveztek, és még aznap éjjel letartóztatták, és a nyíregyházi börtönbe szállították a forradalom megyei vezetőit (Pintér Istvánt, Ráczy Istvánt, Szilágyi Lászlót, Dandos Gyulát, Lengyel Antalt, Lupkovics Györgyöt és Kabay Dezsőt), akiket november 8-án Ungvárra szállítottak a szintén letartóztatott nyírbátori forradalmi vezetőkkel együtt. Innen november végén hozták vissza őket Nyíregyházára, majd december 10. és 24. között engedték őket szabadon, hogy 1957 elején megkezdjék büntetőjogi felelősségre vonásukat. Kabay Dezső, miután 1957 elején ismét megkezdődtek letartóztatások, elhagyta az országot, Jugoszláviába menekült.

November végén, december elején átvilágították az egykori ÁVH-sokat, majd ezt követően ismét ott találjuk őket az újjászervezett karhatalomban. A velük szemben táplált ellenszenv a korábbinál is nagyobb volt, mivel az elbocsájtott, vagy letartóztatott katona- és rendőrtisztek meghurcoltatásuk, illetve büntetőjogi felelősségre vonásuk mögött az államvédelmisek aknamunkáját látták. Ebben közrejátszott, hogy a kihallgatásokat is ezzel az apparátussal végezték.

A Szilágyi László és társai perben a fegyveres testületek tagjai ellen

indított eljárást összevonták a forradalom polgári vezetőinek ügyével, így a forradalom civil vezetői felett is katonai bíróság ítélt. A honvédelmi bizottság két tagját, Hubicska Zoltán honvéd őrnagyot és File György rendőr századost is az említett perben ítélték el. Hubicska 1 év letöltendő, File 1 év felfüggesztett börtönbüntetést kapott. Ugyanebben a perben a nemzetőrség feladataiban is résztvevő katonák parancsnokát, a megyei pártbizottság épületében tartózkodó párttagok lefegyverzését levezényelő helyőrségi politikai tisztet, Ormos László századost 6 hónap felfüggesztett börtönnel, a megyei nemzeti bizottságban a rendőrkapitányságot képviselő Petényi József rendőr századost 10 hónap felfüggesztett börtönnel sújtották. A per első- és harmadrendű, civil vádlottjait, Szilágyi Lászlót, a megyei nemzeti bizottság elnökét, és Tomasovszki Mihályt, a nemzeti bizottság tagját kivégezték. Többen súlyos börtönbüntetést kaptak.

A letartóztatott és büntetőjogilag elítélt katonai és rendőrtisztek (Petényi József, Hubicska Zoltán, Ormos László, File György) a nemzeti függetlenségnek, a szovjet csapatok Magyarország területéről való kivonásának, a katonai függőséget jelentő Varsói Szerződés felmondásának hívei voltak. Mindannyian egyetértettek az ÁVH felszámolásával, a politikai tiszt állások és a belső elhárítás besúgói rendszerre épülő hálózatának megszüntetésével, valamint mindazon személyek eltávolításával és felelősségre vonásával, akik ezeken a területeken dolgoztak. Mindezek ellenére azonban a forradalom napjaiban sem kérdőjelezték meg az MDP vezető szerepét, sőt elsőként igazoltak át az MSZMP-be. Büntetésük mértékét jelentősen befolyásolta, hogy Hubicska Zoltán a november 4-e után felálló karhatalom egyik szervezője lett, Ormos László pedig elsőként adott utasítást a nemzetőrök lefegyverzésére, majd a vasútbiztosítás karhatalmi századparancsnoka lett. Miután kizárták az MSZMP-ből, még évekig küzdött azért, hogy párttagságát visszakapja. File György és Petényi József is az első között léptek be az MSZMP-be. Éppen ezért ami velük történt, az előzetes letartóztatásban töltött hónapok gyötrelmei és megaláztatásai, a társadalom perifériájára (segédmunkási létbe) szorulás, a másodrendű állampolgárrá (priuszossá) válás óriási törést jelentett számukra.

Orgoványi István

A NEMZETŐRSÉG BÁCS-KISKUN MEGYÉBEN 1956-BAN

Az 1956-os forradalom és szabadságharc célja, valamint az események láncolata Budapesten és vidéken azonos volt. A Bács-Kiskun megyei események is, mint vidéken általában, néhány napos fáziskéséssel indultak meg a fővároshoz képest. A megyei vezetés talán reménykedett is, hogy nem kerül sor a fővárosihoz hasonló eseményekre, ugyanakkor intenzíven készült az esetleges megmozdulások megakadályozására. A későbbi forradalmárok és felkelők számára az első néhány nap a tájékozódás és a kivárás időszaka volt. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunista hatalom nem képes rövid időn belül úrrá lenni a fővárosban zajló elemi erejű felkelésen, az ország minden területén megkezdődtek a felvonulások és a tüntetések. Bács-Kiskun megyében a kommunista vezetők katonai eszközökkel igyekeztek gátat vetni a forradalom kibontakozásának. A sztálinista hatalom rövid, de annál kíméletlenebb harcban október 28-ára győzött a megyeszékhelyen. Ez a győzelem azonban csak pillanatokig volt teljes, ugyanis az országos politikai helyzet megváltozott, október 28-án Nagy Imre átértékelte addigi álláspontját, és demokratikus nemzeti mozgalomnak nevezte a forradalmat. Közben rohamosan épültek ki a helyi forradalmi szervek, vagyis a munkástanácsok, a forradalmi bizottságok, a szakmai szervezetek és a nemzetőrségek is. A sztálinista hatalom Bács-Kiskun megyei képviselői két tűz közé kerültek. Az események menetében döntő volt, hogy a hadsereg felső irányítása kikerült a katonai megoldást erőszakolók kezéből, és a kommunista párt központi irányítása is összeomlott. A forradalmi katonai tanácsok megalakulása után a hadsereg alakulatait már nem lehetett a tüntetők ellen bevetni, a megerősödő forradalmi bizottságokból és munkástanácsokból pedig kiszorultak a hatalom hívei. Ezek a folyamatok kényszerítették a megyei vezetést arra, hogy utat engedjen a politikai kibontakozásnak. Bács-Kiskun megyében november 1-jére mindenütt győzött a forradalom. A következő néhány napban megindult a konszolidáció, és az

élet hamarosan visszatért volna a normális kerékvágásba, ha ezt a folyamatot nem törte volna meg a november 4-i szovjet támadás.

A forradalom egyik szembetűnő Bács-Kiskun megyei jellegzetessége, hogy két majdnem egyenrangú központja volt az eseményeknek, Kecskemét mellett Baja is nagyon fontos szerepet játszott, és időben gyakran meg is előzte a megyeszékhelyt a forradalom menetében.

A másik fontos tényező, hogy 1956-ban nagy létszámú katonai egységek állomásoztak Bács-Kiskun megyében, és ezek a forradalom napjaiban sok esetben meghatározó szerepet játszottak. Kecskeméten helyezkedett el a 3. hadtest parancsnoksága és több alakulata is. A hadtest kötelékébe három hadosztály tartozott, megközelítően harmincezer fővel. Minden fegyvernem képviseltette magát benne, kivéve a légierőt. Ez sem hiányzott azonban a megyéből, hiszen Kecskeméten volt a 66. vadászrepülő-hadosztály parancsnoksága és a 62. vadászrepülő-ezred, valamint Kalocsán is volt katonai repülőtér. Kecskeméten jelentős számú szovjet haderő is tartózkodott; még a jugoszlávokkal való konfrontáció idején Rákosi Mátyás kérésére telepítettek ide egy hadosztályt.

A harmadik jellegzetessége a megyének, hogy a forradalom fegyveres szervezetének, a nemzetőrségnek a megalakítására történt egy kísérlet a tömegtüntetések kirobbanásakor, amit a megyei vezetés fegyveres erőszakkal megakadályozott, majd amikor kénytelen-kelletlen utat engedett a forradalom politikai kibontakozásának, akkor igyekezett az újonnan létrejövő forradalmi szervezeteket a befolyása alatt tartani.

Az első kísérlet a nemzetőrség megalakítására Baján és Kecskeméten

Október 26-án tüntetés volt Baján, melynek során sikerült csatlakozásra bírni a vaskúti laktanyában állomásozó 25. lövészezred egy részét is. A munkástanácsok és a vállalatok küldöttei a tanácsházán tartott gyűlésen leváltották Osztermann Bélát, a városi tanács végrehajtó bizottságának az elnökét, és a helyére megválasztották dr. Vágvölgyi Ferenc orvost. A városban megalakult a honvédelmi bizottság is, amelyben Szakács László százados, Szabó József őrmester, Bakos István százados, Bajai István

százados, Hauser László, Galló Béla, Varga Pál, Szabó Béla, Horváth László és Vida Áron tevékenykedett. A honvédelmi bizottságot nevezték honvédelmi bizottmánynak, katonai bizottságnak és katonai forradalmi tanácsnak is. Érdekesség, hogy ugyan különböző összetételben és elnevezéssel, de végig működött a forradalom alatt november 4-éig, és a kisebb-nagyobb változások és fordulatok ellenére valószínűleg jogfolytonosnak tekintették a tevékenységét. Sok küldöttség érkezett a testülethez a megalakulása után, amelyek azt követelték, hogy állítsák fel a fegyveres nemzetőrséget, és a honvédséghez is osszanak be civileket.³⁸⁰ Október 27-én megkezdődött a nemzetőrség szervezése, elsődlegesen azzal a céllal, hogy a fővárosi felkelőknek segítséget vigyenek. Tátrai Lajos és Genál András vezetésével egy huszonzét fős, három rajra tagozódó egységet hoztak létre, de miután nem került sor a fővárosba vezénylésükre, ez feloszlott.³⁸¹ A bajai tüntetők és felkelők egyébként a város szélesebb értelemben vett környékét is a befolyásuk alá vonták. A Duna mentén északi irányban eljutottak egészen Soltig, és jelentős szerepet játszottak a megye déli területeinek forradalmasításában is, sőt a Dunántúlon is megjelentek. Kalocsára mintegy 500 bajai tüntető vonult át, akik jelentős szerepet játszottak az ottani eseményekben, majd a kalocsai tüntetőket maguk mellé állítva segítséget akartak vinni a fővárosi szabadságharcosoknak is.

Ahogy Baján, október 26-án Kecskeméten is a gyárakban kezdődtek a tüntetések, majd a város központjában folytatódtak a tömegmegmozdulások. A megyei pártbizottság épületéről a megyei pártvezetőség engedélyével és közreműködésével verték le a tüntetők a vörös csillagot, akik megrongálták a szovjet emlékművet, és kiszabadították a börtönből a rabokat, utána pedig a rendőrség elé vonultak, ahol fegyvert követeltek. Több rendőr is megpróbálta csillapítani az indulatokat, és békés mederben tartani az eseményeket. A tüntetők ötfős küldöttséget alakítottak, amelynek tagja volt két munkás, Érsek Sándor és Sós Imre, valamint három diák, közülük Bárti Ferenc volt a küldöttség vezetője. A tüntetők képviselőit

³⁸⁰ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára [továbbiakban BKMÖL] XXV. 30. B.1596/1957. Varga Pál pere

³⁸¹ GERGELY Ferenc: *Baja, 1956*. Baja (Szerző) 1997. [továbbiakban: GERGELY 1997] 65.

egy szobába vezették, ahol jelen volt Kádi Sándor őrnagy, a megyei rendőrkapitány helyettese, Donáth Tibor százados, Steichik Aurél orvos őrnagy, Franyó János százados, bűnügyi osztályvezető és Ott József százados, a parancsnok politikai helyettese. Szalóki Imre, a rendőrség megyei parancsnoka ekkor Budapesten volt pártiskolai tanfolyamon. Kezdetben Kádi Sándor vezette a tárgyalást. A küldöttség a politikai jellegű követelések mellett az épületben lévő fegyverek átadását akarta elérni. Kádi Sándor nem akart fegyvert kiszolgáltatni, és kiment a szobából, Ott Józsefnek adta át a tárgyalás vezetését, ugyanakkor telefonon felhívta Arany László őrnagyot, a BM megyei főosztályvezetőjét, aki megtiltotta, hogy fegyvereket adjanak át a tüntetőknek. Először Ott József is megtagadta a fegyverek kiadását, de végül megegyeztek abban, hogy körülbelül 20-40 katonaviselt civil, aki személyi igazolvánnyal is rendelkezik, fegyvert kap, és a rendőrökkel közösen fog járőrözni a városban a rend és a közbiztonság fenntartása érdekében, amit azonnal meg akartak kezdeni. Közben azonban a tömeg megalékelte a várakozást, az oldalsó kapun benyomult az épületbe, egy háromfős csoport pedig a fegyverraktárba is bejutott, és a felsorakoztatott rendőröktől is elvették a géppisztolyokat. A főbejárat előtt lévők ezt megtudván, az őroket félrelökve behatoltak az épületbe, és szintén fegyverhez jutottak. A kavarodás enyhülése után Ott József leállította a fegyverosztást, és kiszorították a tömeget az épületből, a kapukat pedig bezárták. Ugyanakkor egyes visszaemlékezések szerint a közös járőrözés megkezdődött, de a hadsereg fellépése miatt nyilván okafogyottá vált. A rendőrök egyébként miután rendezték soraikat, és erősítést kaptak a hadseregtől, részt vettek a felkelők elleni harcban, főként a rendőrség épülete környékén. Gyurkó Lajos, a hadtest parancsnoka még aznap letartóztatta Ott Józsefet, és hadbíróság elé akarta állíttatni.

A megyei pártbizottságon eközben tanácskozott az ügynevezett védelmi bizottság, amely a megyei párt- és tanácsvezetőkől és a katonai parancsnokokból állt. Hosszú vita után a katonai megoldást erőszakolók kerekedtek felül. Dallos Ferenc, a megyei tanács vb elnöke felszólította Gyurkó Lajost, a 3. hadtest parancsnokát, hogy számolja fel a tüntetést.

Ezután Szentkirályi Frigyes alezredes irányításával felvonult a katonaság, és erőszakkal feloszlatta a tüntetést, majd két-három nap alatt a hadsereg leverte a szórványos ellenállást is. Gyurkó Lajos ezekben a napokban gyakorlatilag teljhatalommal bírt a 3. hadtest csapatai által lefedett területeken. Kalocsán, Kiskunhalason és Kiskunfélegyházán is katonai diktatúrát vezettek be a helyőrségparancsnokok, ezt mindenütt sortűzek előzték meg, amelyek a városok közül egyedül Kiskunfélegyházán nem követeltek halálos áldozatot. A forradalom alatt, beleértve a november 4-e utáni időszakot is, a megye 24 településén legalább 74 sortűz és fegyverhasználat történt a kommunista hatalom és a szovjetek részéről a forradalom oldalán résztvevők, illetve a békés lakosság ellen. Ezek közül 21 végződött halálessel, 8 valamilyen sebesüléssel, a többi szerencsére nem követelt áldozatot. Október 26-án 18, október 27-én 21, október 28-án pedig 14 sortűz dördült el a megyében, de voltak sortűzek a kormány által kihirdetett fegyverszünet után is. Ezek következtében adataink szerint 57 ember halt meg, és 244 ember sebesült meg a megye területén. A legtöbb áldozat Kecskeméten és Tiszakécskén volt. Az, hogy a katonaság és a rendőrség használta-e a fegyverét, elsősorban az adott település vezetőin múlott. Az pedig, hogy a sortűznek volt-e áldozata, valószínűleg a tűzparancsot kiadó katonai vezetőtől, egységparancsnoktól függött.

A nemzetőrség ismételt létrehozása Kecskeméten

Mialatt a megyében a forradalom katonai leverése zajlott, a fővárosban éppen ellentétes irányú folyamat játszódott le. Október 28-ára a Nagy Imre köré szerveződő politikusi és értelmiségi csoport egyre inkább azonosult a forradalom célkitűzéseivel, és sikerült magához ragadnia a kezdeményezést, majd a fővárosban megtörtént a forradalom valós értékelése. Ez a két fejlemény, a központi vezetésből a rákosisták kiszorulása, illetve a helyi forradalmi szervek létrejötte és megerősödése tette lehetővé Bács-Kiskun megyében a politikai kibontakozást. A megye eddigi vezetői természetesen a saját érdeküknek megfelelően képzelték el ezt, megpróbálták kézben tartani,

irányítani az eseményeket, a döntő helyekre saját híveiket állítani. Az új szervezetek ellenállásának köszönhetően ez végül nem sikerült.

Október 29-én a Bács-Kiskun Megyei Népújságban megjelent Nagy Imre rádiónyilatkozata, melyben nemzeti demokratikus mozgalomnak nevezte a forradalmat. A honvédelmi miniszter pedig parancsot adott a forradalmi katonai tanácsok megválasztására.³⁸² Reggel Kecskeméten a párt megyei végrehajtó bizottsága kibővített ülést tartott, amelyen az új helyzetből következő teendőkről tárgyalt. Elhatároztak, hogy minél előbb összehívják a városi és járási pártbizottságok üléseit, amiket szükség szerint ki kell bővíteni az arra „legméltóbb” elvtársakkal.³⁸³ Döntöttek a munkástanácsok alakulásának támogatásáról, és rögzítették ezek legfontosabb tennivalóit is. A nemzetőrség és a nemzeti bizottságok szervezésének támogatását is elhatározták,³⁸⁴ de úgy képzelték, hogy ezekben a testületekben megtartják a kommunista irányítást, a pártbürokrácia szakzsargonjával élve „élére állnak a nagy, demokratikus, népi mozgalomnak”. A nemzetőrséget katonákból, rendőrökből, munkásokból, katonaviselt fiatalokból akarták létrehozni. Erre egyébként felsőbb utasítást is kaptak.³⁸⁵ Kecskeméten tehát október 29-én állították fel a megyei- és a városi nemzetőrséget. A testület vezetői Gyurkó Lajostól kapták a közvetlen kinevezésüket, így a megyei nemzetőrség parancsnoka Szentkirályi Frigyes alezredes lett. Halanda István, a városi pártbizottság titkára magához hívatta Lukács András századost és Donáth Tibor rendőr századost, akiknek eligazítást tartott a teendőkről. A nemzetőrség városi vezetősége négy főből állt, a katonai résznek Lukács András százados, a rendőri résznek Donáth Tibor százados lett a parancsnoka, és azt tervezték, hogy kineveznek egy értelmiségi és egy munkás parancsnokhelyettest is. Az utóbbi két személy valószínűleg dr. Buzás Pál tanító és Kovács János művezető volt. Lukács András parancsnoksága alá helyezték a hadtest felderítő zászlóalját, amely valószínűleg a nemzetőrség katonai részlegének a személyi állományát adta.

³⁸² HEGEDŰS 1996. 140.

³⁸³ *Népújság* 1956. október 29. 1.

³⁸⁴ OL 288. f. 21/1957/5.

³⁸⁵ OL 288. f. 21/1957/5.

A járőrözést egy-egy katonából, rendőrből és civilből álló egységekre akarták bízni. Halanda István egy általa összeállított 15-20 fős névsort is átadott Lukács Andrásnak, amely a leendő nemzetőrök nevét tartalmazta. Közülük azonban csak hárman jelentkeztek szolgálatra,³⁸⁶ ezért kezdetben egy rendőr és két katona járőrözött közösen, amihez Lukács András szolgálati beosztást készített.³⁸⁷ A nemzetőrség hivatalos megszervezése pillanatnyilag biztosította a régi hatalom számára a fegyveres erők feletti ellenőrzést, és a nemzetőrségben a honvédség és a rendőrség szervein kívül az akkor még működő MDP és a megyei tanács irányítása is érvényesült. A nemzetőrség összetétele azonban teljesen más lett, mint azt Halanda István elképzelte, ugyanis másnapról folyamatosan érkeztek a gyárakból és az üzemekből a munkástanácsok által delegált nemzetőrök, akik az ottani gyárőrség, üzemi őrség, vasúti őrség tagjai is voltak. Ezen kívül a hamarosan megalakuló járási nemzeti bizottságok is előtérbe kerültek, és arra törekedtek, hogy az általuk delegált embereket a megyei nemzetőrségbe juttassák, valamint beléptek nemzetőrnek a homokbányai laktanyából szabadult tüntetők és felkelők közül is jó néhányan. Ez a folyamat vezetett később oda, hogy a pártirányítás megszűnt a városi nemzetőrség felett. A városi nemzetőrség parancsnoksága a rendőrség Rákóczi úti épületében volt, ahol mintegy 30-35 civil nemzetőr volt elhelyezve, de a civil nemzetőrök önállóan nem intézkedhettek, a szolgálat után a fegyvereiket is leadták.

A nemzetőrség tevékenysége a forradalom alatt

A megyei és a városi nemzetőrség látta el fegyverrel és igazolvánnyal a járási és a községi nemzetőrségeket. A nemzetőrséget a honvédség látta el fegyverrel, a nemzetőrség feladata volt viszont, hogy az illetéktelen kezekben lévő fegyvereket összegyűjtse és biztonságba helyezze. A nemzetőrség élelmezését a pártbizottságtól lefoglalt pénzből fedezték, és a pártbizottságtól elkobzott gépkocsikkal közlekedtek a megyében, például a megyei napilapot, az újonnan létrejött Petőfi Népet is a nemzetőrség egyik kocsija vitte szét a

³⁸⁶ OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B.4322/1959. Dr. Kardos János pere

³⁸⁷ HL XI/22. a. B.24/1958. Lukács András pere

megyében. Ilyenkor egy újságíró is ment velük, hogy a vidéki eseményekről tudósítson.

A nemzetőrség feladata volt a város középületeinek az őrzése, a közbiztonság fenntartása, a járőrözés ellátása. Ezen kívül a börtönből kiszabadult rabok letartóztatásával is megbízták őket, máskor pedig Szücs János, Szarka József és Lengyel István nemzetőrök volt politikai foglyokat kísérték Soltvadkertre.³⁸⁸ A kecskeméti nemzetőrség tagjai nyomozást is folytattak Tiszakécskén, igyekeztek kideríteni, hogy ki a felelős az október 27-ei repülőgépes támadásért. Részt vettek a szovjetekkel zajló megbeszéléseken, és a volt ávósok őrizetbe vételében, amelyre november 1-jén került sor. Ezen kívül személyi biztosítást is elláttak, például a Nagykőrösön lakó Matuz György ügyész kísérése is a nemzetőrök feladata volt.

A nemzetőrség felügyeletét a megyei és a városi forradalmi bizottság látta el, törvényes működését pedig a megyei bíróság és az ügyészség felügyelte. Egy ilyen ellenőrzés alkalmával november 1-jén a megyei nemzetőrségen Kardos János bírót tájékoztatta Szentkirályi Frigyes, hogy kevés a nemzetőr, ezért diákokat is bevesznek. Közölte azt is, hogy minden vállalat, hivatal állíthat fel saját őrséget, csak a nemzetőrség engedélye kell hozzá.³⁸⁹ A nemzetőrségnél ekkor egyébként jelen volt Kassa Vilmos, Horváth István és Baski József is, akik a megyei pártbizottság aktivistái voltak korábban. Kardos János tiltakozott az ellen, hogy nemzetőrök legyenek: *„A nemzetőrségben nincs szükség kommunistákra, főképpen vezető kommunistákra.”*³⁹⁰

November 2-án a nemzetőrség egyik tagja Sereg István századossal és egy repülő tiszttel a kecskeméti reptérre ment. Az oroszok felvonulásáról akartak tájékozódni. Délután egy rendőrrel és Sereg századossal Tiszakécskére, majd Tiszaugra, Lakitelekre, Cserkeszölőre és Tiszakürtre mentek. Felkeresték a forradalmi bizottságokat, ellenőrizték a községi nemzetőrsegeket. Tájékoztottak, hogy van-e elég fegyverük, megfelelő-e a

³⁸⁸ OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B.2924/1975. Szabó János pere

³⁸⁹ OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B.4322/1959. Dr. Kardos János pere

³⁹⁰ OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B.4322/1959. Dr. Kardos János pere

szervezettségük és kielégítő-e a községekben a közbiztonság. Tiszaugon őrséget állítottak a hídra, és szorgalmazták, hogy a falvak küldjenek élelmiszersegélyt a fővárosba. Tiszakécskén nemzetőr karszalagokat adtak az ottani nemzetőröknek, és érdeklődtek a repülőátadás körülményeiről.³⁹¹ A községi nemzetőrségek egyébként sok helyen meglepően nagy létszámúak voltak, például Kerekegyházán 70-80 fő tartozott a testületbe. A községi forradalmi bizottságok és nemzetőrségek többsége október 27-e és 29-e között alakult meg. Járásonként azonban jelentős eltéréseket is megfigyelhetünk. Míg a Bajai járás 16 községe közül 13-ban október 26-án és 27-én alakultak meg ezek a testületek, addig a Kecskeméti járás községeiben csak néhány nappal később, október 28-a és 30-a között jött létre az egységek többsége. Ennek valószínűleg az lehetett az oka, hogy Kecskeméten és környékén a kommunista hatalom sokkal eredményesebben akadályozta a forradalmi események kibontakozását.

A nemzetőrség ismételt létrehozása Baján

Baján október 30-án alakult meg a városi nemzeti bizottság az üzemek, a vállalatok, intézmények, a parasztok, az értelmiségiek, a katonák és a munkástanácsok küldötteiből álló gyűlésen, ahol dr. Antóny János orvost választották meg a nemzeti bizottság elnökének. A tanácselnök vagy polgármester továbbra is dr. Vágvölgyi Ferenc maradt.³⁹² A nemzetőrség vezetőjének Bánki Lajos nyugalmazott rendőrtisztet neveztek ki, akinek a legfontosabb feladata a nemzetőrség megszervezése és a korábban kiadott fegyvertartási engedélyek visszavonása volt. Bánki Lajos a nemzetőrség megszervezését a rendőrség és a honvédség bevonásával képzelte el.³⁹³ Ugyanakkor nagy létszámú nemzetőrséget akart létrehozni úgy, hogy a vállalatok delegálják a nemzetőröket, ezért az üzemeknek névjegyzéket kellett

³⁹¹ BKMÖL A Magyar Szocialista Munkáspárt Bács-Kiskun Megyei Bizottságának Archívuma [továbbiakban: MSZMP BKMB Archívuma] 1956-os gyűjtemény. sz. n. irat. Kivonatok Nagy Lajos bírósági tárgyalási jegyzőkönyveiből. Nagy Lajost a Szegedi Megyei Bíróság 1957-ben halálra ítélte. B.388/1957-es sz. perének anyagát az 1980-as évek közepén kiselejtezték.

³⁹² BKMÖL XXV. 30. B.1160/1957. Dr. Vágvölgyi Ferenc pere. Az 1957. november 21-i tárgyalás jkv. Dr. Vágvölgyi Ferenc tárgyalási vallomása. 3-12.

³⁹³ BKMÖL XXV. 30. B.1553/1957. Dr. Bakonyi Péter pere

készíteniük azokról, akiket a nemzetőrségbe javasoltak. A parancsnok elmondta, hogy leginkább a községek közbiztonsága bizonytalan, ezért 70-80 fős nemzetőrséget javasolt, amely a rendőrséggel karöltve működne. A szükséges fegyverek biztosítását a honvédség vállalta. Az üzemeket felkérték, hogy írásos javaslattal delegáljanak nemzetőröket. A nemzeti bizottság nyolc tagja önkéntes alapon vállalkozott, hogy már az éjszaka folyamán a rendőrséggel közösen biztosítja a rendet a városban.³⁹⁴ Bogács Géza rendőrkapitány és Bánki Lajos tizenkét kerületre osztotta a várost, és ezekhez járőröket rendeltek. A munkástanácsok később 65 főt delegáltak a nemzetőrségbe, amely tulajdonképpen másnaptól kezdett ténylegesen működni. A nemzetőröknek le kellett tenniük a honvédesküt, és első feladataik közé tartozott a fegyverek összeszedése, begyűjtése, és a fővárosba irányított élelmiszer-szállítmányok biztosításához megbízható diákok kirendelése. Október 31-én reggel ülést tartott Baján a nemzeti bizottság. Az üzemekből beküldött jegyzékek alapján összeállították a nemzetőrség tagjainak névsorát. 150 főt szavaztak meg a Bánki Lajos által javasoltak szerint. A nemzeti bizottság két tagja, Böröcz Jenő és Varga Pál felügyelte a nemzetőrséget, egyben bizonyos vezetői feladatokat is elláttak. Bakos István százados vállalta a fegyverek és a felszerelés biztosítását, és minden nemzetőr napi 8 órás szolgálatot teljesített. A nemzetőrség létszáma időközben többször változott. november első napjaiban további 20 fővel gyarapodott, november 3-a után pedig Baján is megindult a nemzetőrség személyi állományának felülvizsgálata.³⁹⁵ Baját nem érintette közvetlenül a szovjet csapatok mozgása, a helyi fegyveres összetűzések nagyságrendje pedig nem volt akkora, hogy a városi nemzetőrség tevékenysége túllépje a helyi karhatalmi feladatok ellátásának körét. A hivatalos vezetés által kezdeményezett szervezeten kívül azonban más csoportok is igényt tartottak arra, hogy a nemzetőrség nevében fellépjenek. Önálló akcióik során a nemzeti bizottság által kitűzött céloknál radikálisabb tevékenységet folytattak. Itt elsősorban Szabó Béla és Nagy Béla személyéhez kapcsolódó csoportokról van szó. Ezen csoportok tevékenysége

³⁹⁴ BKMÖL MSZMP BKMB Archívuma. 1956-os gyűjtemény. B.386/1957. Dr. Antóny János pere

³⁹⁵ BKMÖL XXV. 30. B.1596/1957. Varga Pál pere; GERGELY 1997: 68-69.

nem térképezhető fel pontosan az eddigi kutatások alapján, ezért csak szórvány adatokból, közvetett megjegyzésekből tudunk a működésükről. A városi nemzetőrség vezetésével és működésével kapcsolatos nehézségek azonban mindenképpen szerepet játszhattak abban, hogy ezek a csoportok kezdeményezően léphettek fel például a volt ávósok letartóztatása vagy a járás területén levő községi nemzetőrök fegyverrel való ellátásának kérdésében.³⁹⁶ Nagy Béla, aki valamikor Vaskúton volt tanító, a járási nemzetőrség feletti parancsnokságot szerezte meg magának. Ő szervezte Érsekcsanád, Sükösd, Nemesnádudvar, Vaskút, Gara, Csátalja, Dávod, Hercegszántó és Nagybaracska községekben a nemzetőrséget, és ő is fegyverezte fel ezeket a testületeket. November 2-án Bánki Lajos lemondott a nemzetőrség parancsnoki tisztségéről, és Varga Pál került a helyére, a katonai részleget pedig továbbra is Bakos István százados vezette. Varga Pál feladata a rend és a fegyelem megszilárdítása volt, valamint elvégezte a nemzetőrség tagjainak a felülvizsgálatát, a büntetett előéletűek kiszűrését is. A felülvizsgált hetven nemzetőrből mintegy húszat nem találtak megfelelőnek, őket leváltották. Ezek az intézkedések már a forradalom és a nemzetőrség konszolidációja felé mutattak. A teljes konszolidációt és a nemzetőrség szervezetének kiépülését, majdani megszilárdulását azonban megakadályozta a november 4-ei szovjet támadás, amely Bács-Kiskunban is több halálos áldozatot követelt, annak ellenére, hogy szervezett védelmi harc sehol sem bontakozott ki a megyében. A szovjet csapatok valószínűleg a megfélemlítést tartották szem előtt, amikor mindent elsőpró erővel törtek a területre.

A nemzetőrség megszűnése

A megyében nem alakult ki harc a szovjetekkel szemben, annak ellenére, hogy mind a magyar hadsereg egyes alakulatai, mind a nemzetőrségek egységei tettek erre előkészületeket. A kalocsai páncélos ezred katonai tanácsa el akarta kerülni a szovjetek előtti fegyverletétellel járó szégyent, ezért úgy döntött, hogy két harckocsival, és négy légvédelmi löveggel Bajára vonul, és csatlakozik az ottani páncélosokhoz. Előtte felfegyverezték a

³⁹⁶ GERGELY 1997: 70.

szovjetek elleni harcra jelentkező civileket. Baján a forradalmi katonai tanácsok a nemzetőrséggel közösen felhívást adtak közre november 4-én, amelyben a város megvédésére szólították fel a lakosságot. Felfegyverezték az üzemek munkástanácsait, a diákságot, és a mozgósításra jelentkező civileket. Miután a nemzeti bizottság megtiltotta a szovjetekkel szembeni ellenállást, a mintegy 500 fegyveres a Dunántúlra vonult, hogy csatlakozzék az ottani ellenállókhoz. Kiskunfélegyházán Szabadella József, az ottani hadosztály forradalom alatt kinevezett parancsnoka Nagy Imre hajnali kétségbeesett szózata hatására és a katonai tanács döntése alapján kiadta a szovjetek elleni tűzparancsot a neki alárendelt alakulatoknak. A hadtest ügyeletesének a követelésére azonban körülbelül egy óra múlva visszavonta az intézkedését. Jánoshalmán az ottani katonai alakulat a nemzeti bizottsággal és a nemzetőrséggel közösen szabályos mozgósítást hajtott végre a községben és környékén. Behívták a tartalékosokat, a községbe vezető utakat lezárták, ezek mentén katonai egységeket ástak be. Megszervezték a hadtápot, sőt egy katonai kórházat is felállítottak az esetleges sebesültek ellátására. Kiskunmajsán a katonai tanács és a nemzetőrség lövegeket rendelt ki a községbe vezető utak védelmére. Központi parancs esetén tehát lett volna lehetőség a szovjetekkel szembeni ellenállásra, ennek hiányában azonban sehol sem került sor tényleges harci cselekményre a megyében, ami sok áldozattól kímélte meg a lakosságot. A szovjet támadás hatására az éppen csak kiépülőben lévő nemzetőrség beszüntette a tevékenységét Bács-Kiskun megyében, és feloszlott. Érdekességként érdemes megemlíteni még azt a tényt, hogy a hamarosan megalakuló honvéd karhatalom első parancsnoka az a Szentkirályi Frigyes lett, aki a megyei nemzetőrség parancsnoka is volt, a kecskeméti karhatalmi egység vezetőjének pedig Lukács András századost nevezték ki. Hamarosan azonban mindkettőjüket leváltották.

Rozs András

**BARANYA MEGYEI ÉS PÉCSI NEMZETŐRSÉGEK AZ 1956-OS
FORRADALOMBAN**

A forradalmakban szerveződő új hatalmi csoportosulások első feladatai közé tartozott a forradalmi döntéshozó testület megalakítása, valamint ezzel egyidejűleg az anarchia kiküszöbölése, a rombolás megfékezése, majd megakadályozása, az új összetételű rendvédelmi intézmények létrehozása. A karhatalmi alakulatokat fegyverzettel látták el, s legtöbbször honvédelmi feladatokra is alkalmazták őket. Így történt ez 1848-ban, amikor a civil lakosság, a polgárság önkénteseiből fegyverviselésre jogosult nemzetőr alakulatokat szerveztek, melyek nemcsak a városok rendvédelmi funkcióit látták el, de határvédelmi, honvédelmi, katonai tevékenységeket is végeztek. Az 1956-os forradalomban október 31-én megalakult Nemzetőrség Főparancsnoksága november elsejei rádiónyilatkozatában „*az 1848-as dicső forradalom és szabadságharc hős nemzetőrségének utódai*”-ként nevezte meg a városokban és községekben a győztes nemzeti demokratikus forradalom intézményeiként október 29-étől megalakult nemzetőrségeket.³⁹⁷ A nyilatkozat hangsúlyozta, hogy a forradalomban már létrejött fegyveres alakulatok, üzemi őrségek, tehát a nem honvédségi és nem rendőrségi fegyveres csoportok tagjai egyesültek a honvédség és a rendőrség képviselőivel nemzetőrségekké.³⁹⁸ Az üzemi őrségek az első munkástanácsokkal együtt alakultak 1956. október 24-étől, soraikban még elsősorban párttagok voltak, de az október 28-i fordulat után az új, főként jobboldali szociáldemokrata munkás, polgári alkalmazott tagokkal megalakult munkástanácsok az üzemi őrségek tagságát is átalakították. A

³⁹⁷ A nemzetőrség főparancsnokságának közleménye. Szabad Kossuth Rádió, 1956. november 1. In: SZAKOLCZAI Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. [Budapest] (1956-os Intézet) 2001. [továbbiakban: SZAKOLCZAI 2001] 185.

³⁹⁸ A forradalmi fegyveres alakulatok, az üzemi őrségek, valamint a honvédség és a rendőrség képviselőiből 1956. október 31-én a Kilián laktanyában megalakult a nemzetőrség főparancsnoksága, november 1-jén pedig megalakították a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot. SZAKOLCZAI 2001: 185.

honvédség és a rendőrség a forradalom mellé állt tagjait küldte a nemzetőrségekbe.

Nemzetőrök Pécsen

A karhatalomnak a forradalmi erőkhöz alkalmazkodó átalakítására már az 1956. október 28-i Nagy Imre-beszéd, és az ÁVH feloszlatása előtt is akadt példa az országban: Pécsen, ahol október 27-én történt egy kísérlet arra, hogy munkás-egyetemista-rendőr járőröket állítsanak fel. A Sopiana Gépgyárban e napon összegyűltek több pécsi üzemi munkástanács, néhány Pécs környéki tsz, valamint a pécsi MEFESZ-bizottság³⁹⁹ képviselői, hogy előkészületeket tegyenek az első megyei központi munkástanács létrehozására. A küldöttek megalakították a Munkástanácsok Baranya Megyei Bizottságát,⁴⁰⁰ és határozatot hoztak arról, hogy másnap munkástanács-nagygyűlést hívnak össze, megyei forradalmi központ alakítása céljából. A munkások képviselői bejelentették, hogy megkezdtek nemzetőrségek szervezését.⁴⁰¹ E munkástanács-gyűlésen megjelent Bradács György alezredes, a BM Megyei Főosztály (a volt ÁVH) parancsnoka, és Nemes Alajos, a Baranya megyei rendőr-főkapitány, akik elmondták, hogy a népharagtól tartva már nem mernek az utcára küldeni karhatalmi járőröket. Ezért javaslatot tettek a központi munkástanácsnak arra, hogy hozzon létre fegyveres karhatalmi járőröket, melyekbe egy-egy tagot delegáljanak a megalakítandó nemzetőrség munkásaiból, valamint a MEFESZ küldötteiből, akikhez egy-egy rendőr is csatlakozott volna. A háromtagú járőrök tagjai a tervek szerint nemzeti színű karszalaggal ellátva teljesítettek volna szolgálatot Pécs utcáin. Az ülésen a Sopiana Gépgyár munkástanácsának képviselője, valamint a MEFESZ ott lévő delegáltja, Péter Károly orvostanhallgató egyetértettek a javaslattal, amikor azonban utóbbi az ÁVH-parancsnokot és a rendőr-főkapitányt az

³⁹⁹ A pécsi MEFESZ-bizottság 1956. október 22-én alakult meg. PÉTER Károly: *1956 Baranyában*. Pécs (Alexandra) 1997. [továbbiakban: PÉTER 1997] 87.

⁴⁰⁰ BÁN Péter – ROZS András: Baranya megye. In: SZAKOLCZAI Attila (szerk.): *A vidék forradalma, 1956*. Budapest (1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára) 2006. [továbbiakban: BÁN-ROZS 2006] 35.

⁴⁰¹ PÉTER 1997: 122.

orvostanhallgatók kollégiumába kísérte, az egyetemisták „- *Gyilkosokkal nem vállalunk közösséget!*” felkiáltással leszavazták a kezdeményezést.⁴⁰²

A háromfős munkás-egyetemista-rendőr járőrök mégis megalakultak Pécsen, csak másfél-két nappal később. Felállításuk feltételei azonban időközben jelentősen módosultak. Október 28-án Nagy Imre feloszlatta az ÁVH-t, azaz megszűntnek nyilvánultak a BM megyei főosztályok, így a pécsi központú Baranya Megyei Főosztály is. Mivel e napon megalakult a forradalom Baranya megyei vezető szerve, a Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsa,⁴⁰³ majd az ennek alárendelt forradalmi katonatanács Csikor Kálmán alezredes vezetésével, nem volt akadálya a forradalmi karhatalom létrehozásának sem. Azt követően, hogy az ÁVH felosztatását 17:30 órakor bejelentette a rádió, a pécsi orvostanhallgatók a Mór Kollégiumban megkezdték egy egyetemi zászlóalj szervezését. A megalakult orvosegyetemi zászlóalj diákparancsnokának Rozsos István szigorló orvostanhallgatót választották. Egyidejűleg a Pedagógiai Főiskolán is megalakult a főiskolásokból és joghallgatókból álló zászlóalj, Klencz Tibor jogi kari egyetemista parancsnokságával. Szintén még október 28-a délutánján kezdte el szervezni a Sopiana Gépgyár munkástanácsának első elnöke, Vidolovits Nándor a nemzetőrséget.⁴⁰⁴ Vidolovits géplakatos szakmunkás, 1956-ban üzemvezető volt. Régi szociáldemokrata, akit 1948-ban, mint jobboldali munkásvezetőt, azért, mert ellenezte a kommunista párttal tervezett fúziót, a pécsi MKP-szervezet javaslatára eltávolították a Szociáldemokrata Párt pécsi szervezetéből.⁴⁰⁵

⁴⁰² PÉTER 1997: 122-123.

⁴⁰³ továbbiakban: BMMNT

⁴⁰⁴ PÉTER 1997: 136.

⁴⁰⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára [továbbiakban: BaML] XXXV. Az MSZMP Baranya Megyei Bizottsága iratai. 16. fond. Az MKP Baranya Megyei Bizottsága iratai. 11. ő. e. A Megyei Egységbizottság üléseinek határozatai kizárásokra vonatkozóan, ülések jegyzőkönyvei, kizárások felülvizsgálata. Az (MKP) Intézőbizottság 1948. március 23-án megtartott ülésén az Egységbizottság határozata alapján kizártak névsora.

Vidolovits Nándorról bővebben ld. ROZS András: Jobboldali szociáldemokrata politikusok Pécsen, a szovjetizálás korszakában (1944-1948) és az 1956-os forradalom idején. In: FISCHER Ferenc – HEGEDŰS Katalin – RAB Virág (szerk.): *A történelem szálai. Tanulmánykötet Vonyó József 65. születésnapjára*. Pécs (MTA – PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport) 2010. [továbbiakban: ROZS 2010] 391-407.

Másnap, 1956. október 29-én megalakult a Baranya megyei nemzetőrség, Vidolovits Nándor parancsnoksága alatt.⁴⁰⁶ A megyei nemzetőrség törzsgárdáját a Sopiana Gépgyárban toborzott munkások alkották, de a Pécsi Rádió felhívása nyomán más pécsi üzemekből, és vidékről is szerveztek nemzetőröket, összes létszámukat később mintegy 200-250 főre becsülték. Ők váltották fel az 1956. október 24-e után szervezett, főleg kommunista többségű tagsággal rendelkező üzemi munkásörsegeket. Ezek az új üzemőrök, akik a megyei nemzetőrségek tagjai voltak, október 29-e után csak úgy kaphattak fegyvereket, ha a saját munkástanácsuk által aláírt, lebélyegzett igénylést mutattak fel.⁴⁰⁷ Az egyetemi zászlóalj is október 29-én kaptak fegyvert. A forradalmi katonatanács utasítására a rendőrség adott át a két egyetemi zászlóalj tagjainak karabélyokat, főleg 48 mintájú, ún. „dióverő” puskákat, valamint géppisztolyokat.⁴⁰⁸ A fegyvereket a pécsi rendőrség egy, még 1956. október 23-a előtt megszűnt ÁVH-s zászlóalj leadott fegyverzetéből adta át az egyetemistáknak, akiknek létszáma összesen mintegy 500 főt tett ki, amiből a főiskolások száma 120 volt (nem tudjuk, ebben a számban benne voltak-e a joghallgatók). Az orvos-egyetemisták mindannyian kaptak fegyvert. A titkos államvédelmi fegyvertárból húsz golyószórót, körülbelül ötven géppisztolyt, négyszáz puskát, valamint kézigránátokat adtak ki az egyetemi zászlóalj tagjainak a rendőrségen, név szerinti fegyver- és lőszerkiadási lajstromok alapján, melyeket a zászlóaljtagok nyugta ellenében vettek át.⁴⁰⁹ Az egyetemi zászlóaljhoz október 29-én katonai parancsnokokat irányítottak, akik az egyetemi csapatvezetők katonai parancsnokai voltak, és a forradalmi katonatanács felé az összekötő tisztek szerepét töltötték be.⁴¹⁰ A jogász-főiskolás zászlóalj katonai előljárójának Méder Ferenc főhadnagyot, az orvostanhallgatók zászlóaljának élére Szabó Ferenc őrnagyot küldte ki Csikor Kálmán, a katonatanács elnöke.⁴¹¹ Csikor a *Szabad Dunántúl* október 31-i számában megjelent

⁴⁰⁶ BÁN-ROZS 2006: 50.

⁴⁰⁷ BÁN-ROZS 2006: 50.

⁴⁰⁸ PÉTER 1997: 136.

⁴⁰⁹ BÁN-ROZS 2006: 50.

⁴¹⁰ PÉTER 1997: 136.

⁴¹¹ BÁN-ROZS 2006: 50.

nyilatkozatában fontosnak tartotta kiemelni: „*a nemzetőrség biztosítja a rendet*”.⁴¹²

Pécs, bányaváros lévén, nemzetőrségéhez sorolhatta az urán- és szénbányák nemzetőr-egységeit is. A pécsi (kővágószőlősi) uránbányánál a forradalom első napjaitól egy 107 fős karhatalmi század látta el az üzemőrségi szolgálatot, majd az ÁVH feloszlása után, 28-29-én ez az egység elhagyta az üzemeket. Az Uránbánya Központi Munkástanácsa felfegyverzett munkás üzemőröket, akiket Bodajki Győző, az uránbánya gépkocsi előadója, 1945 előtt a Horthy-hadsereg főhadnagya (apja szintén e hadseregben volt alezredes), a kővágószőlősi üzemegység munkástanácsának tagja, a nemzetőrség tagjaivá szervezett.⁴¹³ Bodajki parancsnoksága alatt az uránbánya nemzetőrei őrizték a bánya hét főkapuját, és biztosították a rendet az üzemek területén. A nemzetőrparancsnok az Uránbánya Központi Munkástanácsával együttműködve cselekedett, valamint felvette a kapcsolatot a pécsi Katonatanáccsal, és elfogadta Csikor Kálmán elnök döntéseit. Az uránbánya üzemében különböző vidékekről származó munkások dolgoztak, akik között a bánya területén „*visszamaradt jórészt csavargó elemek is voltak*”.⁴¹⁴ A korabeli közvélekedés szerint „lumpen elemek” megfékezésére, és a radikális urános munkások mérséklésére a BMMNT és a katonatanács intézkedéseket tett.⁴¹⁵ Október 30-án visszaérkezett Pécsre a Budapesten, a pártközpontnál harcba vetett a pécsi határőr-alegység, melynek hatvan katonáját az uránbánya területére vezényelték, Jelenszky Márton alezredes parancsnoksága alatt. Ez az alakulat kezdetben a forradalommal szemben lépett fel, de október 31-től Jelenszky és a 6. Kerületi Határőr-parancsnokság elismerte – valószínűleg csak látszólag, formálisan – a katonatanács hatalmi felsőbbségét, melynek fejében Jelenszky átvette a parancsnokságot az uránbánya bányász-nemzetőreinek egy része

⁴¹² PÉTER 1997: 145.

⁴¹³ ROZS András: Baranya megyei bányáüzemek és bányász települések az 1956-os forradalomban. In: BIRCHER Erzsébet – SCHULLER Balázs (szerk.): *Bányások és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója tiszteletére.* (Központi Bányászati Múzeum Közleményei 5.) [Sopron] (Központi Bányászati Múzeum Alapítvány) 2006. [továbbiakban: ROZS 2006] 49.

⁴¹⁴ Pécsi Megyei Bíróság [továbbiakban: PMB] B.532/1957. Kocsis Sándor és társai pere

⁴¹⁵ ROZS 2006: 46.

felett.⁴¹⁶ (A Bodajki és Jelenszky közötti alá- és fölérendeltségi viszony mibenléte máig nem tisztázott, a korabeli zavaros hatalmi viszonyokra jellemző módon a pécsi uránbányánál is egyfajta kettős hatalom jött létre.) Az október 31-i mecsekszabolcsi bányász-munkástanácsi gyűlésen javasolták egy önálló, bányász tagokból álló zászlóalj létrehozását a pécsi bányák létesítményeinek védelmére, a bányauzemek rendjének fenntartására. Csikor Kálmán kezdetben ellenezte bányászok felfegyverzését, de az uránbánya munkástanácsa katonatanácsi küldöttének érvelését elfogadva november 1-jén 100-150 bányászt kirendelt az uránbánya területének őrzésére.⁴¹⁷

Az uránbánya vállalat szállítási részlegének 1956. október 29-én megalakult munkástanácsa Kocsis Sándor gépkocsivezetőt bízta meg a munkásőrség megszervezésével. A párttitkár és az igazgatóhelyettes átadták fegyvereiket a munkástanács tagjainak. Kocsis Bodajki Győző nemzetőrparancsnok helyetteseként tevékenykedett. Bodajki katonai szaktudását jól felhasználta az uránbánya munkásőrségének szervezésekor. Letartóztatott és kihallgatott vállalati vezetőket, államvédelmi tiszteteket, valamint Nagy Lajos kővágószőlősi nemzetőrparancsnokot is, akit államvédelmi kapcsolatának gyanúja miatt a megyei katonatanácshoz kísértetett. November 3-án a szovjetek elleni védelmi intézkedések érdekében a bakonyai üzemegységből 2,5 mázsa dinamitot akart tehergépkocsival Pécsre szállíttatni, de a dinamit Kővágószőlősön maradt, a lőszerkamrában helyezték el. Tagja volt annak a megyei munkás- és katonatanácsi vezetőkben álló küldöttségnek, mely Pécsen, november 3-án este a szovjet csapatok elé ment. Visszatérve, Csikor Kálmán katonatanács-elnök parancsát követve olyan utasítást adott az uránbányát védő munkásőröknek és katonáknak, hogy ne lőjenek a szovjet csapatokra.⁴¹⁸

A pécsi szénbányák területén 1956-ban két bányaműszaki munkaszolgálatos, úgynevezett MUSZ-os katonai alakulat szolgált. A MUSZ-os alakulatokba főként a régi középosztályból és értelmiségből származó, a Rákosi-rendszer számára megbízhatatlan fiatalokat soroltak be. E

⁴¹⁶ BÀN-ROZS 2006: 51.

⁴¹⁷ ROZS 2006: 47-48.

⁴¹⁸ ROZS 2006: 49.

bányász zászlóaljok egyike, Bódis János őrnagy (a Pécsi Tudományegyetem katonai tanszékének korábbi parancsnoka) vezetésével a forradalom mellé állt, elfogadta a forradalmi katonatanács felsőbbbségét. (A másik zászlóalj parancsnokai óvatosan kivártak, és nem avatkoztak bele a forradalmi történésekbe.) Október 29-én a Bódis vezette bányász alakulat zászlóalj-katonatanácsot alakított, melynek tagjait a tisztek és a sorkatonák demokratikusan választották. Parancsnokukat, egy tisztjüket és egy sorkatonájukat delegálták a pécsi forradalmi katonatanácsba.⁴¹⁹ Kiáltványt adtak ki, melyben követelték az ÁVH azonnali feloszlatását, valamint azt, hogy az egyetemistákat részesítsék magas fokú katonai képzésben, fegyverezzék fel őket, alakítsanak rögtön egyetemista „rohamzászlóaljakat”, amelyek velük (a MUSZ-osokkal) együtt „alakítsanak fegyveres karhatalmat”. Kijelentették, hogy csatlakoznak Baranya megye és Pécs város szabadságharcosainak mozgalmához, életük feláldozásával is harcolnak a szabadság kivívásáért, valamint kinyilvánították azt, hogy a MUSZ-osok csak az egyetemistákban és a jelenlegi városparancsnokban, Csikor Kálmánban bíznak.⁴²⁰ (Az egyetemista „rohamzászlóaljok” követelésekor a MUSZ-os katonák még nem tudhattak az egyetemeken zajló történésekről, hiszen az egyetemi zászlóaljok megalakítása a MUSZ-os „Ideiglenes Katonatanács” megalakulásával egyidejűleg történt.) Bár parancsnokaik szerint az alakulat katonái nem értettek a fegyverviseléshez, mivel fegyveres kiképzést nem kaptak, a katonatanács döntése értelmében október 30-án felfegyverezték őket: tíz golyószórót és 30 puskát kaptak. Másnap (október 31-én) ez az alakulat foglalta el ötven fővel a pécsi párházat, Debreczeni László egyetemi hallgató, MEFESZ-tag, valamint Madarász Imre honvéd, a bányász zászlóalj katonatanácsának elnöke vezetésével.⁴²¹

Mivel október 30-án a rendőrség megyei főkapitányságán és pécsi kapitányságán is forradalmi bizottságok alakultak, személyi változások történtek, az új összetételű rendőrség a forradalom további napjaiban

⁴¹⁹ BÁN-ROZS 2006: 51.

⁴²⁰ A Pécsi Helyőrségi Bányász és Építő Honvéd Alakulatok határozata. é. n. [1956. október 29.] Idézi: PÉTER 1997: 135.

⁴²¹ BÁN-ROZS 2006: 51-52.

eredményesen működött együtt Pécssett a két egyetemi zászlóalj és a bányász alakulat nemzetőreivel. A BMMNT Intézőbizottsága, mint a katonatanács irányítója elrendelte a megszűnt MDP tagjai, valamint a tanácsi funkcionáriusok lakásában tartott fegyverek összegyűjtését. A rendeletet az egyetemista és bányász nemzetőrök hajtották végre a melléjük kirendelt rendőrökkel együtt. 34 golyós, 146 sörétes vadászpuskát, 56 pisztolyt gyűjtöttek össze a városban, és vitték be azokat a rendőrségre. Ugyancsak BMMNT intézőbizottsági határozattal gyűjtötték be az államvédelmi tiszteket egy éjszaka folyamán Pécssett az orvosegyetemi zászlóalj egységei a rendőrség kirendelt tagjaival karöltve. Az egyetemi zászlóaljok szakaszai a részükre biztosított gépkocsikkal Baranya megye járásközpontjaiba és községeibe is kiszállásokat hajtottak végre, ahol a helyi nemzetőrökkel és rendőrökkel együttműködve részt vettek a rend és nyugalom biztosításában, egyúttal tájékoztatást adtak a községi lakosságnak a forradalom budapesti és pécsi eseményeiről és döntéseiről.⁴²² Az egyetemi és bányász nemzetőr alakulatoknak fontos szerepet juttatott a város védelmi tervét kidolgozó katonatiszti stáb. A három zászlóalj tagjait felfegyverezték, mintegy nyolcszáz-ezer puskát, körülbelül száz géppisztolyt-golyószórót kaptak az alakulatok, melyeket november 3-án, a szovjet csapatok városba jövetelének hírére a BMMNT Intézőbizottsága és a katonatanács a város határának különböző pontjaira vezényelt: az egyetemi zászlóaljakat a 6-os úttól délre, a kis harci értékű bányász alakulatot pedig a város nyugati területeire. A Szekszárd felől Pécsre érkező szovjet alakulatok száz harckocsijával szemben csekély ellenállást tanúsíthatott volna a három nemzetőr zászlóalj, de még a bevetésre tervezett határőr, és a forradalom mellé átállt nagyatádi katonai alakulat együttes harci ereje is, ezért, valamint humanitárius, óvó szándékkal Csikor Kálmán november 3-án este nyolc órakor elrendelte az egyetemista nemzetőr alakulatok visszavonását. A BMMNT és a katonatanács elnöke a város keleti határán elhelyezkedő laktanyánál elébe ment a szovjet csapatoknak, akiknek parancsnokát biztosították arról, hogy a városban rend van, nincs szükség fegyveres beavatkozásra. A szovjet alakulatok ennek

⁴²² BÁN-ROZS 2006: 52-53.

ellenére az éjszaka folyamán benyomultak a városba. Az orvosegyetemi zászlóalj tagjait a szovjet katonák november 4-én hajnalban megadásra és fegyvereik átadására szólították fel, a joghallgató-főiskolás zászlóalj tagjainak azonban – mivel az ő szálláshelyük a város nyugati részén volt – nem kellett végrehajtaniuk a fegyverletételt. Ők november 4-e reggelén gépkocsikkal és gyalogosan a Mecsekbe mentek fel, hogy felvegyék a fegyveres harcot a betolakodókkal.⁴²³ A bányász nemzetőrök a katonai alakulatok tagjaival, valamint a városból érkezett polgárokkal, diákokkal együtt a nap folyamán a Mecsek Pécs fölötti erdeiben gyülekeztek, majd még aznap délután és a következő napokban harcba bocsátkoztak a támadó szovjet fegyveresekkel.

Komlói nemzetőrök

Az ötvenes években szocialista mintavárosként emlegetett Komlón jelentős forradalmi események történtek: már korán, október 24-én munkástanács alakult a bánya egyik aknájában, volt heves utcai tüntetés sortűzzel és halálos áldozattal, történtek kísérletek politikai foglyok kiszabadítására, és már október 27-én megválasztották a forradalom első helyi döntéshozó testületét, a Komlói Ideiglenes Városi Munkástanács és Munkásküldöttséget.⁴²⁴ A komlói rendőrség brutálisan lépett fel a tüntetőkkel szemben. Bár az október 26-i tüntetésen a gyilkos lövést a pártház ablakából adták le, a rendőrség mégis négy fiatal tüntetőt vett őrizetbe. A Rákosi-rendszer ellenes utcai demonstrációk szervezői között már e napon feltűntek a megmozdulásokon a rendet fenntartó bányaőrök, akik kétféle megkülönböztető jelet viseltek: nemzetiszínű és fekete-fehér karszalagot, utóbbit bányász-jelzésként.⁴²⁵

Az utcai tüntetések október 27-28-án is folytatódtak Komlón. A középületeket rendőrök és a nagyatádi ezred katonái védték az ostromló tömeg ellen. Az ÁVH azonban még ura volt a helyzetnek. 28-án egy, az államvédelmi épület előtt a politikai foglyokat kiszabadítani próbáló csoport tagjait az ÁVH-s katonák lefogták és börtönbe zárták. A Béta-aknában

⁴²³ BÁN-ROZS 2006: 54.

⁴²⁴ BÁN-ROZS 2006: 54-55.

⁴²⁵ BÁN-ROZS 2006: 55.

dolgozó elitáltak kitörését az őrség megakadályozta. A robbanóanyag-raktár ellen a felkelők egy csoportja támadást indított, a nagyatádi lövészezred azonban ellenük lépett fel. A komlói rendőrséget a Bonyhádról Pécsre igyekvő felkelők ellen is bevetették a Zobák-aknánál, a tűzharcban több felkelő megsebesült, illetve fogságba esett.⁴²⁶

A forradalom második helyi testületét, a Komlói Városi Nemzeti Tanácsot október 29-én alakították meg, elnökének Meiszter Tivadar vájárt választották.⁴²⁷ Az elnökség és a titkárság mellett közellátási, termelési, egészségügyi, közigazgatási szakbizottságokat hoztak létre, valamint ellenőröket küldtek ki a nagyobb üzemekhez, vállalatokhoz és állami intézményekhez. Egyidejűleg katonatanácsot is választottak, mely a nemzeti tanácsnak volt alárendelve. Vezetője Szlavek János alezredes lett, a komlói bányász zászlóalj parancsnoka. A katonatanács tagja volt a szintén október 29-én megalakult nemzetőrség parancsnoka, Pulszky László is.⁴²⁸ Őt karhatalmi parancsnoknak választották az október 30-i nemzeti tanácsi ülésen, hatáskörét azonban nem körvonalazták közelebből.

A következő nap heves komlói tüntetései, tömegakciói az újonnan választott városi forradalmi karhatalmi szerv, a nemzetőrség vezetőit és tagjait is nehéz feladat elé állították. Október 31-én több, egymástól függetlenül működő hatalmi csoportosulás szervezett tömegakciót a városban. Tüntetés zajlott a trösztépület előtt, ahol a tömeghangulat spontán alakította az eseményeket. A heves indulattal fellépő szélsőségesek egy nemzetőrt is megtámadtak. A rendőrség már nem volt ura a helyzetnek, több rendőr kereket oldott. A honvédség szakaszparancsnoka nem vállalta a pártszékház előtt összegyűlt tömeg feloszlátását, inkább megfutamodott, és visszatért szekszárdi állomáshelyére.⁴²⁹ Az október 31-i harmadik komlói tömegtüntetés mintegy 3-400 ember részvételével zajlott, a komlói tanácsház előtt fekete-fehér karszalagos nemzetőrök vigyázták a rendet. A tömeg

⁴²⁶ BÁN-ROZS 2006: 56.

⁴²⁷ PMB B.1305/1957. Meiszter Tivadar és társai pere

⁴²⁸ PMB B.1347/1957. Turner István és társai pere

⁴²⁹ BÁN-ROZS 2006: 57.

hangadói a rendőrség és a katonaság távozását követelték Komlóról.⁴³⁰ A különböző helyszíneken létrejött csoportosulások, tüntetések között nem volt meg az összeköttetés, hiányzott a vezetők közötti egyetértés. A szervezetlenség beismerése készítette Pulszky Lászlót arra, hogy lemondjon a nemzetőrség parancsnoka funkciójáról.⁴³¹ Pulszky konszenzusra törekvő személyiség volt. Megpróbált együttműködni a rendőrséggel és az ügyészséggel, a nemzetőrséget pedig az üzemi őrségek delegáltjaiból kívánta megalakítani. Azonban sem a rendőrség, sem a honvédség, sem pedig a fekete-fehér karszalagos nemzetőrök nem engedelmeskedtek neki, ezért kénytelen volt lemondani.⁴³²

Pulszky helyére még aznap (október 31-én) Turner István került, aki a Horthy hadsereg egykori századosaként rendelkezett katonai, fegyelmezési tapasztalatokkal, s aki határozott fellépésével a későbbi forradalmi napokban tartást adott a komlói forradalmi nemzetőrségnek. Turner István vezetésével a radikálisabb forradalmi irányzat érvényesült. A nemzetőrség hajtotta végre a rákosista ügyészek, rendőrök, pártvezetők letartóztatását, végezte el a párt-szatellit szakszervezetek⁴³³ felszámolását. Turner a katonaság, és így Szlavek alezredes felett is rendelkezési jogot tudott érvényesíteni. A nemzetőrség biztosította a Béta- és az Anna-akna, valamint a fatelep fegyveres őrzését. A Turner vezette komlói nemzetőrség szervezte a fegyveres ellenállást a szovjet hadsereg ellen. Szlavek János honvéd alezredes, a munkaszolgálatos katonákból álló bányász zászlóalj parancsnoka megtartotta önálló parancsnoki jogkörét, de a komlói nemzeti tanács, valamint nyomában a katonatanács határozata szerint e parancsnokságát a nemzetőrség parancsnokával, Turnerrel együtt kellett gyakorolnia. A munkaszolgálatosok országos parancsnoka, Maléter Pál 1956. október 30-án kelt táviratában a bányász zászlóalj további fenntartásának szükségességéről szólt, és sztrájk helyett további munkára adott parancsot. Ezek után a komlói nemzeti tanács át akarta venni az irányítást a zászlóalj felett. Jellemző a korabeli hatalmi

⁴³⁰ PMB B.1347/1957. Turner István és társai pere

⁴³¹ BÀN-ROZS 2006: 57.

⁴³² ROZS 2006: 41.

⁴³³ párt-szatellit szakszervezetek: a párthoz kötődő, pártközeli szakszervezetek

viszonyok kuszáltságára, kettőségére, hogy Szlavek alezredes nem fogadta el a bányász zászlóalj alárendelődését a nemzeti tanácsnak, csak az egyenrangú együttműködést, illetve az ilyen értelmű eskütételt tartotta elfogadhatónak.⁴³⁴

A Komlói Városi Nemzeti Tanács a rend fenntartása céljából küldött ki ellenőröket a fontosabb üzemekhez, vállalatokhoz, intézményekhez. A Komlói Városi Tanácsot is ellenőrzés alá vonta a Forradalmi Nemzeti Tanács (így is nevezték), hogy a közigazgatást kézbe vegye és biztosítsa. A nemzeti tanács a rendőrség tagjait felülvizsgáltatta és feleskettette. A városi ügyészség tagjainak letartóztatása és kihallgatása az október 26-i sortűz körülményeinek kivizsgálása és felelőseinek megkeresése érdekében történt. November 2-án a két városi ügyész mellett a komlói nemzeti tanács határozata alapján a nemzetőrök letartóztatták a volt államvédelmi beosztottakat. Összesen 20 személyt vettek őrizetbe, akiket a rendőrkapitányság fogdájába zártak.⁴³⁵

A városi forradalmi események hatása kiterjedt több komlói, illetve Komló környéki bányaüzemre, így az Anna-, Béta-, Zobák-akna dolgozóira, valamint Mecsekjánosi és Mánfa lakosságára, azonban nem voltak hatással valamennyi komlói bányaüzem, lakóterület történéseire. Sikondán október 30-án egy Pécsről érkezett fegyveres járőr tanácsára alakítottak a helybeliek nemzeti tanácsot és védőőrséget a gyógyfürdő értékeinek védelmére. A nemzetőrség a gyógyfürdőtől kapott fegyvert. Sikondán tartóztatták le a komlói nemzetőrök dr. Radnai Zoltán komlói városi ügyézt.⁴³⁶

A Komlói Városi Nemzeti Tanács miután információkat szerzett a szovjet csapatok mozgásáról és varható támadásáról, november 3-4-én megkezdte az előkészületeket a város katonai védelmére. A nemzeti tanács elnöksége utasította Szlavek János alezredest és Pulszky László katonatanácsi elnököt, hogy szervezzék meg a város védelmét. A nemzeti tanács tagjainak véleménye megoszlott a védelemben alkalmazott módszerek tekintetében. Mint más városokban, Komlón is létrejött a nemzeti tanácstagok között egy, a kemény ellenállást szorgalmazó csoport, míg a másik tábort alkotó

⁴³⁴ BÁN-ROZS 2006: 57-58.

⁴³⁵ PMB B.1305/1957. Meiszter Tivadar és társai pere

⁴³⁶ PMB B.1347/1957. Turner István és társai pere

mérsékelték nem tartották megengedhetőnek semmiféle fegyveres ellenállást. Turner István nemzetőrparancsnok azt javasolta, hogy a Komló felé vezető utakat le kell zárni, és alá kell aknázni, így a Zobák-akna, a Pécs és a Magyarszék felé vezető utakra robbanóanyagot kell kiszállítani. E terv mellé állt Pulszky katonatanács-elnök is. A városi nemzeti tanács tagságának kisebbik része esztelennek tartotta az ellenállást. Meiszter Tivadar, a nemzeti tanács elnöke azt javasolta, hogy küldjenek parlamentereket a Pécs felőli útszakaszra. A tervet, a szovjet csapatok elleni katonai ellenállás értelmetlenségének, és a lakosságra való veszélyességének tudatában Szlavek alezredes is ellenezte, s csak látszólag egyezett bele a védelmi terv végrehajtásába. Katonáinak megtiltotta az ellenállást, november 3-án este utasítást adott a katonák lefegyverzésére, a fegyverek táborba szállítására. A katonai táborban állomásozó katonákat hazaküldték. A radikálisok azonban tettek kísérleteket az ellenállás megszervezésére. Vér Zoltán november 4-én délelőtt rádión felszólította a lakosságot a nemzeti tanács nevében arra, hogy gyülekezzen a főtéren, s vegye át a fegyvereket a szovjetek elleni védekezés céljára. Egyesek szerint a komlói pártházat, mások szerint a Zobák-aknai útkanyart aláaknázták robbanószerrel. November 3-án és 4-én Sipos István és Pados Gyula komlói forradalmárok kimentek a Béta-aknához, ahol a rabokat szabadon bocsátották, a büntetés-végrehajtó intézet fegyvereseit leszerelték, a fegyvereket pedig beszállították a komlói rendőrkapitányságra, ahol átadták azokat a Pulszky László vezette katonatanácsnak.⁴³⁷

Pécsvárad nemzetőrsége

A volt uradalmi és közigazgatási (járási) központ, Pécsvárad is jelentős nemzetőr bázist alakított ki a forradalom idején. Itt is a forradalom időleges győzelmének napja, 1956. október 28-a volt a fordulópont a történések menetében. Ekkor alakult meg a Pécsvárad-i Községi Nemzeti Bizottság, Takács Géza állomásfőnök elnökletével, majd még ugyanezen a napon a

⁴³⁷ PMB B.1305/1957. Meiszter Tivadar és társai pere

frissen megválasztott nemzeti tanács tagjai megalakították a pécsváradi nemzetőrséget is.⁴³⁸

A forradalmi karhatalmat a nemzeti tanács azonnal el akarta látni fegyverekkel, de a rendőrség vezetői ellenezték azok kiadását. Javaslathangzott el egy nemzeti tanács tag részéről, hogy a párttagok adják le kézfegyvereiket, és ezekkel fegyverezzék fel a nemzetőrséget. A nemzeti tanács azonban nem tudott határozni, így a pécsváradi nemzetőrség fegyverek nélkül alakult meg. Első parancsnoka, László Sándor egy nap múlva lemondott, ekkor Bocz Istvánt választották meg nemzetőrparancsnoknak. A következő napokban megszervezték a járőrszolgálatot: a nemzetőrök a rendőrség kirendelt tagjaival járőröztek a nagyközség utcáin. Mivel azonban nem akartak fegyver nélkül szolgálatot teljesíteni, a pécsváradi nemzeti bizottság határozatot hozott arról, hogy a párttagoktól be kell gyűjteni a fegyvereket, és azokat a nemzetőrség használatára kell bocsátani. A pécsváradi nemzeti tanács és a nemzetőrség a pécsváradi járási pártbizottság épületét vette igénybe székházként.⁴³⁹

November 1-jén megalakult a Pécsváradi Járási Nemzeti Tanács, mely még aznap járási nemzetőrséget alakított, Vörös Mihály parancsnokságával. A Pécsváradi Járási Nemzetőrség tagjai a pártbizottság gépkocsijának igénybevételével ellenőrzéseket végeztek a járás községeiben, segítették a községi nemzeti tanácsok megalakítását, működését. Vörös járási nemzetőrparancsnok meglátogatta Püspöklak (ma Geresdlak), Nagypall, Kátoly községeket. Utóbbiban a nemzetőr-elnök a politikai helyzetről vitázott Kaszapovics András tsz-elnökkel, aki Baranya megye országgyűlési képviselője, és az MDP kiemelt kádere volt a Rákosi-korszakban.⁴⁴⁰

Pécsvárad a forradalom megyehatárokon átnyúló történéseinek is helyszíne lett. A különösen tevékeny bonyhádi nemzetőrök közül néhányan gépkocsival ismét átlépték Tolna és Baranya megye határát (először október

⁴³⁸ ROZS András: Az 1956-os forradalom Pécsváradon. In: FÜZES Miklós (szerk.): *Pécsvárad*. Pécsvárad (Pécsvárad város önkormányzata) 2001. [továbbiakban: ROZS 2001] 480-482.

⁴³⁹ ROZS 2001: 482.

⁴⁴⁰ ROZS 2001: 482-483.

27-én, a Zobák-aknánál jártak). Pécsváradra mentek, ahol a rendőrkapitányság épületében letartóztattak több rendőrtisztet, valamint a pécsváradai járási párttitkárt, nevezeteket magukkal vitték Bonyhádra, ahol fogva tartották őket. Ez a tett önkényes akciónak számított, mert egy forradalmi szerv megsértette egy másik, szabadon választott forradalmi intézmény döntési kompetenciáját⁴⁴¹. A pécsváradai és a környékbeli nemzeti tanácsok ezt az eljárást nehezményezték is, és a szászvári nemzetőrök november 2-án visszavitték Pécsváradra a párttitkárt. Itt, most már saját hatáskörében intézkedett a pécsváradai nemzetőrség, letartóztatta a párttitkárt. Bizalmas iratokat és káderanyagot követeltek tőle, majd amikor ilyeneket nem kaptak, átkísérték őt a községi tanácshoz, ahol fogva tartották. November 3-án este a pécsváradai nemzetőrök letartóztattak három ÁVH-s tisztet, és bekísérték őket a pécsváradai nemzetőrségre. Szintén ők átmentek Bonyhádra, ahonnan visszahozták a korábban a bonyhádiak által elvitt pécsváradai rendőrtiszteket, és visszaadták szabadságukat.⁴⁴²

Siklós nemzetőrei

A dél-baranyai igazgatási és kulturális központban, a vasutasok és a faipari dolgozók által vezetett tüntetések és demonstrációk után az üzemi munkástanácsok 1956. október 29-ére hirdettek meg népgyűlést a nagyközségi forradalmi testületek megválasztására. Itt – a megye többi helységétől eltérő módon – a nemzetőrség megválasztása megelőzte a községi nemzeti bizottságét. A gyűlés első napirendjeként felállították a siklói nemzetőrséget.⁴⁴³ A nemzetőrség tagjainak kijelölésénél a siklóiak igen határozottak és következetesek voltak. Csak olyan személyeket választottak be a nemzetőrségbe, akik nem voltak párttagok és nem volt kommunista múltjuk. Még az is kizáró ok volt, ha valakinek a baráti körében párttagok voltak.⁴⁴⁴ A siklói nemzetőrség parancsnokául Bender József

⁴⁴¹ kompetencia (latin): hatáskör, illetékesség

⁴⁴² ROZS 2001: 483.

⁴⁴³ ROZS András: Siklós 1956-ban. In: VONYÓ József (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós (Siklós Város Önkormányzata) 2000. [továbbiakban: ROZS 2000] 361.

⁴⁴⁴ ROZS 2000: 364.

siklósi hentes- és mészáros mestert választották meg, helyettesül pedig egy értelmiségit, Hidas Varga Gyulát, a siklósi művelődési ház igazgatóját. Csak ezt követően választották meg a siklósi járási, majd a községi nemzeti tanácsot. A siklósi nemzetőrség a helyi rendőrséggel megállapodott a közös járőrök felállításában. Már október 29-e délutánjától megkezdték a járőrozést Siklós utcáin.⁴⁴⁵ A nemzetőrséget a helyi rendőrség fegyverezte fel, de a siklósi vadásztársaságtól is kaptak 148 darab vadászpuskát. Feladatuk a rend fenntartása, és az esetleges kilengések megakadályozása volt.⁴⁴⁶

A siklósi járási és községi forradalmi testületek vezetői, közöttük a nemzetőrség helyettes parancsnoka, Hidas Varga Gyula október 30-ától járták a siklósi járás falvait, elősegítették a kommunista tanácselnökök és vb-titkárok leváltását, támogatták a községi nemzeti bizottságok és nemzetőrségek megalakítását.⁴⁴⁷ A siklósi forradalom győzelme október 31-én, a járási és községi pártbizottság tagjainak letartóztatásával vált teljessé. Ezt a feladatot Bender József vezetésével a siklósi nemzetőrök teljesítették, majd folytatódott a forradalmi szervek hatalmát veszélyeztető ÁVH-sok, valamint párt-, és tanácsi funkcionáriusok letartóztatása november 1-jén. E napon a siklósi nemzetőrség megtiltotta a lakásán felkutatott és letartóztatott öt ÁVH-tagnak, a siklósi járási pártbizottság kilenc tagjának, rajtuk kívül a járási és a községi tanácselnököknek, hogy a házukból kilépjenek.⁴⁴⁸ A Siklósi Nemzeti Tanács a nemzetőrség parancsnokát összesen 17 fő biztonsági őrizetbe helyezésével bízta meg.⁴⁴⁹ Dárdai József siklósi nemzetőr két társával házkutatást tartott egy DISZ-titkár lakásán, részt vett Pécsen egy korábban Siklóson szolgáló ÁVH-s főhadnagy (Pető Imre) elfogásában és a siklósi börtönbe kísérésében, valamint más ÁVH-s tisztek, illetve családtagjaik siklósi nemzetőrségre szállításában.⁴⁵⁰

A szovjet csapatok közeledésének hírére a siklósi forradalmi testületek védelmi intézkedéseket foganatosítottak, melyekből a siklósi

⁴⁴⁵ ROZS 2000: 361-362.

⁴⁴⁶ ROZS 2000: 365.

⁴⁴⁷ ROZS 2000: 364.

⁴⁴⁸ ROZS 2000: 362.

⁴⁴⁹ ROZS 2000: 365.

⁴⁵⁰ PMB B.III.54/1958. Dárdai József pere

nemzetőrök is kivették részüket. Dárdai József november 3-án társaival a Pécs alatti pogányi repülőtérré ment, ahonnan fegyvereket hoztak Siklós megvédésére. Dárdai 1957. évi bírósági vádirata szerint a siklói kultúrház udvarán nemzetőrök benzines palackokat készítettek, gyújtóbombák dobását gyakorolták.⁴⁵¹ November 4-én a siklói nemzetőrség megerősített járőröket küldött a főútvonalakra. Ezek 2 nemzetőrből és egy rendőrből álltak. Déllelőtt 10 óra után azonban 20 perc alatt véget ért minden ellenállás: a Pécsről érkezett katonai egység lefegyverezte a nemzetőr-járőröket, a nemzetőr-parancsnokságot a rendőrség épületében, és a Faipari Vállalat őrségét. Egyúttal kiengedték a nemzetőrök fogságából a pártfunkcionáriusokat és az ÁVH-tagokat.⁴⁵²

Nemzetőrök más Baranya megyei helységekben

Sásdon már október 23-a előtt tüzes volt a hangulat, mert a járási párttitkár elbontatta a község első világháborús emlékművét, hogy a helyére egy nagyméretű kultúrházat építtessen. A sásdi fiatalok október 27-én visszahelyezték az emlékművet. Október 29-én alakult meg a Sásdi Községi Nemzeti Tanács, majd október 30-án alakították meg Sásd község nemzetőrségét, 80 taggal. A sásdi járási nemzetőrséget Komoróczy Tibor sásdi járási tanácsi dolgozó, Rabkovács Tibor, 1945 előtt újságíró és Szólics Iván érettségizett főkönyvelő szervezték, működési szabályzatát dr. Baróth Ernő járási ügyész készítette.⁴⁵³ A községi nemzetőrség parancsnokának Horváth Antal rendőr alhadnagyot, a helyi párttitkárt választották meg, dr. Baróth ügyész javaslatára.⁴⁵⁴ A nemzetőrök a községi és a járási nemzeti tanács utasításait hajtották végre. Részt vettek a községben található fegyverek begyűjtésében és a sásdi járási pártház leltározásában. A Sásdi Községi Nemzeti Tanács november 2-i határozatát az államvédelmi tisztek

⁴⁵¹ PMB B.III.54/1958. Dárdai József pere

⁴⁵² PMB B.III.54/1958. Dárdai József pere

⁴⁵³ ROZS András: *A sásdi járás az 1956-os forradalomban.* (Kézirat) 2004. [továbbiakban: ROZS 2004a] BaML XXXII. 11. Az 1956-os forradalom és szabadságharc gyűjteménye. Rövidített változata nyomtatásban: BÀN-ROZS 2006.

⁴⁵⁴ PÉTER 1997: 175.

letartóztatásáról és bebörtönözéséről a sásdi nemzetőrök hajtották végre.⁴⁵⁵ November 3-án Szólics Iván vezetésével letartóztatták a sásdi MÖHOSZ-szervezet titkárát és három ÁVH-s tisztet, akiket a pécsi börtönbe akartak szállítani, de a szovjet csapatok érkezésének hírére a bakócai erdőbe kísérték, majd néhány órai fogva tartás után szabadon engedték őket.⁴⁵⁶ A sásdi járáshoz tartozó Mágocs nagyközségben 1956. október 29-én alakították meg a községi nemzetőrséget, melybe minden helyi üzem, intézmény küldött dolgozókat. A mágocsi nemzetőröket polgárőröknek is nevezték, mert védték a középületeket, a rendőrséggel és a pénzügyőrökkel együtt. A községi nemzeti bizottság határozatot hozott a vadászfegyverek beszolgáltatására a rend és nyugalom fenntartásának érdekében. A mágocsi nemzetőrség jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a községben nem fordultak elő erőszakos cselekmények a forradalom napjaiban.⁴⁵⁷

Mohácson az október 26-i első tüntetés után, 28-án spontán módon alakult egy forradalmi bizottmány, melynek tagjait az erős városi karhatalom le akarta tartóztatni. A forradalom vezető erői október 29-én alakították meg testületeiket, a Mohácsi Nemzeti Tanácsot, és a Mohács Városi Nemzetőrséget. Nemzetőrparancsnokot is választottak, Szendrő Ödön személyében, aki a mohácsi Gép- és Fémárugyár anyagbeszerzője volt.⁴⁵⁸ A mohácsi forradalmi testület leváltotta a Mohács városi és a járási tanács és vb kommunista elnökeit és titkárait, valamint a kommunista rendszer fő támogatóinak számító iskolaigazgatókat.⁴⁵⁹ A mohácsi járás községeiben ott alakult nemzetőrség, ahol előtte nemzeti bizottságot is alakítottak, így Babarc, Dunafalva, Bóly, Himesháza, Lánycsók, Palotabozsok, Szajk, Szűr, Töttös községekben. A helyi nemzeti bizottságok utasítására elvették a községi párt- és tanácsi vezetők fegyvereit, elvitték a pártházakból a

⁴⁵⁵ BÁN-ROZS 2006: 59-61.

⁴⁵⁶ ROZS 2004a: 5-6.

⁴⁵⁷ ROZS 2004a: 7.

⁴⁵⁸ ROZS András: *Mohács város és a mohácsi járás 1956-ban.* (Kézirat) 2004. [továbbiakban: ROZS 2004b] BaML XXXII. 11. Az 1956-os forradalom és szabadságharc gyűjteménye. Rövidített változata nyomtatásban: BÁN-ROZS 2006.

⁴⁵⁹ BÁN-ROZS 2006: 61-62.

pártiratokat, a tanácsházákról pedig a káder- és kuláklistákat. E községek német nemzetiségű lakosainak nagy részét kitelepítették 1946 és 1948 között, s a visszatértek 1956-ban vagyonuk visszaadását követelték. A községi nemzeti bizottságok és nemzetőrségek tagjai között fele részben német nemzetiségűek, fele részben felvidéki telepes magyarok voltak, közöttük a forradalom napjaiban gyakorta előfordultak nézeteltérések.⁴⁶⁰

Szigetváron, az iparosodottabb járási központban október 26-án kezdődtek a tömegdemonstrációk. A tüntetők ledöntötték a szovjet emlékművet. A forradalom döntéshozó testülete október 29-én alakult meg, Szigetvár Községi Nemzeti Munkástanács néven. Még ugyanaznap megkezdődött a nemzetőrség szervezése is, miközben az államvédelmi egységet feloszlatták. A Baranya megyei rendőr-főkapitányság utasítására a szigetvári államvédelmi parancsnokot leváltották. A forradalom mellé állt rendőrök egy rendőrhadnagy vezetésével a pártfunkcionáriusoktól összegyűjtötték a fegyvereket, és átadták azokat a nemzetőröknek. A rendőrség és a nemzetőrség együttműködését Göbel Róbert konzervgyári főmérnök, a szigetvári nemzeti tanács tagja irányította.⁴⁶¹ Göbelt a szigetvári nemzetőrség parancsnokának választották.⁴⁶² A nemzetőrök közreműködtek a szigetvári járási pártbizottság épületének elfoglalásában, valamint az államvédelmi tisztek házi őrizetbe vételében, akiket a Baranya megyei Katonatanács utasítására Pécsre szállítottak. A szigetvári nemzetőrök a rendőrség kiküldöttével együtt kijártak a szigetvári járás községeibe, ahol részt vettek a fővárosba szállítandó élelmiszerek összegyűjtésében, valamint a kommunista tanácselnökök és vb-titkárok leváltásában. A járás állami gazdaságai is nemzetőröket állítottak, akiknek feladata a közvagyon őrzése volt.⁴⁶³

⁴⁶⁰ ROZS 2004b: 5.

⁴⁶¹ BÁN-ROZS 2006: 68.

⁴⁶² PÉTER 1997: 176.

⁴⁶³ BÁN-ROZS 2006: 68.

A Dráva-menti Ormánság központjában, Sellyén erősek voltak a református és a kiscgazdapárti hagyományok. A forradalom vezetői is az FKgP⁴⁶⁴ hajdani községi vezetőiből kerültek ki. Az október 26-i községi tüntetések után az október 29-i községi nagygyűlésen alakították meg a sellyei nemzeti bizottságot. A községi nemzetőrséget is ekkor alakították meg, úgy, hogy a sellyei rendőrség tagjai beléptek a nemzetőrségbe, parancsnokuk Fehér Károly, helyettese Csicsók rendőr százados volt.⁴⁶⁵ A nemzetőrség tagjai a rendőrség kiküldöttével együtt járőröztek. A rendőrség instrukcióját elfogadva a nemzetőrök csak a szolgálati idejükben viseltek fegyvert. A sellyei nemzetőrség is végrehajtotta a Baranya megyei Katonatanács utasításait, de a hatalomgyakorlást mérsékelt módon alkalmazták: a fegyverek összeszedésénél a házkutatásokat mellőzték, azokról nemleges jelentést írtak, a letartóztatott ÁVH-sokat humánus módon kísérték Pécsre. A Sellye Községi Nemzeti Tanács és a helyi nemzetőrség ugyan nem rendelkezett járási hatáskörrel, de a megyei katonatanács utasítását végrehajtva a sellyei nemzetőrség látta el fegyverrel a szomszédos községek nemzetőreit, községenként két-két puskát biztosítva számukra.⁴⁶⁶ Az október 30-án alakult Sellyei Járási Munkás-Paraszt Forradalmi Bizottság elfoglalta a járási pártbizottság épületét, a pártbizottság tagjait pedig a nemzetőrökkel lefegyverezték. Fehér Károly nemzetőrparancsnokot kinevezték sellyei járási rendőrkapitánynak, helyettese Vitályos Béla lett.⁴⁶⁷

A megye községeiben is ügyeltek az 1956. október 29-30-án megalakult forradalmi tanácsok, bizottságok vezetői a rend és biztonság fenntartására, ezért megalakították a községi nemzetőrségeket, általában a helyi nemzeti döntéshozó testületek megalakulásának napján, vagy az azt követő napon.

A pécsi bányavidékhez tartozott két bányászközség, Vasas és Somogy (1954-ben Pécshez csatolták őket Vasas I. és Vasas II. néven). Október 29-én mintegy 60-70 somogyi lakos megalakította Vasas I. munkástanácsát, aminek

⁴⁶⁴ FKgP: Független Kiscgazdapárt

⁴⁶⁵ PÉTER 1997: 174.

⁴⁶⁶ BÁN-ROZS 2006: 68-69.

⁴⁶⁷ PÉTER 1997: 174-175.

elnöke Borbás János, alelnöke Lukács Mihály lett, majd megválasztották a 30 tagú nemzetőrséget is, ennek vezetője Molnár György lett. A somogyi munkástanács vezetői a módosabb parasztokból kerültek ki, Molnár György apósa 40 holdas birtokán gazdálkodott.⁴⁶⁸ A nemzetőrség október 30-án fegyvereket vételezett a pécsi rendőrkapitányságon, ahol 8 darab puskát kaptak, ezen kívül a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetségtől 4 darab kispuskát vettek magukhoz. A Vasas I. munkástanácsának elnöksége október 31-én ülést tartott, melyen határoztak arról, hogy élelmiszert gyűjtenek, és azt teherautóval Budapestre szállítják. Az ülésen nemzetőrök is megjelentek, mert az élelmiszer-küldeményt nekik kellett elkísérniük a fővárosba. Másnap, november 1-jén elindult a lisztet és burgonyát szállító tehergépkocsi Vasas I-ről, és átadták a küldeményt a fővárosi lakosoknak.⁴⁶⁹ A Vasas I. munkástanácsa október 31-i ülésén határozatot hozott a községi pártvezetők feltételezett fegyvereinek elkobzására. Egy munkástanácsai küldöttség fegyveres nemzetőrségi kísérettel, mintegy 10 nemzetőrrel kiment Varga János párttitkár és Alteszberger János pártelnök lakására,⁴⁷⁰ ott azonban nem értek célt, mert a pártvezetők nem adtak át nekik fegyvert. A nemzetőrök ekkor házkutatást tartottak a pártvezetők lakásán, de nem találtak sem szolgálati pisztolyt, sem más fegyvert. Ezután nagyszámú községi lakos kíséretében a két pártvezetőt a munkástanács-tagok és nemzetőrök bekísérték a munkástanácshoz, ahol néhány óráig fogva tartották, majd elengedték őket. November 1-jén Lukács munkástanács elnök és Molnár nemzetőrparancsnok megjelent a párttitkár lakásán, és a káderlapokat követelték. A párttitkár azok kiadását megtagadta, mire a munkástanács-tagok és nemzetőrök a községi pártszervezet helyiségébe kísérték, ahol ismét a községi lakosok káderlapjait követelték tőle. Miután ő ezt újfent megtagadta, a jelen lévők a párthelyiségben kutattak a káderlapok után. Közben a helyiségben talált plakátokat letépték, a dekorációs anyagot megsemmisítették, a Sztálin

⁴⁶⁸ ROZS 2006: 30.

⁴⁶⁹ ROZS 2006: 31.

⁴⁷⁰ A településen, illetve Vasas I. munkástanácsának tagjai közül nem mindenki helyeselte a fegyveres fellépést a pártvezetők lakásán, Czukor Antal tanító ellenezte azt. CZUKOR Antal: *A forradalom közkatonái*. [Pécs] (Masszi) [2006] [továbbiakban: CZUKOR 2006] 9.

mellszobrot összetörték, a marxista-leninista könyveket a begyújtott kályhába dobták. A községi párttitkár másnap elhagyta a települést és csak november 4-e után tért vissza.⁴⁷¹

A szászvári bányauzem munkástanácsát 1956. október 29-én választották meg, a délutáni órákban, majd este községi gyűlést tartottak, ahol megválasztották Szászvár község munkástanácsát, 25 taggal. E munkástanácsot később nemzeti tanácsnak nyilvánították. Szászvár község nemzeti tanácsa megválasztotta a községi nemzetőrséget, melybe bevonták a helyi rendőrőrs parancsnokát is. A szászvári nemzetőrség vezetője, Koppány Antal, aki a szászvári bányauzem könyvelője volt, november 1-jén tizedmagával a szászvári rendőrőrsöt lefegyverezte, majd a nemzetőrökkel a községi pártvezetők lakására ment, hogy fegyvereket kutasson fel. Az akció során a nemzetőrök házkutatásokat tartottak, de fegyvereket nem találtak.⁴⁷² A baranya-tolnai határtérségben igen aktív bonyhádi nemzetőrség a pécsváradi és a szigetvári járási pártbizottság első titkárait, akik szászvári illetőségűek voltak, Szászvárra küldte, hogy itt zárják őket fogdába. A szászvári nemzeti tanács azonban megtagadta a bonyhádiak utasítását, azzal a válasszal, hogy ha a párttitkárok bűnösök, bírói ítélettel kell eljárni velük szemben. A nemzeti tanács közigazgatási feladatokat is ellátott: intézte a község élelmiszerekkel és más cikkekkel való ellátását, a lakáskiutalásokat. November 4-én a szászvári nemzeti tanács feloszlott, és átadta hivatalát a vb-elnöknek.⁴⁷³

A községi nemzetőrök számára a rend fenntartásán túl is akadtak teendők. Ahol az 1950-es években tszcs-ék⁴⁷⁴ működtek, ott már a forradalmat megelőzően konfliktusok támadtak a tsz-tagok és az egyéni gazdálkodást megőrző gazdák között. Az Ormánság tájegységhez tartozó Bogdásán az 1956. október 23-át követő napokon történt utcai megmozdulások után október 30-ára hívták össze a falu nagygyűlését, ahol a

⁴⁷¹ PMB 1357/1957. Lukács Mihály és társai pere. Vádirat. Pécs, 1957. november 1.; Első fokú ítélet. Indoklás. Pécs, 1958. január 22.

⁴⁷² PMB B.156/1957. Koppány Antal pere. Gyanúsított kihallgatási jkv. Határozat a terheltként való felelősségre vonásról. Pécs, 1957. január 29.

⁴⁷³ ROZS 2006: 34-35.

⁴⁷⁴ tszcs: termelőszövetkezeti csoport

résztevők megalakították Bogdása község nemzeti bizottságát, majd még aznap délutánján létrehozták a forradalom karhatalmi szervét is, a Bogdása községi nemzetőrséget. Elnökének Dalmi Sándor korábbi határőrtszert, helyettesének ifj. Lehel Károlyt választották. Később Dalmi ellen kifogás merült fel kommunista múltja miatt, ezért egy katonaviselt bogdásai lakost, Keresztes Dezsőt választották meg a nemzetőrség parancsnokának.⁴⁷⁵ Szatyor Zoltán egyénileg gazdálkodó földműves gazda, a bogdásai községi nemzeti tanács elnökhelyettese, de valójában a Bogdása községi forradalmi események tényleges irányítója, az 1957. évi büntető perében elmondott vallomása szerint a nemzetőrség törekvése az volt, hogy *„a községben csend legyen és a kilengéseknek elejét vegyük”*. Ő azért járult hozzá a községi nemzetőrség megalakításához Bogdásán, mert *„a községben a tagosítás folytán főleg nagy volt az ellentét, és tartani kellett az esetleges zavaroktól. Mikor előtte való este munkáról mentem haza, akkor hallottam az utcán, hogy valaki – akit a sötétben nem ismertem fel – oly kijelentést tett, hogy a volt vb-elnökkel elbán, mert elvitette tehenét. Én nem akartam, hogy ehhez hasonló okok miatt egyesek elégtételt vegyenek maguknak, és ezért gondoltam én is, hogy Dalmi megfelelő vezetője lesz a nemzetőrségnek, amely a rendet lett volna hivatott biztosítani.”*⁴⁷⁶ Szatyor Zoltán a községben nagy tekintéllyel bíró, a közéletben szavát hallató gazdaember volt, aki már a forradalom előtt is kritizálta a tanács, a vb, a tszcs vezetőinek tevékenységét, így többször bírálta a községi termőföldek tagosításának gyakorlatát, azt, hogy az egyéni gazdáktól elveszik a legjobb minőségű földeket.⁴⁷⁷ A forradalom napjaiban Szatyor kezdeményezte, hogy a tsz-ben tartott állatokat, mivel azokat nem etették, a községi nemzeti bizottság juttassa az állatokkal nem rendelkező egyéni gazdáknak. Összesen 14 tehenet, 8 sertést, és a tsz birkaállományát osztották szét, mérlegelés után, és a későbbi fizetés

⁴⁷⁵ PMB B.II.513/1957 [továbbiakban: PMB Szatyor Zoltán pere] 6. Szatyor Zoltán vallomása. Jkv. készült az izgatás büntette miatt Szatyor Zoltán és társai ellen indított bűnügyben a pécsi megyei bíróságnál Pécsen, 1957. évi július 1. napján nyilvánosan tartott tárgyalásról. 3-4.; 7. Ítélet, 1957. július 16. 5.

⁴⁷⁶ PMB Szatyor Zoltán pere. Kihallgatási jkv. 1957. július 1. 3-4.

⁴⁷⁷ BaML XXIII. 730. Bogdása Község Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1955-1956.

fejében. Mivel az állatok szétosztása körül a községi gazdák és a tsz-tagok között viták támadtak, a nemzetőrségre bízta a rend fenntartását. A nemzetőrség tagságát október 30-a után verbuválták. A nemzetőrök a községi nemzeti tanács tagjaival házról házra jártak, hogy eldöntsék, ki kaphat a juttatott állatokból, kinek van fedezete a jószág árának megfizetésére. A községi nemzetőrségre bízta a párt-, és tanácsvezetőknél lévő fegyverek begyűjtését. Ezeket, valamint a vadászfegyvereket az érintettek átadták a Bogdása községi nemzetőrségnek az október 30-át követő napokban. A begyűjtött fegyverekkel ellátott nemzetőröket Szatyor Zoltán kérte fel, hogy végezzenek fegyveres szolgálatot a termelőszövetkezetben az állatok szétosztásakor. A tsz istállójánál egy nemzetőr – az 1957. évi büntető per ítéletének indoklása szerint – a fegyverét ráfogta egy, a tsz teheneit megtartani akaró tsz-tagra. A volt termelőszövetkezeti tagok már az állatok szétosztásával kapcsolatos határozat meghozatala előtti napokon elvittek a tsz istállójából állatokat, a tsz teljes lóállományát, valamint teheneket. Ezek visszaszolgáltatásáról is határozott a nemzeti bizottság. Az állatok visszavételét is a nemzetőrségre bízta, de csak egy esetben történt olyan eljárás, hogy nemzetőr a tsz-tag lakására ment, és az elvitt állat visszahajtását szorgalmazta.⁴⁷⁸

Megtorlások nemzetőrök ellen

Az 1956-os forradalom és szabadságharc Baranya megyei és Pécs városi résztvevői ellen 1957-től 1959-ig a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetése, mozgalomban való tevékeny részvétel, izgatás büntette miatt a Pécsi Megyei Bíróságon, a Fővárosi Bíróságon, a Kaposvári Katonai Bíróságon – a kutatások jelenlegi eredményei szerint – összesen 154 büntető perben 474 személyt ítétek börtönbüntetésre.⁴⁷⁹ Pécs megyei jogú város forradalmárai ellen 43 büntető

⁴⁷⁸ PMB Szatyor Zoltán pere. Kihallgatási jkv. 1957. július 1. 6-16., Ítélet 1957. július 16. 1-13.

⁴⁷⁹ BaML XXXII. 11. Az 1956-os forradalom és szabadságharc gyűjteménye. A büntető peres iratok alapján Rozs András adatösszesítései.; DEBRECZENI László: Barangolásaim börtönországban – Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás. In: ROZS

perben 129 személlyel szemben ítéleztek a bíróságok.⁴⁸⁰ A büntető peres megtorlásoknak nemzetőrök is áldozataul estek.

Vidolovits Nándort, a Baranya megyei nemzetőrség parancsnokát a rendőrség 1957. április 11-én letartóztatta. Száz napig tartó fogságban tartása során, kihallgatása következtében kis híján megvakult. Előzetes fogva tartást követően a Pécsi Megyei Bíróság 1957 őszén a Vidolovits Nándor – Jászó Antal és társai büntetőper másod rendű vádlottjaként 1 év 2 hónap börtönbüntetésre ítélte. A márianosztrai börtönből, ahol egészen elvesztette szeme világát, 8 hónap büntetés letöltése után szabadult 1958-ban.⁴⁸¹

Debreczeni Lászlót, a pécsi orvosegyetemi zászlóalj tagját a pécsi forradalomban játszott tevékenysége miatt előbb a Márciusban Újra Kezdjük (MÚK) mozgalom elfojtásaként indított rendőrségi akciók során, 1957. március 13-án letartóztatták, majd a pécsi ÁVH épületében, és a megyei börtönben töltött fogva tartása után közbiztonsági őrizetbe helyezték. Elzárásának időtartamát a kistarcsai internálótáborban meghosszabbították. A pécsi pártbizottság épületének elfoglalása miatt a Kaposvári Katonai Bíróság ítélte el a Csikor Kálmán alezredes és társai perben, a forradalomban részt vett katona- és rendőrtisztekkel együtt, VIII. rendű vádlottként. Első fokon 2 év 6 hónap börtönbüntetésre ítélték, másod fokon ítéletét 3 év 6 hónapra változtatták. A pálhalmi, a márianosztrai, és a kőbányai gyűjtőtáborban töltött hónapok után az 1959. áprilisi amnesztiával szabadult.⁴⁸²

A két egyetemi zászlóalj parancsnokait a Csikor-perben először csak tanúként hallgatták ki, de a tanúvallomások alapján a per XVIII. és XIX. rendű vádlottjaiként végül el is ítélték őket. Szabó Ferenc őrnagy 1 év, Méder Ferenc főhadnagy 1 év 6 hónap börtönbüntetést kapott, utóbbit másodfokon

András (szerk.): *Pécs és Baranya 1956-ban*. [Pécs] (Baranya Megyei Levéltár) 2008. [továbbiakban: DEBRECZENI 2008] 263.

⁴⁸⁰ ROZS András: Az 1956-os forradalom és szabadságharc Pécssett. In: *Tanulmányok Pécs történetéből 20*. Pécs (Pécs Története Alapítvány) 2009. 355., 357-368.; ROZS András: Az 1956-os forradalom és szabadságharc Pécs városi résztvevői ellen folytatott büntetőperes eljárások, 1957-1959. In: *Jura*. 15 (2009) [továbbiakban: ROZS 2009] 113.

⁴⁸¹ PÉTER 1997: 312.

⁴⁸² PÉTER 1997: 296.; DEBRECZENI László: *Egy orvos barangolásai börtönországban. Börtön-kálváriáim stációi 1957-1959*. Pécs (...) 2004. 1-108.; DEBRECZENI 2008: 262-264.

szabadon engedték.⁴⁸³ Az egyetemi zászlóaljnak más tagjainak büntetése az egyetemről való kizárás volt, sok hallgatót pedig fegyelmi büntetéssel sújtottak. Több nemzetőr-hallgató még az 1956. novemberi napokban nyugatra emigrált.⁴⁸⁴

A pécsi uránbánya nemzetőrsége parancsnokának, Bodajki Győzőnek forradalmi tevékenységét a pécsi bíróság különösen radikálisnak ítélte meg, valamint súlyosan esett latba horthysta katonatiszti múltja is, mindezért a PMB a Kocsis Sándor és 3 társa büntető perben izgatás és egyéb bűncselekmények vádjával, IV. rendű vádlottként első fokon 4, majd másodfokon súlyosbítva 5 év börtönbüntetésre ítélte. Helyettese, Kocsis Sándor büntetését is súlyosbította a Legfelsőbb Bíróság, 2 évről 3 év börtönre.⁴⁸⁵

A Komló városi nemzetőrség második parancsnokát a Turner István és társai – Komlói Nemzeti Tanács és nemzetőrség perben I. rendű vádlottként első fokon 6 év börtönbüntetésre ítélték, mely ítéletet másodfokon helyben hagytak, majd új eljárásban a PMB 1959-ben ismét 6 év börtönre ítélte Turnert, de ezt az ítéletet a Legfelsőbb Bíróság 4 évre csökkentette.⁴⁸⁶ Az első nemzetőrparancsnokot, Pulszky Lászlót szintén a Turner-perben ítélték el, II. rendű vádlottként. Az ő forradalmi tevékenységét enyhébb ítélettel illették, első fokon 1 év börtönbüntetést kapott, melyet a másodfokú ítélet helyben hagyott.⁴⁸⁷

A pécsváradai járási nemzetőrség parancsnoka, Vörös Mihály forradalmi tevékenységének bírósági mérlegelésénél latba eshetett a Kaszapovics András kátolyi tsz-elnök, párttag, országgyűlési képviselővel folytatott vitája, valamint aktív fellépései, falujárásai, de leginkább horthysta katonatiszti múltja. Zsellér családból származott, de kereskedelmi középiskolát végzett, majd a II. világháborúban főhadnagy lett, később banktisztviselő volt, mindez pedig reakciós ellenforradalmárrá tette őt bírái

⁴⁸³ PÉTER 1997: 296.

⁴⁸⁴ PÉTER 1997: 289-292., I-XCII.; DEBRECZENI 2008: 263-267.

⁴⁸⁵ PMB B 532/1957. Kocsis Sándor és 3 társa pere. Pécs, Kővágószőlős, Uránbánya, üzemi munkástanács.

⁴⁸⁶ PÉTER 1997: 302.

⁴⁸⁷ PÉTER 1997: 302.

szemében. Súlyosbító körülménynek vették a bírák a községi párttitkár elleni nemzetőr-eljárást, valamint a rendőrtisztek és az ÁVH-sok letartóztatásában való részvételt. Ez látszott Vörös perbeli helyén, főbűnösnek ítéletén, mivel a Takács Géza és 12 társa büntető per IV. rendű vádlottjának sorolták be. A PMB első fokon 6 év börtönre ítélte. A bíróság Vörös vádlott „*egyéniségéből kifolyó nagyobb társadalmi veszélyességére tekintettel látta indokoltnak a hosszabb tartamú börtönbüntetés alkalmazását*”. A Legfelsőbb Bíróság azonban 3 évre mérsékelte ítéletét. A pécsváradai községi nemzetőrség parancsnoka, Bocz István szintén a Takács-perben került bíróság elé, mint XII. rendű vádlott, de felmentették.⁴⁸⁸

A két siklói nemzetőrparancsnok cselekedeteit is súlyosan ítélte meg a bíróság. A PMB a Dr. Kovács Andor és társai – Siklói Járási Nemzeti Tanács büntetőper III. rendű vádlottjává Bender Józsefet, IV. rendű vádlottjává Hidasi Varga Gyulát tette. A vádlottként „előkelő” besorolást a siklói nemzetőrök, és személy szerint a két parancsnok, a siklói forradalomban játszott tevékeny szerepüknek köszönhették. Ez megmutatkozott az ítéletekben is. Bender első fokon 4 éves börtönbüntetését másodfokon 6 évre emelték. A súlyosbítást Bender Józsefnek a perben tanúsított határozott forradalom melletti kiállása váltotta ki. Hidasi Varga első-, és másodfokon is 3 év büntetést kapott.⁴⁸⁹ Dárdai József nemzetőrt a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való részvétel vádjával külön perben ítélték el. Az ő forradalmi tetteit is társadalomra veszélyesnek ítélték meg, ezért az 1957-ben hozott első fokú ítéletben kiszabott 2 év börtönt a Legfelsőbb Bíróság 1958-ban 3 évre súlyosbította, pedig másodfokú ítéletében elhagyta a fegyverelhozás a Szalánta melletti (pogányi – R. A.) repülőtérrel vádját, mert az a bíróság szerint nem nyert bizonyítást.⁴⁹⁰

A bogdásai forradalmárokat a Szatyor Zoltán és társai büntető perben ítélte el a Pécsi Megyei Bíróság. A bogdásai nemzetőrség első és második parancsnokát sem fogták perbe, csak utóbbit tanúként hallgatták ki. Viszont a

⁴⁸⁸ PMB B.1392/1957/27. Takács Géza és 12 társának pere

⁴⁸⁹ PÉTER 1997: 300.

⁴⁹⁰ PMB B.III.54/1958/7. Dárdai József pere

parancsnokhelyettest, ifj. Lehel Károlyt a per III. rendű vádlottjaként ítélték el 1 év börtönre. A Bogdása községi nemzetőrségnek utasításokat adó nemzeti tanács tag, Szatyor Zoltán 8 év börtönbüntetést kapott.⁴⁹¹

Összefoglaló

A Baranya megyei nemzetőrségek megalakulásának és működésének alábbi általános vonásait állapíthatjuk meg:

Pécs város, a járási központok és a nagyközségek 1956. október 28-29-én, a községek október 29-30-án alakítottak forradalmi testületet (nemzeti tanácsot vagy bizottságot, munkástanácsot, forradalmi bizottságot), majd még aznap megalakították a rend és biztonság védelme céljából forradalmi karhatalmi szervüket, a nemzetőrséget. Pécsen a nemzetőrség az üzemi őrségekből, két egyetemi zászlóaljából és egy bányász zászlóaljából tevődött össze. Siklóson a nemzetőrség megalakítása megelőzte a nemzeti tanács megalakítását. A nemzetőrségek élére elnököt, több helyen elnökhelyettest választottak.

A nemzetőrségek a helyi forradalmi katonatanács parancsnoksága alá tartoztak (Pécs, Komló), vagy közvetlenül a községi nemzeti tanács utasításait hajtották végre. A katonatanács és a nemzetőrség parancsnoka között Komlón konfliktus támadt.

A nemzetőrségek a rendőrség kiküldött tagjaival járőregységeket alkottak. Pécsen munkás-egyetemista-rendőr járőrök felügyelték az utcák rendjét.

A nemzetőrségeket felfegyverezték, melynek érdekében október 29-31. között begyűjtötték a párt-, és tanácsi vezetők fegyvereit (pisztolyokat, puskákat) és a vadászfegyvereket, vagy a rendőrség, a volt ÁVH fegyvereivel szerelték fel a nemzetőröket (Pécs). A fegyverek begyűjtését a nemzetőrök végezték.

A nemzetőrségek letartóztatták a párt-, és tanácsi vezetőket, a kommunistaként ismert községi intézményi és munkahelyi vezetőket (október 30-november 1.), egyes községekben velük együtt, más helységeken a

⁴⁹¹ PMB Szatyor Zoltán pere. Ítélet, 1957. július 16. 1-2.

következő napokban (november 2-3.) a kommunista rendőrtiszteket, a volt ÁVH-sokat. Pécsváradon a Bonyhádról érkezett nemzetőrök tartóztatták le és szállították Bonyhádra a pécsváradai pártvezetőket, rendőr-, és ÁVH-s tiszteket.

A pécsi és a járási központok nemzetőrei kijártak a megye, illetve járás községeibe, ahol segítették a községi nemzeti tanácsok és nemzetőrségek megalakítását.

Egy járási központban járási nemzeti tanács, valamint járási nemzetőrség is alakult (Pécsvárad). A járási nemzetőrség segítette a községi nemzetőrségek megalakítását és működését.

A nemzetőrségek különleges feladatokat is elláttak. A helyi nemzeti tanács utasítására a nemzetőrök részt vettek a termelőszövetkezet állatainak szétosztásában az egyéni gazdák részére (Bogdása).

A nemzetőrök tevékenyen részt vettek helységük védelmének előkészítésében (Pécs, Komló, Siklós), valamint fegyveres harci tevékenységében (Pécs, Mecsek, Komló).

A nemzetőrségek betöltötték a forradalmi rend és nyugalom védelmére vállalt szerepüket, végrehajtották a forradalmi döntéshozó intézmények intézkedéseit, elősegítették a forradalom tisztaságának megtartását. Egyes helységekből, főleg ott, ahol erőskező személyt választottak nemzetőrparancsnoknak, a nemzetőrség radikális szerepet játszott (Komló, Siklós).

A forradalomban részt vett nemzetőrök közül többeket büntető perben ítélték el a Kádár-rendszer bíróságai. A helyi forradalmi eseményekben vezető szerepet játszó nemzetőrparancsnokokat, egy esetben elsőrendű (Turner István, Komló), több esetben harmad-negyedrendű vádlotként 3-5 évi börtönbüntetésre ítélték. Más nemzetőrök forradalom alatti tevékenysége kisebb súllyal esett latba, ők 2 év börtönnél kevesebb büntetést kaptak. A büntetésnél a bíróság súlyosbító körülményként vette számításba a nemzetőrparancsnokok 1945 előtti katonatiszti múltját, illetve a forradalomban játszott radikálisan kommunistaellenes tevékenységét (Bodajki, Turner).

BÉKÉS MEGYE, 1956 – KITEKINTÉSEL A NEMZETŐRSÉGRE

Az október 23-ai budapesti tüntetések és fegyveres harcok ellenére Békéscsabán, és a megye nagy részében látszólag még napokig nyugalom uralkodott. Kivételnek számított Dévaványa, ahol sok Budapestre járó vasutas lakott, akik már 24-ére meghozták a híreket, élményeiket a főváros forradalmáról, s a községbe Budapestről érkező egyetemisták már a megyeszékhely megmozdulásai előtt terjesztették követeléseiket, megszerveződtek az első, jelképrombolással járó tüntetések.⁴⁹² Békéscsabán a megye kommunista vezetése azonnal lépéseket tett a rendbontások megelőzésére: behívták a megyei pártbizottságra a párton belüli reformerek szószólóit, és óva intették őket egy demonstráció szervezésétől, egyes gyárakban munkásőrséget állítottak, a város utcáit katonai- és rendőrijárőrök biztosították, honvédeket rendeltek ki a fontosabb intézmények védelmére. A megbízható párttagokból egy ütőképes fegyveres csapat létrehozását tervezték. A megyei pártbizottság a rendőrségtől, a városi a hadkiegészítő parancsnokságtól kapott fegyvereket.⁴⁹³ A budapesti forradalom kitörésének másnapjától a városban elterjedt a hír, hogy Békéscsabán is felvonulás szerveződik, egy-két intézményről leverték a vörös csillagot. A közhangulatnak engedve Tóth István alezredes, a békéscsabai hadosztály parancsnoka engedélyezte, hogy a katonák eltávolítsák sapkarózsáikat. A hangulat napról napra feszültebb lett, miközben a megye kommunista vezetése egyre inkább elbizonytalanodott. A Békéscsaba szívében álló Jókai Színház klubhelyisége már korábban a politizáló fiatalság találkozóhelyévé vált. A színház fiatal művészei, köztük a megyei forradalmi bizottság későbbi tagjai, Kaskötő István dramaturg és Apor Gyula színész, ott készítették elő az

⁴⁹² A községi VB-elnök jelentése a járási VB-nek a forradalom időszakáról. Dévaványa, 1957. március 18. ERDMANN Gyula (szerk.): *Békés megye 1956-ban*. Gyula (Békés Megyei Levéltár) 2007. [továbbiakban: ERDMANN 2007] II/1. kötet [továbbiakban: k.], 151-154.

⁴⁹³ Békés megye forradalmi történéseiről általában ld. SOMLAI Katalin: *Békés megye*. In: SZAKOLCZAI Attila – Á. VARGA László (szerk.): *A vidék forradalma, 1956. I. k.* Budapest (1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára) 2003. 77-120.; DÁNYI László: *A Kazinczy utcai fiúk. Forradalom és megtorlás Békés megyében, 1956*. Békéscsaba (Dányi László) 2006.

október 26-i, péntek esti felvonulást. A klubbeli gyűlésekre fiatal katoná- és rendőrtisztek is eljártak. Péntek este a város központjából, a Kossuthszobortól elinduló, s hamarosan többezresre duzzadó tüntetés végighömpölygött a belvároson. A menetelők eltávolították az újukba kerülő kommunista szimbólumokat, a nyomda előtt rögtönzött gyűlést tartottak, felolvasták a színészklubban összeállított követeléseket, majd sokszorosították azokat. A helyi pártvezetés óvakodott közbelépni, sok rendőr- és katonatiszt csatlakozott a demonstrálókhoz. A színészek vezette tüntetők éjjel után értek a helyőrségi laktanyához. A kormánynak másnap délig adtak határidőt a követelések teljesítésére. Szombat délelőtt a pénteki megmozdulás szervezői néhány üzem képviselőjével a hadsereg és a rendőrség vezetőinek jelenlétében megalakították az ideiglenes forradalmi tanácsot. Ezzel párhuzamosan tárgyaltak a megyei rendőrkapitányság vezetőivel az államvédelmisek lefegyverzéséről. A párbeszédet a forradalmi erők képviselői és a politikai rendőrség között elősegítette, hogy nem volt a városban lincshangulat. Ez azzal magyarázható, hogy az államvédelmisek szolgálatukat 1953 után kezdték meg, s azután jelentősebb atrocitások nem történtek a megyében. Katonákból és civilekből álló küldöttségek járták végig a megyeszékhely üzemait, hogy azok is válasszanak munkástanácsokat, és állítsák össze követeléseiket. Az ideiglenes forradalmi tanács katonákból és civilekből álló bizottságot küldött ki a néhány nappal korábban kiadott fegyverek begyűjtésére. Ezek a katonákat elkísérő civilek, köztük a Jókai Színház több dolgozója, így Andrei Gyula, Máthé Ferenc, Kocsis László lettek a később felállított nemzetőrség magja,⁴⁹⁴ akik a visszaszerzett fegyverekkel a katonák mellett maguk is őrszolgálatot teljesítettek. Miközben a forradalmi tanács meghozta első intézkedéseit, melyek, mint láttuk óvintézkedések voltak a kommunisták esetleges támadásával, visszavágásával szemben, a péntek éjjeli ultimátum értelmében a város lakossága már mozgolódott, és készült a délutáni nagygyűlésre. Kisebb csoportok nemzetiszínű zászlókkal a magyar függetlenség és a néphatalom

⁴⁹⁴ ÁBTL V-150365 A BM Békés megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának összefoglaló jelentése. Békéscsaba, 1959. április 9. [továbbiakban: ÁBTL V-150365]

mellett tüntettek, éltették a forradalom mellé állt rendőrséget és honvédséget. Délután a szakszervezeti székházban a munkástanácsok küldötteinek részvételével megválasztották a Békés Megyei Forradalmi Tanácsot. Ennek elnökségébe bevásztották az események legfőbb mozgatói mellé, Kaskötő István színészt, Fekete Pál tanárt, a hadsereg és a rendőrség képviselőit is. Mivel a fegyveres erők tisztjei többségükben lelkesen, mások a többség nyomására kezdetektől fogva a tömegek mellé álltak, a forradalmi bizottság a már felfegyverzett polgárok mellett nem tartotta fontosnak, hogy külön intézkedjék egy, a forradalomhoz vitathatatlanul lojális fegyveres testület megszervezéséről. A már felfegyverzett civileken túl – akik közül többek felfegyverkezve vonultak a tüntetőkkel, majd mentek át Lökösházára, s onnan Battonyára, hogy felszedjék a vasúti síneket, s ezzel megakadályozzák, hogy Románia felől szovjet csapatokat szállítsanak az országba – a rend fenntartása érdekében a forradalmi bizottság megakadályozta a lakosság felfegyverzését.

Szakítópróba

A civil lakosság felfegyverzésének kérdése órákon belül egymás ellen fordította a forradalmi bizottság radikálisabb, a tüntetések kezdeményezésében is fő szerepet játszó tagjait, valamint a fegyveres testületek vezetőit, elsősorban Tóth István hadosztályparancsnokot, aki a radikalizálódásban a néphatalom ellen irányuló tendenciákat látott. A nemzetőrségek felállításának kérdése így a forradalom mellé állt erők együttműködésének szakítópróbájává vált.

Vasárnap, október 28-án hajnalban, arról értesült ugyanis a hadosztályparancsnok, hogy szombat délután Békésen a forradalmi bizottság letartóztatta a járási tanács és a járási pártbizottság vezetőit, náluk házkutatást tartottak, fegyvereket kerestek, lefoglák a járási hadkiegészítő parancsnokát is, és felfegyverezték az újonnan alakult nemzetőrséget. Tóth a tüntetésekben még a népakarat megnyilvánulását, a Békésen történetekben azonban a népi demokrácia elleni támadást látta. Tanácskozott Huzsvai Gyula alezredessel, a BM Békés megyei Főosztály vezetőjével, valamint a megyei pártbizottság

tagjaival, és elhatározták a forradalmi bizottság legkritikusabb tagjainak a letartóztatását. A Békésen történekeért az ott járt színészeket tették felelőssé. Tóth katonákat küldött a letartóztatottak kiszabadítására, és a fegyverek begyűjtésére. Békéscsabán a szakszervezeti székházban reggel gyülekező bizottsági tagok közül lefogatta Apor Gyulát, Kaskötő Istvánt, és a budapesti egyetemista Hrabovszky Lászlót. Amint ennek híre ment, a város felbolydult, és a laktanya előtt ezek követelték a letartóztatottak kiengedését, Tóth alezredes felelősségre vonását. A forradalmi bizottság délutáni ülésén, amit hangszórókon közvetítettek a kinnrekedt tömegnek, Fekete Pál hevesen bírálta a megyei pártvezetést és a hadosztályparancsnokot, aki a lázongó tömeg hallatán meghátrált, és elrendelte a foglyok szabadon bocsátását. Ezzel a fegyveres erők Békéscsabán végleg elkötelezték magukat a forradalom mellett. Fekete Pál és Tóth István látványosan összeölelkezett a szakszervezeti székház erkélyen. A megyei forradalmi bizottság elfogadta a nemzetőrségek szükségességét, a vidéket járó forradalmi küldöttségek a tanácsi vezetés helyét átvevő bizottságok mellett szorgalmazták a nemzetőrségek megalakulását is. Békéscsabán a nemzetőrök lassan gyarapodó csapatának nem jelöltek ki külön parancsnokot, a békéscsabai nemzetőrök a Kazinczy utcai városi rendőrkapitányság irányítása alá tartoztak. Békéscsabán a rendfenntartásban továbbra is vezető szerepet játszott a katonaság. A honvédség végezte október 30. után a kommunisták és az államvédelmisek őrizetbe vételét is – ami a megye más városaiban és kisebb településeiben a nemzetőrök feladata volt –, jóllehet a katona-ügyész kíséretében fel-feltűnt egy-egy aktívabb nemzetőr is, a többi között a már említett Kocsis László színházi ügyelő.⁴⁹⁵

Módszeresebb toborzásba a békéscsabai forradalmi bizottság csak a szovjet erők, a Debrecen irányából érkezett 32. gépesített gárdahadosztály Békéscsaba határában való letáborozása után kezdett, miután a forradalmi tanács a katona- és rendőrtisztek, valamint Fekete Pál kivételével az ellenállás mellett döntött.

⁴⁹⁵ A megyei bíróság ítélete a békéscsabai Kocsis László ügyében. Gyula, 1958. június 9. ERDMANN 2007: I. k. 240-231.

A városi forradalmi újságban, a Kossuth Népében jelent meg a felhívás. A megyei forradalmi tanács katonaviselt, nem büntetett előéletű, nem nyilas, nem kommunista lakosok jelentkezését várta, hogy a november 3-ig összesen 57 fős nemzetőrség állományát elképzeléseik szerint 100-150 főre emeljék. Jelentkezni a rendőrségen lehetett a forradalmi bizottság ajánlásával.⁴⁹⁶ Számuk a szovjet támadás hajnaláig körülbelül egy tucattal bővült is, de tényleges szolgálatba az újonnan jelentkezettek már nem állhattak. A békéscsabai nemzetőrök kevés kivétellel 20-40 év közötti munkások voltak.⁴⁹⁷

A katonaság, rendőrség és nemzetőrség mellett Békéscsabán egy másik fegyveres alakulat szervezéséhez is hozzáfogtak november elején. A Forradalmi Harci Csoport vagy Fegyveres Harci Csapat néven emlegetett munkászászlóalj kiállítása, és a kiképzésére tett lépések egyértelműen a fegyveres ellenállás szándékára utaltak, arra, hogy a forradalmi bizottság a város határában állomásozó szovjetekkel szemben felkészül a forradalom vívmányainak megőrzésére. A toborzást a munkahelyeken és az iskolákban a forradalmi bizottság tagjai végezték. A nemzetőrséggel szemben a csapat tagjai túlnyomó többségben, 90%-ban középiskolás diákok voltak. Az egység parancsnokaivá a helyőrség hivatásos tisztjeit nevezték ki. Biczó Gyula alezredest a csoport, Takács József főhadnagyot az első, Ispánki Sándor főhadnagyot a második század élére. A csapat meglehetősen, 20-40 év közötti, fegyverviselésben már némi tapasztalattal rendelkező tagjai, köztük több tanár is, szakaszparancsnokok voltak. A harci csoport szakaszvezetői között volt Szutoricz László gimnáziumi tanár is, aki néhány nappal korábban, lelkes rádióamatőrként kezdeményezte a békéscsabai Szabad Rádió felállítását. A katonaság öltöztette fel a csapat tagjait, és látta el őket gyalogsági fegyverekkel. A megyeszékhely november 4. hajnali váratlan megtámadása és eleste során nem kaptak parancsot a támadásra, megadták magukat a bevonuló szovjet erőknek.⁴⁹⁸

⁴⁹⁶ *Kossuth Népe* 1956. november 3. 2.

⁴⁹⁷ ÁBTL V-150365

⁴⁹⁸ ÁBTL V-150365; ÁBTL V-143491/1-4. Tóth István és társainak vizsgálati iratai

Nemzetőrségek és fegyveres alakulatok a városokban

A megyeszékhely forradalmasodását követő napokban a megye városaiban és községeiben megalakuló forradalmi bizottságok, noha a katonaság és a rendőrség egy-egy kivételtől eltekintve a forradalom mellé állt, a rendfenntartás és a néphatalom biztosítására gyorsan megszervezték saját fegyveres alakulataikat, a nemzetőrségeket. Mint láttuk, Békésen, de másutt is ez irányba hatottak a városokból, járási székhelyekről a vidék forradalmasítására kivonuló küldöttségek. Sokszor a nagygyűléseken nevezték ki a nemzetőrségek parancsnokait. Az egységeket a megyei laktanyákból, illetve a kommunistáktól begyűjtött fegyverekkel és vadászpuskákkal látták el.

A megye második legnagyobb városában, Orosházán október 30-án választották meg a forradalmi bizottságot. Az egy-két napja tartó tüntetések nyomán a város utcáiról ekkorra már eltűntek a rendőrjárőrök. Noha Urbán százados, a városi rendőrkapitányság vezetője készségesnek mutatkozott a forradalmi bizottsággal való együttműködésre, a rendőrség állományát nem tartotta elégségesnek az adott helyzetben a rend fenntartására. A forradalmi bizottság a szervezet lojalitását is biztosítandó társparancsnokul dr. Györgyi Antalt nevezte ki mellé, aki jogászként a második világháború idején került a rendőrség kötelékébe, majd a koalíciós években is a rendőrségnél szolgált hadnagyi rangban, ahonnan „kulákká” minősítése miatt bocsátották el (testvére korai halála után ugyanis húsz egynéhány hold birtokába jutott). Györgyi Antal kinevezésével egy időben a forradalmi bizottság azonnal 15 ún. „polgári ruhás rendőrrel”, azaz nemzetőrrel emelte a rendőrség létszámát. A nemzetőrök száma a rákövetkező napokban 60-70 főig emelkedett. A nemzetőrök rendőrökkel és katonákkal járőrözve biztosították a városban a nyugalmat. Október 31-én, azok után, hogy a megyeszékhelyen is védőőrizetbe vették a kommunistákat, a két járási rendőrkapitány – közülük dr. Györgyi a nemzetőrség parancsnokának volt tekinthető – a forradalmi bizottság által átadott lista alapján, azt erősen megrostálva intézkedett húsz egynéhány kommunista állami és pártfunkcionárius őrizetbe vételéről. Simon Árpád nemzetőr Györgyi levelével – mely szerint „*Felhívom a forradalmi*

tanács nevében, hogy saját személyi biztonsága érdekében holnap, azaz október 31-én, szerdán az orosházi honvédség laktanyájában reggel 7 órakor jelenjen meg.” –, és egy teherautónyi fegyverrel végigjárta a listán szereplőket, és beszállította őket a tüzlaktanyába.⁴⁹⁹ Orosháza és a járás forradalmasodó települései között szoros volt a kapcsolat. Az orosházi nemzetőrök szállítottak ki fegyvereket a járás kisebb településein szervezett nemzetőrségek számára, s a kistelepülések nemzetőrségei az általuk lefogott helyi kommunistákat az orosházi kapitányságra kísérték be „biztonsági őrizetbe”. November 4-én a szovjet támadás hírére Orosházán is haladéktalanul felállítottak, hangoshíradón toborozva, egy másik, civilekből álló fegyveres alakulatot is, a munkásszázadot, hogy azt a városra támadó szovjet egységek ellen bevessék. November 5-én a közeledő szovjet erők túlereje láttán mind a tüzérség harcállásba helyezett erői, mind a munkásszázad harc nélkül visszavonult.

A megye harmadik legnagyobb városában, Gyulán is a békéscsabai és orosházi nemzetőrséghez hasonló méretű polgári fegyveres erő szerveződött, akiket szintén a járási rendőrkapitányságon helyeztek el. Parancsnokuk, Nátor József főhadnagyként szolgált a második világháború idején. A gyulai nemzetőrök aktívabb tagjai, az ún. „B csoport” végezte a helyi kommunisták megfigyelését, őrizetbe vételét.⁵⁰⁰

Nemzetőrök számokban

A forradalmi bizottságok által felállított nemzetőrségek méretéről és összetételéről a Békés megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya által 1959. április 9-én, azaz másfél évvel az események után összeállított jelentés szolgál a legtöbb adatsorral.⁵⁰¹ A jelentésben szereplő adatok és információk sok helyütt pontatlanok és tendenciózusak. Kevés település esetében támaszkodhattak az összeállítók a nemzetőröket felsoroló,

⁴⁹⁹ A megyei bíróság ítélete az orosházi Nagy Lajos és társai ügyében. Gyula, 1957. július 29. ERDMANN 2007: III/2. k. 102-119.; A megyei bíróság ítélete az orosházi dr. Györgyi Antal ügyében. Gyula, 1958. február 13. ERDMANN 2007: III/2. k. 159-165.

⁵⁰⁰ ÁBTL V-150365

⁵⁰¹ ÁBTL V-150365

írott listákra, s még ez esetekben sem lehetett tudni, hogy a nemzetőrként összeírtak valóban teljesítettek-e szolgálatot. Összességében a megyei jelentés mégis átfogó, ha hozzávetőleges képet is nyújt a nemzetőrsegekről. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy míg a városok nemzetőr alakulatai 60-70 fősek voltak, a nagyobb községekben az egységek 10-25 főből álltak, a kisebb településeken pedig 4-10 nemzetőr biztosította a rendet. A 45 fős tótkomlói, 89 fős köröstarcsai, de főként a 130 – más adatok szerint 190, illetve 192 – fős endrődi nemzetőrség kivételnek számított. Utóbbi településen, ahol egykor önállóan gazdálkodó parasztok éltek, Vaszkó Mihály korábbi kispasztor országgyűlési képviselőt választották a község élére, aki Dienes Izra tanítót, egykori főhadnagyot jelölte ki a nemzetőrség parancsnokává. Dienes *„személyesen is kiment az ugarra, az elégedetlen parasztok közé, szervezni a nemzetőrséget”* végigjárta a termelészövetkezeti, a tanyákat, és mindenkit összeírt, akit megbízhatónak, és a kommunista rendszerrel szemben állónak talált.⁵⁰² Névlegesen ezért lett ilyen nagy a település nemzetőrsége, közülük kevesen tevékenykedtek aktívan, de akik igen, azok a település új vezetésének irányítása alatt olyan rendet tartottak, amit később Endrőd restaurálódott kommunista vezetése is elismert. Az elismerés nem jelentette, hogy erre a nemzetőr alakulatra is, mint a nemzetőrségek többségére, ne akarták volna ráerőltetni, hogy „csendőrök és kulákok, kulákcsemeték” gyülekezete volt. Endrődön ebből annyi felelt meg a valóságnak, hogy a nemzetőrök egyénileg gazdálkodó földművesek voltak, de többségük nem számított módosabb gazdának. Csendőr egy sem volt közöttük. A csendőröket, mint fegyverhez értő embereket kérték fel több helyen a nemzetőrség megszervezésére, de arányuk így sem volt meghatározó. Kétegyházán a településen lakó 4 csendőr egyike sem vállalta még a tagságot sem a nemzetőrségben. A megye 66 települése közül 9 olyanról tudni, ahol csendőrt bíztak meg a nemzetőrség megszervezésével, és 7 olyanról, ahol egykori katonatisztet. Csanádapácán Csabai József korábbi csendőrnnyomozó tiszthelyettes kifejezetten a lakosság

⁵⁰² A községi VB jelentése a járási VB-nek a forradalom időszakáról. Endrőd, 1957. március 11. ERDMANN 2007: II/1. k. 300-302.

nyomására vállalta el a feladatot,⁵⁰³ Bélmegyeren Kovács János egykori csendőr sem az egységet, sem a fegyverek begyűjtését nem szervezte meg végül.⁵⁰⁴ A békési Juhász György, egykori csendőr, a békési nemzetőrség későbbi parancsnoka, sokkal aktívabban lépett fel, már október 27-én a kommunistáknál fegyver után kutató tüntetők élére állt, ennek nyomán kérték fel a nemzetőrség megszervezésére. A nemzetőrparancsnokok mintegy ötöde tagja volt a forradalmi/nemzeti bizottságoknak is. Sarkadon Tanító Árpád, Geszten Fenesi Mihály, a forradalmi bizottságok elnökei a maguk kezében tartották meg a nemzetőrség vezetését is. Csabacsúdon a forradalmi bizottság tagjai egyben nemzetőrök is voltak.⁵⁰⁵

A nemzetőrsegélyek elsődleges feladata a rend és nyugalom biztosítása volt. Többségük csak járőrözött, igazoltatta a településre érkező idegeneket. A forradalmi bizottsági tagokkal összehasonlítva velük szemben sokkal kevesebb esetben alkalmaztak megtorlást. Közülük is kevesebben, 15-en érezték, hogy a szovjet megszállás után félelemből vagy politikai ellenszenvből feltétlen az emigrálásba kell menekülniük. Ha ezt a számot azonban a Békés megyéből emigráltak mintegy félszáz fős csoportjára vetítjük, arányuk már nem is olyan kicsi.

A megyében mintegy kétszáz fő ellen indítottak bírósági eljárást, 300 embert tartottak közbiztonsági őrizetben, rendőri felügyelet alá pedig 50-60 forradalmárt helyeztek. Ezzel szemben 24 nemzetőrt ítéltek hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre, 16-ot internáltak, és 5-öt helyeztek rendőri felügyelet alá. A kommunista hatalom megtorlásának célkeresztjébe a nemzetőrök közül elsősorban a parancsnokok kerültek. Rajtuk kívül még azok, akik más szerepben is kitűntek: tevékeny szerepet töltöttek be a település forradalmi bizottságában, az októberi vagy a december elejei tüntetések során részt vettek a kommunista jelképek, a pártiratok, a nyilvántartások megsemmisítésében. Mások amiatt kerültek bajba, s talán ez

⁵⁰³ A községi VB jelentése a járási VB-nek a forradalom időszakáról. Csanádapáca, 1957. március 21. ERDMANN 2007: II/1. k. 74-75.

⁵⁰⁴ Megyei ügyészi vádirat a bélmegyeri Kovács János és társai ügyében. ERDMANN 2007: II/1. k. 33-36.

⁵⁰⁵ ÁBTL V-150365

számított a számukra felróható legnagyobb bűnnek, hogy mint a forradalmat megtestesítő bizottságok/bizottmányok megbízható fegyveres alakulata, értelemszerűen rájuk hárult a feladat, hogy őrizetbe vegyék azokat a kommunistákat, államvédelméseket, akik veszélyt jelenthettek a forradalom vívmányaira. Több esetben fegyverrejtegetés, vagy rendszer ellenes megnyilatkozás kapcsán indított nyomozás fedte csak fel, hogy az ellenségnek tartott egyén számlájára az is felróható, hogy fegyveres nemzetőr szolgálatot teljesített a forradalom napjaiban. A békéscsabai Istvánmalomban szobafestőként dolgozó Ondos András például, aki a békéscsabai nemzetőrség tagja volt, 1957 decemberében 6 hónap szabadságvesztésre ítélték. A vizsgálat során feltárták, hogy „részt vett az üzem homlokzatán álló vörös csillag leverésében, földhöz vágta Rákosi és Sztálin pártirodai gipszszobrait és eltűzelte a személyzeti iratokat.” Mégsem ezekért a vádiratokban toposzként ismétlődő cselekedetekért vonták felelősségre, melyek minden vádlottat a jelképrombolás főszereplőjévé emeltek ki a tömegeből, hanem egy évvel a forradalom után elkövetett „izgatásért”, miután kérészetletűnek nevezte a Kádár-kormányt.⁵⁰⁶ A nemzetőrök közül kivételesen súlyos börtönbüntetést két esetben szabtak ki. A békéscsabai Szelezsán Mihályra 15, és a szintén békéscsabai Lévai Istvánra 20 évet. Büntetésüket elsősorban nem a békéscsabai nemzetőrségben vállalt szerepük miatt kapták, hanem azért, mert november 4. után a békéscsabai Barnevál⁵⁰⁷ munkástanácsának tagjaival együtt megpróbálták a szovjetekkel szemben fegyveres ellenállást szervezni, röplapokat készítettek, megpróbáltak fegyvert szerezni, és elvágták a Békéscsabáról kimenő távírókábeleket. Lévai továbbá december elején, a békéscsabai vasútállomáson is átvette az irányítást, mivel az állomásfőnök nem vállalta a 48 órás sztrájkot.⁵⁰⁸ A gyulavári nemzetőrség tagját, Zsótér Mátyást 8 év börtönbüntetésre ítélték, mivel csatlakozott azokhoz a fiatalokhoz, akik a karhatalmisták és a tüntetők gyulai

⁵⁰⁶ Megyei ügyészségi vádirat a békéscsabai Ondos András ügyében. Gyula, 1957. december 4. ERDMANN 2007: I. k. 509-510.

⁵⁰⁷ Barnevál: Baromfiértékesítő Nemzeti Vállalat

⁵⁰⁸ A megyei bíróság ítélete a békéscsabai Polgár János és társai ügyében. Gyula, 1957. június 25. ERDMANN 2007: I. k. 428-446.

összecsapása után úgy döntöttek, hogy a határőrségtől fegyvereket szereznek, és a Kőrös feletti hídnál szembeszállnak a pufajkásokkal.⁵⁰⁹ Noha végül fegyveres összecsapásra nem került sor, mert meggyőzték őket a harc reménytelenségéről, az eset, melynek Zsótér is szereplője volt, megőrződött a történelmi emlékezetben, hiszen két társát, Mányi Erzsébetet és Farkas Mihályt az akcióban való részvételükért statáriális eljárás során halálra ítélték. 8 év börtönbüntetésre ítélték Buzi Károlyt, a sarkadi nemzetőrség decemberben kijelölt parancsnokát a rendőrség és a karhatalmisták lefegyverzéséért és bántalmazásáért.⁵¹⁰

A nemzetőrségek feladatai

Mint a fentiekben már többször utaltam rá a nemzetőrségeket mindenekelőtt közrendvédelmi feladatok ellátására állították fel, hogy a rendkívüli körülmények közepette fenntartsák a rendet és a közbiztonságot, megelőzzék a kommunisták részéről feltételezett provokációkat és támadásokat. A nemzetőrök őrizték a fontosabb objektumokat, gyűjtötték be a civilek kezén levő fegyvereket. A párt- és tanácsai vezetők, és más, a falu életét meghatározó kommunista funkcionáriusok, köztük gépállomás igazgatók, begyűjtési előadók, államvédelmi tisztek őrizetbe vétele is a nyugalom fenntartását, egyben személyi biztonságuk megvédését célozta. A „védőőrizetben” egyfelől szoros ellenőrzés alatt tarthatták őket, ugyanakkor lefogásukkal a lakosság részéről jelentkező nyomásnak tettek eleget, csökkentették az általános feszültséget. A nemzetőrök több helységben utasításra folytatták az első forradalmi napok jelképszerűségeit, a kommunista múltat megtettesítő tárgyak összegyűjtését és eltávolítását. Endrődön például átkutatták a pártirodát a pincétől a padlásig, majd a Földvári Kálmán tanár nemzetőr vezette csoport „könyvrazziát” tartott a földműves szövetkezetnél és eltávolította a szovjet könyveket.⁵¹¹

⁵⁰⁹ A kecskeméti katonai bíróság, mint rögtönítélő bíróság ítélete Mányi Erzsébet és társai gyulavári ügyében. Békéscsaba, 1957. január 10. ERDMANN 2007: II/2. k. 510-522.

⁵¹⁰ A megyei bíróság ítélete a sarkadi Buzi Károly ügyében. Gyula, 1957. május 20. ERDMANN 2007: III/2. k. 213-217.

⁵¹¹ A községi VB jelentése a járási VB-nek a forradalom időszakáról. Endrőd, 1957. március 11. ERDMANN 2007: II/1. k. 300-302.

A sarkadi járáshoz tartozó Okányban, ahol már 1956 augusztusában is a tagosítások ellen tüntettek, de ahol a forradalom utóvédharcaiban is radikálisabban fogalmazódott meg a népakarat, a nemzetőrök akadályozták meg az önkényeskedést, nehogy a falu lakossága bántalmazza a visszatérő körzeti megbízottat. Okány jó példa arra is, hogy noha a nemzetőrség – amelyet egyébként a Hazafias Népfront helyi elnökének, a lelkésznek a javaslatára állítottak fel – névleg egy csendőr törzsőrmester parancsnoksága alatt állt, valójában egy forradalmár irányította azt. Tóth István passzívan viselkedett, a kezdeményezés végig K. Szilágyi Sándor kezében volt. K. Szilágyi már a tagosítási tüntetések során kitűnt aktivitásával, vezető szerepét általánosan elismerték. A vasárnapi falugyűlésre kész névsorral érkezett arról, hogy kiket szeretne a nemzetőrségben látni. Intézkedett, hogy a nemzetőrség átvételi elismervény fejében szerezzon két motorkerékpárt az Orosi Állami Gazdaságtól. Előállította a párttitkárt, és összeíratta a helyi kommunistákat, akiknek ellenőrzésképpen naponta háromszor jelentkezniük kellett a nemzetőrség irodájában, a rendőrőrsön. A szovjet támadás hírére intézkedett, hogy a földműves szövetkezet üres üvegeiből Molotov-koktélokot gyártsanak, amiknek megsemmisítéséről a forradalmi bizottság néhány tagja elővigyázatosságból még időben gondoskodott.⁵¹²

Komolyabb, esetleges atrocitást is magában rejtő megmozdulás a forradalom napjaiban csak elvétve volt a megyében. Elkeseredett összecsapásokra a forradalom utóvédharcai során december első két hetében volt sok példa, de akkor a nemzetőrök már nem a rendfenntartók, hanem a fegyveres ellenállók szerepében léptek fel.

A nemzetőröknek a forradalom napjaiban a fűzesgyarmati pogromhangulat megfékezésében jutott az egyik legkényesebb feladat. Fűzesgyarmaton az október 28-i, vasárnapi nagygyűlésen elterjedt a hír, hogy fegyveres kommunisták, „zsidók” érkeztek a községbe. Néhány zúgolódó tüntető ezért a rendőrőrs ellen vonult. A felháborodott tömeget a nemzetőrparancsnoknak, a már javakorabeli parasztgazdának, Hajdu

⁵¹² A megyei bíróság ítélete az okányi K. Szilágyi Sándor ügyében. Gyula, 1957. december 12. ERDMANN 2007: III/1. k. 301-307.

Antalnak átmenetileg azzal sikerült lecsillapítania, hogy fegyverek és fegyverek után kutatva átvizsgáltatta a község két kommunista, egyben zsidó származású lakosának házát. Másnap az utcán az emberek rátámadtak a párttitkára. A személyes felelősségre vonás tömeges verekedéssé fajult. A főtérrre hurcolták a begyűjtési előadót is, akit kis híján felakasztottak, majd a lincshangulatban kikergették a „magyarok boltjaiból” a földműves szövetkezet pénztárosát, és a cipőbolt vezetőjét, a kommunista Moskovitz testvéreket. Ezen a ponton léptek közbe a nemzetőrök, és akadályozták meg, hogy a sérelmek számonkérése gyilkossággá fajuljon.⁵¹³

A november 4-i szovjet támadás

A szovjet csapatok támadására mind a megyeszékhelyen, mind a járási központokban, de a falvakban is készültek a forradalmi bizottságok, ugyanakkor a felkészülésre alig maradt néhány napjuk, esetleg órájuk. A Békéscsabára tűzharcban, majd másnap Orosházára békésen bevonuló szovjet csapatok lefegyverezték a katonaságot, a rendőrséget, a nemzetőrséget, és a munkászászlóaljokat. A békéscsabai hadkiegészítő parancsnokság a támadás hírére fegyverekért jelentkező polgárok igényét elutasította. Perjési Pál műtős, a kórház munkástanácsának tagja, aki Békéscsaba egyik városrészében, Fényesen saját nemzetőr csapatot állított fel, amelyet a honvédség segítségével fegyverezett fel, ellenállásra buzdította egységének tagjait, de nem akadtak követői.⁵¹⁴

Tótkomlóson a nemzetőrség tényleges parancsnoka az egykori pótcsendőr Varga Sándor mellett szolgálatot teljesítő földműves-napszámos, szociáldemokrata Král Lajos volt. Král 20 újonnan felfegyverzett nemzetőrrel készült a szovjetek feltartóztatására, állítólag parancsot is adott, hogy a szovjetekkel fel kell venni a harcot, de miután Orosháza megadta magát, itt is lemondtak a védekezésről.⁵¹⁵ Így történt az ellenállásra készülődő

⁵¹³ A megyei bíróság ítélete a füzesgyarmati Éri Lajos és társai ügyében. Szeghalom, 1957. július 12. ERDMANN 2007: II/1. k. 306-321.

⁵¹⁴ A megyei bíróság ítélete Perjési Pál ügyében. Gyula, 1957. május 13. ERDMANN 2007: I. k. 268-270.

⁵¹⁵ A megyei bíróság ítélete a tótkomlósi Lachata István és társai ügyében. Gyula, 1957. december 10. ERDMANN 2007: III/2. k. 393-399.

Mezőberényben, Battonyán, Dombegyházán, Kevermesen, Csorváson, és Telekgerendáson is. Békésen még november 17-én is a nemzetőrség biztosította a rendet, ekkor a szarvasi kommunista népőrség fegyverezte le Juhász György alakulatát.⁵¹⁶

Kettős hatalom - utóvédharcok

A forradalmat eltipró november 4-i szovjet támadás ellenére 1956 novemberében a legtöbb községben, és a félreeső járási székhelyeken – Sarkadon, Szeghalmon, Mezőkovácsházán – a helyi öngazgatási szervként működő forradalmi bizottságok ragaszkodtak legitimitásukhoz. A lakosság bizalmát élvezve tárgyalópartnernek tekintették magukat a Kádár-kormánnyal, illetve eljártak a település gondjaiban, intézkedtek, az utóbbi által támogatott helyi államigazgatási képviselőkkel szemben. November végétől ezek a valós népképviselői nyugvó bizottságok az egyre határozottabban restaurálódó kommunista hatalommal szembehelyezkedve elkeseredetten védték a forradalom demokratikus vívmányait immár nemcsak a tárgyalóasztalnál, hanem ismét a lakosságot mozgósítva, újratoborozva a több helyen szélnek eresztett nemzetőrséget.

Ahogy októberben a forradalmi hullám egyes aktívabb központokból indult ki, és söpört végig a megyén, november-december folyamán is faluról falura terjedt a tiltakozási hullám. A sarkadi, majd a mezőkovácsházi járás bolydult fel legerősebben. A megye dél-keleti szögletében fekvő mezőkovácsházi járás tanyavilágának települései – Battonya, Dombegyháza, Dombiratos, Lökösháza, Kevermes, Kunágota stb. – egymást mozgósították. Több százan mozogtak faluról falura. Hasonló jellegű, több településre kiterjedő protestálási hullámra az országban még Hajdú-Bihar megyében volt példa a forradalom leverését követően néhány héttel, de Békés megye egyedülállóan tekinthető annak kiterjedése és elszántsága tekintetében. A decemberi tiltakozási hullám, melyet a félelem és a kétségbeesés mozgatott, valamint a falvakban is érezhető élelmiszerhiány okozta feszültség nagyobb

⁵¹⁶ A megyei bíróság ítélete a békési Juhász György és 22 vádlott-társa ügyében. Gyula, 1957. augusztus 29. ERDMANN 2007: I. k. 114-136.

pusztítással járt, mint a forradalom lelkes tüntetései. Decemberben nem volt sem idő, sem mód szervezett fegyveres alakulat felállítására. Az egykori, és újonnan jelentkezett nemzetőröket az elrejtett fegyverekkel, vagy a megtámadott rendőröktől, karhatalmistáktól elkobzott géppisztolyokkal, pisztolyokkal, karabélyokkal szerelték fel. Sarkadon december 6-ra tüntetést hirdettek a cukorgyár és kendergyár dolgozói. A tüntetés egyik kiváltó oka az előző napi megyei pártaktíván a kommunisták forradalommal szembeni nyílt kiállása volt. A hatalmukat biztosító rendőrséggel szemben eleve bizalmatlanságot táplált a lakosság, sőt híre ment, hogy egy teherautón közelednek, hogy feloszlassák a demonstrálókat. A tömeg, akikhez állomáshelyüket elhagyott honvédek is csatlakoztak, egy része a rendőrsre, egy másik része a járási rendőrkapitányságra vonult, s mindkettőt lefegyverezték. Az elkobzott fegyvereket azok kezébe adták, akik a forradalom napjaiban nemzetőrök voltak. Hozzávetőleg 25 fővel újjáalakult a nemzetőrség. A hadkiegészítő parancsnokságtól szerzett pisztolyokkal újabb fegyverekhez jutottak, de soraikat nem sikerült gyarapítani, mert az éjszaka megérkeztek a szovjet páncélosok és a magyar karhatalmisták, többeket letartóztattak, és Békéscsabára hurcoltak. Másnap reggel a letartóztatásokon felbőszült tömeg ismét a rendőrség elé vonult, az onnan teherautón kimenekülni próbáló rendőröket, karhatalmistákat, és velük menekülőket lerángatták a platóról, és súlyosan bántalmazták. Hasonlóképpen összeverték egy államvédelmi századost is, akiről elterjedt az a szóbeszéd, hogy a forradalom napjaiban benzinnel akarta megtölteni a tűzoltó fecskendőket, és azokat meggyújtva tűzzel oszlatni szét a tüntetőket. Az ekkor már a forradalmi bizottság megbízásából Buzi Károly pótcsendőr, majd rendőr őrmester parancsnoksága alatt álló nemzetőrség nem fékezte meg az atrocitásokat, maguk a nemzetőrök is osztoztak a feldühödött tömeg indulatában.⁵¹⁷

⁵¹⁷ A katonai bíróság ítélete a sarkadi Jenei Andor határőr és társai ügyében. Szeged, 1957. október 28. ERDMANN 2007: III/2. k. 223-234.; A VB elnök és a párttitkár beszámolója Sarkad forradalmi időszakáról. Sarkad, 1957. március 18. ERDMANN 2007: III/3. k. 207-213.

Sarkadon, akárcsak a megye több olyan településén – Kötegyánon, Nagykamaráson, Battonyán, Mezőkovácsházán, Dévaványán, Szeghalmon stb. –, ahol sor került a nemzetőrség ideig-óráig tartó újraszerveződésére, a szovjet páncélosok kíséretében megjelent karhatalmi erők vetettek véget a tüntetéseknek, és számolták fel a forradalmi fegyveres erőket. Korábban, mint a forradalmi bizottságokat, melyek közül néhány, vagy csak néhány bizottsági tag még ideig-óráig a helyén maradhatott, de a nemzetőrökkel szemben ők közvetlen veszélyt nem jelentettek a restaurálódó kommunista hatalomra.

AZ 1956-OS NEMZETŐRSÉG MEGALAKULÁSA

A forradalomban alakult fegyveres rendfenntartó erő megalakulásával, összetételével és feladatával kapcsolatban általában téves állítások olvashatók a történeti irodalomban, ezekből téves kép alakult ki az ötvenhatos nemzetőrsegről. Ilyen téves állítás, hogy az MDP Katonai Bizottsága nevében Földes László már október 25-én sürgette, hogy a bölcsészkaron állítsanak fel nemzetőrséget;⁵¹⁸ aminek szervezése, sőt fegyverrel és igazolvánnyal történő ellátása már 27-én, vagyis a fordulat kezdete, a tüzszünet bejelentése előtt elkezdődött;⁵¹⁹ hogy október 28-án a Köztársaság téren szervezni kezdett fegyveres erő célja a rákosista rendszer megvédése, konzerválása volt,⁵²⁰ hogy életre hívása közvetlenül következett az MDP Rendkívüli Bizottságának 26-i határozatából, amely a fegyveres felkelők ellen bevethető munkásosztagok felállításáról rendelkezett;⁵²¹ hogy október 30-án Király Béla tábornok javaslatára kezdődött meg egy új, az addig tervezettektől élesen eltérő forradalmi karhatalmi szerv létrehozása,⁵²² amelynek „*fő erejévé (...) a felkelő-szabadságharcos csoportok váltak*”,⁵²³ sőt a szervezet mintegy azok központi parancsnokságaként alakult meg.⁵²⁴

Valójában az október 28-i kormánynyilatkozat előtt Budapesten semmilyen nemzetőrség nem létezett. A rend helyreállítása (és fenntartása) kizárólag a magyar hivatásos fegyveres testületek (rendőrség, honvédség, belső karhatalom, határőrség) és a hivatalosan ezeket segítő szovjet csapatok feladata volt. Helyi védelmi feladatokat láttak el – általában a fent említettek mellett működve – a fegyverzetben és létszámban megerősített gyári őrségek, és hasonló céllal alakultak fegyvertelen őrségek, amelyek lakóházak és

⁵¹⁸ BECK Tibor – GERMUSKA Pál: *Forradalom a bölcsészkaron*. Budapest (1956-os Intézet) 1997. [továbbiakban: BECK – GERMUSKA 1997] 86.; HORVÁTH 2003: 269.

⁵¹⁹ Kiss István rendőr alezredessel 1995-ben készült interjú alapján HORVÁTH 2003: 268.

⁵²⁰ EÖRSI László: *Köztársaság tér 1956*. Budapest (1956-os Intézet) 2006. 33.

⁵²¹ HORVÁTH 2003: 272–273.

⁵²² RIPP Zoltán: *1956: forradalom és szabadságharc Magyarországon*. Budapest (Korona) 2002. 155.; HORVÁTH 2003: 292., 304.

⁵²³ HORVÁTH 2003: 304.

⁵²⁴ Király Béla visszaemlékezése alapján HORVÁTH 2003: 295.

intézmények biztonságára ügyeltek. A hivatalból fegyverrel rendelkező testületeken kívül csak a magukat törvényen kívül helyező, a fennálló rend ellen fegyveres harcot folytató felkelőknek volt fegyverük, de kizárt, hogy a statárium idején fegyveres szervezet alakult volna rendvédelmi céllal. Illegális rendőrség nem létezhet, márpedig október 28-a előttről nem ismeretes olyan intézkedés, amely új fegyveres rendfenntartó alakulat felállítását rendelte volna el.

Október 28-án az MDP KV határozata nyomán született, és még aznap a rádióban közzétett kormánynyilatkozat jelentette be új fegyveres rendfenntartó szervezet felállításának elhatározását. Ennek megszervezése rendkívül sürgős volt, hiszen ez volt a feltétele a politikai kibontakozást lehetővé tevő két legfontosabb követelés kielégítésének: a szovjet csapatok Budapestről történő kivonásának és az ávó visszavonásának vagy megszüntetésének. A kormánynyilatkozat egyértelmű ok-okozati és időbeli kapcsolatba állította a normalizációt és az ígért intézkedéseket. Nagy Imre általános és azonnali tűzszünetet hirdetett, aminek fejében elvárta, hogy a fegyveres felkelők is befejezik a harcot, sőt leteszik a fegyvert. Ezen az alapon jelentette be, hogy haladéktalanul megkezdik a szovjet csapatok kivonását Budapestről és egy új karhatalom szervezését. Utóbbi megalakulása volt a feltétele a szovjet csapatok kivonása befejezésének és az új államrendőrség megszervezésének, egyben az ÁVH megszüntetésének.

A kormánynyilatkozatnak ez a része két „nagyimrés” kommunista, Herpai Sándor és Józsa Péter kibontakozási tervzetén alapult. Herpaiék október 26-án dolgozták ki javaslatukat, amelytől a harc végét, attól pedig azt várták, hogy lehetőség nyílik a szocialista rendszer mélyreható reformjára, az október 23-án kezdődött megmozdulás békés betetőzésére. Tervezetük azt tartalmazta, hogy vonják vissza a tűzvonalból a szovjet csapatokat és az ávót, a rendfenntartást a magyar katonaság és a rendőrség vegye át, segítségükre *„munkásokból és a felkelésben részt nem vett, a párthoz és kormányhoz hű egyetemistákból szervezzenek nemzetőrséget”*, a felkelőket pedig szólítsák fel a fegyver letételére.⁵²⁵ Javaslatukat annyira nem tartották a rendszer

⁵²⁵ ÁBTL V-150001/1. Józsa Péter jkv. 1957. június 26.

elleninek, hogy aznap nem is Nagy Imréhez, hanem Münnich Ferencen keresztül a Politikai Bizottsághoz juttatták el, telefonon részletesen ismertették Hegedüs Andrással, aki elfogadhatónak ítélte az elképzelést, és Kádár János nevében tárgyalni hívta őket a pártközpontba. Erre azonban mégsem került sor.

Herpai másnap az úgynevezett angyalföldi küldöttséget kísérve a Deák téri főosztályon beszélt a tervezetről, majd ismertette Nagy Imrével, aki egyetértett vele, legépelte és eltette a javaslatot. Az ő egyetértésének birtokában még aznap, október 27-én este hozzákezdtek az új karhatalom szervezésének előkészítéséhez.

A politikai kibontakozás programját, benne Herpaiék karhatalommal kapcsolatos elképzeléseivel, Nagy Imre és Kádár János még október 27-én este elfogadta az SZKP KB Elnökségének Budapesten tartózkodó küldöttjeivel és a KV Rendkívüli Bizottságával, másnap reggel a Politikai Bizottsággal, majd a Központi Vezetőség határozattá emelte, délután pedig Nagy Imre jelentette be a Kossuth rádióban a kormány nyilatkozataként.

Noha széles körben elterjedt, minden alapot nélkülöz, hogy október 28-án „*a Központi Vezetőség Katonai Bizottsága és a titkosrendőrök [értsd ávó] egy apró csoportja nem fogadta el és nem tartotta magára nézve kötelezőnek Nagy Imre új irányvonalát*”,⁵²⁶ és a Köztársaság téren a rákosista rend védelmére alkalmas fegyveres erőt kezdett szervezni. Az oda települt csoport Janza Károly honvédelmi miniszter utasítására látott munkához, amiről tájékoztatták Kopácsi Sándort, sőt felvetették, hogy a főosztály e téren rendelje alá magát a pártbizottságnak. A szervezést irányító Mező Imre nem a pártvezetés rákosista szárnyához, hanem a Kádár-féle elégedetlenekhez tartozott, közülük neki voltak a legjobb személyes kapcsolatai a Nagy Imre körül kialakult pártellenzéki csoporttal, kizárt tehát, hogy a rákosista rend védelmében Kádár és Nagy ellen szervezkedett volna. A Köztársaság téren ugyanúgy a kormány fegyveres rendfenntartó erejét kezdték szervezni, mint a Deák téren, de mire munkájuk érdemi eredményt hozhatott volna, a párházat

⁵²⁶ GATI, Charles: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Budapest (Osiris) 2006. 177.

elfoglalták és feldúlták a felkelők, a nemzetőrséget szervezők közül pedig többeket megöltek.

A rend helyreállításában részt venni és a rendet fenntartani képes új fegyveres testület felállításának sürgősségét mutatja, hogy Münnich Ferenc belügyminiszter még dél, vagyis a KV-határozat elfogadása előtt, azt a PB-ülés alapján mintegy megelőlegezve, magához rendelte a budapesti és az országos főosztály vezetőjét, Kopácsi Sándort és Pöcze Tibort, akiket utasított, hogy a rendőrség mellé munkásokból és diákokból állítsanak fel kiegészítő karhatalmat úgy, hogy az döntő részben munkásokból álljon.⁵²⁷ A KV határozatát követően, de még azt megelőzően, hogy arról Nagy Imre tájékoztathatta volna a kormány tagjait, a Katonai Bizottság értekezletre hívta a HM-be a budapesti főosztály képviselőjét. Kopácsi Kiss István alezredest küldte el a megbeszélésre, amelyről úgy tudta, hogy azon részt vesz az országos főosztály és a SZOT képviselője is.⁵²⁸ A hivatalos megbeszélés ugyan elmaradt, mert Apró Antalnak el kellett mennie a Minisztertanács délután két órára összehívott rendkívüli ülésére, de a Katonai Bizottság tagjai (Janza Károly, Fehér Lajos, Földes László és Kovács István)⁵²⁹ hosszasan tárgyaltak Kiss István alezreddel az új karhatalom felállításáról.

Hogy a KV határozata után, de még mielőtt Nagy Imre a kormány tagjait tájékoztathatta, velük a kérdést megtárgyalhatta volna, Apró Antal megbeszélést hívott össze a HM-be, arra vall, hogy a szervezés párthatározat alapján indult meg, és annak felelőse (legalábbis kezdetben) a Katonai Bizottság volt. Az értekezleten túl is számos adat igazolja a Katonai Bizottság tagjainak (Földes László, Kovács István, Mező Imre) október 28-án az új karhatalom felállítása körüli bábáskodását. A bizottság megbízását indokolta, hogy annak eredeti konkrét feladata az elhatározott fordulattal megszűnt, általánosságban azonban megtartható volt: biztosítani a kapcsolatot és ezáltal a párt irányító és ellenőrző szerepét a rend helyreállításáért és fenntartásáért felelős fegyveres erők fölött. A bizottság prominens tagjainak október 26-án jelentős részük volt Donáth Ferenc és

⁵²⁷ ÁBTL V-150007/1. Kopácsi Sándor jkv. 1957. április 30.

⁵²⁸ ÁBTL V-150007/4. Kiss István feljegyzése [1957. április 4. előtt]

⁵²⁹ HORVÁTH 2003: 262.

Losonczy Géza kibontakozási javaslatának elvetésében. Ők a bizottság megszüntetését hatalmuk csökkentésére irányuló lépésnek tekinthették volna, ami szembefordíthatta volna őket az új politikával. Ezzel szemben az új feladat lekötötte erejüket és kellő befolyást ígért számukra.

Münnich Ferenc utasítása és a Katonai Bizottságtól kapott instrukciók alapján még aznap, október 28-án délután megbeszélést tartottak a Deák téren, amelyre meghívták a munkások és a diákok mozgósítására kiszemelt SZOT és az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság képviselőit. Annak ellenére, hogy az általam megismert források egységesen állítják, hogy vita nélkül állapotok meg a felállítandó karhatalom összetételéről és szervezetéről, valószínűsíthető, hogy mégsem így történt. Több rendőrtiszt is úgy emlékezett, hogy Herpai Sándor javaslatával szemben a főosztály karhatalmi parancsnokának, Deszpót Lászlónak a tervezetét fogadták el, alappal feltételezhetően vita után. Konfliktusra utal, hogy a megbeszélést követően, még aznap este négy felhívást közölt a Kossuth rádió a karhatalom megalakulásával kapcsolatban: a szakszervezet a „katonaviselt, tapasztalt munkásokat” hívta fel belépésre, a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának a „nemzetőrség parancsnoksága” nevében kiadott közleménye a bizottságot megalakító kulturális intézményeket szólította meg, a budapesti főosztályé pedig a munkásokat és az egyetemi ifjúságot. A fentiekől eltérően a diákbizottság a „forradalmi harcosokat”, értelemszerűen a fegyveres felkelés résztvevőit is arra kérte, hogy csatlakozzanak a nemzetőrséghez. Alappal láthatjuk ebben – a fegyveres felkelők karhatalomba hívásának kérdésében – azt a vitát, amelyet Herpai Sándor is folytatott a rendőrökkel. A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának aznap elfogadott felhívása ugyanis szintén arra kért – mások mellett – *„minden hős felkelőt, minden fegyveres csoportot (...), hogy jelentkezzenek a nemzeti őrségbe”*. Vélelmezhető, hogy Herpai, aki az értelmiségi bizottság képviselőjeként vett részt a megbeszéléseken, ezt az álláspontot képviselte a vitában, de mivel azzal nem értett egyet, és a felhívást aláírók sem voltak egységesek, elfogadta a rendőrök javaslatát, és a bizottság felhívásából kihagyta a fegyveresek csatlakozására vonatkozó utalást. Ahhoz azonban a diákbizottság

ragaszkodott, vélhetően ezért folytattak külön tárgyalást Nagy Imrével, a neki átadott követelésük azt is tartalmazta, hogy a kormány tárgyaljon a fegyveres felkelőkkel.

Vélhetően nem függetlenül ettől a követeléstől, a Deák téri főosztály még aznap este tárgyalt a fegyveres felkelők Iván Kovács László vezette küldöttségével. Utóbbiak azt követelték, hogy a fegyveres csoportok együtt csatlakozhassanak a szervezés alatt álló karhatalomhoz, Kopácsi Sándor azonban csak azt látta lehetségesnek, hogy amennyiben leteszik a fegyvert, egyenként beléphetnek. Végül pusztán arról született megállapodás, hogy a „felkelők és a rendőrök nem lépnek fel egymás ellen, sőt ők [a fegyveres felkelők] is segítenek a rend helyreállításában”.⁵³⁰

Nagy Imre október 29-én reggel még szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy a karhatalom a KV előző napi határozatának teljesen megfelelően alakuljon meg, abban kapjanak helyet azok az ávosok, akiket nem terhel bűncselekmény, és ne lehessenek tagjai a fegyveres felkelők, de álláspontja a nap folyamán folyamatosan erodálódott. A Szabad Nép aznapi vezércikkéből láthatta, hogy a párton belül is követelik a fegyveres felkelők bevonását a rend helyreállításába, értelemszerűen a karhatalomba. Ezt (és az ávó azonnali felosztatását) követelte a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának küldöttsége, amely vélhetően arról is beszámolt, hogy előző esti tárgyalásán bizonyosságot kapott arról, hogy a fegyveresek többsége munkás, és egyáltalán nem céljuk a népi demokrácia megdöntése. Erről személyesen is meggyőződhetett, amikor aznap tárgyalt a fegyveresek küldöttségével, köztük a kommunista Angyal Istvánnal és Csongovai Per Olaffal, valamint a kormánnyal együttműködni akaró Iván Kovács Lászlóval. Iván Kovácsék „támogatásukról biztosították a kormányt”,⁵³¹ sőt azt követelték, hogy csatlakozhassanak a kormány szervezés alatt álló, fegyveres rendfenntartó erejéhez. Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy az addig a kormány fegyveres

⁵³⁰ Eörsi László következetesen október 29-ére datálja a corvinista küldöttség első Deák téri tárgyalását. EÖRSI László: *Corvinisták, 1956: a VIII. kerület fegyveres csoportjai*. Budapest (1956-os Intézet) 2001. [továbbiakban: EÖRSI 2001] 66–68.

⁵³¹ RAINER M. János: *Nagy Imre Politikai életrajz II. 1953-1958*. Budapest (1956-os Intézet) 1999. 287.

erőivel (hadsereg, rendőrség, államvédelem) fegyveres harcban álló felkelők elismerték a kormányt, és hajlandóak voltak annak aktív támogatására, vagyis a továbbiakban nem nevezhetők felkelőnek. Nagy Imrének és a vezetésnek újra kellett gondolnia a hozzájuk való viszonyt.

Ezt sürgette, hogy az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság már nemcsak követelte a velük való tárgyalást és bevonásukat a karhatalomba, hanem a Széna tériekkel folytatott tárgyaláson ígéretet tettek arra, hogy „*támogatják csatlakozásukat a nemzetőrséghez*”.⁵³² Egy forradalmi és kormányzati legitimációval egyaránt rendelkező intézmény, a karhatalom egyik szervezője ajánlott segítséget ahhoz, hogy a csoport beléphessen vagy egyes tagjai beléphessenek a karhatalomba. Ennél is fontosabb, hogy a Néphadsereg politikai tisztjeinek képzéséért felelős intézmény, a Petőfi Katonai Akadémia szintén felhívta a fegyvereseket, hogy csatlakozzanak a nemzetőrséghez.⁵³³

Miközben a közvetett majd közvetlen tárgyalások révén a hatalmat gyakorlók számára egyre biztatóbb kép rajzolódott a fegyveres felkelőkről, nem volt különösebben eredményes a karhatalom szervezése az október 28-ai elképzeléseknek megfelelően. Elsősorban, bár nem kizárólag az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, valamint a műegyetemen a szervezést kézbe vevő Marián István alezredes erőfeszítéseinek köszönhetően nagy számban jelentkeztek diákok, ám felvételüket és felfegyverzésüket Kopácsi Sándor az előző nap kapott utasításoknak megfelelően minden eszközzel fékezni igyekezett, tekintettel arra, hogy a munkások jelentkezése messze elmaradt a várttól.

Az egyre több felől érkező támogatásnak is része lehetett abban, hogy a fegyveresek kitartóan követelték, hogy fegyvereik átadása helyett beléphessenek a nemzetőrségbe. Október 29-én este a Corvinban Maléter közvetítésével megegyeztek a HM küldöttségével, hogy beléphetnek, amennyiben elismerik a kormányt és vállalják annak támogatását.⁵³⁴ A

⁵³² BECK – GERMUSKA 1997: 95.

⁵³³ Jelentkezettek a nemzetőrségbe! A Petőfi Akadémia felhívása. *Magyar Szabadság* 1956. október 30. 2.

⁵³⁴ HORVÁTH Miklós: *Maléter Pál*. Budapest (H&T) 2002² 107.

javaslat megkapta Janza Károly és Nagy Imre beleegyezését, a miniszterelnök erről még aznap este telefonon értesítette Kopácsi Sándort is, ezen az alapon mégsem született megállapodás. A szakirodalom szerint a felkelők garanciát követeltek arra, hogy a szovjet csapatok nemcsak Budapestet, hanem az egész országot elhagyják, és ragaszkodtak ahhoz, hogy a fegyveres csoportok együtt, választott parancsnokaikat megtartva csatlakozhassanak. Közvetlenül forrással ugyan nem igazolható, ám Pongrátz Gergely emigrációban írt könyve alapján vélelmezhető, hogy a fegyveresek az október 30-án délelőtt Magos Gábornak, Nagy Imre személyes megbízottjának részvételével a Corvinban újrakezdett tárgyaláson a fentiekén túl új követeléssel is előálltak. Pongrátz hosszan tárgyalja, hogy a nemzetőrségről folytatott tárgyaláson miként sikerült elérnie, hogy az összlétszám felét a fegyveres felkelők adják, és ugyanilyen arányban képviseltessék magukat a vezető testületekben is.⁵³⁵

Nem ismeretes, hogy milyen eredményt hoztak a Corvinban folytatott tárgyalások, de az biztos, hogy a kora délután a Deák téri főosztályon folytatódó megbeszélésen már jelen voltak a fegyveresek képviselői, amikor bekapcsolódott Király Béla, aki október 28-án levélben ajánlotta fel szolgálatait Nagy Imrének a rend helyreállítása érdekében. Miután az értekezlet minden résztvevője vállalta a Nagy Imre-kormány támogatását, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakításáról hozott határozattervezetet Király Béla, Kopácsi Sándor és az egyik Pongrátz-testvér vitte el Nagy Imréhez, aki jóváhagyta a javaslatot, ezzel elfogadta, hogy a nemzetőrség a kormányt elismerni és támogatni hajlandó fegyveres felkelőket is magába foglalja.

A Pongrátz Gergely közölte arányokat azonban nem igazolják a források. A Deák téri értekezleten kisebbségben voltak a fegyveresek, és döntő többségben a rendőr- és katonatisztek, valamint a szervezésben addig is részt vett szervezetek képviselői. Az aznap este felállított Forradalmi Karhatalmi Bizottság hatfős előkészítő bizottságába egyetlen fegyveres, Pongrátz Ödön került csak be, és kisebbségben voltak a fegyveresek a

⁵³⁵ PONGRÁTZ Gergely: *Corvin köz – 1956*. Chicago (Szerző) 1982. 121., 125.

másnapra a Kilián laktanyába összehívott alakuló értekezlet elnökségében is, ahol a 25-ből mindössze 7 helyet kaptak.⁵³⁶ Az együttműködésre kevésbé hajló corvinista vezetők (Pongrátzék és Antalóczy Sándor) elleneztek is a honvédséggel és rendőrséggel való szervezeti együttműködést, Eörsi László szerint azért, mert „*féltették önállóságukat, és vezető szerepre vágytak az új karhatalomban*”,⁵³⁷ vagyis nem jutottak vezető szerephez a parancsnokságban. A nemzetőrség létszámáról nem rendelkezünk pontos adatokkal, így megbecsülni sem lehet, hogy ott milyen arányt képviseltek a fegyveresek. Az az állítás, miszerint „*a nemzetőrség fő erejévé – (...) a fővárosban, illetve a Forradalmi Karhatalmi Bizottságban, mint országos vezető testületben – a felkelő-szabadságharcos csoportok váltak*”,⁵³⁸ minden tudományos alapot nélkülöz.

A nemzetőrség tehát nem a szabadságharcos csoportok központi parancsnokságaként alakult meg, hanem a forradalom általánosan képviselt követeléseinek teljesítését vállaló kormány ideiglenes jelleggel létrehozott fegyveres rendfenntartó alakulataként, amelynek az eredeti tervekkel szemben tagjai lettek a fegyveres harcosok is. Ez a megoldás szükségtelessé tette lefegyverzésüket, hiszen a Forradalmi Karhatalmi Bizottság vezetősége elegendő garanciát kínált arra, hogy a nemzetőrség a rend helyreállításának és fenntartásának alkalmas eszköze lesz.⁵³⁹ Az is volt, megalakulását követően nem volt több népítélet Budapesten. Nem a nemzetőrökön múlt, hogy a Kreml október 31-én a magyar forradalom vérbe fojtásáról hozott határozatot.

⁵³⁶ ÁBTL V-150007/4. A Forradalmi Karhatalmi Bizottság Előkészítő Bizottsága ülésének jkv. 1956. október 30.

⁵³⁷ EÖRSI 2001: 84.

⁵³⁸ HORVÁTH 2003: 304.

⁵³⁹ HORVÁTH 2003: 301.

Szántó László

A NEMZETŐRSÉG SOMOGYBAN AZ 1956-OS FORRADALOM IDEJÉN

A kommunista pártvezetés Somogy megyében 1956. október 27-28-án még birtokolta a hatalmat, ezért – a pártközpont instrukcióinak megfelelően – kísérletet tett arra, hogy az események „élére állva” a munkásörsegek és a megyei forradalmi bizottság megszervezésével megőrizze pozícióját. Október 27-én azonban nem igazán sikerült létrehozni olyan összetételű forradalmi szervet, mely megfelelt volna Kaposvár megmozdult lakossága igényeinek.

Az újabb országos politikai fordulat kibontakozása előtti pillanatban, október 28-án a kora délelőtti órákban, a városban lévő hadosztályparancsnokság hangosbeszélőin keresztül szólították fel a lakosságot a gyülekezési tilalom betartására. Ugyanakkor a következő felhívással fordultak a dolgozókhöz, kommunistákhoz: *„Üzemekben és munkahelyeteken szervezzetek munkásörsegeket. Ne engedjétek, hogy bárki a provokátorok és az itt-ott meglévő ellenforradalmi csoportok közül gépeiteket megrongálja. (...) Kommunisták! Felszólítunk benneteket, legyetek kezdeményezők, álljatok a munkásörsegek tevékenységének és megszervezésének élére!”*

Előző napon, 27-én megalakult, ám ideiglenesnek bizonyult Somogy Megyei Nemzeti Tanács röplapon kiadott felhívásában hasonlóan reagált az új, demokratikus karhatalom megteremtésének lehetőségére. Így fogalmaztak: *„A honvédség és a fegyveres karhatalmi alakulatok mellé – azokkal karöltve – nemzetörseget állítunk föl. Egyidejűleg megszervezzük az üzemekben az üzemi örségeket is.”* Azért az figyelemre méltó, hogy a „nemzetörség” kifejezést alkalmazták, mintegy utalással a pozitív történelmi hagyományra.

Somogyban tulajdonképpen innen számíthatjuk az ötvenhatos nemzetörség történetét, annak ellenére, hogy ez a megyei nemzeti tanács átmeneti szervnek bizonyult. A felhívása ugyanis eljutott a falvakba, s már néhány október 28-án tartott népgyűlésen határoztak a nemzetörség megalakításáról, amit némely esetben polgárörsegnek neveztek. A

Balatonszemesi Községi Munkástanács másnap reggeli ülésén ennek szellemében bízták meg a rendőrőrmestert a polgárőri beosztás elkészítésével és betartásával. Másutt személy szerint bízták meg a falu férfitagjainak egy részét a nemzetőri feladatok ellátásával.

A gyűlések többségén ekkor még nem volt szó fegyveres nemzetőrség alakításáról, de például Tab járási székhelyközségben a közelben elhelyezett katonai alakulat képviselői a 28-i népgyűlésen felajánlották, hogy fegyvert biztosítanak a közbiztonság megvédése érdekében.

Arról nem sikerült biztos adatokat fellelni, hogy az üzemekben is megkezdtek volna ekkor az üzemi őrségek és/vagy nemzetőr egységek szerzését. Az tény, hogy a kevés számban fennmaradt október 29-i munkástanácsi jegyzőkönyv némelyikében olvashatunk ilyen szándékról.

A nemzetőrség megyei szerveződésének új lendületet adott az a tény, hogy megalakult a Somogy Megyei Forradalmi Nemzeti Tanács, amelynek felhívását, programját közölte a megyei lap. Az ügy országos fejleményeivel összhangban elhatározták: *„A honvédség és a fegyveres karhatalmi alakulatok mellé – azokkal karöltve – mind falun, mind városban nemzetőrséget állítunk fel. Ezek [a forradalmi tanácsok] biztosítsák a rendet és nyugalmat a nemzetőrség azonnali megszervezésével.”* A megfogalmazás módja világossá tette, hogy a forradalmi tanács, mint Somogy megye hatalmi szerve irányítani kívánja a nemzetőr egységek megalakítását.

Másnap ment végbe a teljes politikai-hatalmi fordulat Somogyban, legalább is egy történelmi pillanat erejéig. A forradalmi tanácsból tömegtüntetés nyomására eltávolították a bukott rendszer képviselőit, s az átalakult hatalmi szerv konkrét lépéseket tett a nemzetőrség szervezésében. Természetesen ezt lehetővé tette az a körülmény, hogy a Magyar Néphadsereg Kaposvári Tüzérhadosztályának Katonai Forradalmi Tanácsa is átvette a hadosztály vezetését.

A katonatanács elnökét megbízták a nemzetőrség szervezésének irányításával, majd november 1-jén kinevezték a megyei nemzetőr parancsnokot. Kaposvár üzemei, vállalatai és néhány közeli, nagyobb község részére készítettek egy szervezési táblát, melyből megállapítható, hogy

honvédtisztek és rendőrtisztek lettek volna az egységek parancsnokai. Nem tudjuk – források hiányában, hogy meddig jutottak el a szervezésben.

A forradalmi tanács elsőként azzal bízta meg a kaposvári nemzetőregységet, hogy a rendőrséggel együttműködve gondoskodjon a fegyverek begyűjtéséről, valamint a volt ÁVH-s tisztek, majd az önvédelmi fegyverrel rendelkező pártvezetők védőőrizetbe vételéről. Ez nemcsak Kaposváron, hanem néhány járási székhelyen is megtörtént.

Egyes járásokban a szervezés tekintetében is követték a megyei példát. Így például a nagyatádi rendőrkapitányságon alakult forradalmi tanács kinyilvánította, hogy a járásban együtt kívánnak működni a nemzetőrséggel, ezért javasolták, hogy alakuljon meg a fegyveres erők forradalmi tanácsa. A rendelkezésre álló adatok szerint Barcs járási székhelyközségben a forradalmi bizottság ki is nevezte az 1945-1947 között működött járási rendőrkapitányt a járási fegyveres erők főparancsnokának. E döntésben nyilvánvalóan már meghatározó szerepe volt annak, hogy október 31-én Király Béla tábornokot kinevezték a nemzetőrség főparancsnokává és Budapest katonai parancsnokává.

A Dombóváron állomásozó szovjet alakulat megindulása Kaposvár felé, és a taszári repülőtér általuk történt elfoglalása arra készítette a forradalmi nemzeti tanácsot, hogy megbízza a Katonatanácsot az esetleges szovjet támadás elleni védekezés megszervezésével. A védelemre való felkészülést szolgáló tényleges intézkedések köre nem rekonstruálható pontosan a források alapján. Mindenesetre intézkedtek arról, hogy az egész megyében hívják be soron kívüli szolgálatra a tartalékosokat. Az MN Barcsi Járási Kiegészítő Parancsnoksága által november 3-án postázott behívó bizonyítja, hogy volt hatása az intézkedésnek.

A november 4-ei szovjet katonai intervenció során elfoglalták a Kaposváron és a megyében elhelyezett magyar honvédségi alakulatok objektumait, majd a következő egy-két napon bevonultak a járási székhelyközségekbe is. A szovjet fegyveres beavatkozásnak halálos áldozatai és sérültjei voltak a megyeszékhelyen. Ekkor a megyei forradalmi tanács már a pártbizottság

épületét használta, ahol az épületet védő, szolgálatot teljesítő nemzetőrök közül hárman meghaltak, többen megsebesültek, továbbá két végtelen polgári személyt agyonlőttek a hajnali akció során. Az önmagában is tragikus esemény során két iskoláskorú nemzetőr is áldozatul esett, ami felveti a forradalmi tanács és a nemzetőrség vezetőinek felelősségét is. A fenyegető szovjet beavatkozás veszélyeire tekintettel jobban oda kellett volna figyelniük a nemzetőrség ügyeire.

A szovjet beavatkozás ellenállási kísérletet váltott ki több járási székhelyen is. Nagyatádon és Tabon, az ott állomásozó katonai alakulattal részben együttműködve nemzetőrök is készültek arra, hogy szembeszállnak a november 5-én községükbe érkezett szovjet katonai egységgel. Siófokon a nemzetőrök körülbelül 30-40 fős csoportja fegyveresen kivonult a balatonendrédi erdőbe ellenállás céljából, de néhány nap múlva egy szovjet egység közeledésekor szétszóródtak. Barcson hasonló eset történt, de ott elfogták a közeli erdőbe, ellenállási szándékkal kivonult fegyveres nemzetőrök egy részét.

A nemzetőrség néhány helyi sajátossága

A járási forradalmi bizottságok számára első rendű feladat volt a közrend, a nyugalom megőrzése annak érdekében, hogy elkerülhetőek legyenek a korábban felhalmozódott sérelmekből fakadó önbíráskodások, személyi bosszúk. A lakossághoz intézett felhívásokban hangsúlyosan szóltak a nyugalom megőrzéséről. Ennek rendelték alá a nemzetőrségek megszervezésének és fegyverhasználatának kérdését, ezért igyekeztek kezükbe venni a szervezés irányítását.

Ezek a forradalmi bizottságok több alkalommal körlevélben adtak utasításokat és ajánlásokat a községeknek, kiemelve, hogy fegyvereket kizárólag csak a szolgálat idején viselhetnek a nemzetőrségek tagjai. A honvédség és a rendőrség együttműködésére is számítottak ebben a kérdésben az új hatalmi szervek. Figyelemre érdemes e tekintetben a csurgói járási forradalmi bizottság elnökének és a járási nemzetőr parancsnoknak

november 1-jén kelt együttes felhívása, amelyben több pontban részletezett útmutatást adtak a községi nemzetőrségek működéséhez.

A katonai vezetők gondoskodtak a nemzetőrségek fegyverekkel való ellátásáról. A különféle források adatai egybehangzóak abban a tekintetben, hogy többnyire megfelelő óvatossággal és biztonsággal történt a fegyverek kiadása, vagyis csak a fegyveres szolgálat ellátásához szükséges számú fegyvert adtak ki. Valószínűleg a megyei forradalmi tanács távirati intézkedésének is köszönhető, hogy lényegében így történt ez az egész megyében. Különösen fontos volt ezen szempontok érvényesítése az olyan járási székhelyközségekben, amelyek közelében állandó katonai egység állomásozott (Nagyatád, Marcali, Tab).

A községi népgyűlések, illetve a forradalmi bizottságok általában az alakulás idején határoztak a nemzetőrség megszervezéséről a közrend fenntartása érdekében. A forradalmi bizottságok különös fontosságot tulajdonítottak a közrend és a köznyugalom megőrzésének. A megelőző évtizedben okozott példátlanul nagyszámú egyéni sérelem miatt komolyan fennállt annak a veszélye, hogy a váratlanul jött szabadság körülményei között esetleg kezdetét veszi, majd eszkalálódik az önbíráskodás. Ezért a falvakban rögtön intézkedtek a nemzetőrség létrehozásáról vagy arról, hogy megszervezzék a polgárőri szolgálatot. Néhány esetben ezt olyan precízen cselekedték, hogy külön nemzeti bizottsági ülésen hagyták jóvá a nemzetőrök névsorát, s egyúttal kinyilvánították, hogy a nemzetőrség felé utasítási joggal rendelkezik az új hatalmi szerv.

A helyi rendőrök, vagy a körzeti megbízott általában közreműködött a nemzetőrség megszervezésében, s együtt látták el a járőri feladatokat. A fegyverek kérdése volt a legkényesebb eleme a nemzetőrség működésének. A községi forradalmi bizottságok igyekeztek szabályos úton, a járási nemzetőrparancsnok útján, vagy pedig, ahol ilyen volt a közelben, a honvédalakulattól fegyvereket szerezni. A községi nemzetőrségek túlnyomó többsége ellenőrzött körülmények között jutott a kevés számú fegyverhez, amelyet szolgálatban használhattak a nemzetőrök vagy polgárőrök.

A nemzetőrsek, illetve a nemzetőrök talán a helyi forradalmi események legmozgékonyabb részesei voltak. A rend megőrzésén kívül említésre méltó a szerepük a közellátással összefüggő feladatok ellátásában. Az élelmiszerhiánnyal küzdő fővárosba teherautókon, traktorokon szállították a vidéki lakosság adományait. Ezek a járművek fegyveres nemzetőrök kíséretében tették meg többnyire viszontagságos útjukat. A segélyszállítványokat kísérő nemzetőrök egyfajta sajátos kapcsolatot és személyes hírszolgálatot jelentettek a főváros és falvak között, de mindenekelőtt képviselték a szolidaritás és összefogás eszméjét.

A nemzetőrsek és vezetőik foglalkozási összetételéről

A Somogy Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya által 1959-ben készített, úgynevezett ellenforradalmi összefoglaló jelentés képezi – sajnos – a legszélesebb adatbázist a forradalom nemzetőrségének bemutatásához. Ezen kívül támaszkodhattam a megyei bíróság, valamint a hadosztályi katonai bíróság politikai jellegű pereinek iratanyagára. A korábbi években folytatott kutatásom természetesen nem terjedt ki az összes periratra, de több mint kétszáz somogyi elítélt peranyagának adataival tudtam kiegészíteni, illetve pontosítani a politikai rendőrség jelentésében foglaltakat.

A vizsgálódásom tehát arra irányult, hogy milyen foglalkozási csoportokból rekrutálódott a somogyi nemzetőrsek személyi állománya. Nyilvánvaló, hogy az említett iratokból csak a nemzetőrök kisebb hányadáról szerezhetünk információkat. Ugyanakkor e források jellege miatt, a nemzetőrség legaktívabb rétegének foglalkozási viszonyaiba nyerhetünk betekintést.

A kutatás eredményeként mintegy hat és félszáz somogyi nemzetőrről állnak rendelkezésre fontosabb információk, de nem azonos mértékben. Az adatok számbavétele, feldolgozása során arra is törekedtem, hogy a nemzetőr egységek vezetőinek, adott esetben nemcsak parancsnokainak, hanem helyetteseiknek a foglalkozási viszonyairól külön is képet alkothassak. A korabeli büntetőeljárásokra jellemző adatgyűjtés ezen kívül arra is lehetőséget nyújtott, hogy kiderítsük: a politikai hatalom által

osztályellenségként, vagy egy részük esetében hátrányosan kezelt csoportok milyen mértékben voltak képviselve a somogyi nemzetőrségben.

Az adatok rendszerezése során igyekeztem a nem mindig precízen megadott foglalkozási viszonyt besorolni a főbb foglalkozási kategóriák alá. A munkás fogalma alatt vontam össze a vállalati-gyári-üzemi kör fizikai foglalkozású alkalmazottait. A megye jellege miatt a mezőgazdasági munkásokat is ebben a kategóriában vettem figyelembe. A mezőgazdasági foglalkozásúak túlnyomó többségét képezték az önálló földművesek. Az egykori jelentés készítői nem ritkán csak az adatgyűjtésük idején érvényes munkaviszonyt rögzítették, mely problémát nem mindig sikerült megoldani más források felhasználásával. Például ezért soroltam ebbe a kategóriába az igen kis számban említett tsz-tagot.⁵⁴⁰

A szellemi-értelmiségi foglalkozásúak csoportjának megragadása kisebb gondot okozott, már csak az elenyésző arányuk miatt is. A közigazgatásban és a vállalati stb. körben foglalkoztatott tisztviselők alkotják a következő kategóriát, amelybe – az adatok pontatlanságai miatt – nem mindig volt egyszerű besorolni a megjelölt foglalkozást és/vagy beosztást. Az adatok jellege nem tette lehetővé, hogy elkülönítsem a megtúrt státuszban élő magánkisiparosok és kiskereskedők körét, ezért az iparosok és kereskedők kategóriákat alkalmaztam, melyek alá besoroltam a ktsz-ekben,⁵⁴¹ illetve az állami és szövetkezeti kereskedelembe dolgozó szakembereket is.

Az egykori adatgyűjtőket és megrendelőiket különösen érdekelte, hogy az „osztályellenségnek” tekintett társadalmi csoportok tagjai milyen arányban alkották, s így befolyásolhatták a nemzetőrséget. A legismertebb kategóriák – horthysta katonatiszt, csendőrtiszt, -törzsőrmester, földbirtokos, kulák – mellett található a jelentésben nemcsak további régi foglalkozásokat, de a politikai múltra vonatkozó adatokat, minősítéseket is. Közel másfélszáz nemzetőr esetében találunk ilyen adatokat, nem kevés esetben csak ezt a „régit” foglalkozási viszonyt tüntették fel a jelentésben. Az alkategóriákat nem szerepeltetem az összesítésben, mert alapján véve arra

⁵⁴⁰ tsz.: termelőszövetkezet

⁵⁴¹ ktsz.: kisipari termelőszövetkezet

voltam kíváncsi, arányaiban milyen „eredményre” jutottak az egykori adatgyűjtők.

A statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy a politikai rendőrség, illetőleg a helyi pártvezetés érdeklődési körébe került, és általunk ismert foglalkozású nemzetőrök kétharmada a fizikai dolgozók köréből került ki. Nyilván nem tévedünk nagyot, ha mind a 660 nemzetőrre érvényesnek tekintjük ezt az arányt. Az iparos réteg szerepe ugyancsak figyelemre méltó, ugyanis számarányuk meghaladja a helyi társadalom egészében elfoglalt helyük nagyságát. A politikai rendőrség adatgyűjtésének fő szempontjai leginkább az „osztályellenségként” kezelt személyek arányában tűnnek ki leginkább. Ők alkották az összes ismert nemzetőrök közel egynegyedét.

A megyében működő nemzetőregységek vezetőinek foglalkozási összetétele kevésbé, míg a politikai megítélés szerinti megoszlása nagyobb mértékben eltért a fentiektől. A szellemi foglalkozásúak és iparosok nagyobb arányban vettek részt a nemzetőrségek vezetésében, és ugyanez állapítható meg a rendőrök szerepéről. A katonatisztek azért nem szerepelnek összeállításunkban, mert őket a hadsereg kiterjedő politikai adatgyűjtés során „térképezték fel”. Ilyen anyagokkal eddig nem találkoztam kutatásom során. Az „osztályellenségként” nyilvántartott személyek körében a volt katonatisz- és rendőrtisztek, illetve tiszthelyettesek messze a legnagyobb arányban voltak képviselve. Tény, hogy a nemzetőr egységek vezetői között is jelentős volt az arányuk.

Szilágyi Mihály

NEMZETŐRÖK TOLNA MEGYÉBEN 1956-BAN

Ötven év alatt elkorhadnak a temetők fakeresztjei, s alattuk elporladnak 1956 áldozatai, Györkő Árpád és Dubicz Sándor dunaföldvári nemzetőrök, a Dunát a Szezei-csatornának tudó szovjet páncélosok Budapesten elvérző katonái. Elporladnak a tamási magyar laktanya kapuőrei, akik a november 4-e előtti napon még friss vízzel és élelemmel segítettek a tamási erdőben sátrat verő szovjeteken. Negyedikén a segítőkész magyar őrséget a rájuk rontó szovjetek golyózápora terítette le.

Mind gyakrabban megtéved emlékezetünk, egybemosódnak a velünk megtörtént dolgok a hallomásból és olvasmányainkból ismertekkel. Fogatkozunk. Elment közülünk számos '56-os nemzetőr bajtársunk: Botta Rezső, Farkas István, Gabi Géza, Székelyhídi Géza, Ulrich Aladár...

Két emberöltő telt el 1956 óta. Azok, akik a lélekcserező napokban „forradalmárkorúak” voltak, az idén már megöszült 70-80 esztendősek. Ők még jól emlékeznek arra, hogy miért volt lyuk a nemzeti lobogó közepén. Nem bagatellizálják el az '56-os eseményeket, még akkor sem, ha nemzeti függetlenségért folytatott harcunk mindössze két és fél hétig, az utóvédharcokkal együtt másfél hónapig tartott.

László Péter, az 1956-os forradalom előzményeiről írt kitűnő tanulmányában⁵⁴² megdöbbentő adatokat szolgáltat a tolnai lakosság kiéheztetésének arányairól, a kommunista párttagokat sem kímélő törvénytelenségekről, melyek helyenként nyilvános tiltakozást váltottak ki. Egy felsónánai ötgyermekes anya, Jókai Mihályné idegrohamot kapott, mikor az elszámoltató bizottság megjelent a házánál, és el akarta kobozni csekélyke gabonáját. Az asszony védelmére összesereglett felsónánai lakosokat szétkergette az Államvédelmi Hatóság.

Ez a történet 1956. július 24-én esett meg. A járási pártbizottság elé került az ügy, de nem tudta megvédeni az asszonyt. S akkor megisméltődött

⁵⁴² LÁSZLÓ Péter: Tolna megye 1956-ban. In: *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 3. Szekszárd (Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára) 1992. 71-102. [továbbiakban: LÁSZLÓ 1992]

egy négyszáz évvel korábbi eset. Az asszony a megszállókhoz fordult segítségért. Míg négy évszázaddal korábban, a török uralom alatt a hajdúk dúlásai ellen a Duna-parton tanyázó tatár-török helyőrséghez fordult segítségért a megsanyargatott magyar nép, addig 1956 júliusában a felsőnánaiak, végső kétségbeesésükben a szekszárdi orosz helyőrséghez telefonáltak, panaszuk orvoslását remélve.

1955 ősztől ismét elkezdődött a tagosítás. A sokszor indokolatlannak tűnő földcserék elkeserítették a lakosságot. Az érintettek ellenállása miatt a hatóságok csak erőszakos eszközökkel tudtak érvényt szerezni akarataiknak. A konfliktus azokon a településeken volt a legelkeserítőbb, ahol az egykori cselédektől és telepeseiktől vették el azt a földet, amelyet 10 éve magukénak éreztek. Bölcskén a parasztok kaszákkal kergették ki a faluból a földmérőket.

1956 tavaszától egy szakbizottság azon dolgozott, hogy az ország közigazgatását átszervezze, s ennek eredményeként több megye, így Tolna is megszűnt volna. Amikor ez a „megyerendezés” címen készült koncepció nyilvánosságra került, általános pánik keletkezett mind a megyei apparátusban, mind a járásiakban. Mindenki féltette az állását, de még a lakosság is felbolydult, mert ügyeinek hatósági intézését látta veszélyben. Az októberi forradalom végül is levette a napirendről a megyerendszer felszámolásának kérdését.

1956 augusztusában – felsőbb utasításra – a Tolna megyei bíróság elkezdte felülvizsgálni a törvénytelenül elhurcolt emberek ügyeit. Az amnesztiarendelet alapján a szekszárdi börtönből szabadon engedtek 130 elítéltet, akik bűne a közellátás veszélyeztetése volt. De a bebörtönzések ideológiai háttere valójában „az osztályharc megvívása és a kulákok korlátozása” volt, hogy az egyéni gazdaságokat tönkretégyék. Mire a „kulákok” hazaengedték, addigra gazdasága, nem egy esetben a családja, csakugyan tönkrement. Az emberi mivoltukban megalázott, szabadlábba helyezett emberek nem mertek panaszkodni. Sőt! Az újságokban megszólaltatott parasztemberek köszönetet mondtak a pártnak, hogy végül is igazságot szolgáltatott nekik.

A pártból törvénytelenül kizárt, majd meghurcolt emberek ügyével egy másik bizottság foglalkozott. Az 1956. szeptember végén nyilvánosságra hozott felmentő ítéletek kihirdetésekor a kárvallottak nem hunyászkodtak meg. Kifogásolták, hogy éppen azok rehabilitálják őket, akik annak idején fellebbezésüket még válaszra sem méltatták.

Október elején megsokasodtak a vezetők címére küldött fenyegető hangú levelek. A decsi vezetők arról olvashattak, hogy bár diktátoruk, Rákosi megszökött, ők a levélírók karmai közt pusztulnak majd el.

Mint látható, Tolnában is megjelent az Írás a falon, ám nem volt egy Dániel próféta, aki a „*Mene, Mene Tekel, Ufarszin!*”⁵⁴³ bibliai szavakat megfejtse. A bibliai történet szerint Baltazár, az utolsó babiloni kaldeus király lakomáján egy láthatatlan kéz azt írta a falra, hogy: „*Mene, Mene, Tekel, Ufarszin!*” Erre a király arca elsápadt és hívatta Dániel prófétát, aki megfejtette az Írást, amely annyit tesz magyarul, hogy: Isten mérlegre tette tetteidet, könnyűnek talált téged és királyságodat a perzsáknak adja!

A felkelések a közhiedelemmel ellentétben nem az elnyomás mélypontján szoktak kitörni. Éppen ellenkezőleg! Akkor kerül rájuk sor, amikor gyengének mutatja magát a hatalom. Ezt láttuk a rehabilitálási eljárásoknál. A hatalom meggyengülésének jele volt a rádióban és a sajtóban az ún. revizionista nézetek elburjánzása is. Misetits Sándor százados, szekszárdi hadkiegészítő parancsnok az októberi forradalmat kiváltó okok között első helyre tette a teljes eszmei zűrzavart. Pl. Ratkó Anna, kommunista politikus 1956. október elején, a szekszárdi megyeházán tartott előadásával is csak fokozni tudta az eszmei zűrzavart.

1956 decemberében a hadkiegészítő parancsnokságokat a forradalmi eseményekről faggatták. Beszámolóikban ostromozták a párt- és állami vezetők által elkövetett durva hibákat. Kifogásolták, hogy a XX. kongresszus téziseiről csak elvétve és felületesen értesültek. Többet tudtak meg a Szabad Európa Rádió híradásaiból és a megye légtérébe érkező, léggömbök útján terjesztett, Hruscsov – hártypapírra nyomott – kongresszusi beszédéből.

⁵⁴³ Dániel 5,25

A dunapentelei katonai parancsnokság 1957. január 2-án – többek között – azt jelentette a honvédelmi miniszternek, hogy: „*a kommunisták a forradalmi időszak alatt ingadozók voltak, nem tudták mit csináljanak. A pártvezetés ez időszakban nem ért semmit.*”⁵⁴⁴

Ehhez hasonló jelenségeket tár fel László Péter is a Tolna megyei pártarchívum iratainak tanulmányozása során.⁵⁴⁵

A nagy forradalmakat „főpróbák” előzik meg. Ilyen főpróbának bizonyult Rajk László újratemetése. 1956. október 6-án a Rákosi-rendszer legismertebb áldozatának búcsúztatásában a százezres tömeg, köztük sok tolnai egyetemista, a sztálinizmus bukásának itthoni előjátékát látta.

Október 23-a után a budapesti népfelkelés hírére megalakultak megyeszerte a nemzeti bizottságok. Célkitűzéseik megegyeztek a fővárosiakkal: nemzeti függetlenség és polgári demokratikus szerkezet kialakítása. Szekszárdon a baktai szőlők visszaadása is hangsúlyos kérdéssé vált. A forgatókönyv is megegyezett: mindenütt fiatalok, főként gimnazisták, ipari szakmunkás diákok kezdeményezték a demonstrációt, ipari munkások, alkalmazottak, több helyütt tanárok csatlakoztak hozzájuk.

Tolnában a rendőrség és a katonaság átlagon felüli részvétele figyelhető meg a forradalomban és a nemzetőrségben. A magyar helyőrségek és rendőrkapitányságok látták el fegyverekkel az október végén felálló nemzetőr alakulatokat. A gyönki hadkiegészítő parancsnokság már 27-én értesítette a megyebeli járási parancsnokságokat arról, hogy állományának zöme átállt a forradalom oldalára. Sőt! A nemzetőrökkel karöltve benzines palackokat töltöttek egy Simontornya felől közeledő orosz tank hírére. A fegyveres összetűzésre nem került sor, mert az oroszok Tamási felé fordultak, s ott az erdőben várták a bevetési parancsot.

A Tolna megyei nemzetőrség működésére nézve a hadkiegészítő parancsnokságok 1956. év végi és 27 hónap múlva megismételt jelentéseiből meríthettem a legtöbbet. Csaknem minden beszámoló azzal indul, hogy a

⁵⁴⁴ HL Melléklet a 142. h. lgv. tü. V. e. OL/1957. ksz.-hoz. 00454.

⁵⁴⁵ LÁSZLÓ 1992

személyi állományban zűrzavar keletkezett október 23-án, a pártalapszervezet nem tudta tisztázni a helyzetet, s Gerő rádiónyilatkozata felbőszítette a katonákat. Egyik nap katonai repülőgépről a Szabad Népek azt a példányát szórták, melynek egyik cikke a honvédséget árulónak bélyegezte, a fölkelőket pedig magasztalta, s egy új márciust ígért. A Honvédelmi Minisztérium irányító és információs funkciója megbénult.

Az október 28-tól megalakult nemzetőrségi csoportok parancsnokait a helyi nemzeti bizottságok nevezték ki. A hadkiegészítő parancsnok behívókat küldött ki a katonaviselt tartalékosoknak. Rajtuk kívül önkéntes fiatalokat is felvettek nemzetőrnek. Feladatuk, a '48-as nemzetőrökhöz hasonlóan a belső rend fenntartása volt, ezért több helyütt a rendőrökkel együtt járőröztek. Egybehangzó vélemények szerint a nemzetőrök fegyverforgató ismeretei eléggé gyérek voltak. Még a néphadseregtől nemrég leszerelt tartalékosok sem igen értettek a fegyverek szétszedéséhez és összerakásához, ezért az első napokban a kiképzés a hiányos ismeretek kiegészítését célozta.

A nemzetőr-parancsnoki tisztet egykori tartalékos tisztek (csendőr és rendőr tiszthelyettesek), a lakosság bizalmát élvező üzemi vezetők, tanárok töltötték be. A megyei pártbizottság rádióállomásának kezelését Zsedényi Ferenc rádió-tv szerelőre bízták. Ő fölvette a rádiókapcsolatot az ún. győri kormányval, azt tartva egyedül autentikusnak a dunántúli nemzeti függetlenségi mozgalom irányítására.

Néhány napon belül észrevehetően radikalizálódott a nemzetőrség, ami kiváltképp a parancsnokváltásban figyelhető meg. Egymásnak adták át a stafétabotot. Előtérbe kerültek azok, akiket nem lehetett kommunista szimpátiával meggyanúsítani, és egyre fontosabb lett a szakmai rátermettség. Tiszavirág-életű volt Sütő József korábbi rendőrkapitány bonyhádi járási nemzetőr-parancsnoksága, csakhamar a vehemensebb Botta Rezső (Rudolf) vette át tőle az irányítást. Botta azonnal járási járőr-csoportokat szervezett a forradalomellenes elemek begyűjtésére és a nemzetőr-csoportok megszervezésére. Gondoskodott az előzetes letartóztatásba helyezettek normális elszállásolásáról és étellemezéséről.

Szekszárdon a nemzeti tanács október 30-án Kovács Lehelt találta alkalmasnak a nemzetőrség megszervezésére, ám a magát rátermettebbnek tartó Székelyhídi Géza csakhamar kiharcolta magának a vezérséget. Jó vezérnek bizonyult, megyeszerte szervezte a nemzetőrséget.

Tolnán a köztiszteletnek örvendő rendőrkapitány, Link Ferenc lett a nemzetőrök parancsnoka, aki a rend folyamatos biztosítására helyezte a hangsúlyt, de szívesen átadta parancsnoki tisztét Kiss Sándor honvédszázadosnak, aki katonai szakértelméről és nyugalmáról volt ismert.

A nemzetőrök önként vállalt feladatuknak tartották a nemzeti bizottsággal közösen szervezett élelemgyűjtést a harcoló főváros megsegítésére. Néhány példa: Szilágyi Sándor, mórágyi lakos a 25-ös TEFU tehergépkocsijával Bátaszékről szállította a Kilián laktanyába a burgonyát és a hagymát. Fleisz Zoltán bonyhádi nemzetőr kenyeret szállított, amit már Kelenföldön szétkapkodtak. Weber János Tolnán délutánonként járőrözött, éjszaka kenyeret sütött a nemzetőröknek. Töttös Pál, a szekszárdi nemzeti bizottság elnökhelyettese – amint azt visszaemlékezésében olvashatjuk – az üzemanyag-ellátás megszervezésével segítette a forradalmat.

Tanulságos egybevetni a kiegészítő parancsnokságok 1956. decemberi és 1959. márciusi jelentéseit az októberi forradalom megítélésében. Miben hasonlítanak, miben különböznek 27 hónap elteltével?

'56 decemberében még Missetits Sándor százados a megyei parancsnok, pálfordulásairól mélyen hallgat. Szükszavúan, úgymond, a száraz tényeket sorolja fel napi részletezéssel, kommentárt semmihez sem fűz. Október 26-án – a megyei pártbizottság utasítására – megalakította, majd 27-ről 28-ra virradó éjszaka lefegyverezte a „milíciát”. A nemzetőrök katonai behívását és felfegyverzésének felelősségét Hajdú Lajos tolnai magyar laktanya-parancsnokra hárította. Székelyhídi Géza szekszárdi nemzetőrparancsnok, akinek kérésére visszavonta a behívóparancsokat, „normálisan viselkedett”. A szekszárdi szovjet laktanya húst és kenyeret kért, amit Cseh százados szerzett meg nekik.

'56 decemberében Nagy Ferenc főhadnagy a bonyhádi járás kiegészítő parancsnoka. Jelentésének hanghordozása egyszerre kábult és ijedt. Többnyire mások elbeszélésére támaszkodott. Botta Rezső (Rudolf) járási nemzetőrparancsnok munkáját elismerte.

'56 decemberében Dévai Lajos százados, a paksi járási kiegészítő parancsnok arra panaszkodott, hogy a Honvédelmi Minisztériumtól nem kapott felvilágosítást sürgető kérdéseire. A paksi kommunisták nem vállalták a fegyveres szolgálatot. Beszámolt arról, hogy a Dunaföldvárra küldött magyar tiszteket az oroszok fogságba vetették. A Dunaföldvállról Paksra hívott katonák a forradalommal szimpatizáltak. A kiegészítő parancsnokság tisztjei Misetits felszólítására leadták fegyvereiket, civilbe öltöztek, bezárták az épületet, s hazamentek. November 8-án a Paksra érkező oroszok parancsára visszaöltöztek.

'56 decemberében Nagy Sándor, a tamási járási kiegészítő parancsnokhelyettes jelentette: az egyetemi ifjúság célkitűzéseit valamennyien örömmel fogadták. A nemzetőrség nem háborgatta a parancsnokságot, viszont november 4-én a szovjetek lefegyverezték az állományt, és nagy erővel megszállták Tamásit és környékét. Mélyen hallgat a beszámoló arról, hogy november 4-én hajnalban két szovjet harckocsi szétlőtte a laktanya őrbódéját, s benne három őrt. A brutális támadás negyedik áldozata az udvaron tartózkodó szakaszvezető volt, akit géppuskával terítették le. Arról sem számol be Nagy Sándor, hogy a támadás előtti napokban a szovjetek a magyar laktanyából kapták a friss ivóvizet és az élelmet.

'56-ból származik Somogyvári Lajos főhadnagy dombóvári járási kiegészítő parancsnokságról szóló jelentése: október 25-én 16 órakor a község diákjai és a MÁV Fűtőház munkásai felvonultak az 1919-es mártírok emlékművéhez, annak megkoszorúzása után felolvasták a nép követelését tartalmazó 12 pontot, majd a Himnusz és a Szózat után zárt rendben elvonultak. Október 29-én érkezett a hír, hogy a község alatt szovjet páncélosok gyülekeznek, s őket egy csoport fegyveres meg akarja támadni. Csendben teltek el a napok, csupán a pécsi uránbányából érkezett egy

küldöttség azzal az óhajjal, hogy a szovjet csapatok távozzanak. November 4. után a szovjetek kilakoltatták a kiegészítő parancsnokságot, s maguk költöztek oda.

27 hónap elteltével változik a jelentés hangneme: a vasutasok egy része és „a felbujtatott csőcselék” a szovjet emlékmű ledöntésében vett részt. Cséplő alhadnagy, a kiegészítő parancsnokság tisztje október 23. és november 4. között Tamásiba ment szabadságra, és ott összeállította kommunisták „halállistáját”. A helybeli tüzeralakulat katonai tanácsának elnöke, Révfalvi Zsigmond, letartóztatta saját parancsnokát, majd telefonon jelentette csatlakozását a győri „ellenforradalmi kormányhoz”. Nem mulasztotta el hozzátenni, hogy Bertha Kálmánné polgári alkalmazott önkényesen elhagyta a parancsnokságot, s hogy Sz. Nagy főhadnagy telefonon érdeklődött: van-e a szovjeteknek repájuk. Összegezve: mind tartalmában, mind hangnemében a győztes kommunista hatalom szájíze szerint fogalmazódott az 1959-ben készült „értékelő jelentés”.

A gyönki járási kiegészítő parancsnokság 1956. december végi jelentése az október 23. és november 4. közti időszakról 5 oldalra vett igénybe, 27 hónap múlva 3 oldalra soványodott. György Antal parancsnok a bevezető szakaszban panaszkodott, hogy mindössze Pesti János főhadnagy maradt meg a korábbi tiszti állományból, ezért csupán az „elmondása alapján” tudja megírni jelentését. Úgy látszik nem akarta felhasználni az 1956. december 30-i jelentést, amelyben egyebek mellett az állt, hogy mindnyájukon bizonytalanság és kétségbeesés lett úrrá, illetve, hogy a pártbizottság volt titkára követelte, hogy a megyei parancsnok oszlassa fel a hadkiegészítőt. Azt is restellte megismételni, hogy a megyétől kint levő, és a helyi kiegészítő parancsnokság katonái a cukrászdában az összes krémest megették, rumos feketét ittak, és költségeiket a forradalmi alapból fizették. Úgy látszik Pesti főhadnagy nem tartotta tanácsosnak tájékoztatni György Antalt arról, hogy a párttitkár és ávos cimborájának feljelentésére Horváth törzsőrmestert és társait a szovjetek letartóztatták. November 12-én elterjedt Gyönkön az a hír, hogy a rendőrségen Tamásiból érkezett szovjeteknek összeállították a

letartóztatandók névjegyzékét. Köztük szerepelt Körmendi László hadnagy és Horváth Géza törzsőrmester. Másnap Pesti főhadnagy magához hívatta Horváthot, és megnyugtatta: a hír nem igaz. Horváth kiadatását 14-én két szovjet sorkatonára, és a tolnai magyar alakulat személyügyi tisztjére, Kecskeméti századosra követezte. Utólag, a szekszárdi ügyészségtől kint járt ügyész elmondása alapján tudták meg, hogy az írásos feljelentés, ami alapján elvitték nevezetteket, Hajnal Gábor volt párttitkártól és Kovács Lajos volt ávós hadnagytól származott. Az 1959. március 27-ei keltezésű jelentésből tudjuk, hogy Körmendit és Horváthot november 15-én tartóztatták le, és kb. 15 nap fogva tartás után szabadultak. A parancsnokságon a fegyelmet csak 1957. február 23., Székely főhadnagy és a hozzá hasonlók eltávolítása után volt lehetséges helyreállítani. Ne feledjük: Székely István volt a járási kiegészítő parancsnok, őt választották meg a katonai forradalmi tanács elnökének, Körmendi Lászlót pedig a megyei testületbe delegálták.

MUNKÁSMILÍCIÁK ÉS NEMZETŐRSÉG BUDAPESTEN 1956-BAN

Mint arra Horváth Miklós rámutatott,⁵⁴⁶ a forradalmi események menetében 1956. október 28-án bekövetkezett fordulat ellenére a hatalom célkitűzései alapvetően nem változtak: egyrészt a harcoló forradalmárok mögül ígéretekkel igyekeztek kiszervezni a fegyvertelen tömegeket, másrészt a fegyveres csoportokat igyekeztek lefegyverezni, felszámolni. Ennek érdekében, a fennálló hatalom saját védelmére párhuzamosan két civilekre támaszkodó fegyveres erő szervezésére törekedett. Ezek egyike volt a nemzetőrség, amely eredetileg mint rendőrségi segéderő megbízható civilekből („munkások”) és diákokból szerveződött a rendőrkapitányságok irányításával. A másik típusú, szintén civilekre támaszkodó erőt a tervek szerint a munkásmilíciák képezték volna, amelyeket a kerületi pártbizottságok segítségével a hadkiegészítő parancsnokságok bázisán terveztek felállítani. Ezeket a törekvéseket írták át aztán egyetlen nap, október 30. történései, amelyek következtében a Nemzetőrség megnyitva sorait a fegyveres felkelőcsoportok előtt a tervezettől egészen eltérő típusú szervezetté vált, a munkásmilíciák szervezése pedig a budapesti pártbizottság Köztársaság téri épületének elfoglalása következtében (eredeti formájában legalábbis) meghiúsult.

Jelen írásomban a nemzetőrség szervezésének forrásvidékére evezek: a két szervezet, a munkásmilíciák és a nemzetőrség budapesti szervezésének feltáratlan részleteire és kapcsolódási pontjaira hozok néhány érdekes példát. A Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjteményében található – tudomásom szerint jórészt feldolgozatlan – hadkiegészítő parancsnoksági jelentésekből⁵⁴⁷ szemezgetek, ezekben központi utasításra (a munkásmilíciák szervezésével is megbízott) parancsnokságok a forradalom alatti tevékenységükről számoltak be 1959-ben.

⁵⁴⁶ HORVÁTH 2003: 259.

⁵⁴⁷ HL 1956-os gyűjtemény 6-a/1. ő. e.

Az I. és XII. kerületi kiegészítő parancsnokság közös jelentésében arról számolt be, hogy október 24-25-én a két kerület pártbizottságai részére, azok felkérése alapján a parancsnokság névjegyzéket készített és juttatott el a „megbízható tartalékos tisztekről”, „*abból a célból, hogy a pártbizottságok a névjegyzéket nézzék át és az elvtársakat hívják be fegyveres szolgálatra*”. A forrás szerint a listán elsősorban tartalékos politikai tisztek, pártfunkcionáriusok, illetve „*a legmegbízhatóbb elvtársak*” szerepeltek, és „*ennek a munkának végzésére Halas ezredes elvtárs [budapesti kiegészítő parancsnok] Nikiser százados elvtársnak [a XII. kerületi kiegészítő parancsnoknak] külön bizalmas parancsot adott*”.

A tényleges szervezés október 29-én indult, szintén Halas Lajos parancsa alapján. Az összeállított névjegyzékről az I. kerületi pártbizottság hívta be az „*elvtársakat*” a kiegészítő parancsnokság I. kerület, Krisztina körút 61/a. cím alatti „*elhelyezési körletébe*”. A szervezésben a kerületi pártbizottság részéről két fő, a SZOT⁵⁴⁸ és a HM részéről egy-egy fő vett részt. A jelentés szerint a szervezésnek különféle akadályai adódtak: kezdetben nem állt rendelkezésre gépkocsi, a kiegészítő parancsnokság állományának a szervezési feladatok mellett az épület védelmét is biztosítani kellett, és amikor végül eljutottak a megadott címekre „*az elvtársak túlnyomó többsége nem volt otthon*”.

Mindezek eredményeként október 29-30-án összesen 36 milicista (közülük 22 fő az I. és 14 fő a XII. kerület nyilvántartási állományából) tartózkodott a kiegészítő parancsnokságon, akik részére a parancsnokság állománya fegyverkezelési gyakorlatot tartott.

A jelentés szerint a szervezés a kiegészítő parancsnokság épületén belül is nehézségekbe ütközött, mivel a gépírónőkön keresztül tudomást szerzett a munkásosztagok szervezéséről a szintén az épületben elhelyezett EFÜ⁵⁴⁹ állománya, és a jelentés értékelése szerint a „*forradalmi tevékenységet az ellenforradalmárok [az EFÜ dolgozói] ellenforradalmi tevékenységnek bélyegezték*”.

⁵⁴⁸ SZOT: Szakszervezetek Országos Tanácsa

⁵⁴⁹ EFÜ: Elhelyezési Felügyelőség

Az irat szerzői néhány oldallal később nyomatékosítják, hogy a gépirónő „elárulta a budapesti I-XII. kerületi kiegészítő parancsnokságok beosztottjait azért, hogy azok a népi demokrácia megvédésére munkásosztagokat szerveztek”. Fontosnak tartották kihangsúlyozni, hogy „(Nem a nemzetőrség szervezéséről van szó!)”. A szomszédos alakulat alkalmazottai „a kiegészítő tisztek ellen az ebédlőben kifejezték felháborodásukat, ott is tárgyalták azt, hogy a kiegisták ellenforradalmat szerveznek”. Az irat szerint a szervezők élete veszélyben forgott, ezért október 31-én elhagyták a kiegészítő parancsnokság épületét, közülük néhányan november 4-ig a VI. kerületi kiegészítő parancsnokságon, mások otthon tartózkodtak.

A jelentés arra is kitér, hogy október 29-én „a kiegészítő parancsnokságtól Gábori és Szabó századosok egész nap bent voltak az MDP XII. kerületi pártbizottságánál, s ott Mező Imre elvtárs és Halas ezredes elvtárs intézkedése alapján Gábori és Szabó századosok több megbízható magas pártfunkcionárius, volt ÁVH-s elvtárs részére tartalékos tiszti igazolványt készítettek abból a célból, hogy ezekből az elvtársakból lesznek a szervezendő munkásosztagok parancsnokai, illetve esetleges igazoltatások alkalmával az elvtársak egy régebbi keltű tartalékos tiszti igazolvánnyal rendelkezzenek, hogy ezzel is meg legyenek védve [egy] esetleges bántalmazástól”.

A milíciák szervezésének ezzel a funkciójával más kerületi kiegészítő parancsnokságok jelentésében is találkozhatunk. Az V. kerület arról számolt be, hogy ez november első napjaira már feszültséghez vezetett, mert „az alakulatba beszivárgott huligánok, felismerve az alakulat kommunista irányú vezetését, azt erősen kifogásolták”, emellett azt is nehezményezték egyes tagok, hogy „több pártmunkást, kommunistát és az ellenforradalmárok által már üldözött ÁVH-st bújtatunk az egységben”.

A VII. kerületi kiegészítő parancsnokság jelentéséből is az derül ki, hogy „államvédelmi tiszteknek katonai igazolványt adtak ki”, illetve egy államvédelmi őrmestert a parancsnokságon bújtattak.

A jelentésből az is nyomon követhető, hogyan kellett napról-napra alkalmazkodni a szervezés változó feltételeihez. A mozgósítás október 25-én délelőtt kezdődött a tartalékos tisztek behívásával, őket a parancsnokság a „*P[árt]B[izottság] utasítása szerint a Tanács mellett működő Nemzeti Bizottsághoz küldte*”. Csak október 26-án értesültek arról, hogy a rendőrség és a Nemzeti Bizottság, „*amelybe időközben ellenforradalmi egyének is kerültek*” „*nem képes a munkásőrséget megszervezni és összefogni, ezért az ott lévő hivatásos tiszteket és tart[alékos] tiszteket onnan kivontuk és a kieg[észítő] p[arancsno]k elhatározta, hogy a kieg[észítő] p[arancsno]kságon belül külön egységet alakít*”. Az új alakulatok felszereléséről a Fővárosi Kiegészítő Parancsnokság gondoskodott.

A jelentés kitér arra is, honnan származhatott a felállított egység fegyvereinek egy része, illetve cáfolja azt a vélekedést, hogy a munkásmilíciák nem kerültek harcba a forradalmárok csoportjaival: „*a járőrök minden egyes útjuk alkalmával kisebb fegyveres csoportokkal tűzharcban voltak, lefegyverezték őket és a fegyverüket behozták a kieg[észítő] p[arancsno]kságra*” – olvasható az iratban.

A III. kerületi hadkiegészítő parancsnokság jelentése leírja a szervezés néhány részletét. Bár a jelentés következetesen a nemzetőrség kifejezést használja, a szövegekörnyezetből egyértelműen kiderül, hogy a munkásmilícia szervezéséről van szó. Ez is megerősíti, hogy kezdetben a két szervezet parallel alakult, hasonló célkitűzésekkel.

A hasonló célkitűzésekre és a nemzetőrség felállítása mögötti eredeti mozgatórugókra világít rá Kiss rendőr alezredes jelentése is, amelyet Horváth Miklós kutatásaiból ismerünk. A Budapesti Rendőr Főkapitányságon lévő szervezési részleg vezetője saját bevallása szerint abban a hitben kezdett „*a nemzetőrség szervezéséhez, hogy oda a szakszervezetek felhívására szervezett munkások lépnek be, és velük ellensúlyozni tudjuk a [...] fegyveres csoportok erejét*”⁵⁵⁰.

A III. kerületi kiegészítő parancsnok jelentésében arról számol be, hogy „*október 28-a körül Halas ezredes elvtárs parancsot adott, hogy a*

⁵⁵⁰ HORVÁTH 2003: 267.

kerületi Pártbizottsággal karöltve hívjunk be tartalékos tiszteket és szervezzük meg a nemzetőrséget [munkásmiliciát]. Ugyanekkor a Pártbizottságnál megjelent a Honvédelmi Minisztériumból Csiszár alezredes elvtárs, aki ezt a szervezést a kerületben átvette. A parancs értelmében a kiegészítő parancsnokság kiválasztott kb. 200 fő tartalékos tisztet, ezeknek a személyi adatlapjait átvittük a Pártbizottságra és ezek közül kiválasztottak 100 főt, akiknek a kiegészítő parancsnokság beosztottjai hordták ki a felszólítást a bevonulásra. 24 órán belül kb. 70 tartalékos tiszt megjelent, akiket a kiegészítő parancsnokság ruházattal felszerelt és átadott Csiszár alezredes parancsnoksága alá és ezek a III. kerületi rendőrségen teljesítettek szolgálatot.”

A VI. kerületi kiegészítő parancsnokság jelentéséből a munkásmiliciák október 30. utáni sorsáról is találhatunk érdekes információkat. A forrás október 26-ra teszi azt a dátumot, amikor „*a nagybudapesti pártbizottság határozata alapján a munkásmiliciát kellett volna megalakítani*”. A milícia kommunistákból, tartalékos tisztekből és partizánokból állt fel a VI. kerületi Kiegészítő Parancsnokságon, „*igen kicsi létszámmal*”, „*feladata főleg járőrözésben merült ki, amely a rendfenntartást biztosította*”. A milícia „*felfegyverzéséhez a pártbizottság adott kb. 100 darab fegyvert, puskát, karabélyt és néhány géppisztolyt*”. „*A milícia megszervezését Miseta százados kiegészítő parancsnok jelentette Halas ezredes elvtársnak, innen azután később távmondati parancsot kapott a Nemzetőrség felállítására. Így vette fel a milícia a nemzetőrség nevet*”.

Amikor tehát az önálló milícia szervezése – egy időre legalábbis – kudarcba fulladt, egyszerűen átsorolták a tagokat a nemzetőrségekbe, amelyek éppen ezekben a napokban (október 30-a körül) kezdtek nagyobb számban megalakulni.⁵⁵¹

Az irat arról is tudósít, hogy a VI. kerületi kiegészítő parancsnok „*Kopácsi rendőr ezredestől Halas ezredes közbenjárására*” kapott nemzetőr igazolványokat, melyeket „*a [hadkiegészítő parancsnokság] személyi állomány[a] között osztott ki*”.

⁵⁵¹ A nemzetőrség megalakulásának körülményeit ld. HORVÁTH 2003: 290-310.

A jelentésből a továbbiakban arról is értesülünk, hogy „*Miseta százados [a VI. kerületi kiegészítő parancsnok] november 3-án utasítást adott a Nemzetőrség felosztatására, mert attól tartott, hogy az ott lévő »forrófejű fiatalok« felveszik a harcot a szovjet csapatokkal és akkor az ott tartózkodó megbízható személyek is kárt szenvedhetnek*”.

Horváth Miklós más forrásokból szintén arra a következtetésre jutott, hogy a munkásosztagok jó része integrálódott a nemzetőrségbe. A hadtörténész a *Magyar Nemzet* 1956. október 31-i számát idézi, amelynek egyik cikke értelmében a kispesti kiegészítő parancsnokság állománya ekkorra már a nemzetőrség integráns részét képezte.⁵⁵²

A IV. kerületi kiegészítő parancsnokság jelentése is a nemzetőrség felsőbb utasításra történő megszervezéséről számol be. A dokumentum tanúsága szerint „*1956. október 31-én a Főv[árosi] Kieg[észítő] P[arancsno]któl [Halas Lajos ezredestől] kapott parancs alapján a Kieg[észítő] P[arancsno]k november 1-[jé]re a V[ezér]k[ar]hoz ment eligazításra, melyet Király Béla v[ezér]őr[na]gy tervezett megtartani. Király v[ezér]őr[na]gy elfoglaltsága miatt az eligazítást Halas ez[re]d[e]s elvtárs tartotta meg, melynek a lényege az volt, hogy minden kerületben a Kieg[észítő] P[arancsnok]ságok szervezzék meg a nemzetőrséget. Halas ez[re]d[e]s elvtárs eligazításában figyelmeztetett arra, hogy ez a nemzetőrség olyan legyen, amely a mi kezünkben nemzetőrség és nem a kommunisták ellen irányul, de a nemzetőrség megszervezését is a »nemzeti bizottság«-gal kell megbeszélni*”.

A jelentés a kiegészítő parancsnok és a nemzeti bizottság tárgyalására is kitér, ahol a parancsnok a kapott utasítás értelmében a nemzetőrség felállításának feltételül szabta, hogy „*megbízható, a társadalomhoz hű elvtársak legyenek bevéve a nemzetőrségbe*”. A feltétel miatt „*a tárgyaláson ellentétek adódtak*”, mivel a bizottság tagjai „*a kommunisták kizárásával akarták megszervezni*” a nemzetőr egységet, majd „*később aztán belementek, hogy a Kieg[észítő] P[arancsnok]ság javasolja a vezető személyeket, de a tagságot közös bizottság választja ki*”. A jelentés hozzáfűzi még, hogy a

⁵⁵² HORVÁTH 2003: 279.

„megegyezés alapján a szervezés megkezdődött”, amelynek november 4-én szakadt vége.

Az iratokból azt is megtudhatjuk, hogyan használhatták a kiegészítő emberei a fenti módon szerzett vezető szerepüket. VIII. kerületi kiegészítő parancsnokság beszámolója szerint október 31 – november 1-jén a „nemzetőrök foglalkoztatása abban állt, hogy állandóan szervezték őket, azaz arra irányult a munka, hogy lehetőleg távol kell tartani őket a kinti megmozdulásoktól”. A jelentés értékelése szerint ez a törekvés részben sikerrel járt. A nemzetőrség szervezése egyébként igen sajátosan alakult a kerületben. A jelentkezők összetételét a jelentés készítői úgy értékelték, hogy az a „nemzetőrnek álcázott ávh-tól huligánokig terjedt”. A kiegészítő parancsnokság tisztjeinek törekvése arra irányult, hogy „előbb ők foglalkozzanak az emberekkel és az ő általuk megfelelőnek talált emberek részére adják ki az ideiglenes [...] nemzetőr igazolványokat”, azonban erőfeszítéseiket egy „volt horthysta tiszt” meghiúsította.

Szintén a VIII. kerületre vonatkozóan, egy a kerületi kapitányság két rendőrért érintő per egyik vádlottja vallomásában a kerületi nemzetőröket úgy jellemezte, hogy „összetételüket nézve voltak BSZKRT-sok⁵⁵³, néhány munkás, főleg azonban kétes múltú egyének”. Sajátos megfogalmazásban bár, de kísértetiesen hasonlít ez a fentebb idézett jellemzésre, ahol a nemzetőrök hovatartozását a politikai palettán elfoglalt helyük, a hatalomhoz való viszonyuk szerint sorolták kategóriákba. A beszédkárosok ebben a megvilágításban a megbízható emberek szinonimájaként szerepeltek. Felettébb valószínűtlen, hogy ez minden közlekedési alkalmazottra igaz lett volna, hiszen sokukat később perbe is fogták a forradalomban való részvételért. Sokkal inkább elképzelhető, hogy a fogalom nemzetőrök egymástól való megkülönböztetésére szolgált.

⁵⁵³ Beszédkárosok: budapesti közlekedési alkalmazottak. Az elnevezés a Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság (BSZKRT), a BKV 1922-től 1949-ig fennálló elődjének rövidítéséből maradt fenn.

Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor, valamint Horváth Miklós is közli azt az összesítést,⁵⁵⁴ amelynek tanúsága szerint még november 1-jén is számon tartották, hogy a nemzetőrségen belül kerületenként milyen arányban vesznek részt a – munkásmilíciákat szervező – kiegészítő parancsnokságok által behívott tartalékos tisztek. A VI. kerületi nemzetőrségbe az irat szerint például 20-30 főt delegált a kiegészítő parancsnokság. A dokumentum tehát megerősíti a VI. kerületi kiegészítő parancsnokság jelentését a csekély létszámra vonatkozóan, illetve az abban szereplő frappáns megfogalmazást is: a milícia október utolsó napjaiban felvette a nemzetőrség nevet. Minden bizonnyal felsőbb utasítást követve, más kerületekben is így történt.

⁵⁵⁴ HL 1956-os gyűjtemény 1. ö. e. 27-37. A harc kiképzési csoportfőnökség jelentése. Idézi KAHLER – M. KISS 1997: 138-139. és HORVÁTH 2003: 279-280.

**AZ 1956-OS ESEMÉNYEK NÓGRÁD MEGYÉBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A
NEMZETŐRSÉGRE**

Az 1956-os magyar forradalom a kommunizmus totális erkölcsi vereségét jelentette Magyarországon. A hatalommal szemben éppen azok lázadtak fel, akikre vezetői egy évtizeden át hivatkoztak: parasztok, munkások „haladó értelmiségiek”, a teljes magyar nép. Napok alatt létrejöttek a forradalmi szervek és szervezetek. A demokratikus közösségi önszerveződés 1956 egyik legfontosabb hagyatéka. Ennek a folyamatnak volt a része Nógrád megyében is a községi, városi, járási, üzemi nemzetőrségek megszervezése.

A nemzetőrségeket – a nógrádi példa alapján – legalább két aspektusból lehet vizsgálni. Egyrészt funkció szerint beszélhetünk rendvédelmi, vagyonvédelmi szerepükről; másrészt területvédelmi szempontból egy-egy közösség, falu vagy város, városszám biztosításáról. Ez egyben rávilágít egy terminológiai problémára is. Az ország más területeihez hasonlóan Nógrád megyében is nemzetőrségnek hívjuk a MÁVAUT⁵⁵⁵, az AKÖV⁵⁵⁶ de más vállalatok, üzemek, állami gazdaságok üzemőrségeit is. Környezetük is nemzetőröknek tartotta őket, holott valójában a gyár- és üzemőrségek körébe sorolhatók, hisz a területvédelmet a forradalmi tanácsok által szervezett és működtetett települési nemzetőrségek látták el. A „területvédelem” kifejezés helyett használhatnánk a „honvédelmet” is, mint a nemzetőrségek egyik feladatát. Megyénkben ez azért is fontos, mert – mint látni fogjuk – két járásban is szerveztek olyan nemzetőr zászlóaljkat, amelynek a létrehozása egyértelműen a hon védelmét célozta meg.

A nemzetőrségek megalakítása a forradalmi önkormányzó szervek, a forradalmi tanácsok megválasztását követte (nem számítjuk tehát ide, természetes módon, a megyei pártvezetés utasítására már október 24-én megszervezett „munkásör” csoportokat, melyek október végén, kevés

⁵⁵⁵ MÁVAUT: Magyar Állam Vasutak Autógépkocsi-üzeme

⁵⁵⁶ AKÖV: Autóbusz-közlekedési Vállalat

kivétellel feloszlottak). A forradalmi fegyveres szervezetek létrejöttét tekintve Nógrádban két típust különböztethetünk meg. Egyrészt voltak falvak, közösségek, amelyek saját, belső folyamataik, energiáik következményeként hozták létre forradalmi szerveiket, az új tanácsot, a nemzetőrséget. Ezek a közösségek voltak azok, amelyek legelősebben és leggyorsabban reagáltak a budapesti eseményekre. Nem egyszer azokról a falvakról van szó, amelyek az '50-es években a legtöbb sérelmet szenvedték el. Máshol pedig a budapesti híreket szinte szinkronban közvetítő bejáró munkások, vasutasok, diákok mozgósító szerepét érhetjük tetten a gyors reakcióban.

Ilyen település volt a Börzsöny lábánál, a Vác-Balassagyarmat vasútvonal mentén elhelyezkedő Diósjenő. A községet az '50-es években lényegében lefejezték: több tucat gazdacsaládot telepítettek ki. Községi és egyéni szinten annyi sérelem halmozódott fel ezen a településen, hogy szinte természetesnek tűnik, Diósjenő volt a megyében az első, amely a maga forradalmi cselekménysorát végigjátszotta. Már október 24-e hajnalán megjelent itt egy teherautónyi forradalmár Budapestről, tehát szinte azonnal hírt kaptak a fővárosi eseményekről. Másnap a tanácsháza előtt összeverődött tömegeből *„egy páran kiváltak, bementek az épületbe és kabátjánál fogva kihúzták onnan Hovanyecz elvtársat (a falu tanácselnökét), elvitték a hangos híradóhoz és követelték, hogy mondjon le. A kényszernek engedve Hovanyecz elvtárs le is mondott”* – idézte fel 1957-ben a történeteket a községi párttitkár.⁵⁵⁷ Ezt követően egy meglehetősen viharos gyűlésen megválasztották a forradalmi tanácsot, majd azt követően a nemzetőrséget. Ezt az eseménysort tekinthetjük a megyében – a nemzetőrség szervezésében is – az egyik indulópontnak.

Néhány szervezési-szerveződési típust kívánok bemutatni, immár szélesebb, térségi kitekintéssel. A megye öt járása közül három településegységről van szó: a Rétsági, a Balassagyarmati és a Salgótarjáni járásról. Mindhárom

⁵⁵⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára [továbbiakban: NML] XXV. 4. c) B.172/1959.

területen más volt az az erőközpont, amely a forradalmi lendületet adta, amely megindította és irányította az eseményeket, egészen november 4-éig, illetve tovább is.

A katonák forradalma

A Rétsági járásban október 29-éig néhány község – például a már említett Diósjenő – kivételével majdhogynem csend volt. A terület városhiányos térség, a járási központ maga is egy ezerfős község volt ebben az időben. Így történhetett, hogy a Rétságon állomásozó Páncélos Tiszthelyettes Kiképző Ezred lett az, amely erőcentrumként a forradalmi események középpontjába került.

Az ezred kiképző alakulat volt, vagyis sem szervezete, sem technikai felszereltsége nem éles bevetésre volt kialakítva. 1956 októberének elején a hallgatói állomány egy jelentős része leszerelt, ennek következtében az ezred létszáma körülbelül a felére csökkent. Annak ellenére, hogy nem harci alakulat voltak, a megye egyetlen fegyveres erejeként jelentős szerepet tölthettek be a térségben, sőt, kirendelt egységei részt vettek Salgótarján, Vác, Újpest forradalmi történéseiben is.

Október 24-én 3 óra 30 perckor riadót rendelt el az ezred vezetése. Az ok: „Budapesten zavargások vannak”. A következő napokban folyamatosan érkeztek hírek a laktanyába, és érlelődött a megmozdulás. Október 28-a lett a fordulópont, ekkor nagy változások játszódtak le az országos politikában is. Délután Nagy Imre elmondta emlékezetes beszédét, amelyben átértékelte az addig ellenforradalomként aposztrofált eseményeket. Éjjel tizenegy óra előtt pedig elhangzott a rádióban a Hazafias Népfront felhívása a különböző szintű nemzeti bizottságok választására. Nem tudjuk, hogy pontosan hogyan formálódott meg a döntés, de október 29-e hajnalán az ezred vezetése a laktanyába hozatott több rétsági lakost, főként a tömegszervezetek és a pártbizottság vezetőit, tanácsi dolgozókat, és az ezredparancsnok, Garami Lajos irányításával együttesen megválasztották a Járási Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Tanácsot. A rétsági járási eseményekben ezt követően is végig megmaradt a laktanya irányító szerepe: noha létrejött egy „járási

nemzetőrség” is, ez valójában csak Rétság községben fejtette ki tevékenységét.

Másnap, október 30-án a laktanya járművein küldöttségek mentek ki a falvakba, és ahol még nem választottak forradalmi szervet, ott előkészítették az új tanácsok megválasztását. A gyűlések levezetésére a legtöbb helyen a Hazafias Népfront helyi elnökeit kérték fel. Az önkormányzati szervek megválasztását követte mindenhol a nemzetőrségek létrehozása is.

Azok a forradalmi tanácsok, amelyeket október 30-án a járási központból kikerkező megbízottak választottak meg, nagyon sok belső konfliktussal küzdöttek; esetükben egy folyamatos tisztulási folyamatnak lehetünk a tanúi: az idő előrehaladtával, sokszor éles küzdelmek árán kiszorították tagjaik sorából a kommunista pártfunkcionáriusokat, tanácsi vezetőket, a „régis rend kiszolgálóit”.

Az események dinamikáját jól mutatja, hogy október 30-án Rétság község lakói közül egy csoport megszállta a járási forradalmi tanács épületét, és egy tumultuózus nagygyűlésen teljesen átírták a járási tanács névsorát.

A nemzetőrség szervezésének külön is említendő eseménye volt Rétszágon a járási nemzetőr zászlóalj szervezése. Az ötlet akkor merült föl, amikor a rétszági laktanya katonai forradalmi tanácsának október 30-án megválasztott elnöke, Pálinkás (Pallavicini) Antal Balassagyarmaton tájékozódott az ottani történésekről. (Balassagyarmaton, a városi-járási forradalmi tanács kezdetben egy egész ezredet akart szervezni és csak a lehetőségek kényszerű tudomásulvétele után döntöttek egy zászlóaljnyi erő mellett.) A gyarmati utat megelőzte Pálinkás beszélgetése egyik, a fővárosból visszatérő tisztjával, aki megmutatta neki a Budapesten kiállított nemzetőr-igazolványát és a Magyar Honvéd frissen nyomott számát, mely a nemzetőrség szervezéséről is írt. Pálinkás november 2-án állítólag ismertette ötletét az ezredparancsnokkal, Garami Lajossal, aki beleegyezett a szervezés megindításába, annál is inkább mert a különböző civil szervezetek sorra a hadseregtől kértek segítséget, amit, az alacsony jelenlévő létszám miatt, az ezred csak nehezen tudott teljesíteni. (A községi nemzetőrségek szervezése során, a tanácsok írásos kérelmére, a meghatalmazottnak először a

MÖHOSZ-tól⁵⁵⁸ bevont fegyvereket adták ki, majd miután ezek elfogytak, géppisztolyokat. Ezekről jegyzéket vezettek. Egy későbbi vallomás szerint a forradalom alatt összesen 410 géppisztoly, 10–12 pisztoly, 5 láda kézigránát és kb. 25 MÖHOSZ puská került ki a laktanyából. Ennek azonban csak kisebb része jutott november 4-ig a községi nemzetőrök birtokába.)

Garami ezredes jóváhagyása után Pálincás megbeszélést folytatott a járás forradalmi tanács elnökével és titkárával, majd együttesen átkérték a tartalékos tisztek káderlapjait és mintegy 30 személyt kiválasztva másnapra táviratilag berendelték őket Rétságára. (A berendeltek több mint fele párttag volt és a régi hadseregben csak a megbízott parancsnok, Sztranyavszki Pál tartalékos százados szolgált.) Megegyeztek abban is, hogy másnapra Pálincás szerkeszt egy toborzó felhívást, amit a behívott tisztek majd kivisznek a falvakba.

A Pálincás őrnagy által fogalmazott *„Szent hazám földjén még itt tapos a Rákosi-rendszert támogató orosz csizma...”* kezdetű kiáltvány arra utal, hogy a nemzetőr zászlóaljzat elsősorban a külső veszéllyel szemben szervezték meg, vagyis tettüket a honvédelem gondolata vezérelte. A kiáltvány felszólította a községek fegyverre fogható férfi lakosságát, hogy jelentkezzenek nemzetőrnek.

⁵⁵⁸ MÖHOSZ: Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség

MAGYAROK - HAZAFIAK.

Szent Hazánk földjén még itt tapos a Rákosi rendszert támogató orosz csizma.

Mi nem akarunk további vérontást, de nem tűrjük, hogy esetleges támadásuk készületlenül érjen.

Eppen ezért felszólítunk, hogy jelentkezz a Nemzetőr Zászlóaljba, hogy szükség esetén fegyverrel a kézben védjed ifjúságunk által kiharcolt szabadságunkot.

Jelentkezés Rétságon a laktanyában 1956 november 5.-én reggel 9 óráig.

Rétság, 1956 november 3.-án.

Pálinkás Antal örnagy sk.
Katonai Tanács Elnöke.

Dr. Lukáts Iván sk.
Járási Forradalmi Bizottság
Elnöke.

Bölcső Pál sk.
Járási Forradalmi Bizottság
Titkára.

Pálinkás (Pallavicini) Antal által fogalmazott felhívás a járási nemzetőrség szervezésére. Rétság, 1956. november 2.

November 3-án 28-30 tartalékos tiszt jött össze a járási tanács nagytermében. Az ülést Lukáts Iván, a járási forradalmi tanács elnöke nyitotta meg, de

hamarosan megjelent a községi plébános is, akit mint tábori lelkeszt mutattak be és kértek fel a szólásra. A katonai részt Pálinkás ismertette, közölve, hogy két, egyenként három szakaszra osztott századot szerveznek, amelyeknek az egybegyűltekek közül majd 30 tisztre lesz szükségük. A további szervezést a november 4-ei események meghiúsították.

November 4-én hajnalban a katonai tanács riadóztatta a rétsági páncélosezredet, mivel Vác irányából egy szovjet páncélosegység közeledett Rétság felé. Garami ezredes elrendelte a védelemre való berendezkedést. (Felvetődött az is, hogy vonuljanak a Börzsöny hegyei közé, de ezt a javaslatot végül elvetették.)

Az ezred fél hét körül hagyta el a laktanyát, és a kijelölt helyeken – a diósjenői bekötőútnál – megkezdte a szétbontakozást. Nyolc óra lehetett, amikor Nőtincs irányában megjelentek a szovjet élharcokosok. Ezekben a percekben a rétsági páncélosezred minden bizonnyal a forradalom legnagyobb páncélos összecsapására készülődött.

A veszélyes helyzetben Garaminak sikerült telefon kapcsolatba lépnie a páncélos parancsnoksággal, ahol közölték vele, hogy nincs tűzparancs, semmiképp se lőjenek, hanem tárgyaljanak. Az ezredes ekkor a csapatokhoz ment és utasította őket a lövegcsövek felemelésére. Ezután gépkocsiján a szovjetekhez hajtott. Itt a szovjet parancsnokkal abban állapodott meg, hogy a tiszti állományt áthozva leteszik a fegyvert. Erre csak hosszas huzavona után került sor. Többen megjárták már az orosz hadifogolytáborokat, és nem akartak ismét fogságba esni. Végül a katonai tanács vezetői győzték meg őket az ellenállás kilátástalanságáról.

Reggel a járás területén működő községi nemzetőrségeket is riadóztatták és Rétságra rendelték. A nemzetőrök nagy része – ki teherautón, ki traktoron – be is érkezett a délelőtti folyamán. A laktanyában 11 órakor felnyitották a fegyverraktárakat, ahonnan a civilek nagyszámú fegyvert vételeztek. Annak hírére azután, hogy a kivonult katonaság megadta magát, a nemzetőrség a harc felvétele nélkül szétszéledt.

A rétsági laktanyához, illetve Pálinkás (Pallavicini) Antalhoz országosan ismert történet kapcsolódik: Mindszenty József hercegprímás kiszabadítása.

Mindszenty bíborost koholt vádak alapján, koncepciók perben 1949-ben ítélték életfogytiglani börtönre. Hat év múlva, 1955-ben jelölték ki számára kényszerlakhelyül a felsőpetényi Almássy-kastélyt. Innen 1956. október 30-án szabadult, miután államvédelmis őrzői „forradalmi tanácsot” (!) választottak és úgy döntöttek, hogy a bíboros őrzését beszüntetik. A falu vezetőinek hívására érkeztek a kastélyba a rétsági laktanya tisztjei, Vajtai Gyula, Tóth József, Stift Róbert főhadnagyok és Galajda Béla hadnagy, akik önként vállalkoztak a feladatra. Rétságra szállították a főpapot.

A laktanyában töltött éjszaka után, október 31-én reggel, katonai kísérettel, a kormány utasítására szállították Budapestre a prímást. A páncélos menet parancsnoka Pálinkás őrnagy volt. A Mindszentyt felsőpetényi fogságából kiszabadító tisztek a fővárosba is elkísérték a bíborost. Ők voltak a személyi testőrei, míg az épület külső biztosítását az újpesti nemzetőrség látta el egy rétsági tank támogatása mellett.

A rétsági tisztek csak november 4-én váltak el a főpaptól, amikor Mindszenty a Parlamentből az amerikai követségre távozott. Kézfogással búcsúztak.

A forradalom leverését követő megtorlást a rétsági ezred tisztjei sem kerülhették el. Pálinkás Antalra a legsúlyosabb büntetést mérték: a katonai bíróság halálra ítélte. A végrehajtásra 1957. december 10-én került sor, mint azt a felvett jegyzőkönyvben, hazug módon megfogalmazták: „(...) *törvényes keretek között*”.

A testőrökre több év börtönt szabtak ki. Az alakulat parancsnokát, Garami Lajos ezredest 10 év börtönbüntetéssel sújtották. Mindszenty bíboros csak 1971-ben távozhatott a szabad világba, ahol életének utolsó éveiben élt.

Mindszenty József bíboros és Pálkás (Pallavicini) Antal (1922–1957) a budai prímási palotában, 1956. október 31-én.

Pallavicini Antal arisztokrata családban született. A világháború utolsó évében részt vett a németellenes ellenállásban. A háború után a néphadsereg tisztje maradt. A rendszer híve lett, nevét is ezért változtatta Pálkásra.

Származása, múltja és a Mindszentyhez fűződő kapcsolata miatt szinte bizonyos volt, hogy a forradalom után eljárás indul ellene, mégsem távozott nyugatra. Földi maradványai a 301-es parcellában nyugszanak.

A polgárok forradalma

A másik járási központot, Balassagyarmatot 1950-ben megfosztották megyeszékhelyi rangjától és szinte minden fejlesztési, pénzügyi forrásától. Bár a megyei tanács még itt alakult meg, ezt követően kezdetét vette a megyei intézmények, szervezetek többségének áttelepítése Salgótarjánba. A megyeszékhely áthelyezését követően Balassagyarmatot „reakciós

fészeknek” bélyegezték. A város nem részesült a központi fejlesztési forrásokból, szakembergárdájának jelentős része elvándorolt, vagy az új székhelyre települt át. Az ötvenes évek első felében, Salgótarjánban átlagosan 16-szor annyi beruházás jutott egy lakosra, mint Balassagyarmaton. A város vezetői is egymást váltó idegenek voltak, akik rövid működésük alatt nem tettek semmit a helyzet megváltoztatásáért. A város egyre inkább egy halódó település képét mutatta.

Nem véletlen tehát, hogy a budapesti forradalmi események híre Nógrád megye nagyobb települései közül itt váltotta ki az első spontán reakciókat és itt alakult meg a megye első valódi forradalmi városi-járási szerve is. Ahogyan ezt – sajátos bikkfanyelvén – egy 1959-ben készített belügyi összefoglaló megfogalmazta: az ellenforradalom a megyében Balassagyarmaton „igen komoly talajra talált”.⁵⁵⁹

A városban október 27-én került sor a Járási Városi Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Tanács megválasztására. A tanács elnöke Daróczi Gusztáv, titkára pedig dr. Magyar Pál lett. A forradalmi bizottság megbízása alapján Magyar Pál megfogalmazta a „*Magyar hazafiak!*” kezdetű röplapot. A deklaráció jelentősége túllépi a megye kereteit. Hisz egy vidéki forradalmi szerv a *teljes* államhatalom gyakorlására jelenti be magát jogosultnak és ezt elvásztja az épp hatalmon lévő kormánytól, kinyilvánítva, hogy azt csak abban az esetben támogatja, ha az a röpiratban megfogalmazott követeléseiket teljesíti: így többek között megszünteti a felkelőkkel szembeni katonai-karhatalmi fellépést, intézkedik a szovjet csapatok *azonnali* kivonásáról, és 60 napon belül új, szabad választásokat ír ki. Balassagyarmat forradalmi tanácsa a „dolgozó nép *nemzeti* követelései”-vel azonosította magát. Nem véletlen, hogy a forradalom leverése után, a Daróczi Gusztáv és társai ügyében meghozott első fokú ítélet indoklása külön megjegyezte: „(...) az 1956. októberi ellenforradalom során különböző városokban létrejött hasonló szervek közül is kiemelkedik [a balassagyarmati] a maga nyílt ellenforradalmi jellegével, ami mind a teljes államhatalom gyakorlása

⁵⁵⁹ ÁBTL O-15325/3. 133.

átvételének deklarációjából, mind a hírhedt Dudás-féle kiáltvány elfogadásából kitűnik.”⁵⁶⁰

2. 1956. 10. 29.

Magyar Hazafiak!

Megalakult Balassagyarmaton a Városi és Járási Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Tanács.

Az ideiglenes Forradalmi Nemzeti Tanács a város és járás területén a mai nappal átvette a teljes államhatalom gyakorlását. Az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Tanács magáévá teszi a dolgozó nép nemzeti követeléseit. Ennek megfelelően követeli:

1. a vérontás azonnali megszüntetését,
2. a szovjet csapatoknak az ország területéről való azonnali kivonását,
3. az ország területén az élet- és vagyonbiztonság helyreállítását,
4. végül 60 napon belül új szabadválasztás megtartását

Amennyiben az újonnan megalakult Kormány ezen követelésünket teljesíti, minden erőnkkel támogatjuk.

Felhívjuk a vállalatok, üzemek, hivatalok dolgozóit, hogy a fenti követelések szellemében működő üzemi Munkás Tanácsokat demokratikus választás útján mielőbb alakítsák meg és megalakulásukat hozzánk jelentsék be.

Programunk végrehajtása érdekében kérjük az üzemi Munkás Tanácsokat, hogy gondoskodjanak a termelés azonnali megindításáról és annak folyamatosságáról.

Bizton számítunk az ifjúság és a dolgozó parasztság támogatására és munkájára.

Örömmel jelentjük be, hogy a járás és város területén működő valamennyi fegyveres alakulat és annak minden tagja magáévá tette programunkat.

Nemzeti programunk megvalósításához rendre és nyugalomra van szükség, az esetleges rendbontókkal szemben a karhatalom a legerélyesebben fog eljárni.

A lakosság ellátásának folytonosságáról gondoskodunk.

Az Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Tanács székhelye: Balassagyarmat (Járási Tanács hivatali épülete).

Balassagyarmat, 1956. október 27.

A Balassagyarmati Járási és Városi Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Tanács Elnöksége nevében:

Tandel József	Dr. Daróczy Gusztáv	Fábián Sándor
elnökhelyettes	elnök	elnökhelyettes

Dr. Magyar Pál
titkár

Nyomdaiipari V., Balassagyarmat, 3135 956 X. — Fk. Daróczy Gusztáv — Fv. Mayer Sándor

A Balassagyarmati Járási Városi Ideiglenes Forradalmi Nemzeti Tanács felhívása. Balassagyarmat, 1956. október 27.

⁵⁶⁰ ÁBTL V-141434. Ítélet Daróczy Gusztáv és társai ügyében

A forradalmi tanács első intézkedései között szerepelt a megyeszékhelyi cím visszaszerzésének kezdeményezése, s ez a forradalmi tanács volt az, amely határozatban módosított egy 1956 közepén elfogadott miniszteri rendeletet, amely az abortuszt szabályozta. Mivel a jogszabály előírásait erkölcstelennek tartották, új rendelkezést léptettek életbe Balassagyarmaton.

Az újonnan megalakult forradalmi tanács, október 28-án, a város rendjének biztosítására nemzetőrséget hozott létre, melynek vezetésével Bargár Ödön tanárt, volt századost bízta meg. Külön nemzetőrsége volt a MÁV-nak és a MÁVAUT-nak.

Bargár Ödön 1956 októberében még ötvenen innen volt, de betegségei miatt bizonyára maga sem gondolta, hogy napokon belül közéleti szerepet kell vállalnia. Lakásának ajtaján a forradalmi tanács ülése után, október 28. estjén kopogtatott a történelem, egy tanár és egy bíró barátjának személyében. Közölték vele: a forradalmi bizottság őt akarja a nemzetőrség parancsnokává kinevezni. Szabadkozott, betegségére, szembajára, háborús betegségeire hivatkozva. Végül Daróczi Gusztáv személyes győzködésére – átmeneti időre, „*amíg bírja pár napig*” – mondja későbbi rendőrségi kihallgatásán⁵⁶¹ – elvállalta a tiszte. Ezután tudta meg, hogy 40 határőr, 10 rendőr és 40 polgárőr parancsnoka lett. (Figyelmet érdemel, hogy a város civil vezetése deklaráltan valamennyi fegyveres erő irányítását átvette, illetve különleges az a tény is, hogy itt napokkal az egységes karhatalom létrehozására vonatkozó rendelkezés kiadása előtt egységes karhatalmat hoztak létre!)

Bargárt másnap reggel már a berendelt polgári ruhás nemzetőrök várták, akikkel az akkori pártbizottság épületébe mentek át, elfoglalva a négy szobából álló körletet. Délben megérkeztek a határőrök, akik a polgárokat is szálfegyverekkel szerelték fel, puskánként 10 löszert kiosztva. Ezt gyarapította később hat darab géppisztoly, melyeket a rétsági páncélos laktanyából hoztak, és két láda kézigránát.

⁵⁶¹ NML XXV. 4. c) B.40/1957. Bargár Ödön kihallgatási jkv.

Bargár gyakorlott, frontot járt parancsnokként őrhelyeket jelölt ki, járőröket szervezett, egy polgárőr, egy katona és egy rendőr részvételével. Mindenkinek sulykolta Daróczi elnök utasítását: a RENDRE ügyeljének. „*Ennek eleget is tettem*” – emlékeztette később 1958-ban az őt kihallgató nyomozót a valóságra.⁵⁶² A nemzetőrség ellenőrizte a ki- és bemenő forgalmat, szedte össze a magánszemélyeknél, nyilván elsősorban funkcionáriusoknál kint lévő pisztolyokat, vadászpuskákat.

A forradalmi tanács a város katonai parancsnokságát Juhász Aladár határőr főhadnagyra, a Forradalmi Katona Tanács elnökére bízta, akit saját jogkörben (!) alezredessé léptettek elő. Kezdeményezésére a forradalmi tanács elhatározta, hogy a nemzetőrség mellett egy nemzetőrzászlóaljzat is létrehoznak a város és a járás védelmére. Juhász Aladár és Menczel József főhadnagy, a járási kiegészítő parancsnokság vezetője elkészítették a behívandók névsorát, majd november 2-án a hajnali órákban 23 tartalékos tisztet behívóparanccsal szolgálattételre rendeltek. A bevonultak a városi tanács épületében gyülekeztek, ahol Juhász alezredes és dr. Magyar Pál tartott számukra eligazítást. A bevonultatott tiszti állomány parancsnokságát Tibay Géza volt főhadnagyra bízták.

Az október 28-án kapott parancs szerint a nemzetőrség a szovjet invázió után is fenntartotta a rendet a városban. Bargár Ödön november 4-én, a budapesti harcok, és a szovjet csapatok közeledésének hírére mozgósította a nemzetőrséget. Hatodikán a szovjetek megközelítették Balassagyarmatot. Bargár eléjük ment, s mint tolmács átvezette az egységet a városon. Működésüket november 22-éig folytatták, amikor is Balassagyarmat forradalmi fegyveres testülete kénytelen volt átadni fegyvereit a városba érkezett pufajkás tiszti karhatalomnak.

Külön emlékezünk meg a balassagyarmati ifjúság forradalmi tevékenységéről. A forradalmi tanács megválasztásához a tanuló ifjúság is delegált küldötteket. Közülük a tanács tagja lett Dányi József mezőgazdasági technikumi hallgató, isaszegi lakos. A tanács vezetőitől Dányi azt a feladatot

⁵⁶² NML XXV. 4. c) B.40/1957. Bargár Ödön kihallgatási jkv.

kapta, hogy a városban és a járásban szervezze meg az ifjúsági szövetséget, miként az a fővárosi lapokban megjelent felhívásban is szerepelt. Az így létrejött 14–19 fős csoport központja a járási tanács épületében volt. Juhász alezredes parancsára a csoportot felfegyverezték. Ezután a vezetők személyi biztosítását látták el, illetve a nemzetőrség tagjaival együtt járőröztek, igazoltatták a gyanús személyeket. Dányiék kísérletet tettek a szövetség kiszélesítésére, ezért szervezőkörúton felkeresték a járás falvait, ám az október 29-ére meghirdetett összejövetel nem hozta meg a várt sikert. November 4-e után néhány napig csak a csoport tagjai adtak őrzőjáratot a városban, ők biztosították a rendet. November 10-én Juhász alezredes parancsára a határőrlaktanyába vonultak be, ahonnan azonban a hó második felében leszerelték őket.

A Balassagyarmati járásban történtek is bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a magyar nép nem adta meg magát november 4-én. November 23-án a város lakossága egységesen demonstrálta kiállását a forradalom mellett. A néma tüntetésre felhívó röplapokat a Balassi Bálint Gimnázium diákjai és tanárai közösen készítették, terjesztették. Aznap 2 és 3 óra között kiürültek az utcák, bezártak az üzletek. A felszólításnak csupán két személy nem tett eleget. Őket a gyerekek lerajzolták, és képüket az utcán helyezték el.

1956. december 4-én a balassagyarmati karhatalmisták lefogták Tátrai Guidó péksegédet, a Forradalmi Ifjúsági Szövetség tagját. A fiatalembert kegyetlenül megverték, aminek híre ment a városban. A karhatalom ennek hatására titokban szabadon engedte Tátrait, aki azonnal fényképészhez ment és fényképet készíttetett magáról, amit sokszorosíttatni szeretett volna, hogy a város lakossága értesüljön a történekről.

A munkások forradalma

A harmadik járási központban, a megyeszékhelyen, Salgótarjánban nem állomásozott katonaság, csupán a hadkiegészítő parancsnokság és a határőr őrsök képviselték a fegyveres erőket. A település a 19. század közepén még csak egy 1000 fős község volt, a szénnek köszönhetően azonban pillanatok alatt iparvárossá nőtt. A nagyüzemeknek, a szénbányáknak és az acélgárnak meghatározó szerepe volt nem csak a foglalkoztatásban, hanem az élet minden területén. A II. világháború előtt az Acélárugyár és a szénbánya is külön iskolát, kocsmát, boltot működtetett, két külön világot teremtve a városban.

Az 1950-es évekre ugyan „összeérték” a településrészek, a nagyüzemek társadalom- és életformáló, szervező szerepe 1956 eseményeiben mégis tetten érhető. Az október 27-ei tüntetés, amely ledöntötte a szovjet emlékművet, az Acélárugyárból indult. Az acélgyáriak voltak azok, akik azt megelőzően felkeresték a város többi üzemét és megszervezték a demonstrációt. A munkahelyi alakulatok sorából is kiemelkedik a Salgótarjáni Acélárugyár városi feladatokat is ellátó, Hadady Rudolf és Hargitay Lajos vezette nemzetőrsége. (A vállalat két, eltérő típusú fegyveres testületet működtetett. A gyárőrség Hárs László vezetésével az üzem területének biztosítását látta el, míg Hadadyék működése Salgótarján területére terjedt ki, vagyis nem objektum-, hanem területvédelmi feladatra szerveződtek.)

A karhatalom egységes irányítására később Salgótarjában is létrejött egy katonai bizottság, azonban az acélgyári nemzetőrség ennek inkább mellé-, mint alárendeltje volt. Az alakulat egészen november 17-ig működött. Parancsnokai ügyességének és tagjai elszántságának köszönhetően sokáig fontos tényezői maradtak a megyeszékhely politikai kötélhúzásának. Az acélgyári munkás nemzetőrök november közepén még leckét is adtak az elbizakodott, részeges karhatalmistáknak azzal, hogy kizavarták őket a megyei tanács épületéből, és a rádiójukat is megbénították.

A szovjet megszállást követően a bosszú a szervezet vezetőit, tagjait is elérte. 1956. december 12-én a salgótarjáni karhatalom letartóztatta a két nemzetőrparancsnokot. Azzal az ürüggyel, hogy Budapestre szállítják őket, egy gépkocsival mindkettőjüket Húgyag községbe vitték, ahol az éjszaka folyamán a legkegyetlenebb kínzásokban volt részük. Másnap Hadadyt és Hargitayt a pufajkások az Ipoly partján, bestiális módon meggyilkolták. Holttestüket a hatóságok „ismeretlen hullaként” tartották számon. Boncolásukra a balassagyarmati kórházban került sor, maradványaikat az itteni temetők valamelyikében földelték el, máig ismeretlen helyen. A sírok hollétéről többen is tudtak, tudnak, de örök szégyenükre egyikük sem szólalt meg, a mai napig sem.

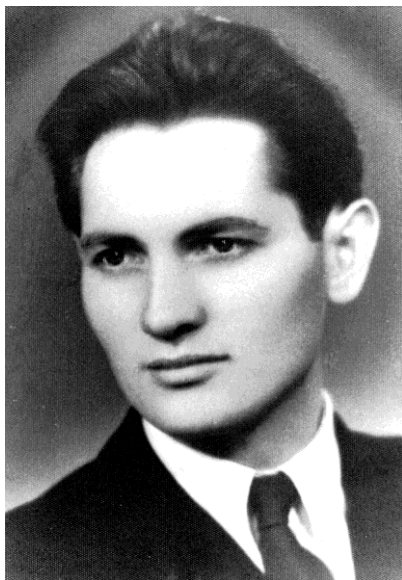
A pufajkás karhatalom egykori politikai tisztjének, Brechó Gyulának a visszaemlékezése világít rá arra, hogy miként sikerült a bűntettet eltussolni. A kórházba szállított holttesteket „*egy balassagyarmati orvos lefényképezte, és feljelentettek bennünket a Munkás–Paraszt Forradalmi Kormánynál (...) A helyzet olyan mérges volt, hogy Andó [István] elvtársnak és Jakab [Sándor] elvtársnak kellett felmenni Münnich⁵⁶³ elvtárshoz. Ő tette ezt a dolgot a helyére. Megmondta, hogy sajnós az ellenforradalomban, a forradalomban ártatlanok is halnak meg. Ezek pedig nem voltak ártatlanok. Ilyen kilengések előfordulnak...*”.⁵⁶⁴ Az áldozatok emlékét a megkínzásuk és meggyilkolásuk helyszínén, Hugyag községben emlékmúzeum őrzi.

Hadady Rudolf 1923-ban született Kolozsvárott. 1948-tól dolgozott a salgótarjáni Acélárugyárban, 1956-ban a szerkesztési osztály munkatársaként. A forradalom alatt a gyári nemzetőrség parancsnoka volt.

⁵⁶³ Münnich Ferenc a fegyveres erők és a közbiztonsági ügyek minisztere volt.

⁵⁶⁴ NML XXXV. 132. Brechó Gyula visszaemlékezése

Hargitay Lajos 1928-ban született Baján. A Műszaki Egyetemen végzett. Az Acélárugyárban 1950-től dolgozott, mint üzemmérnök. A forradalom alatt beválasztották az acélgyári igazgatótanácsba. Egyik vezetője volt a gyári nemzetőrségnek.

Az Acélárugyár nemzetőrségének beosztott tagjait is elérte a megtorlás, miután fegyvereik egy részét nem adták át a hatóságoknak, hanem november végén a gyár területén rejtették el. Márton Imrét, Ponyi Gyulát, Juhász Attilát, Ponyi Józsefet, Mede Lajost, Óvári Jánost és Berecz Dezsőt összesen nem kevesebb, mint 70 esztendő letöltendő börtönbüntetésre ítélték! Az Acélárugyár dolgozói elleni megtorlás méreteit jelzi, hogy egy másik perben, ahol 16 vádlottat vonultattak fel, ítélték a munkástanács elnöke, dr. Magos Béla és társai felett.

A megyei munkástanács még 1956 decemberében is folytatta harcát a kádárista hatalommal szemben. Steigerwald Ottó, a tanács elnökhelyettese és néhány társa december 8-án hajnalban Budapestre utazott, hogy tárgyaljanak Kádár János kormányfővel a nógrádi iparmedence dolgozóinak aktuális követeléseiről, valamint részt vegyenek a munkásküldöttek országos

értekezletén. A tárgyalás alatt Marosán György államminiszter, a kommunista párt Kádár utáni második embere, indulatosan a szemükbe vágta: „Mától kezdve nem tárgyalunk, mától kezdve lövünk!”

Fenyegetése még aznap valósággá vált, szinte a szavaival egy időben. Salgótarjánban a Kádár-kormány karhatalmistái, a rendőrök és a szovjet katonák a fegyvertelen munkástömegbe lőttek. A város üzemei és a környező bányák dolgozói azért vonultak a megyetanács és a megyei rendőrség épülete elé, mert két letartóztatott forradalmárt akartak kiszabadítani. A lövések több tucat embert megöltek és megsebesítettek.

A tragikus esemény említésekor érdemes bemutatnunk az elkövetőket, legalábbis azokat, akik párhuzamba vonhatók a forradalmi nemzetőrökkel, azok egyfajta torz inverzét jelentve. Salgótarjánban a „pufajkás” karhatalom szervezése már november 4-én megindult. A szervezés alapját azok a gyár- és üzemőrök jelentették, amelyek létrehozására még október 24–25-én adott utasítást a kommunista párt megyei vezetése. Ezek a csoportok az események előrehaladtával részben kiszorultak Salgótarjánból és visszatértek a közeli bányászok lakta községekbe, részben azonban bent a városban vészelték át a forradalmat, továbbra is a pártvezetés utasításaira figyelve.

A karhatalom magja, tiszti század néven november első felében alakult. December végén még 186 főt tartottak nyilván, míg véglegesen engedélyezett létszámuk 115 fő lett. Az egység élére Darázs István „karhatalmi őrnagy” és Brechó Gyula politikai helyettes kerültek.

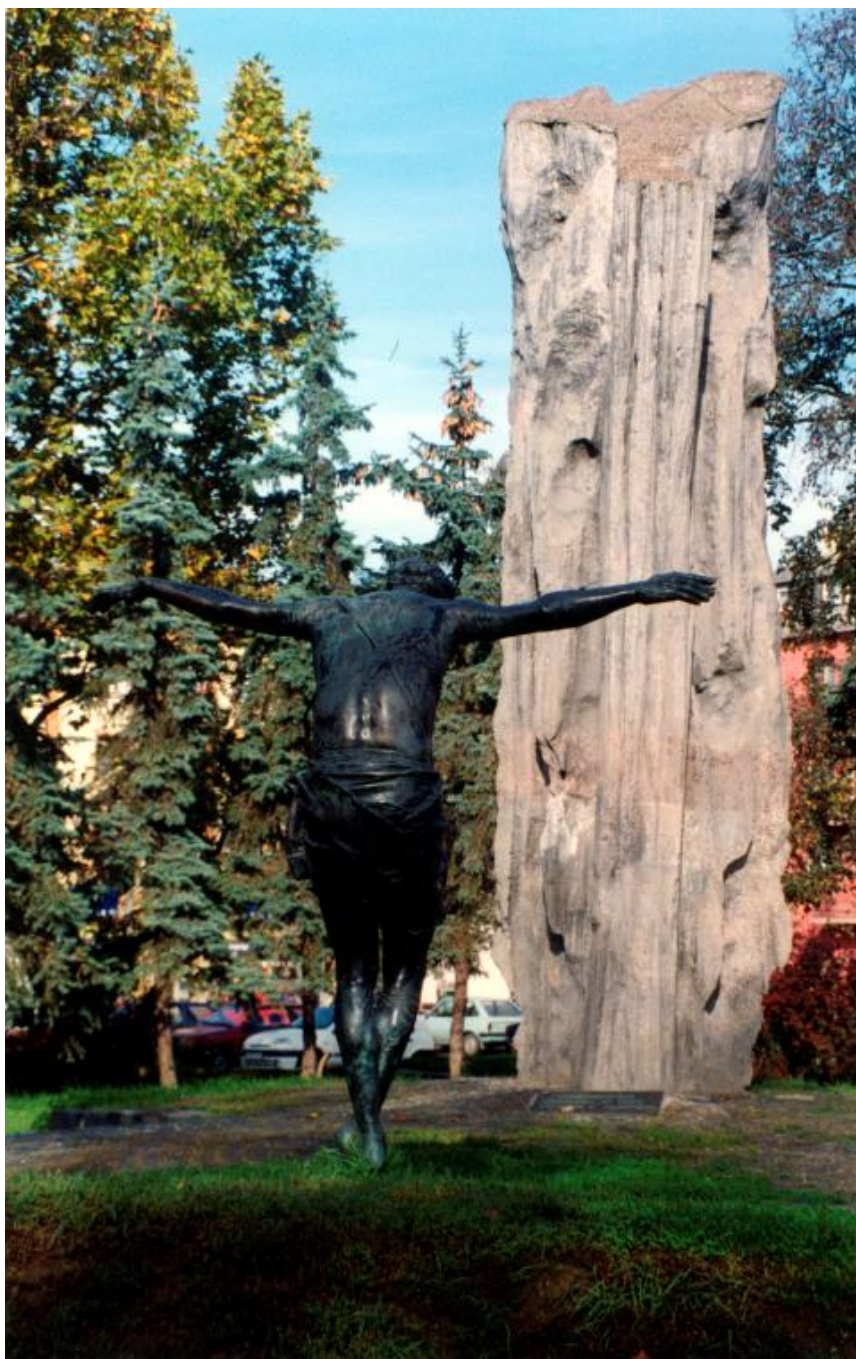
A karhatalom szervezése a megyeszékhelyen kívül csak vontatottan haladt. A Rétsági járásban a páncélosezred tiszti, tiszthelyettesi állományából rendelt ki a parancsnok egy szakaszt a rendőrkapitányságra, míg Balassagyarmatra, az itteni egység megerősítésére Salgótarjánból kellett egy szakasznyi erőt levelezni.

Módszereikben és magatartásukban országos összehasonlításban is kiemelkedtek brutalitásukkal és fegyelmezetlenségükkel. A pufajkások zöme a Salgótarján környéki bányász- és káderfalvakból került ki, eleinte községek szerint tagozódtak, és ebből adódóan nemegyszer egymással is konfliktusba keveredtek. Ez a laza fegyelmű, többnyire fiatal bányászokból,

pártmunkásokból, volt ávósokból és katonatisztekkel álló társaság mérszárolt le december 8-án több tucat védtelen salgótarjáni és környékbeli nőt, férfit és gyermeket.

A sortűz halottainak a számáról eltérően nyilatkoznak a források. Az egyik kormánykiküldött először 10–12, majd rögvest utána 56 halottról tett említést a jelentésében. A szintén jelenlevő Jakab Sándor megyei pártvezető cikkeiben és megyei monográfiájában 80 fölé helyezi ezt a számot. Az állásából átszervezés címén 1957. január közepén feltűnő gyorsasággal eltávolított városházi anyakönyvvezető-nő 131 halottra emlékezett. A rendszerváltás után író történészek 46 halottat tudtak azonosítani.

A sortűz pontos körülményei máig tisztázatlanok. Bizonyos, hogy a karhatalmisták tüzelése mellett sok áldozatot követelt a középületeket biztosító szovjet alakulat fegyveres beavatkozása is. A túlélők között később erős volt a meggyőződés, hogy az egész történés egy tudatosan megtervezett provokáció volt, amellyel a megyei munkástanács ellenállását kívánta felszámolni a hatalom. Ez a vélekedés levéltári dokumentumokkal jelenleg nem támasztható alá. Az sem tisztázott, hogy a pufajkások tűzparancsra lőttek-e, vagy egy-két megrémült, részeg karhatalmista pánikreakciója okozta a tragédiát. A fennmaradt iratok, valamint az országos történészek elemzése arra utal, hogy a jelenlevő rendőri, katonai vezetőknek, Házi Sándornak és Ladvánszky Károlynak, továbbá Jakab Sándornak, az MSZMP megyei első titkárnak, valamint a szovjet egység katonai parancsnokának kulcsszerep jutott a véres eseményekben.

A salgótarjáni sortűz áldozatainak emlékműve, a December 8. téren

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- ÁBTL** – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
AKÖV – Autóbusz-közlekedési Vállalat
ÁVH – Államvédelmi Hatóság
ávós – Államvédelmi Osztály „dolgozója”
Barnevál – Baromfiértékesítő Nemzeti Vállalat
BAZML – Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
BKMB – Bács-Kiskun Megyei Bíróság
BKMÖL – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára
BM – Belügyminisztérium
BaML – Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
BMMNT – Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsa
d. – doboz
DEF – defenzív
DIMÁVAG – Magyar Állami Vas Acél és Gépgyárak Diósgyőri Gyára
DISZ – Dolgozó Ifjúság Szövetsége
EFÜ – Elhelyezési Felügyelőség
f. – fólió
fcs. – fondcsoport
FISZ – Forradalmi Ifjúsági Szövetség
FKgP – Független Kisgazdapárt
GÖCS – Magyar Gördülőcsapágy Művek
HK – Hadtörténelmi Közlemények
HL – Hadtörténelmi Levéltár
HM – Honvédelmi Minisztérium
HM-HIM – Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum
hsz. – házsám
jkv. – jegyzőkönyv
k. – kötet
KB – Központi Bizottság
KGB – Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi (Állambiztonsági Bizottság)
KLTE – Kossuth Lajos Tudományegyetem

KMKA – Katonai Műszaki Kisegítő Alakulatok
KÖMI – Közérdekű Munkák Igazgatósága
ktsz. – kisipari termelészövetkezet
KV – Központi Vezetőség
MÁV – Magyar Államvasutak
MÁVAUT – Magyar Állam Vasutak Autógépkocsi-üzeme
MDP – Magyar Dolgozók Pártja
MDP KV – Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége
MEFESZ – Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége
MÉP – Magyar Élet Pártja
MHSZ – Magyar Honvédelmi Szövetség
MKP – Magyar Kommunista Párt
MÖHOSZ – Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség
MN – Magyar Néphadsereg
MSZMP – Magyar Szocialista Munkáspárt
MTA – Magyar Tudományos Akadémia
MTI – Magyar Távirati Iroda
MÚK – Márciusban Újra Kezdjük
MUSZ – munkaszolgálatos
Nb. – Népbíróság
NML – Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára
OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
OLLEP – Országos Légierő és Légvédelmi Parancsnokság
ORFK – Országos Rendőr-főkapitányság
OSZK – Országos Széchényi Könyvtár
ő. e. – őrzési egység
PB – pártbizottság
PMB – Pécsi Megyei Bíróság
PML – Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
PPKE-BTK – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar
sz. – számú
SZKP – Szovjet Kommunista Párt
SZKP KB – Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottsága
SZOT – Szakszervezetek Országos Tanácsa
tsz, téesz – termelészövetkezet

tsz. – termelőszövetkezet

tszcs – termelőszövetkezeti csoport

tvr. – törvényerejű rendelet

üi. – ügyirat

VB – végrehajtó bizottság

VeML – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

ZMB – Zala Megyei Bíróság

ZML – Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Ábrahám László 147
Ács Sándor 145
Ádám Gyula 146-147
Almási Lajos honvéd 72
Alteszberger János 215
Altordai Sándor, Dr. 74
Ambrus László 28, 30
Andics Erzsébet 77
Andó István 290
Andrásfi Jenő hadnagy 26-27
Andrási Sándor hadnagy 54
Andrei Gyula 225
Antal József százados 67
Antalóczy Sándor 248
Antóny János, Dr. 191-192
Apor Gyula 224, 227
Apró Antal 77, 243
Arany László rendőr őrnagy 186
Arnóczi Lajos [katonatiszt] 16
Árva Elemér [volt hadnagy] 148
Babadzsánjan tábornok 160
Bády István 109-110
Bajai István százados 184
Bakonyi Péter, Dr. 191
Bakos István százados 184, 192-193
Balogh László 23, 28
Baltazár király 259
Báncs Miklós százados 148, 154
Bándi Imre rendőr százados 69
Bánházi János 143
Bánki Lajos nyá. rendőrtiszt 191-193
Baranyai Ferenc, Dr. 32
Bárdos Lajos 28
Bargár Ödön [volt százados] 285-286
Baróth Ernő, Dr. 211
Bartalis Sándor 90
Bartók László 26, 29
Bartus Sándor 142
Barva Tibor hadnagy 150
Baski József 190
Bátki Ferenc 185
Bencze Imre főhadnagy 69
Bender József 209-210, 221
Benjámin László 79
Benőcs Bertalan százados 142, 153-154
Benyőcs Ferenc 150
Berecz Dezső 291
Berei Andor 77
Berta József 97
Berta százados 32
Bertha Kálmánné 264
Bibó István 123
Biczó Gyula alezredes 228
Bikszá Miklós 18
Bíró József 149, 154
Bíró Lajos 23, 25-28, 31-32
Bíró Miklós százados 68
Bíró Zoltán 96

Birtalan Mihály őrnagy 137, 139, 142, 153
 Bitó Sándor 150
 Bitskey Aladár őrnagy 30, 35
 Bocz István 208, 221
 Boda István 80
 Bodajki Győző [volt főhadnagy] 199-200, 220, 223
 Bódi János őrnagy 109
 Bódis István, Dr. 40
 Bódis János őrnagy 201
 Boér Lajos főhadnagy 88, 90
 Bogács Géza [rendőrtiszt] 192
 Bojtár Károly főhadnagy 70
 Bokor József 65
 Bokornyai Ernő 38
 Bóna Zsigmond 18-20
 Borbás János 215
 Borka Zoltán [katonatiszt] 40
 Boros főhadnagy 56
 Boros Ferenc 42-43
 Boskó Károly 148, 154
 Botta Rezső (Rudolf) 257, 261, 263
 Bozsó József 100
 Bozsó Károly 100
 Böhm József rendőr százados 97
 Böröcz Jenő 192
 Bradács György alezredes 196
 Brassói Tivadar őrnagy 69
 Brechó Gyula 290, 292
 Brusznayai Árpád 93, 96, 98
 Budai András 178
 Bujáki Ferenc 72
 Bujdosó György 90
 Bujtár Károly 72
 Burján Béla főhadnagy 72
 Buzás Pál, Dr. 188
 Buzi Károly [volt pótcsendőr, majd rendőr őrmester] 234, 238
 Cihó Pál 55-56
 Czaga István főhadnagy 25, 29, 34-35
 Czeglédy Edit 36
 Czink Zoltán 148
 Csaba Mihály 40
 Csabai József [volt csendőrnyomozó tiszthelyettes] 231
 Csánig Lajos 133
 Csatári Dániel 79
 Cseh százados 262
 Cséplő alhadnagy 264
 Csicsók rendőr százados 214
 Csikor Kálmán alezredes 197-202, 219
 Csiszár alezredes 270
 Csongovai Per Olaf 245
 Csontos Mihály alezredes 139-140
 Csorba László 87-88, 90
 Csulák János őrnagy 137, 141
 Dallos Ferenc 186
 Dalmi Sándor [volt határőrtiszt] 217

Dancsi József 69-70
 Dandos Gyula 181
 Dániel próféta 259
 Dankó Pál őrnagy 69-70, 73, 77
 Dányi József 286-287
 Darázs István őrnagy 292
 Dárdai József 210-211, 221
 Daróczi Gusztáv 283-286
 Deák Ferenc főhadnagy 69, 72
 Debreczeni László 201, 219
 Decsi Ferenc százados 69
 Dede László 84, 89
 Deli István százados 138
 Deme László 138-139
 Dénes István 37
 Déri Ernő 138
 Dési Imre törzsőrmester 72
 Deszpót László 244
 Dévai Lajos százados 263
 Dévényi Béla tartalékos főhadnagy 109
 Dienes Izra 231
 Domián Ferenc, Dr. 18
 Donáth Ferenc 243
 Donáth Tibor rendőr százados 186, 188
 Dráviczki Sándor főhadnagy 72
 Dropán Ferenc őrnagy 66-74
 Dubicz Sándor 257
 Dudás János 149
 Egri Gyula 77
 Erdei Kálmán 65
 Éri Lajos 236
 Érsek Sándor 185
 Fábíán Gyula 141
 Fakász Tibor 106
 Farkas István 257
 Farkas Mihály 234
 Fazekas Zoltán 72
 Fehér Károly 214
 Fehér Lajos 243
 Fleisz Zoltán 262
 Fekete László 144
 Fekete Pál 226-227
 Fekszti István 171, 173, 179
 Felczán Andor alezredes 107, 109-110
 Fenesi Mihály 232
 File György százados 179, 181-182
 Fjodorov ezredes 73
 Fodor Gyula nyá. ezredes 65-66
 Fodor Gyula százados 77
 Fodor József 164
 Fogarasi László nyá. alezredes 66
 Földeák János 96
 Földes László 117, 240, 243
 Földvári Attila ezredes 6
 Földvári Kálmán 234
 Földvári Rudolf 6, 24
 Franyó János rendőr százados 186
 Fülöp Kálmán 37
 Für Lajos 79, 82, 85
 Füzessy Tibor 134

Gaál Dániel 133
 Gabi Géza 257
 Gábori százados 268
 Gabula János alezredes 56
 Gacsal János törzsőrmester 72
 Galajda Béla hadnagy 281
 Galló Béla 185
 Garab Imre főhadnagy 82, 86, 88-90
 Garami Lajos ezredes 276-278, 280-281
 Garamvölgyi István 57
 Gáspár Gyula 148
 Gáti Sándor százados 69
 Genál András 185
 Gengeliczki Lajos százados 86-87
 Gerő Ernő 114, 261
 Gilányi Miklós százados 66
 Göbel Róbert 213
 Grósz Károly 138
 Gucsi László tartalékos tiszt 54
 Gyöngyösi Árpád [volt százados] 149, 154
 Györgyi Antal, Dr. 229-230
 Györkő Árpád 257
 Gyurkó Lajos vezérőrnagy 76, 186-188
 Gyüre őrnagy 67
 Hács László szakaszvezető 72
 Hadady Rudolf 289-290
 Hagymási Jenő százados 66, 71-73
 Hajdu Antal 235-236
 Hajdú Lajos [katonatiszt] 262
 Hajdú László főhadnagy 71
 Hajdú László százados 72
 Hajnal Gábor 265
 Halanda István 188-189
 Halas Lajos ezredes 267, 271
 Halász Ferenc [katona] 40
 Halász Gyula főhadnagy 60-61
 Hamza Gyula 31
 Hangay László főhadnagy 73
 Hargitay Lajos 289, 291
 Hárs László 289
 Hatvani Viktor 148-149, 151
 Hauser László 185
 Házi János százados 72
 Házi Sándor 293
 Hegedüs András 242
 Hegyesi Sándor 90
 Hélya Ferenc főhadnagy 72
 Herke József főhadnagy 54
 Herpai Sándor 241-242, 244
 Héthy István 154
 Heverdle István rendőr százados 26, 29
 Hidas István 77
 Hidas Varga Gyula 210, 221
 Holczer László 29-31
 Honti György 44
 Horn Miklós 128
 Horváth Antal rendőr alhadnagy 211
 Horváth Endre 106

Horváth Géza törzsőrmester 265
 Horváth Gyula 140
 Horváth István 190
 Horváth László 185
 Horváth Miklós 12, 266, 269, 271, 273
 Hovanyecz 275
 Hrabovszky László 227
 Hubicska Zoltán őrnagy 175, 177, 180-182
 Hudák László őrnagy 77
 Hullár Gábor 155
 Huzsvai Gyula alezredes 226
 Húvös Oszkár 105
 Ispánki Sándor főhadnagy 228
 Iván Kovács László 245
 Izinger Gyula főhadnagy 54, 56
 Jakab Sándor 293
 Janza Károly altábornagy 86, 117, 242-243, 247
 Járomi József 74
 Jászó Antal 219
 Jekkel Béla 138, 140
 Jelenszky Márton alezredes 199-200
 Jenei Andor határőr 238
 Jenei Imre rendőr őrnagy 142
 Jobb László főhadnagy 24, 28-31, 33-35
 Jókai Mihályné 257
 Józsa György 152, 154
 Józsa Péter 241
 Juhász Aladár határőr főhadnagy 286
 Juhász alezredes 286-287
 Juhász Attila 291
 Juhász Gábor 146
 Juhász György [volt csendőr] 232, 237
 Juhász Gyula tizedes 72
 Juhos Sándor százados 69
 K. Szilágyi Sándor 235
 Kabay Dezső 169-170, 175-177, 179-181
 Kablay Lajos alezredes 65-67, 69-71, 73, 76
 Kablay Lajosné 66
 Kádár János 72, 75, 242, 291-292
 Kádas Géza 29
 Kádi Sándor rendőr őrnagy 186
 Kafka László 150
 Kahler Frigyes 118, 273
 Kajári Gyula alhadnagy 57
 Kána Lőrinc vezérőrnagy 98
 Kantár Imre alezredes 108
 Kardos János, Dr. 189-190
 Kardos József főhadnagy 72
 Kaskötő István 224, 226-227
 Kassa Vilmos 190
 Kaszapovics András 208, 220
 Kaszás Béla alezredes 66, 77
 Kaszporszki alezredes 67
 Kátai János hadnagy 72
 Katona Mihály őrnagy 106

Kecskeméti százados 265
 Kendi József 64
 Keresztes Dezső 217
 Keresztes Lajos alhadnagy 72
 Keresztes Lajos százados 69
 Kesjár Mátyás őrnagy 167
 Király Béla vezérezredes
 [vezérőrnagy] 6, 8, 21, 120-121,
 162, 240, 247, 251, 271
 Király Imre 153
 Király Lajos [volt alezredes] 16-18
 Kis Gaál százados 97
 Kiss András 146
 Kiss Gábor 150
 Kiss Gyula őrnagy 72
 Kiss István rendőr alezredes 240,
 243
 Kiss József 143-144
 Kiss Károly 77
 Kiss Sándor százados 262
 Kiss Tihamér 133
 Klébert Márton 104-107, 109
 Klencz Tibor 197
 Koczogh Ákos 79-80
 Kocsár József 72
 Kocsis László 225, 227
 Kocsis Sándor 199-200, 220
 Komenczi Lajos 28
 Komócsin Mihály 24
 Komócsin Zoltán 82
 Komoróczy Tibor 211
 Koncz Endre 128
 Koós István Béla 142
 Kopácsi Sándor rendőr
 altábornagy [ezredes] 115, 162,
 242-243, 245-247, 270
 Kopasz György százados 69
 Koplányi István alezredes 72
 Koppány Antal 216
 Kormos László főhadnagy 28
 Kossa István 75-76
 Kossuth Lajos 81
 Kovács Andor, Dr. 221
 Kovács Béla törzsőrmester 72
 Kovács István 243
 Kovács János 188
 Kovács János [volt csendőr] 232
 Kovács József főhadnagy 86
 Kovács Lajos [volt államvédelmi
 hadnagy] 265
 Kovács Lehel 262
 Kozemkai István főhadnagy 72
 Kölber Gábor 150
 Kőműves Miklós százados 152
 Körmendi László hadnagy 265
 Körmöczy József rendőr alezredes
 26, 31
 Král Lajos 236
 Kujbus János 90
 Kummer Károly 151-152, 154
 Küllös Imre őrnagy 57
 Lachata István 236
 Ladányi Gyula 67
 Ladvánszky Károly 293

Lakatos István 145
 Landesz Károly 150
 Laskó László őrnagy 31
 László János őrnagy 106
 László Sándor 208
 Lázár Imre 82
 Lázár Tivadar ezredes 102
 Lazúr Barna 63-64
 Lehel Károly, ifj. 217, 222
 Lékay Gyula 46
 Lengyel Antal 181
 Lengyel István 190
 Lévai Imre törzsőrmester 72
 Lévai István 233
 Link Ferenc [rendőrtiszt] 262
 Liptai László százados 141
 Losonczy Géza 79-80, 244
 Lovas Zoltán főhadnagy 86
 Lócsei Viktor rendőr őrnagy 149
 Lövei István 143-144
 Lukács András százados 188-189, 194
 Lukács Mihály 215-216
 Lukáts Iván 279
 Lupkovics György 181
 M. Kiss Sándor 118, 273
 Magos Béla, Dr. 291
 Magos Gábor 247
 Magyar Pál, Dr. 283, 286
 Maléter Pál 205, 246
 Mányi Erzsébet 234
 Marián István alezredes 246
 Marosán György 75, 77, 292
 Maróti András 63
 Márton Imre 291
 Mata József törzsőrmester 26-27, 35
 Máthé Ferenc 225
 Matta Gábor százados 69
 Matuz György 190
 Mazalin György 105
 Mecséri János ezredes 102, 106-107
 Mede Lajos 291
 Méder Ferenc főhadnagy 198, 218
 Medgyes Béla 74
 Meiszter Tivadar 204, 206-207
 Menczel József főhadnagy 286
 Ménes János 85
 Merfelsz István százados 72-73
 Mester Andor százados 69
 Mező Imre 117, 242-243, 268
 Mihály István őrnagy 69
 Mikes József vezérőrnagy 48
 Mikojan, Anasztasz Ivanovics 95
 Mikulás Gábor 151
 Mikus Gyula 29
 Mindszenty József hercegprímás 123, 281-282
 Miseta százados 270-271
 Misetits Sándor százados 259, 262-263
 Mityán Pál ezredes 86
 Molnár Erik 143

Molnár György 215
 Molnár János rendőr százados 26
 Molnár Lajos 149, 154
 Moskovitz testvérek 236
 Münnich Ferenc 75, 242-244, 290
 Nádor Ferenc ezredes 67
 Nagy András 138
 Nagy Attila 140, 144
 Nagy Béla 192-193
 Nagy Ferenc főhadnagy (Hajdú-Bihar megye) 82, 86, 88, 90
 Nagy Ferenc főhadnagy (Tolna megye) 263
 Nagy György főhadnagy 72
 Nagy Imre 45, 54, 71-72, 79, 85, 115, 120, 129-130, 132, 136, 178, 183, 187-188, 194, 196-197, 241-243, 245-247, 276
 Nagy István 16
 Nagy Lajos (Bács-Kiskun megye) 191
 Nagy Lajos (Baranya megye) 200
 Nagy Lajos (Békés megye) 230
 Nagy Pál 23, 28-29, 34
 Nagy Sándor 145
 Nagy Sándor [katonatiszt] 263
 Nagyéri Károly százados 54, 56-57
 Nátor József főhadnagy 230
 Nemes Alajos [rendőrtiszt] 196
 Nemesvári Sándor százados 148, 154
 Német János 73
 Németh János 166
 Németh János százados 69
 Nikiser százados 267
 Nógrádi Sándor 77
 Nyári Aurél 28
 Nyíri Imre százados 106, 108
 Nyuli István 54
 Oláh Miklós 155
 Ondos András 233
 Orbán Nándor [volt hadnagy] 39, 42-46
 Ormos László százados 182
 Oroszi Lajos alezredes 133
 Országh István őrnagy 62
 Osztermann Béla 184
 Ott József rendőr százados 186
 Óvári János 291
 Pácza Sándor 150
 Pados Gyula 207
 Pados István 56-57
 Pálinkás (Pallavicini) Antal őrnagy 277-282
 Palotás József 61-63
 Papp János [katonatiszt] 152
 Papp József 146
 Papp Miklós (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) 143
 Papp Miklós (Győr-Sopron megye) 165
 Papp százados 56
 Pásztor Kálmán főhadnagy 72

Pásztor Károly ezredes 142, 153
Pataki József 147
Pataki László 138
Pataki Sándor 90
Pék József 39-41
Perbíró József 62
Perecesi László 149
Perjési Pál 236
Pesti János főhadnagy 264
Petényi József rendőr százados
177, 180, 182
Péter Károly 196
Pető Imre államvédelmi főhadnagy
210
Pilbauer László 105
Pintér István 181
Piros László 77
Pogány János, Dr. 149, 154
Polgár János 233
Poljakov ezredes 33
Pompor István százados 69
Pongrátz Gergely 247-248
Pongrátz Ödön 247-248
Ponyi Gyula 291
Ponyi József 291
Pócze Tibor 243
Pulszky László 204-207, 220
Puskás Dezső százados 180-181
Putnoki László 24
Rabkovács Tibor 211
Rác István 175-176, 179, 181
Rác Lóránd, Dr. 143
Radnai Zoltán, Dr. 206
Rajk László 171, 260
Rákóczi Lajos 28
Rákosi Mátyás 79, 184, 233, 259
Ratkó Anna 259
Reményi Sándor 139
Révfalvi Zsigmond 264
Rezi József 95, 98
Rochlich Sándor százados 141
Rozgonyi Ernő 138, 140
Rózsa Kálmán 26, 34
Rozsos István 197
Sándor András 52
Sántha Károly alezredes 96
Schrenk Béla százados 148-149,
154
Schultz Árpád 150
Sereg István százados 190
Simon Zoltán 82
Simonffy György 143
Sipos István 207
Sklánicz Vince 23
Soltész István 171
Soltész József 138
Soltz József 31
Som Gyula 20-21
Somogyi Imre 90
Somogyvári Lajos főhadnagy 263
Sós Imre 185
Stachó Elemér [volt alezredes] 62
Staub István 65
Steichik Aurél orvos őrnagy 186

Steigerwald Ottó 291
 Stift Róbert főhadnagy 281
 Stumpf 141
 Suha Andor 24
 Sütő József [rendőrtiszt] 261
 Sz. Nagy főhanagy 264
 Szabadella József 194
 Szabó (Floki) József őrnagy 68-69,
 73
 Szabó Béla 185, 192
 Szabó Ferenc őrnagy 198, 219
 Szabó hadnagy 73
 Szabó Imre szakaszvezető 72
 Szabó János 190
 Szabó János alezredes 109-110
 Szabó József őrmester 184
 Szabó Lajos (Borsod-Abaúj-
 Zemplén megye) 153
 Szabó Lajos (Szolnok megye) 69
 Szabó Lajos alezredes 66
 Szabó Lajos őrvezető 72
 Szabó Miklós 16
 Szabó százados 268
 Szabó Viktor 105-106, 109
 Szakács Károly 98
 Szakács László főhadnagy 72
 Szakács László százados 184
 Szakolczai Attila 124
 Szalóki Imre [rendőrtiszt] 186
 Szarka József 190
 Szathmári József, ifj. 66, 76
 Szathmári József, vitéz, százados
 66-67, 69
 Szatyor Zoltán 217-218, 221-222
 Szécsi István százados 69-70
 Székely István főhadnagy 265
 Székelyhidi Ágoston 82
 Székelyhídi Géza 257, 262
 Szekeres Mihály 95
 Szelezsán Mihály 233
 Szendi Dezső 110
 Szendrő Ödön 212
 Szentkirályi Frigyes alezredes
 187-188, 190, 194
 Szigethy Attila 159-160, 163
 Szikra Lajos 65
 Szilágyi László 169, 175-177, 179,
 181-182
 Szilágyi Sándor 262
 Szitovszky Zoltán 143-144
 Szlavek János alezredes 204-207
 Szólics Iván 211-212
 Szőke Károly főhadnagy 69
 Sztanó Béla százados 57
 Szternák István főhadnagy 148-
 149, 154
 Sztranyavszki Pál tartalékos
 százados 278
 Szurmay Sándor 64
 Szuszlov, Mihail Andrejevics 95
 Szutoricz László 228
 Szűcs István 152
 Szűcs János 190

Takács Géza 207, 221
 Takács József főhadnagy 228
 Takács Sándor 105
 Tamássy Tibor [katonatiszt] 31
 Tanító Árpád 232
 Tatár Kis Lajos 85
 Tátrai Guidó 288
 Tátrai Lajos 185
 Teleki István [katonatiszt] 44
 Thék János főhadnagy 72
 Tibay Géza [volt főhadnagy] 286
 Tímár György főhadnagy 72
 Tokár Vince 146
 Tomasovszki András 178, 182
 Tompa András rendőr százados
 26, 28-29, 31, 34-35
 Tompa György főhadnagy 148,
 154
 Tormássy Tibor 35
 Tóth Gyula százados 148
 Tóth István 235
 Tóth István alezredes 224, 226-
 228
 Tóth József ezredes 102, 104-105,
 107, 109
 Tóth József főhadnagy 281
 Tóth Károly rendőr alezredes 103-
 104, 107
 Tóth Lajos ezredes 117
 Tóth Mihály honvéd 76
 Tóth Sándor 6
 Tóth Tibor 57
 Tóth Tihamér 141
 Török István (Borsod-Abaúj-
 Zemplén megye) 147
 Török István (Győr-Sopron
 megye) 164
 Törös Károly 26
 Töttös Pál 262
 Turner István [volt százados] 204-
 207, 220, 223
 Tuza Antal őrnagy 73
 Ujságh Tibor 6
 Ulrich Aladár 257
 Unatenszky Pál alezredes 176
 Urbán rendőr százados 229
 Urfi Ödön 106
 Vágvölgyi Ferenc, Dr. 184, 191
 Vajda László 76
 Vajtai Gyula főhadnagy 281
 Válóczy István nyá. mk.
 dandártábornok 6
 Varga Ferenc őrnagy 66, 74
 Varga János 215
 Varga Pál 185, 192-193
 Varga Sándor 173, 179
 Varga Sándor [volt pótcsendőr]
 236
 Vargyas Gyula őrnagy 72
 Varjú Mihály 28
 Varjú Zsigmond főhadnagy 69, 72
 Vaszkó Mihály 231
 Vég Béla 77

Végh György rendőr őrnagy 177,
181
Vér Zoltán 207
Viczina (Völgyi) József 100
Vida Áron 185
Vida Frigyes 149, 154
Vidolovits Nándor 197-198
Villányi József 36
Virág Ede 77
Vitályos Béla 214
Vörös Mihály [volt főhadnagy]
208, 220-221

Weber János 262
Weltner Károly 128, 134
Záhonyi Brúnó alezredes 141-142,
154
Závodszky István [volt százados]
39-41, 46
Zenthe Ferenc 43
Zombori Sándor alezredes 137,
139-140, 154
Zsedényi Ferenc 261
Zsótér Mátyás 233-234

HELYNÉVMUTATÓ

- Aba 49
Abaújszántó 148
Acsalag 166
Adony 54, 58
Almásfüzitő 104
Alsódabas 17
Andornaktálya 33
Anna-akna 205
Ároktő 145
Árpás 166
Ásotthalom 62
Aszód 11-12
Ausztria 120
Babarc 212
Bábolna 43
Bács-Kiskun megye 183-185, 187-188, 191, 193-194
Bágyogszovát 166
Baj 102, 108
Baja 184-185, 191-194, 291
Bajna 111
Bakóca 212
Bakonya 200
Balassagyarmat 275, 277, 282-290, 292
Balatonendréd 252
Balatongyörök 98
Balatonszemes 250
Baracs 54
Baranya megye 195-199, 201-202, 208-209, 211, 213-214, 216, 218-219, 222
Barbacs 166
Barcs 251-251
Bátaszék 262
Battonya 226, 237, 239
Bázakerettye 37
Békés 226-227, 229, 232, 237
Békés megye 224-226, 230, 232, 237
Békéscsaba 224-225, 227-228, 230, 233-234, 236, 238
Belgrád 17
Bélmegyer 232
Beloianisz 54, 133
Beregsurány 177
Berlin 42
Besnyő 54
Béta-akna 203, 207
Bicske 48-50
Bodonyhely 166
Bodrogszegi 146
Bódvaszilas 145
Bogdása 216-218, 221-223
Boldogkőváralja 148
Bóly 212
Bonyhád 204, 208-209, 216, 223, 261-263
Borsod-Abaúj-Zemplén megye (Borsod) 23-24, 26, 31, 34, 136,

139, 141, 145, 150, 152, 155, 174,
 176,
 Bölcske 258
 Börzsöny 275, 280
 Bősárkány 166
 Budai-hegység 161
 Budakeszi 12
 Budaörs 71
 Budapest 7, 9-12, 19-21, 23-24,
 29, 35-36, 39, 41-43, 48, 53, 55,
 60, 65, 69, 71-72, 74, 76, 79, 81,
 83, 91, 103-104, 107, 109, 115-
 117, 119-121, 127, 130, 141, 157,
 159-160, 162, 164-165, 170, 173,
 177, 183, 186, 199, 202, 215, 224,
 227, 240-244, 247-248, 251, 257,
 260, 266-270, 272, 275-277, 281,
 283, 286, 289, 291
 Bükk hegység 26, 34, 138, 150
 Cakóháza 166
 Cegléd 10-11
 Celldömölk 43, 127, 131
 Csabacsúd 232
 Csanádapáca 231-232
 Csátalja 193
 Cserépfalu 146
 Cserépváralja 145-146
 Cserkeszölő 190
 Csolnok 104
 Csongrád megye 61
 Csorna 156, 161, 165-167
 Csorvás 237
 Dabas 16-17
 Dávod 193
 Debrecen 73, 75, 79-90, 172-173,
 180, 227
 Decs 259
 Délvidék 17
 Dévaványa 224, 239
 Devecser 99
 Diósgyőr 136
 Diósjenő 275-276, 280
 Dobri 38
 Dombegyháza 237
 Dombiratos 237
 Dombóvár 251, 263
 Don-kanyar 17
 Dorog 101, 103-107, 109-111
 Dráva 214
 Duna 10, 53, 55-56, 81, 85, 103-
 104, 185, 257-258
 Dunaalmás 103, 105, 108
 Dunafalva 212
 Dunaföldvár 56, 58, 257, 263
 Dunakeszi 12
 Dunántúl 13, 36, 40, 43, 48, 124,
 132, 158, 185, 194, 262
 Dunaújváros (Sztálinváros,
 Dunapentele) 47, 49-59, 161, 260
 Écs 161
 Edelény 139, 144, 148-151, 154
 Eger 23-29, 31, 33-34, 39
 Egyesült Államok 120
 Encs 148

Endrőd 231 234
 Enying 50
 Ercsi 54, 58
 Érd 13
 Erdély 40, 43
 Erdőbénye 145
 Érsekcsanád 193
 Esztergom 102, 104, 106-110
 Európa 42
 Farád 166
 Fejér megye 47-48, 50, 53
 Felnémet 34
 Felsőnána 257-258
 Felsőpetény 281
 Felvidék 43, 213
 Füzesgyarmat 235-236
 Gara 193
 Garadna 144
 Geresdlak (Püspöklak) 208
 Geszt 232
 Golop 145
 Gödöllő 10, 12
 Gyálarét 64
 Gyón 14, 18
 Gyöng 260, 264
 Győr 48, 97, 102, 156-158, 160-161, 163-165, 261, 264
 Györgytarló 145
 Győr-Sopron megye 156-157, 159-161, 163-164, 168
 Györszentiván 160
 Gyula 227, 230, 233-237
 Gyulavár 233-234
 Hajdú-Bihar megye 79, 81, 87-88, 91, 237
 Hajdúszoboszló 66
 Hegyeshalom 161
 Hercegszántó 193
 Hernádnémeti 145
 Heves megye 23-25, 33-35
 Hidasnémeti 145
 Himesháza 212
 Hódmezővásárhely 64
 Hollóháza 152
 Hugyag 289-290
 I. kerület 267-268
 II. kerület 20-21
 III. kerület 269-270
 Ipoly 289
 Isaszeg 286
 Istvánkút 152
 IV. kerület 271
 Iváncsa 54
 Izsófalva 144
 Jánoshalma 194
 Jászberény 66-67, 69, 74-75
 Jávorkút 150
 Kőkapu 151-152
 Jugoszlávia 62, 181
 Kalocsa 184-185, 187, 193
 Kaposvár 41, 46, 218-219, 249-251
 Kapuvár 156, 161, 164-165
 Karcag 67, 73

Kárpátalja 40
 Kárpát-medence 65
 Kátoly 208, 220
 Kazincbarcika 153
 Kecskemét 42, 58, 76, 107, 184-
 185, 187-188, 190-191, 194, 234
 Kerekegyháza 191
 Keszthely 45, 98-99
 Kesztlőc 111
 Kétegyháza 231
 Kevermes 237
 Kisapostag 54
 Kisbabet 166
 Kisbér 105-106
 Kiskunfélegyháza 62, 187, 194
 Kiskunhalas 187
 Kiskunmajsa 194
 Kistelek 62
 Kisziget 38
 Kolozsvár 290
 Komárom 101, 103-104, 108
 Komárom megye 101, 103, 108,
 110
 Komló 203-207, 220, 222-223
 Körmend 126
 Kőrös 234
 Köröstarcsa 231
 Kőszeg 125-127
 Kötegyán 239
 Kővágószőlős 199-200, 220
 Kulcs 54
 Kunágota 237
 Kunmadaras 66-67, 71-73, 77
 Kübekháza 64
 Lakitelek 190
 Lánycsók 212
 Leányvár 109-110
 Lenti 36-37
 Lillafüred 137-138
 Lőkösháza 226, 237
 Lyukóbánya 152
 Maglóca 166
 Mágocs 212
 Magyarország 17, 41, 45, 55, 57,
 59, 75, 79, 84, 95, 124, 126, 136,
 156-157, 159, 182, 274
 Magyarszék 207
 Majdánpola hegy 19
 Makó 64
 Mánfa 206
 Marcali 45, 253
 Márianosztra 219
 Markotabödöge 166
 Mátészalka 170
 Mecsek 203, 223
 Mecsekjános 206
 Mecsekszabolcs 200
 Mezőberény 237
 Mezőcsát 145, 148
 Mezőfalva 54
 Mezőkeresztes 147
 Mezőkovácsháza 237, 239
 Mezőkövesd 146-148, 150-151,
 154

Mezőtúr 66-67, 73-74
 Mikóháza 152
 Miskolc 24-27, 31, 34, 136-143,
 145-146, 148, 150, 153-155, 174,
 176-177
 Miskolctapolca 150
 Mohács 51, 212
 Monor 14
 Mór 48, 50
 Mórággy 262
 Mórahalom 62
 Mosonmagyaróvár 39, 158, 160-
 161, 163
 Moszkva 55, 75
 Muhi 144
 Munkács 17, 75, 177
 Murarátka 38
 Nagyatád 202-204, 251-253
 Nagybaracska 193
 Nagykamarás 239
 Nagykanizsa (Kanizsa) 36-39, 42-
 46
 Nagykovácsi 20-21
 Nagykőrös 10-11, 190
 Nagypall 208
 Nagyvenyim 54, 58
 Nemesnádudvar 193
 Nógrád megye 39, 274-275, 283,
 291
 Nőtincs 280
 Nyírbátor 177, 180-181
 Nyíregyháza 71, 169-170, 172-
 174, 176-181
 Okány 235
 Ond 144
 Ónod 146
 Ormánság 214, 216
 Ormosbánya 136
 Orosháza 229-230, 236
 Oroszlány 102-106, 108
 Ózd 25, 27, 147-149
 Öthalom 63
 Paks 263
 Pálhalma 219
 Palotabozsok 212
 Palotás 39
 Pápa 99
 Parasznya 145
 Pécs 161, 195-204, 206-207, 210-
 223, 263
 Pécsvárad 207-209, 216, 220-221,
 223
 Perkáta 54
 Pest megye 10-13, 15-18, 21
 Pilis 12
 Piliscsaba 11-12, 104, 111
 Pilisszentiván 16
 Pilisszentlélek 111
 Pogány 211, 221
 Pomáz 18-19
 Poznan 79
 Pusztafalu 145
 Pusztaszabolcs 50, 54

Pusztavacs 11
Putnok 148-149, 154
Rábacsanak 166
Rábca kapi 166
Rácalmás 54
Ráckeresztúr 54
Rákosszentmihály 65
Regéc 145
Rétság 275-281, 285, 292
Románia 226
Rudabánya 149
Sajóbáony 146
Sajóecseg 145
Sajókápolna 145
Sajókaza 145
Salgótarján 275-276, 282-283,
288-290, 292-294
Sándorfalva 64
Sárisáp 103-111
Sarkad 232, 234-235, 237-239
Sárospatak 151
Sárvár 131
Sásd 211-212
Sátoraljaújhely 148, 151-152, 154
Sellye 214
Selyp 17
Siklós 209-211, 221-223
Sikonda 206
Simontornya 260
Siófok 252
Solt 185
Soltvadkert 190
Somogy megye 249-250, 254-255
Somogysárd 42-43
Somoskőújfalu 39
Sopron 40, 156, 158, 161, 165-167
Sopronnémeti 166
Stockholm 42
Sükösd 193
Sümege 99
Süttör 165
Szabolcs-Szatmár megye 169-170,
174
Szajk 212
Szalánta 221
Szandaszőlös 75
Szany 166
Szászvár 209, 216
Szeged 60-64, 80, 191, 238
Szeghalom 236-237, 239
Székesfehérvár 47-50, 58, 75, 102
Szekszárd 202, 204, 258-260, 262,
265
Szendrő 149
Szendrőlád 145
Szentendre 10-13
Szentgotthárd 127, 131
Szerencs 142, 148, 151, 154
Szigetvár 213, 216
Szikszó 148
Szil 166
Szilsárkány 166
Szin 149
Szolnok 65-77, 108

Szolnok megye 66
 Szombathely 40, 123-129, 131-133, 135
 Szovjetunió 55, 135, 177, 180, 181
 Szuzei-csatorna 257
 Szuhakálló 139
 Szűr 212
 Tab 250, 252-253
 Táborfalva 11
 Tamási 257, 260, 263-264
 Tápiószecső 11
 Tapolca 99
 Taszár 41, 251
 Tát 109
 Tata 102, 106, 108-110
 Tatabánya 101-112, 161
 Tbiliszi 66
 Telekgerendás 237
 Tisza 65
 Tiszabecs 180
 Tiszakécske 187, 190-191
 Tiszakürt 190
 Tiszaug 190-191
 Tokod 111
 Tokodaltáró 110
 Tolna 262, 265
 Tolna megye 208, 216, 257-258, 260
 Tornaszentjakab 149
 Tótkomlós 231, 236
 Tököl 11, 75, 77
 Törökszentmiklós 71
 Töttös 212
 Turul-hegy 109
 Újvidék 17
 Ungvár 181
 Uny 111
 V. kerület 218
 Vác 10-11, 16, 275-276, 280
 Várpalota 94-95, 97-99
 Vas megye 123-125, 130-131, 133
 Vaskút 184, 193
 Velence 66
 Veresegyháza 16
 Veszprém 75, 93, 95-100, 161
 Veszprém megye 92-95, 99
 VI. kerület 268, 271, 273
 VII. kerület 268
 VIII. kerület 245, 272
 Vizsoly 142
 XII. kerület 267-268
 Záhony 73
 Zala megye 36-38, 40, 46
 Zalaegerszeg (Egerszeg) 36-41, 45-46
 Zalaszentgrót 37
 Zirc 39, 99
 Zobák-akna 204, 206-207, 209
 Zubogy 144, 146

FORRÁSJEGYZÉK

1956-os röplapok

http://mek.oszk.hu/04000/04056/html/roplap/roplap1956_0268.html

1956-os röplapok

http://mek.oszk.hu/04000/04056/html/roplap/roplap1956_0052.html

ÁBTL O-11737/1

ÁBTL O-11737/1-4

ÁBTL O-12803

ÁBTL O-15325/3 133.

ÁBTL O-16615/100 Koczogh Ákos kihallgatási jegyzőkönyvei

ÁBTL V-141434 Ítélet Daróczi Gusztáv és társai ügyében

ÁBTL V-142168/a

ÁBTL V-143491/1-4 Tóth István és társainak vizsgálati iratai

ÁBTL V-144163/17 Szitovszky Zoltán bírósági vallomása

ÁBTL V-144203

ÁBTL V-144203/1

ÁBTL V-144203/2

ÁBTL V-144206

ÁBTL V-144261

ÁBTL V-144902/1 Mazalin György és társai. Húvös Oszkár kihallgatási jkv.

ÁBTL V-146060/1 Klébert Márton és társai. Dévényi Béla jkv. 1957. augusztus 10.; Klébert Márton jkv. 1957. június 26.; Takács Sándor tanúkihallgatási jkv. 1957. január 25.; Tóth József 1957. június 3-i tanúvallomása; Tóth József kihallgatási jkv. 1957. június 3.; Tóth Károly kihallgatási jkv. 1957. június 6.; Tóth Károly jkv. 1957. augusztus 1.

ÁBTL V-14622 Dede László peranyaga és kihallgatási jkv.

ÁBTL V-147671 Dr. Domián Ferenc és társai vizsgálati anyaga

ÁBTL V-150001/1 Józsa Péter jkv. 1957. június 26.

ÁBTL V-150007/1 Kopácsi Sándor jkv. 1957. április 30.

ÁBTL V-150007/4 A Forradalmi Karhatalmi Bizottság Előkészítő Bizottsága ülésének jkv. 1956. október 30.

ÁBTL V-150007/4 Kiss István feljegyzése

ÁBTL V-150365 A BM Békés megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának összefoglaló jelentése. Békéscsaba, 1959. április 9.

ÁBTL V-150367 Monográfia az 1956-os októberi ellenforradalom fegyveres szervezeteiről, a nemzetőrségről, vagy egyéb fegyveres csoportokról

ÁBTL V-150370 A Hajdú-Bihar megye területén lezajlott 1956-os ellenforradalom összefoglaló monográfiája

ÁBTL V-150372 A Komárom Megyei Főosztály összefoglaló jelentése 1959. május 25.

ÁBTL V-150379 Veszprém megyei monográfia

BaML XXIII. 730. Bogdása Község Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1955-1956.

BaML XXXII. 11. Az 1956-os forradalom és szabadságharc gyűjteménye

BaML XXXV. Az MSZMP Baranya Megyei Bizottsága iratai. 16. fond. Az MKP Baranya Megyei Bizottsága iratai. 11. ő. e. A Megyei Egységbizottság üléseinek határozatai kizárásokra vonatkozóan, ülések jegyzőkönyvei, kizárások felülvizsgálata. Az (MKP) Intézőbizottság 1948. március 23-án megtartott ülésén az Egységbizottság határozata alapján kizártak névsora

BAZML XXIII-1/c. 95. Az Abaújszántói Járási Ideiglenes Munkás-Paraszt Tanács 7/1956. sz. tájékoztatója

BAZML XXIII-1/c. 95. Jkv. a hidasnémeti Munkás-Paraszt Tanács 1956. november 2-i üléséről

BAZML XXIII-1018/a. Jkv. a zubogyi tanács VB 1956. november 14-i üléséről

BAZML XXIII-835/a. Jkv. az izsófalvai Munkás-Paraszt Forradalmi Bizottság és a községi tanács együttes üléséről. 1956. november 14.

BAZML XXIII-923/a. Jkv. a sajobábonyi Munkás-Paraszt Tanács 1956. október 31-i üléséről

BAZML XXV. 21. B.103/1958. sz. ítélet Bartus Sándor és társai ügyében

BAZML XXV. 21. B.1231/1957. Bitó Sándor rendőrségi tanúvallomása 1957. június 13.

BAZML XXV. 21. B.1231/1957. Fekete László bírósági tanúvallomása

BAZML XXV. 21. B.1231/1957. Kiss József és Szitovszky Zoltán bírósági tanúvallomása

BAZML XXV. 21. B.1232/1957. A „D” csoport szervezeti felépítése és célja

BAZML XXV. 21. B.1232/1957. Reményi Sándor bírósági vallomása

BAZML XXV. 21. B.1431/1958. sz. ítélet Dudás János és társai ügyében

BAZML XXV. 21. B.1657/1957. sz. ítélet Szabó Lajos ügyében

BAZML XXV. 21. B.1720/1957. Fábián Gyula bírósági tanúvallomása

BAZML XXV. 21. B.1733/1957. sz. ítélet Ábrahám László és társai ügyében

BAZML XXV. 21. B.2320/1958. B.1199/1957. sz. ítélet Landesz Károly ügyében

BAZML XXV. 21. B.281/1957. Nbf.II.5020/1957. sz. ítélet Mikulás Gábor és társai ügyében

BAZML XXV. 21. B.281/1957. Tokár Vince bírósági vallomása

BAZML XXV. 21. B.292/1958. Pataki József bírósági vallomása

BAZML XXV. 21. B.638/1957. sz. ítélet Juhász Gábor ügyében

BAZML XXV. 21. B.808/1957. B.182/1957. sz. ítélet Török István és társai ügyében

BAZML XXV. 21. Nb.1075/1957. sz. ítélet Hatvani Viktor és társai ügyében

BAZML XXV. 21. Nb.1254/1957. Lakatos István rendőrségi tanúkihallgatása 1957. július 3.

BAZML XXV. 21. Nb.1665/1957. sz. ítélet Pácza Sándor és társai ügyében

BAZML XXV. 21. Nb.451/1958. sz. ítélet Kummer Károly ügyében

BAZML XXV-3. B.1569/1957. Ács Sándor rendőrségi kihallgatása 1957. július 30.

BAZML XXXII-43.

BAZML XXXV. 1. Benőcs Bertalan önéletrajza 1970. december 30.

BAZML XXXV. 1. f. 100. d. Borsodmegyei Szervező Bizottság határozata 1956. november 10.

BAZML XXXV. 1. f. 2/41. ő. e. Rozgonyi Ernő rendőrségi tanúkihallgatása 1957. március 11.

BAZML XXXV. 1. f. BM Borsod megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya Miskolc. Összefoglaló jelentés. Miskolc, 1959. április 9.

BAZML XXXV. 12. f. 760. d. 1. dosszié. Jkv. a Miskolci Fém- és Faipari Vállalat pártvezetősége 1959. április 6-i üléséről

BAZML XXXV. 133/c. Birtalan Mihály önéletrajza 1958. november 23.

BAZML XXXV. 40. f. 2/7. ö. e. Információ Kiss András tagjelöltről 1958. március 26.

BAZML XXXV. 40. f. 3/32. ö. e. A Szerencsi Autó és Gépjavító Vállalat Pártszervezete jelentése a kádermunkáról 1958. június 10.

BAZML XXXV. 8. 1/3. ö. e.

BKMÖL MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának Archívuma 1956-os gyűjtemény. sz. n. irat. Kivonatok Nagy Lajos bírósági tárgyalási jegyzőkönyveiből

BKMÖL MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának Archívuma 1956-os gyűjtemény. B 386/1957. Dr. Antóny János pere

BKMÖL XXV. 30. B 1160/1957. Dr. Vágvolgyi Ferenc pere. Az 1957. november 21-i tárgyalás jkv. Dr. Vágvolgyi Ferenc tárgyalási vallomása

BKMÖL XXV. 30. B 1553/1957. Dr. Bakonyi Péter pere

BKMÖL XXV. 30. B 1596/1957. Varga Pál pere

Debreceni Hírlap 1956. október 24-november 3.

ERDMANN 2007: A katonai bíróság ítélete a sarkadi Jenei Andor határőr és társai ügyében. Szeged, 1957. október 28.

ERDMANN 2007: A kecskeméti katonai bíróság, mint rögtönítélő bíróság ítélete Mányi Erzsébet és társai gyulavári ügyében. Békéscsaba, 1957. január 10.

ERDMANN 2007: A községi VB jelentése a járási VB-nek a forradalom időszakáról. Csanádapáca, 1957. március 21.

ERDMANN 2007: A községi VB jelentése a járási VB-nek a forradalom időszakáról. Endrőd, 1957. március 11.

ERDMANN 2007: A községi VB-elnök jelentése a járási VB-nek a forradalom időszakáról. Dévaványa, 1957. március 18.

ERDMANN 2007: A megyei bíróság ítélete a békéscsabai Kocsis László ügyében. Gyula, 1958. június 9.

ERDMANN 2007: A megyei bíróság ítélete a békéscsabai Polgár János és társai ügyében. Gyula, 1957. június 25.

ERDMANN 2007: A megyei bíróság ítélete a békési Juhász György és 22 vádlott-társa ügyében. Gyula, 1957. augusztus 29.

ERDMANN 2007: A megyei bíróság ítélete a füzesgyarmati Éri Lajos és társai ügyében. Szeghalom, 1957. július 12.

ERDMANN 2007: A megyei bíróság ítélete a sarkadi Buzi Károly ügyében. Gyula, 1957. május 20.

ERDMANN 2007: A megyei bíróság ítélete a tótkomlói Lachata István és társai ügyében. Gyula, 1957. december 10.

ERDMANN 2007: A megyei bíróság ítélete az okányi K. Szilágyi Sándor ügyében. Gyula, 1957. december 12.

ERDMANN 2007: A megyei bíróság ítélete az orosházi dr. Györgyi Antal ügyében. Gyula, 1958. február 13.

ERDMANN 2007: A megyei bíróság ítélete az orosházi Nagy Lajos és társai ügyében. Gyula, 1957. július 29.

ERDMANN 2007: A megyei bíróság ítélete Perjési Pál ügyében. Gyula, 1957. május 13.

ERDMANN 2007: A VB elnök és a párttitkár beszámolója Sarkad forradalmi időszakáról. Sarkad, 1957. március 18.

ERDMANN 2007: Megyei ügyészi vádirat a bélmegyeri Kovács János és társai ügyében

ERDMANN 2007: Megyei ügyészségi vádirat a békéscsabai Ondos András ügyében. Gyula, 1957. december 4.

Északmagyarország 1956. november 1. d. gy.: Fegyveres rabokat tettek ártalmatlanná Miskolcon. Két halott Cserépfalun.

Fehér könyv az ellenforradalom Veszprém megyei ténykedéséről. Veszprém (MSZMP Veszprém megyei Bizottság Agitációs és Propaganda Osztálya) 1957.

Győr-Sopron Megyei Bíróság B.1166/1958. Török István és társainak pere

HL 1956-os gyűjtemény 1. d. 25. ő. e. A Dózsa Lövész és Páncélos Tiszti Iskola története. 1956. december 31.

HL 1956-os gyűjtemény 1. d. 28. ő. e. Magyar Néphadsereg Kilián György Repülő Hajózó Tiszti Iskola parancsnokának jelentése

HL 1956-os gyűjtemény 1. ő. e. 27-37. A harckiképzési csoportfőnökség jelentése

HL 1956-os gyűjtemény 3. d. 28. ő. e. A 31. tatai harckocsiezred története [dátum nélkül]

HL 1956-os gyűjtemény 3. ő. e. 18. légvédelmi tüzérosztály (Nagykanizsa)

HL 1956-os gyűjtemény 3. ő. e. 32. lövészezred (Lenti)

HL 1956-os gyűjtemény 3. ő. e. 33. lövészezred (Zalaegerszeg)

HL 1956-os gyűjtemény 4. d. 34. ő. e. 429.

HL 1956-os gyűjtemény 4. ő. e. 423. f. 39. honi légvédelmi tüzér ezred (Miskolc) jelentése

HL 1956-os gyűjtemény 4. ő. e. 5. honi légvédelmi tüzér ezred (Miskolc) 1957. január 4-i jelentése

HL 1956-os gyűjtemény 6. ő. e.

HL 1956-os gyűjtemény 6/A d. 11. ő. e. A Komárom Megyei Kiegészítő Parancsnokság jelentése [dátum nélkül]

HL 1956-os gyűjtemény 60. ő. e. BAZ megyei kiegészítő parancsnokságok jelentése

HL 1956-os gyűjtemény 6-a/1. ő. e.

HL 1956-os gyűjtemény Nehézipari Műszaki Egyetem katonai tanszékének jelentése 1956. december 30.

HL B.2068/1957. sz. ítélet Király Imre ügyében

HL B.259/1958. Megyei Katonai Bizottság elnöke utasítása. 1956. október 29.

HL B.II.258/1957. Csorba László és társai peranyaga

HL B.II.258/1957. Csorba László és társai peranyaga

HL Budapesti Katonai Bíróság fond B.III.604/1957. sz. Tóth József és társa. Bódi János őrnagy jkv. 1957. szeptember 30.

HL Budapesti Katonai Bíróság iratai 2083/1957. sz. per

HL Győri Katonai Bíróság iratai B.07/1957. Berta József és társainak pere
HL LEV-1172-1/2012
HL Ludovika Akadémia iratai 177. d. Orbán Nándor személyi okmánya
HL Melléklet a 142. h. lgv. tü. V. e. OL/1957. ksz.-hoz. 00454.
HL MN 1956/T. Katonai Tanintézetek Csoportfőnöksége 32. d. 2. ő. e.
HL XI/22. a. B 24/1958. Lukács András pere
Kossuth Népe 1956. november 3.
Magyar Szabadság 1956. október 30. Jelentkezettek a nemzetőrségbe! A Petőfi Akadémia felhívása.
Néplap 1956. október 13. KISS Ferenc: Értelmiség, demokratizmus Debrecenben
Néplap 1956. október 16. BODA István: A Kossuth Kör első vitájáról
Néplap 1956. október 23. Rendkívüli kiadás az ifjúság 20 pontos követelésével
Néplap 1956. október 24.
Néplap 1956. október 26-27.
Népújság 1956. november 2.
Népújság 1956. október 28-31.
NML XXV. 4. c) B.172/1959.
NML XXV. 4. c) B.40/1957. Bargár Ödön kihallgatási jkv.
NML XXXV. 132. Brechó Gyula visszaemlékezése
OL 288. f. 21/1957/5.
OL XX-5-h 36. d. 6. kötet. Bánházi János rendőrségi tanúkihallgatása 1958. április 7.
OL XX-5-h 36. d. 7. kötet. Nagy Attila önvallomása [dátum nélkül]; Nagy Attila rendőrségi kihallgatása 1958. február 12.
OL XX-5-h 37. d. 9. kötet. Simonffy György rendőrségi kihallgatása. 1958. február 11.
OL XX-5-h. 21. d. 31. kötet
OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B.2924/1975. Szabó János pere
OSZK 412. 20. Fővárosi Bíróság B.4322/1959. Dr. Kardos János pere

PMB 1357/1957. Lukács Mihály és társai pere. Vádirat. Pécs, 1957. november 1.; Első fokú ítélet. Indoklás. Pécs, 1958. január 22.

PMB B.1305/1957. Meiszter Tivadar és társai pere

PMB B.1347/1957. Turner István és társai pere

PMB B.1392/1957/27. Takács Géza és 12 társának pere

PMB B.156/1957. Koppány Antal pere. Gyanúsított kihallgatási jkv. Határozat a terheltként való felelősségre vonásról. Pécs, 1957. január 29.

PMB B.532/1957. Kocsis Sándor és 3 társa pere

PMB B.532/1957. Kocsis Sándor és társai pere

PMB B.II.513/1957. Szatyor Zoltán pere. Szatyor Zoltán vallomása, kihallgatási jkv. 1957. július 1., bírósági tárgyalás jkv., ítélet 1957. július 16.

PMB B.III.54/1958. Dárdai József pere

PMB B.III.54/1958/7. Dárdai József pere

PML Pest Megyei Bíróság iratai 567/1957. sz. per

PML Pestmegyei Bíróság iratai 76/1958. sz. per

Új Zala 1956. október 28.

Vasi Hírlap 1956. november 1.

Vasi Hírlap 1956. október 31.

Vasmegye 1956. október 24.

Vasmegye 1956. október 28.

VeML XXV.151.

VeML XXV.151. 23. csomó 428/1957.

VeML XXV.151. 23. csomó 428/1957.

VeML XXV.151. 356/1957

VeML XXV.151. B.428/1957/46 Rezi József és társai pere. Szekeres Mihály tanúvallomása

Veszprémmegyei Népiújság 1956. október 27.

Veszprémmegyei Népiújság 1956. október 28.

Zala 1956. október 26. (Rendkívüli Kiadás)

Zala 1956. október 27.

ZML IV. 433. 5894. Czeglédy Edit naplója

ZML IV. 433. 5924. Zala megyei monográfia

ZML IV. 433. 5924. Zala megyei monográfia
ZML XXV. 12. Zala Megyei Ügyészség Közbiztonsági őrizetesek iratai
ZML XXV. 19. ZMB 410/1957. Fülöp Kálmán és társai pere
ZML XXV. 19. ZMB B. 429/1957. Orbán Nándor és társai pere
ZML XXV. 19. ZMB B. 695/1958. Villányi József és társai pere
ZML XXV. 19. ZMB B. 782/1957. Bokornyai Ernő és társai pere
ZML XXV. 19. ZMB B. 799/1957. Pék József és társai pere
ZML XXV. 19. ZMB B. 967/1957. Lékay Gyula és társai pere

BIBLIOGRÁFIA

BABUCS Zoltán – BESENYI Vendel: *A jászberényi huszárlaktanya története*. Jászberény (Mátrix Kft. – Szivárvány Multimédia Stúdió) CD-ROM 24.

BAKOS Miklós: Szocialista rendünk elleni támadás és az azt követő konszolidáció kibontakozása Várpalotán. In: BERECZ János: *A szocializmus megvédése és megújulása hazánkban*. Budapest (Reflektor) 1986.

BÁLINT 2000: BÁLINT László: *1956. A forradalom Szegeden*. Szeged (Magyar Politikai Foglyok Szövetsége) 2000.

BÁLINT László: *A megtorlás Szegeden 1956*. Szeged (Belvedere Meridionale) 2004.

BANKITS István: *Az osztályharc néhány kérdése Vas megyében*. Szombathely (Vas Megyei Nyomda) 1969.

BÁN-ROZS 2006: BÁN Péter – ROZS András: Baranya megye. In: SZAKOLCZAI Attila (szerk.): *A vidék forradalma, 1956*. Budapest (1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára) 2006.

BECK – GERMUSKA 1997: BECK Tibor – GERMUSKA Pál: *Forradalom a bölcsészkaron*. Budapest (1956-os Intézet) 1997.

BENEDEK Ferenc: *Gyűjtogattam?! Az öttusacsapat tüzét csiholtuk*. [Budapest] (...) 1992.

BESZTERI Béla (szerk.): *Veszprém megyei önálló tanulók dolgozatai*. Veszprém (MSZMP Központi Bizottsága) 1984.

BODA István: A Kossuth Kör első vitájáról. *Néplap* 1956. október 16.

BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): „*A néppel tűzön-vízen át*” *Nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2009*. Budapest (Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa) 2009.

BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): „*A néppel tűzön-vízen át*” *Nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2010*. Budapest (Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa) 2010.

- BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): „*A néppel tűzön-vízen át*” *Nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2011.* Budapest (Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa) 2011.
- BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): „*A néppel tűzön-vízen át*” *Nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2012.* Budapest (Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa) 2012.
- BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): „*A néppel tűzön-vízen át*” *Nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2013.* Budapest (Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa) 2014.
- CZUKOR 2006: CZUKOR Antal: *A forradalom közkatonái.* [Pécs] (Masszi) [2006]
- CSEH 2006: CSEH Géza: *Válogatás az 1956-os forradalom levéltári dokumentumaiból.* (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 8.) Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár) 2006.
- CSEH János – SZENDREI Géza: *A Komárom Megyei Rendőr-főkapitányság története 1945-től.* 146-147. számú kézirat a Tatabányai Múzeum Irattárában. 1969.
- CSOMOR 2001: CSOMOR Erzsébet: 1956. Zalaegerszegen. *Zalaegerszegi Füzetek 7.* Zalaegerszeg (Millecentenáriumi Közalapítvány) 2001.
- CSOMOR Erzsébet – KAPILLER Imre (szerk.): *'56 Zala megyei kronológiája és személyi adattára I-II.* Zalaegerszeg (Zala Megyei Levéltár) 2004.
- CSONKARÉTI Károly: *Szigorúan titkos dandár (1951–1956).* Budapest (Zrínyi) 1994.
- CSUKÁS Irén: *Kispest '56.* [Budapest] (k. n.) 2001.
- DÁNYI László: *A Kazinczy utcai fiúk. Forradalom és megtorlás Békés megyében, 1956.* Békéscsaba (Dányi László) 2006.
- DEBRECZENI 2008: DEBRECZENI László: *Barangolásaim börtönországban – Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás.* In: ROZS András (szerk.): *Pécs és Baranya 1956-ban.* [Pécs] (Baranya Megyei Levéltár) 2008.
- DEBRECZENI László: *Egy medikus barangolásai börtönországban. Börtönkálváriáim stációi 1957-1959.* Pécs (...) 2004.

- EÖRSI 2001: EÖRSI László: *Corvinisták, 1956: a VIII. kerület fegyveres csoportjai*. Budapest (1956-os Intézet) 2001.
- EÖRSI László: *Köztársaság tér 1956*. Budapest (1956-os Intézet) 2006.
- ERDMANN 2007: ERDMANN Gyula (szerk.): *Békés megye 1956-ban*. Gyula (Békés Megyei Levéltár) 2007.
- FAKÁSZ 1993: FAKÁSZ Tibor (szerk.): *Némák szóra kelnek. Várpalotai emlékkönyv*. Várpalota (Fakász Tibor) 1993.
- FAKÁSZ 1996a: FAKÁSZ Tibor: A forradalom tatai krónikája. In: NÉMETHI László (szerk.): *A Forradalom Tatán*. Tata (Tata Város Önkormányzata) 1996. 92–95.
- FAKÁSZ 1996b: FAKÁSZ Tibor (szerk.): *Kisbéri emlékezők*. Kisbér (Kisbér Város Önkormányzata) 1996.
- FAKÁSZ 2000a: FAKÁSZ Tibor: *A dorogi járás 1956-ban*. (Dorogi Füzetek 23.) Drog (Dorog Város Barátainak Egyesülete) 2000. 33–35.
- FAKÁSZ 2000b: FAKÁSZ Tibor: *Esztergom 1956-os históriája*. Esztergom (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára.) 2000.
- FARKAS 2006: FARKAS Csaba: Hatalomváltás Csongrád megyében 1956-ban. *Aetas* 2006/1 (21) 100-108.
- FARKAS Csaba: A politikai hatalom erőszakos fellépései Szegeden az 1956-os forradalom első napjaiban. *Szeged* 1993/10 (5) 9-12.
- FAZEKAS Mihály: *Én így láttam. Napló 1956-57-ből*. Karcag (Karcag Város Önkormányzata) 1966.
- FEGYŐ János (szerk.): *Az 1956-os forradalom eseményei Ráckeven*. (Ráckevei Múzeumi Füzetek 4.) Ráckeve (Árpád Múzeum) 1997.
- FEISZT 1992: FEISZT György: *Évkönyv I.* (1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete) 1992.
- FEISZT György: Forradalom és megtorlás. Vas megyében a községi nemzeti bizottságok működésének tükrében. In: KAPILLER Imre (szerk.): *'56 vidéken. Zalaegerszegen 1991. november 13-án rendezett Levéltári Napon elhangzott előadások*. Zalaegerszeg (Zala Megyei Levéltár) 1992.
- FILEP 2000: FILEP Tibor: *Debrecen 1956. Forradalom, nemzeti ellenállás, megtorlás*. Debrecen (Csokonai) 2000.

- FILEP Tibor: *A debreceni forradalom, 1956. október. Tizenkét nap krónikája.* Debrecen (Piremon) 1990.
- FODOR Gyula: Egy repülőparancsnok visszaemlékezései. *Magyar Szárnyak* 2000/28.
- FÖLDVÁRI Rudolf: *Tiszta vizet a pohárba. Életinterjú.* Budapest (Nagy Imre Alapítvány) 2011.
- FREUND György – STEINBACH Ferenc (szerk.): *Tolna 1956 MÖZS. Forrásgyűjtemény.* h. n. (Tolnai Városvédő Egyesület) [2005]
- FÜLÖP Ferenc: A szombathelyi ÉDÁSZ munkástanácsában. *Vasi Szemle* 1996/4.
- FÜR Lajos: A tüntetéstől a forradalmi bizottmányig. *Hajdú-Bihari Napló* 1989. június 9.
- FÜR Lajos: Fegyverropogás hajnalban. *Hajdú-Bihari Napló* 1989. június 10.
- GAGANETZ Péter – GALAMBOS István (szerk.): *A vidék forradalma 1956.* Budapest (Történelmi Ismeretterjesztő Társulat) 2012.
- GALAMBOS István: Adalékok az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai történéseihez. In: GAGANETZ Péter – GALAMBOS István (szerk.): *A vidék forradalma 1956.* Budapest (Történelmi Ismeretterjesztő Társulat) 2012. 37-66.
- GATI, Charles: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom.* Budapest (Osiris) 2006.
- GAZDAG 1993: GAZDAG István (főszerk.): *Az 1956-os forradalom dokumentumai Hajdú-Biharban. Az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei történetének válogatott dokumentumai.* Debrecen (Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézetének Hajdú-Bihar Megyei Kutatócsoportja) 1993.
- GERGELY 1997: GERGELY Ferenc: *Baja, 1956.* Baja (Szerző) 1997.
- GERMUSKA 2006a: GERMUSKA Pál: Komárom megye. In: SZAKOLCZAI Attila (szerk.): *A vidék forradalma 1956. II. kötet.* Budapest (1956-os Intézet) 2006. 211-256.
- GERMUSKA 2006b: GERMUSKA Pál: Komárom megye bányászai az 1956-os forradalomban. In: BIRCHER Erzsébet – SCHULLER Balázs (szerk.):

Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója tiszteletére. (Központi Bányászati Múzeum Közleményei 5.) Sopron (Központi Bányászati Múzeum Alapítvány) 2006. 73-115.

GERMUSKA 2010: GERMUSKA Pál: Egy harmonikusan fejlett város. Szombathely szerepe az állami településfejlesztési politikában és az iparosítási programokban 1949-1985. *Acta Savariensia 21. (Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945-1990.)* Szombathely (Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata) 2010.

GERMUSKA Pál: *Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok.* Budapest (1956-os Intézet) 2004.

GYÖRI Imréné – FALUS Róbert (szerk.): *Vádirat: az ellenforradalom Veszprém megyében.* Budapest (Kossuth) 1957.

GYÖRKEI Jenő – HORVÁTH Miklós: *Szovjet katonai intervenció, 1956.* Budapest (Argumentum) 1996.

HANGODI László: *"Emlék leszünk. Gyertya és ünnep": Tapolca 1956.* Tapolca (Tapolcai Városszépítő Egyesület) 2007.

HARASZTI Mihály: Fejezetek Oroszlány történetéből. – Építés, településfejlesztés, művelődés, politika. In: HARASZTI Mihály – KÖBÁNYAI Ferenc – KULCSÁR Emil Miklós: *Fejezetek Oroszlány történetéből.* Oroszlány (Oroszlány Város Önkormányzata) 1994.

HARGITAI Lajos (szerk.): *Sárbogárd 1956. Vallomások, tények, dokumentumok.* Sárbogárd (Bogárd és Vidéke) 2001.

HEGEDŰS 1996: HEGEDŰS B. András (szerk.): *1956 kézikönyve I.* Budapest (1956-os Intézet) 1996.

HERMANN Jánosné: *Véső alatt.* Kalocsa (Ferdinánd és Társa) 2011²

HERMANN Róbert: *A nemzetőrség és a honvédség.* Budapest (Magyar Honvédség Tájékoztatási és Médiaközpont) 1998.

HOLLÓS Ervin – LAJTAI Vera: *Drámai napok 1956. október 23 – november 4.* Budapest (Kossuth) 1986.

- HORVÁTH – KRÁNITZ – PÉTER 1988: HORVÁTH Sándor – KRÁNITZ József – PÉTER Lajosné: *Vas megye közigazgatási beosztása 1945-1950-1987*. Szombathely (Vas Megyei Tanács) 1988.
- HORVÁTH 2003: HORVÁTH Miklós: *1956 hadikrónikája*. Budapest (Akadémiai) 2003.
- HORVÁTH 2012: HORVÁTH Miklós: Az új karhatalom, a Nemzetőrség megalakításának körülményei. In: GAGANETZ Péter – GALAMBOS István (szerk.): *A vidék forradalma 1956*. Budapest (Történelmi Ismeretterjesztő Társulat) 2012.
- HORVÁTH Miklós (szerk.): „Tizenhárom nap, amely...” *Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből*. Budapest (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) 2003.
- HORVÁTH Miklós: A nemzetőrség szervezése és felállítása 1956-ban. *HK* 2002 (115) 1008-1049.
- HORVÁTH Miklós: *Maléter Pál*. Budapest (H&T) 2002²
- HORVÁTH Sándor – KOLNHOFER Vince (szerk.): *Álomból rémálomba. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc*. Szombathely (Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága) 2006.
- HUSZÁR 2001-2003: HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. Budapest (Szabad Tér – Kossuth) 2001-2003.
- IVÁN 1999: IVÁN Dezső: *A magyar katonai repülés története, 1945-56*. Budapest (Honvédelmi Minisztérium Oktatási és Tudományszervező Főosztály) 1999.
- IZSÁK Lajos – SZABÓ József – SZABÓ Róbert (szerk.): *1956 vidéki sajtója*. Budapest (Korona) 1996.
- KAHLER – M. KISS 1997: KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor: *Kinek a forradalma?* Budapest (Püski, Kortárs) 1997.
- KAHLER 2001: KAHLER Frigyes: *A Bruszniai per: emberi sorsok a politikai megtorlás idején*. Szentendre (Kairosz) 2001²
- KAHLER Frigyes (főszerk.): *Utak és útkereszteződések. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Budapest (Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület) 2013.

- KAHLER Frigyes (szerk.): *Sortűzek 1956. Lakitelek (Antológia)* 1993.
- KAHLER Frigyes: *Joghalál Magyarországon*. Budapest (Zrínyi) 1993.
- KAJÁRI 1996: KAJÁRI Erzsébet (összeáll.): *Rendőrségi napi jelentések. I. kötet. 1956. október 23. – december 12.* Budapest (Belügyminisztérium – 1956-os Intézet) 1996.
- KAPILLER 1992: KAPILLER Imre (szerk.): *'56 vidéken. Zalaegerszegen 1991. november 13-án rendezett Levéltári Napon elhangzott előadások.* Zalaegerszeg (Zala Megyei Levéltár) 1992.
- KATONA Attila: Elszalasztott lehetőség? Öt tételben az elmaradt szombathelyi egyetemalapításról. *Vasi Szemle* 2001/5.
- KEDVES Gyula: Nemzetőrség 1848-1849-ben. In: BOKODI-OLÁH Gergely (szerk.): *„A néppel tűzön-vízen át” Nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2011.* Budapest (Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa) 2011. 16-25.
- KEMÉNY István – LOMAX, Bill (szerk.): *Magyar munkástanácsok 1956-ban. Dokumentumok.* Párizs (Magyar Füzetek) 1986.
- KERTÉSZ Ferenc: *Közel a bitófához. „Egy Juta dombi fiú 1956”.* Budapest (Püski) 2006.
- KIROV, Alekszandr: Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon 1956. In: HORVÁTH Miklós – GYÖRKEI Jenő (szerk.): *Szovjet katonai intervenció 1956.* Budapest (H&T) 2001²
- KIRÁLY Béla: *A forradalom folytatása Ázsiában 1961.* Budapest (ARP Atlanti Kutató és Kiadó Társulat-Alapítvány) 2003.
- KIRÁLY Béla – BALOGH Piroska – VITEK Tamás (szerk.): *Iratok az emigrációról 1957-1990.* Budapest (ARP Atlanti Kutató és Kiadó Társulat-Alapítvány) 2003.
- KIRÁLY Béla – CONGDON, Lee W. (szerk.): *A magyar forradalom eszméi. Eltípratásuk és győzelmük (1956-1999).* Budapest (ARP Atlanti Kutató és Kiadó Társulat-Alapítvány) 2001.
- KIS József: Az 1956-os forradalom Edelényben. In: G. JAKÓ Mariann - VERES László - VIGA Gyula (szerk.): *Levéltári Évkönyv XIV.* Miskolc (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár - Herman Ottó Múzeum) 2006.

- KIS József: *Miskolc. 1956.* Miskolc (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár) 2006.
- KISS Ferenc: Értelmiség, demokratizmus Debrecenben. *Néplap* 1956. október 13. 3.
- KISS Tamás: *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége 1956, Szeged.* Szeged (Belvedere Meridionale) 2002.
- KOLLEGA Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században. I. kötet.* Szekszárd (Babits) 1996-2000.
- KOLMAN Ferenc: *Ellenforradalom Várpalotán.* Kézirat. 1984.
- KORÁNYI 1989: KORÁNYI G. Tamás (válogatta és szerk.): *Egy népfelkelés dokumentumaiból, 1956.* Budapest (Tudósítások) 1989.
- KOZÁRI József: *1956 októbere a főiskolán.* (Pro Lyceo Agriensi) Eger (...) 1999.
- KÖVÉR 1996: KÖVÉR István: Forradalom és megtorlás Szombathelyen, 1956-1960. *Emlékkönyv I. Szombathely 1956.* Szombathely (Vas megyei Honismereti Egyesület - Honvéd Hagyományőrző Egyesület) 1996.
- KÖVÉR György: *Losonczy Géza 1917-1957.* Budapest (1956-os Intézet) 1998.
- KÖVÉR István: Forradalom és megtorlás Vas megyében 1956-1960. *Emlékkönyv III. Szombathely 1956-1960.* Szombathely (Vas megyei Honismereti Egyesület - Honvéd Hagyományőrző Egyesület) 1997.
- KUN László: *Az 1956-os ellenforradalom és a konszolidáció Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.* (Kandidátusi értekezés) 1974.
- LÁSZLÓ 1992: LÁSZLÓ Péter: Tolna megye 1956-ban. In: *Tolna Megyei Levéltári Füzetek 3.* Szekszárd (Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára) 1992. 71-102.
- LIPTAI Ervin (főszerk.): *Magyarország hadtörténete.* Budapest (Zrínyi) 1985.
- LITVÁN György (szerk.): *Az 1956-os magyar forradalom. Reform – Felkelés – Szabadságharc – Megtorlás.* Budapest (Tankönyvkiadó) 1991.
- MÉSZÁROS György: Kolozsvártól Egerig. Jobb László életútja. *Egri Újság* 1989. december 8.
- MÉSZÁROS Gyula: *Az 1956-os forradalom eseményei Pápán és környékén.* Pápa (Jókai Mór Városi Könyvtár) 2004.

- MÉSZÁROS Gyula: *Forradalom és szabadságharc Veszprémben 1956*. Művészetek Háza, Veszprém, 2001.
- MÉSZÁROS Gyula: Várpalota 1956 októberében. *Közép-Dunántúli Napló* 1993. április 13-április 29.
- MOLNÁR Zsolt (szerk.): „Így éltük meg a XX. századot.” *Történeti interjúk Rákosmentén*. Budapest (Balassi Bálint Nyolcévolyamos Gimnázium) 2011.
- NAGY Alajos: *Ajka 1956*. Budaörs (Ékes József) 2004.
- NÉMETH 2006: NÉMETH D. László: *Kapuvár, 1956. Fodor József és sorstársai emlékének*. Győr (A Legnagyobb Magyar Alapítvány) 2006.
- NÉMETH József: Egy volt karhatalmista visszaemlékezése az ellenforradalomra és a konszolidációra Veszprém megyében. In: *A szocializmus megvédése és megújulása hazánkban*. Budapest (Gondolat) 1960. 64-67.
- ÓMOLNÁR Miklós: *Tizenkét nap, amely... 1956. október 23-november 4. Események, emlékek, dokumentumok*. Budapest (Szabad Tér Kiadó) 1989.
- PÁHI 2001: PÁHI László: Fűzfőgyártelep 1956. *Balatonfűzfői Hírlap* 2001. december 6.
- PATAKI István: A Magyarországon állomásozó szovjet csapatok létszáma, állomáshelyei és teljes kivonása. *Múltunk* 2000/2. 247-252.
- PÉTER 1997: PÉTER Károly: *1956 Baranyában*. Pécs (Alexandra) 1997.
- PONGRÁTZ Gergely: *Corvin köz – 1956*. Chicago (Szerző) 1982.
- RAINER M. János: *Nagy Imre Politikai életrajz II. 1953-1958*. Budapest (1956-os Intézet) 1999.
- RÁCZ Sándor: *Parázsló szándék. Emlékek és tények 1956-ból*. Budapest (Szerző) 2005.
- RÁCZ Sándor: *Parázsló szándék. II. Emlékek és tények 1957-1989*. Budapest (Szerző) 2008.
- RIPP Zoltán: *1956: forradalom és szabadságharc Magyarországon*. Budapest (Korona) 2002.
- ROZS 2000: ROZS András: Siklós 1956-ban. In: VONYÓ József (szerk.): *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. Siklós (Siklós Város Önkormányzata) 2000.

- ROZS 2001: ROZS András: Az 1956-os forradalom Pécsváradon. In: FÜZES Miklós (szerk.): *Pécsvárad*. Pécsvárad (Pécsvárad város önkormányzata) 2001.
- ROZS 2004a: ROZS András: *A sásdi járás az 1956-os forradalomban*. (Kézirat) 2004.
- ROZS 2004b: ROZS András: *Mohács város és a mohácsi járás 1956-ban*. (Kézirat) 2004.
- ROZS 2006: ROZS András: Baranya megyei bányüzemek és bányász települések az 1956-os forradalomban. In: BIRCHER Erzsébet - SCHULLER Balázs (szerk.): *Bányászok és bányászvárosok forradalma, 1956. Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója tiszteletére*. (Központi Bányászati Múzeum Közleményei 5.) [Sopron] (Központi Bányászati Múzeum Alapítvány) 2006.
- ROZS 2009: ROZS András: Az 1956-os forradalom és szabadságharc Pécs városi résztvevői ellen folytatott büntetőperes eljárások, 1957-1959. In: *Jura*. 15 (2009)
- ROZS 2010: ROZS András: Jobboldali szociáldemokrata politikusok Pécsen, a szovjetizálás korszakában (1944-1948) és az 1956-os forradalom idején. In: FISCHER Ferenc - HEGEDÜS Katalin - RAB Virág (szerk.): *A történelem szálai. Tanulmánykötet Vonyó József 65. születésnapjára*. Pécs (MTA - PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport) 2010.
- ROZS András: Az 1956-os forradalom és szabadságharc Pécsen. In: *Tanulmányok Pécs történetéből 20*. Pécs (Pécs Története Alapítvány) 2009.
- SEBŐ József: *Moira: Bruszniai Árpád élete és kora*. Szentendre (Kairosz) 2002.
- SIMON 1997: SIMON László: „Cselekedjék belátása szerint.” *TOP GUN* 1997/6.
- SOMLAI Katalin: Békés megye. In: SZAKOLCZAI Attila – Á. VARGA László (szerk.): *A vidék forradalma, 1956. I. k.* Budapest (1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára) 2003. 77-120.
- STANDEISKY Éva: *Népuralom ötvenhatban*. Pozsony – Budapest (Kalligram) 2010.

- STEIB György: *Bonyhád 1956*. Bonyhád (Szerző) 2001.
- SZAKOLCZAI 2001: SZAKOLCZAI Attila: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. [Budapest] (1956-os Intézet) 2001.
- SZAKOLCZAI 2006a: SZAKOLCZAI Attila (szerk.): *A vidék forradalma 1956. II. kötet*. Budapest (1956-os Intézet – Budapest Főváros Levéltára) 2006.
- SZAKOLCZAI 2006b: SZAKOLCZAI Attila: *1956. Forradalom és szabadságharc Győr-Sopron megyében*. Győr (Győr Megyei Jogú Város Levéltára) 2006.
- SZAKOLCZAI Attila: *A munkástanácsok forradalma. Borsod 1956-ban*. (Kézirat)
- SZALAY 2012: SZALAY Balázs: *Csorna az 1956-os forradalom idején*. Győr (Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára) 2012.
- SZÉKELYHIDI Ágoston: A kezdetek. In: SIMON Zoltán (szerk.): *A vidék forradalma. Az 1991. október 22-én Debrecenben rendezett konferencia előadásai*. Debrecen (Az 1956-os forradalom történetének Hajdú-Bihar megyei Kutatócsoportja) 1992.
- SZEREDA – SZTIKALIN 1993: SZEREDA, Vjacseszlav – SZTIKALIN, Alekszandr: *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*. Budapest (Móra Ferenc) 1993.
- SZEREDA, Vjacseszlav - RAINER M. János (szerk.): *Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest (1956-os Intézet) 1996.
- SZILÁGYI Mihály: *A Tolna megyei nemzetőrség története. 1848 –49, 1956, 2000*. Szekszárd (Babits) 2006.
- SZUCSIK István: *Harc az ellenforradalom ellen, a szocialista konszolidációért Veszprémben*. In: *Veszprém megyei honismereti tanulmányok 9*. Veszprém (Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Veszprém Megyei Szervezete – Hazafias Népfront Veszprém Megyei Bizottsága – Veszprém Megyei Tanács VB Művelődési Osztálya) 1983. 141-168.
- TIBOLA Imre: *56-os emlékeim...: katolikus papok a szombathelyi eseményekben*. *Vasi Szemle*, 1996/4. 506-507.

- TISZAI Lajos: Egyedül a tankok tüzében. *Új Néplap* 1990. október 12.
- TISZAI Lajos: Kablay ügy. *Néplap* 1989. június 13-16.
- TISZAI Lajos: Rideg tények, avagy mese tankkal. *Vasárnap* 1991. október. 11.
- TÓTH Gellért Csaba: *Az 1956-os forradalom eseményei Rákosmentén (A rákoscsabai nemzetőrök pere)*. Szakdolgozat (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi szak) 2010.
- TÓTH Kálmán (szerk.): *1956 diákszemmel. Szemelvények Vas megyei középiskolások pályamunkáiból*. Szombathely (Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága) 2006.
- TULIPÁN Éva: *Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban*. Budapest (Argumentum) 2012.
- UNGVÁRY 1991: UNGVÁRY Rudolf: *Utána néma csönd*. Budapest (Történelmi Igazságtétel Bizottság – 1956-os Intézet) 1991.
- URBÁN Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest (Akadémiai) 1973.
- VARGA László (szerk.): *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások. 1956. október 23 – 1956. november 9. Századvég Füzetek 3*. Budapest (Századvég – Nyilvánosság Klub) 1989.
- ZICHERMAN 2006: ZICHERMAN István: *1956 szovjet szemmel*. Budapest (Anno) 2006.